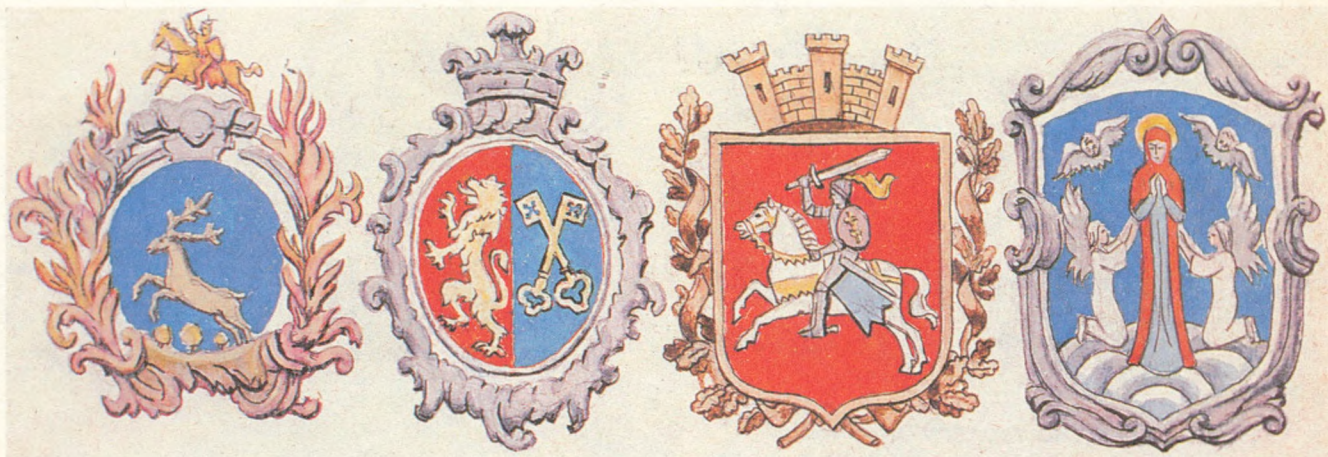

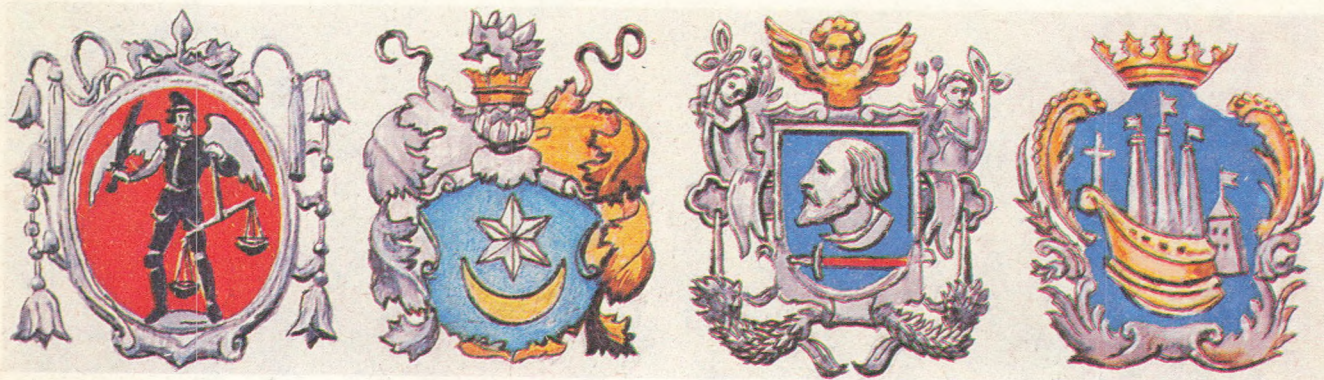
Вольга Іпатава
Wolga Ipatawa

Паміж Масквой і Варшавай
Zwischen Moskau und Warschau

Гербы беларускіх гарадоў
Die Wappen belorussischer Städte

Гербы беларускіх гарадоў
Die Wappen belorussischer Städte

Вольга Іпатава
Wolga Ipatawa

Паміж Масквой і Варшавай

(Некалькі гістарычных маршрутаў Беларусі)

Zwischen Moskau und Warschau

(Einige historische Marschroute durch Belarusland)

МІНСК
«ПОЛЫМЯ»
«БЯЛУН»
1996

ББК 63.3(4Бел)

И 76

УДК 947.6

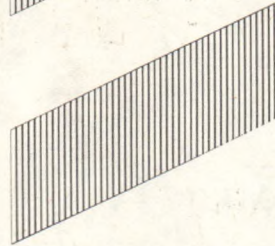
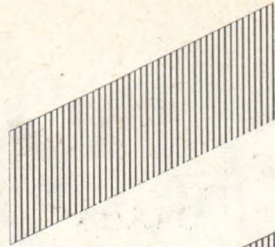
Рэцэнзент — доктар гістарычных навук **А. Грыцкевіч**
Пераклад на нямецкую мову з рускай — **Ф. Бубнера** (ФРГ)
Мастакі — **Л. Варэца, В. Варэца, А. Бажэнаў, Л. Мялоў**

Ich bedanke mich herzlich bei den Mitarbeiterinnen des Goethe-Institut Minsk
Galine Skakun und **Ludmila Akimtschenkjo**, insbesondere bei Frau Karin von Wrangel,
Frau Luise Kleiser, für die mir geleistete Beratungshilfe

И 9470600000—008 БЗ—96
М306(03)—96

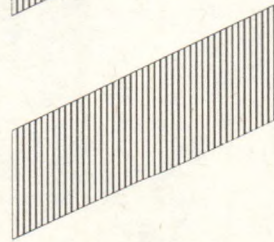
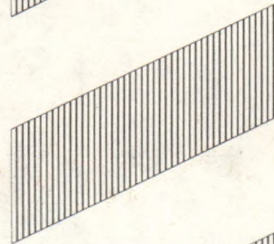
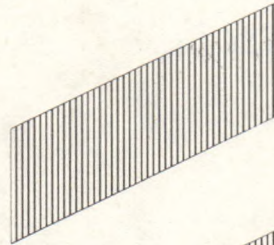
ISBN 985-07-0090-4

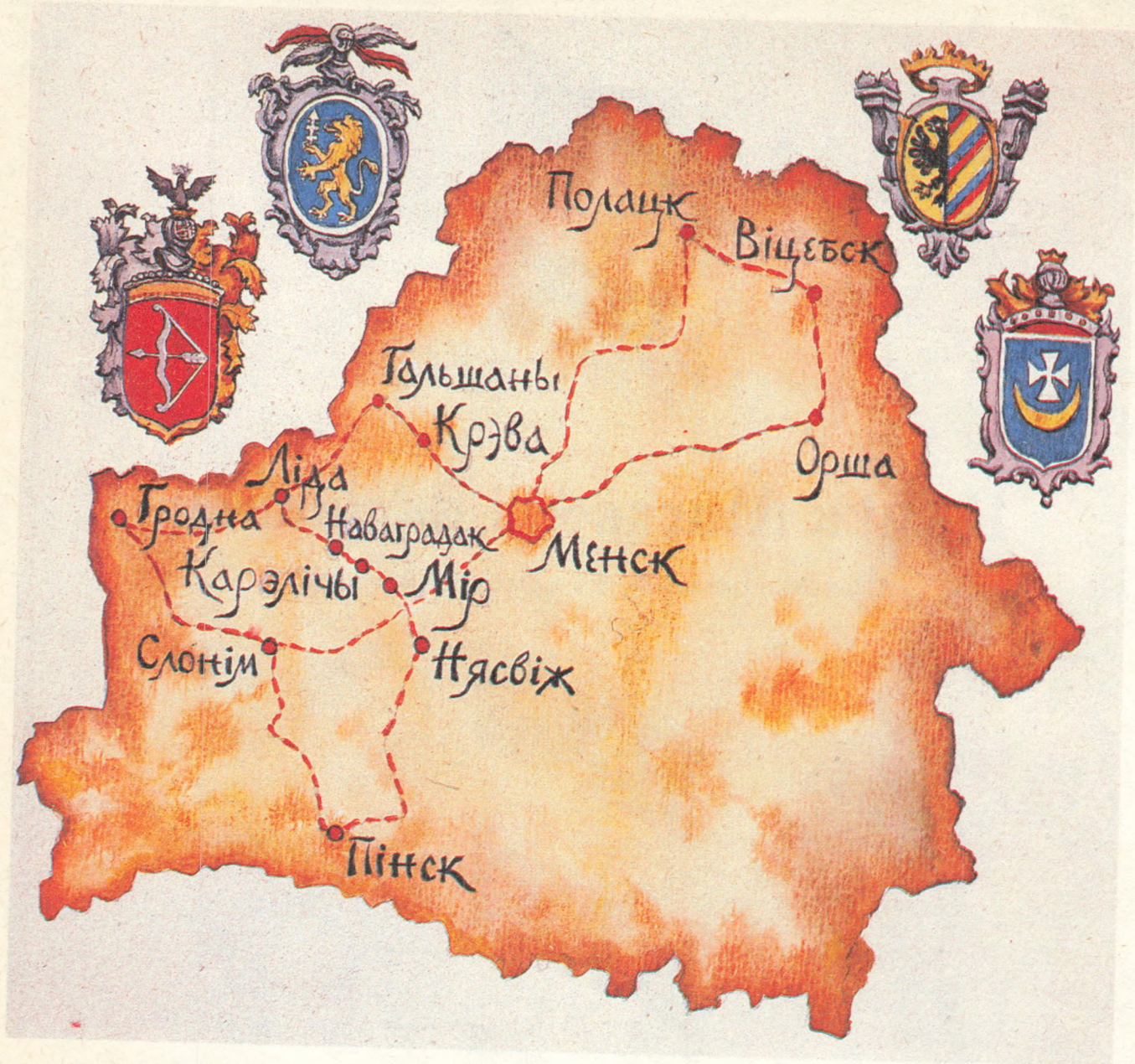
© В. М. Іпатава, 1996
© Афармленне. Л. Варэца,
В. Варэца, 1996

Паміж Масквой і Варшавай

(Некалькі гістарычных маршрутаў Беларусі)

Карта Беларусі
Landkarte von Belarus

Ўступ

І дэя гэтай кнігі наспявала даўно, апошнім жа часам жаданне яе рэалізаваць стала неадольным. Прыязджаючы да нас, турысты і дзелавыя людзі задаюць такія пытанні, якія гавораць пра тое, як слаба яшчэ ведаюць нашу Беларусь у свеце: «Што ў вас — мова альбо дыялект?», «Ці мелі вы сваю ўласную гісторыю?» і да таго падобныя. Аб тым жа пытаюць і беларусаў у свеце. Здаецца, і турысцкія маршруты ў нас працуюць, і кнігі выходзілі пра беларускія помнікі архітэктуры і цікавыя гістарычныя маршруты (лепшыя з іх — гэта кнігі У. Караткевіча, А. Мальдзіса, А. Грыцкевіча, В. Чантурыя), але для іншаземцаў выдавалася замала той кніжнай прадукцыі, якая дае нейкае ўяўленне пра краіну (тым больш такую, дзе толькі-толькі пачынаецца праўдзівае асэнсаванне гісторыі). Дасюль Беларусь у свеце калі і ведалі, то ў асноўным як партызанскую рэспубліку, але тысячагадовай яе гісторыі нібыта і не існавала. Вось чаму, адклаўшы ўсе справы, аўтар узялася хаця б вельмі сцісла расказаць пра некаторыя нашы гарады з іх даўняй цікавай гісторыяй, аднавіць вобразы славутых людзей нашай зямлі, звязаныя з тымі ці іншымі мясцінамі, апісаць найбольш самабытныя этнаграфічныя абрады — словам, накідаць партрэт той Беларусі, пра якую самі беларусы ведаюць яшчэ зусім мала, але якую можна ганарыцца любому народу.

У кніжцы расказваецца пра некаторыя, найбольш зручныя і распрацаваныя маршруты. Многае сюды не ўвайшло. Але наступае час, калі ў кожнай кніжнай краме, у кожным кіёску павінны знаходзіцца дзесяткі, сотні буклетаў, брашур, кніжак пра зямлю, якая давала суседнім народам і суседнім культурам так многа, а сваю ўласную культуру і гісторыю сёння збірае па драбочку. Якая, нягледзячы на шматлікія войны, захавала самабытнасць, мову, а сёння робіцца суверэннай дзяржавай, і сапраўдная гісторыя якой, на думку аўтара, толькі пачынаецца.

Зямля між Масквой і Варшавай, таямнічая Беларусь, пра якую так мала яшчэ ведаюць на Захадзе... У песнях яе называюць сінявокай з-за мноства сініх

азёраў і рэчак, якія наvekі адлюстраваліся ў вачах людзей, што жывуць тут. У легендах яе называюць Белай Руссю — з-за белай, з кужэльнага лёну старажытнай вопраткі жыхароў. А можа, з-за белых буслоў, што так любяць сяліцца ў яе вёсках і мястэчках? Праўда, у народзе лічыцца, што буслы прыносяць шчасце, і ад таго ім ладзяць гнёзды каля хат, зацягваючы на дрэвы нават сучасныя аўтамабільныя пакрышкі — а шчаслівага, спакойнага жыцця на гэтай зямлі было мала... Бо яна ўся — раздарожжа. А на раздарожжа і сёння выходзяць уночы, каб прашаптаць камусьці пракляцце ці зняць сурокі. Так выходзіла некалі, паводле старажытных грэкаў, у поўню для сваіх чарадзейных спраў Геката, каб тварыць зло. Якая Геката выйшла некалі на наша раздарожжа?

Але, нягледзячы на бясконцыя войны, якія ішлі скрозь нашу зямлю, знішчаючы на ёй усё, што паспявалі ствараць і будаваць, Беларусь дала свету шмат таленавітых людзей.

Першая на ўсходнеславянскіх землях святая — Ефрасіння з Полацку. Дванаццацігадовай дзяўчынкай адмовілася яна ад выгаднага шлюбу, каб пайсці ў манастыр і перапісваць кнігі, адкрываць школы, будаваць храмы. Дасюль стаіць у Полацку храм XII стагоддзя, дзе яна пражыла амаль усё жыццё: яго нездарма назвалі Жыццём...

Другім Златавустам называлі сучаснікі прапаведніка, пісьменніка XII стагоддзя Кірылу Тураўскага. Горад Тураў, адкуль ён родам, паходзіць ад славянскага тур — магутны звер, якому няма роўных...

Паэт і астралаг Сімяон Полацкі вучыў у Маскве старэйшых дзяцей цара Аляксея Міхайлавіча — іх даверылі прыехаўшаму, што гаворыць аб выключным аўтарытэце вучонага.

Францішак Скарына (таксама з Полацка), лекар і першадрукар, наvekі застаўся ў гісторыі еўрапейскай культуры, і фрэска з вобразам яго дасюль упрыгожвае Падуанскі ўніверсітэт, дзе ён атрымаў вучоную ступень доктара медыцынскіх навук.

Краіна гэтая насіла розныя імёны — то Крывія, то Полацкая зямля, то Вялікае княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае (ці Літва), то нарэшце Беларусь. Дзве вялікія дзяржавы пастаянна ўцягвалі яе ў сферу свайго ўплыву, вялі за яе войны. За стагоддзі яна страціла свае культурныя цэнтры Смаленск і Вільню (сучасны Вільнюс), але і сёння займае 207,6 тыс. кв. км, мае 117 раёнаў, 81 горад, 122 пасёлкі, а насельніцтва яе набліжаецца да 11 мільёнаў, карэннае насельніцтва складае каля 80%.

Жан Эманюэль Жылібер, кіраўнік Гродзенскай медычнай акадэміі, які шмат падарожнічаў па Беларусі, апісвае яе заходнія краявіды «ў выглядзе суцэльнай раўніны, на якой толькі ў некаторых месцах узвышаюцца ўзгоркі: найбольш высокія прыкмячаюцца каля Вільні, Гродна і Навагрудка — яны ўздымаюцца над зямной паверхняй усяго на 300 футаў». Другі падарожнік, А. Башняк, апісваў паўночна-ўсходнюю Беларусь так: «Землі тут гарыстыя, ці, дакладней, узгорыстыя, часткова ж нізінныя; узгоркі невысокія, глеба на іх складаецца большай часткай з буйнога пяску, зусім падобнага на марскі і месцамі змешанага з глінаю. Гэтыя ўзгоркі часам падзяляюцца азёрамі рознай велічыні, з якіх адны акружаны

крутымі пясчанымі і камяністымі берагамі, іншыя ж дрыгвою, што складаецца з рознага моху, які паволі засцілае водную паверхню. У гэтай дрыгве бачацца адтуліны, якія называюцца вокнамі і ў якіх людзі правальваюцца і гінуць, калі не паспеюць утрымацца за мох, што акаляе вокны».

170 гадоў таму назад, калі былі напісаныя гэтыя запіскі, такіх балот на Беларусі было шмат. На Палессі, прыгажэйшым і самабытнейшым нашым краі, як сведчаць раскопкі, і як пісаў некалі Герадот, было мора. Яшчэ ў мінулым стагоддзі там знаходзілі часткі старажытнага карабля... Але цяпер балоты асушаныя, і толькі вясною ў некаторыя гады можна плысці на лодцы па вуліцы палескай вёскі — і тады здалёку бачны на канцах вёсак крыжы з вышытымі ручнікамі, а таксама магілы на вясковых могілках, дзе вісяць над мужчынамі ручнікі, над жанчынамі — андаракі...

Паганскія багі, якім так утульна жылося ў нізінах і балотах, а таксама ў чалавечых сэрцах, доўга жылі поруч з хрысціянскімі святымі і новымі абрадамі. Але цяпер яны засталіся толькі ў прозвішчах і песнях: і прыгожая багіня вясны Ляля, і бог маразоў Зюзя, і падземныя Гарцукі — гномы з іх вогненным уладаром Жыжалем, і валадар палёў Жыцень, і таямнічая Мокаш, і багіня смерці — Мара. Яны жылі тут нават раней за Перуна, Вялеса, Дажбога — але адыходзілі разам, неахвотна, таму што паганства трымалася тут доўга і ўпарта. І па сёння сяляне ходзяць да чароўных камянёў з выбітымі крыжамі, п'юць ваду з гаючых крынічак, каля якіх калісьці існавалі храмы, што таксама былі разбураны, а крыніцы, закіданыя камянямі па загадах былой савецкай улады, цяпер аднаўляюцца, і да іх прыходзяць усе — і хрысціяне, і атэісты. Але ў душах і тых, і другіх захоўваецца як падсвядомае язычніцкае ўспрыманне свету. Беларус любіць зямлю, ён урос у яе карэннямі, усёй сваёй істотай. І калі тое, што было на паверхні, — Жывое Дрэва Жыцця, якое ёсць у кожнага народа, было спалена, — то карэнні захаваліся, жывуць. Вось чаму, нягледзячы на тое што беларуская мова ў канцы гэтага стагоддзя засталася невялікімі астраўкамі пасярод суцэльнага мора русіфікацыі, — адраджэнне яе і старажытнай беларускай культуры пачалося.

Памяць народная захоўвае вобразы сваіх герояў, і калі нават яны перайшлі ў міфалогію, то храбрасць іх, паэтычнасць засталіся ў імені — Вярнідуб, Свіцальнік, Попельнік... Апошняе — таму, што гэты народ пасля ўсіх войнаў адраджаўся літаральна, як Фенікс, — з попелу...

Сярод іншых усходнеславянскіх этнасаў беларусы адрозніваюцца тым, што іх культура ўвабрала ў сябе і балцкі элемент, бо ў выніку славяна-балцкага сінтэзу ў VIII—X стагоддзях у Верхнім Падзвінні і Прыдняпроўі сфарміраваліся новыя рысы культуры.

Наш гістарычны герб «Пагоня» нарадзіўся ў XIII стагоддзі, калі продкі беларусаў абараняліся ад ворагаў. Азначае ён толькі абарону пасля нападу. Ніколі наш народ не квапіўся на чужыя землі, ніколі ён не быў агрэсарам. Гэты герб стаў афіцыйным у 1991 годзе, калі Беларусь упершыню за многія стагоддзі стала незалежнай і прадоўжыла створаць 25 сакавіка 1918 года Беларускаю Народную Рэспубліку. Апошняя дата яшчэ афіцыйна не прызнана, бо адбывалася названая падзея ў час нямецкай акупацыі, але гэта, як мы спадзяёмся, справа будучага.

Старажытны Мінск
Das alte Minsk

Мінск

Наша сённяшняя сталіца — Мінск, старадаўняя назва якога Менск, таму што быў ён заснаваны на рацы Менцы, а пасля страшнага пажарышча і разбурэння ў 1067 годзе перанесены да ракі Нямігі, якая ўпамінаецца ў вялікім помніку трох славянскіх народаў — «Слове аб палку Ігаравым»: «На Нямізе снапы сцелюць галовамі, малоцяць цэпамі харалужнымі, на току жыццё кладуць, веюць душу ад цела. На Нямізе крывавыя берагі не болагам пасеяны, пасеяны касцямі рускіх сыноў». А на Менцы і сёння на 16 км на захад ад сталіцы можна ўбачыць земляныя валы.

Пра Мінск можна расказаць многа. Але ў гэтай кнізе мы ўспомнім пра яго каротка: ёсць нямала кніг, дзе пра гісторыю горада расказваецца падрабязна (асабліва адзначым «Рэха даўняга часу» З. Пазняка).

Паданні гавораць пра багатыра Менеска, які заснаваў на месцы сённяшняга горада першы вадзяны млын. Першае ж летапіснае ўспомненне адносіцца да 1067 года, дзе ў «Аповесці мінулых гадоў» Менск успамінаецца як горад Полацкага княства. Першым вядомым нам князем быў тут Глеб Усяслававіч, сын легендарнага Усяслава Чарадзея.

Найстарэйшая вуліца горада — Няміга, па імені ракі, якая цяпер пушчана ў падземныя трубы. Менавіта каля яе знаходзіліся пасады, фарміраваўся горад, самы старажытны Нямігскі (пасля названы Ніжнім) рынак. У XVI стагоддзі стварылася пяць раёнаў забудовы: Замчышча (на правым беразе ракі Свіслач пры ўпадзенні ў яе ракі Нямігі); Ніжні рынак, Высокі рынак (альбо Верхні горад), Траецкае і Татарскае (або Ракаўскае) прадмесці.

Паступова Верхні горад заняў дамінуючае месца ў гістарычным цэнтры горада. Тут была пабудавана ратуша (магдэбургскае права горад атрымаў 12 студзеня 1499 года пры вялікім князі Аляксандру, унуку Ягайлы), рыначныя рады, храмы.

Адсюль шэсць вуліц спускаліся ўніз, па схілах узвышша, чатыры адыходзілі на поўдзень і захад горада. Назва кожнай адлюстроўвае гісторыю горада, цікавыя падзеі яго жыцця.

Вось, напрыклад, адна з вуліц, Зборавая, названа ў гонар храма кальвіністаў (збора), які быў тут пабудаваны пад апекай князя Мікалая Радзівіла Чорнага ў XVI стагоддзі (першая кальвінісцкая абшчына ўзнікла ў Мінску ў 1564 годзе). Галоўная вуліца Траецкага прадмесця — Вялікая Барысаўская вяла да Барысава, а ля падножжа Верхняга горада была мясціна, якая называлася Валокі полацкія, што пазней дало назву вуліцы Волацкай. Валокі — месца, па якому перацягвалі судна альбо карабель, для чаго клалі спецыяльныя драўляныя каткі.

Да сярэдзіны XVII стагоддзя ў горадзе налічвалася больш за 80 спецыяльнасцей рамеснікаў, гэта быў развіты горад з храмамі, гандлёвымі радамі і багатымі мураванымі дамамі. Захавалася з усяго вельмі нямногае, у прыватнасці стары цэнтр.

Аб багацці рэлігійна-духоўнага жыцця ў горадзе яскрава гаворыць тое, што тут суіснавалі храмы самых розных канфесій. Ужо ў XV стагоддзі ў Мінску былі пабудаваны тры мужчынскія (Казьмадзям'янаўскі, Петрапаўлаўскі і Свята-Духаўскі). Пры апошнім быў адкрыты і жаночы манастыр.

Сабор Пятра і Паўла, які цяпер, у нашы часы, стаў адной з «візітных картак» горада, узнік тут на пачатку XVII стагоддзя. Але яшчэ нядаўна, пры пабудове першага ў нашай краіне метрапалітэна, узнікла пагроза яго разбурэння. Нацыянальная інтэлігенцыя шмат зрабіла для таго, каб гэты прыгожы, падобны да белай птушкі храм па-ранейшаму, як і вякі назад, узвышаўся над вуліцамі і плошчамі Мінска.

У гэты ж час, у пачатку XVII стагоддзя, узніклі Дамініканскі касцёл і кляштар, затым пачалі будаваць свае манастыры бернардыны і бернардынкі; на мяжы паміж XVII і XVIII стагоддзямі тут пачалі атабарвацца езуіты, затым, за іх касцёлам і кляштарам, узніклі і іншыя — кармелітаў, бенедыктынаў, базільянаў, баніфратаў. А ў 1629 годзе ў Мінску была адчынена базільянская духоўная семінарыя.

Ад таго часу шмат назваў вуліц і плошчаў атрымалі адпаведныя назвы. Так, у 1826 годзе ў гонар 1500-ых угодкаў Нікейскага сабора (ён вядомы тым, што на ім былі зацверджаны асноўныя дагматы хрысціянства) на адной з плошчаў быў пастаўлены помнік. Помнік не захаваўся, але назва плошчы — Юбілейная — засталася да гэтага часу.

Сённяшняя плошча Свабоды (пляц Волі) называлася раней Саборнаю. Былі вуліцы — Багадзельная, Белацаркоўная, Ігуменскі тракт, Лютэранская, Мала-Лютэранская, Прэабражэнская і г. д., назвы якіх не захаваліся. Мала каму вядомы той факт, што ў 1710 годзе быў асвечаны мураваны касцёл езуітаў у імя Ісуса, Марыі і святой Барбары. У адным з капліц гэтага касцёла ў 1713 годзе была змешчана рэліквія — мошчы св. Феліцыяна, які быў закатаваны ў часы рымскага імператара Дыяклетыяна. Гэтую рэліквію апостальская сталіца перадала аднаму з магнацкіх

родаў Беларусі — роду Завішаў, а той, у сваю чаргу, касцёлу. Святы вялікапакутнік Феліцыян стаў лічыцца апекуном Мінска.

Пры калегіі езуітаў у 1692 годзе быў заснаваны і першы ў Менску тэатр — ён тады быў школьным, але тэмы спектакляў былі сур'ёзныя — «Уладзіслаў Ягайла, кароль польскі, і разгром ім крыжакоў пад Грунвальдам», «Пра Барыса і Глеба» і іншыя.

Праз два з нечым стагоддзямі (у 1858 г.) тут, у Менску, адбылася прэм'ера першай беларускай оперы «Сельская ідылія» («Сялянка»), лібрэта якой напісаў Вінцук Дунін Марцінкевіч. Хаця пастаноўку оперы на беларускай мове і забаранілі, гэта, тым не менш, была значная падзея ў нацыянальным жыцці нашага, тады вельмі кволага, мастацтва.

На пляцу Волі — невялікім астраўку гісторыі — кожны дом — помнік архітэктуры і гісторыі. Сам жа горад, пасля вайны цалкам разбураны, набыў аблічча так званай «сталінскай архітэктуры» — але і гэта ўжо стала гісторыяй...

Ад Мінска, як промні, разбягаюцца дарогі ў іншыя старадаўнія сталіцы Беларусі — Полацк, Вільню (цяпер гэта літоўскі Вільнюс), а таксама ў Навагрудак — першую сталіцу Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага.

Запрашаем вас па гэтаму шляху ў цікавае падарожжа...

Старадаўні Полацк
Das alte Polazk

Полацк (Полацак)

атографы і кінааператары любяць здымаць Полацк з берага Заходняй Дзвіны, насупраць Сафійскага сабора. Белья сцены і крыжы гэтага старэйшага на беларускай зямлі мураванага збудавання, што стаў сімвалам беларускай культуры, прыгожа адлюстроўваюцца ў кіпучых водах Заходняй Дзвіны, нібыта на плёнцы Вечнасці.

Заснаваны недзе ў 1044 годзе князем Усяславам, адным з наймудрэйшых людзей свайго часу, ён ужо з XI стагоддзя стаў цэнтральным у Полацку, сімвалізуючы самастойнасць Полацкай зямлі.

Нашы продкі бачылі яго іншым. Спалены і разбураны, ён упарта аднаўляўся. Зберагліся тры ягоныя апсіды, некаторыя фрэскі. Спачатку праваслаўны, ён быў і уніяцкай барочнай базілікай, але нязменным заставаўся захапленне, якое ён выклікаў і выклікае ў кожнай душы, што чуйна адгукаецца на прыгожае. Можна, у ім нейкім таямнічым чынам захавалася захапленне Усяслава, нездарма празванага сучаснікамі Чарадзеям. У славянскім фальклоры ёсць легенды і паданні пра гэтага князя, а ў «Слове аб палку Ігаравым» — поўныя ўзнёсласці словы. Паводле легендаў, ягоная маці панесла яго ад змея, і дзіця нарадзілася «з язвенком» на галаве, або, як раней гаварылі, «у кашульцы». Ад змея, ад чараўнічых сіл захавалася ў князя здольнасць ператварацца ў іншыя істоты, напрыклад у ваўкалака: «Усяслаў князь... у начы воўкам рыскае... Яму ў Полацку пазвоняць заўтраць у святой Сафіі рана, а ён у Кіеве звон чуе. Хаця і вешчая душа ў целе, але часта ад бяды пакутуе. Таму вешчы Баян і першую прыпеўку гаворыць: ні хітраму, ні памыснаму, ні мудраму суда божага не мінуці».

У рускіх легендах ёсць мудры «Волх Усяславіч» — магутны чарадзея, і даследчыкі прасочваюць гэтае імя ад беларускага Усяслава.

Але Усяслаў быў не першым вядомым нам князем Полацкай зямлі — калыскі нашай Беларусі, бо менавіта адсюль ішоў наступ крывічоў на балцкія землі. Гэты

наступ даваў сплаў балтаў і крывічоў, якія пазней сталі называць сябе ліцвінамі — па назве пераплеценай у адну дзяржаву Літвы і крывічоў-беларусаў.

Першым вядомым па летапісных крыніцах князем Полацкай зямлі быў Рагвалод, і першае пісьмовае ўспомненне пра Полацк (Полацк, Полцеск, або, паводле скандынаўскіх сагаў, Palltesjuborg) адносіцца да 862 года, калі ён княжыў у Полацку.

З гэтым жа князем звязаны першыя трагічныя падзеі на гэтай зямлі, што ляжыць на раздарожжы гістарычных шляхоў і прымае на сябе агонь варожых памкненняў. Нагадаем тыя падзеі.

...Малады княжыч пасватаўся да дачкі Рагвалода, полацкай князеўны Рагнеды. Але тая адмовіла па прычыне таго, што Уладзімір — сын рабыні. Да таго ж, да яе ўжо пасватаўся старэйшы брат Уладзіміра — Яраполк, чыёй маці была князеўна. Падбухтораны дзядзькам Дабрыняй, Уладзімір сабраў вялізнае войска і пайшоў на Полацк. Аблога працягвалася доўга, але ўрэшце Полацк быў захоплены. Далейшыя падзеі адбываюцца цалкам у духу дзікага язычніцтва: у прысутнасці бацькі і двух братоў Рагнеды Уладзімір згвалціў яе, а пасля забіў мужчын. Гордую князеўну павезлі ў Кіеў як ваенную здабычу, дзе яна пасля нарадзіла свайму заваёўніку шасцёра дзяцей, адзін з якіх Яраслаў, стаў вялікім князем кіеўскім, вядомым у рускай гісторыі як Яраслаў Мудры. Рагнеда была не адзінаю жонкай князя-язычніка. Гэта пасля свайго хрышчэння ён прапанаваў ёй выйсці замуж за аднаго з военачальнікаў, але полацкая князеўна адмовілася. Болей таго — вырашыўшы расквітацца з Уладзімірам за ўсе свае крывічы, яна падняла на яго меч, калі ён быў у ложку. Разгневаны Уладзімір хацеў забіць жонку, але пасля вырашыў судзіць яе ў прысутнасці баяр.

Кароткія дакументальныя радкі летапісаў малююць нам трагічную сцэну: Рагнеда, прыбраўшыся ў лепшае адзенне і прыгатаваўшыся да смерці, як загадаў ёй вялікі князь, чакае ў сваёй спальні баяр. А за завесай стаіць яе адзінаццацігадовы сын Ізяслаў, якому яна даверыла абараняць сябе. Прыходзяць баяры, князь, і тут хлопчык выходзіць да бацькі і просіць захаваць маці жыццё... Баяры адступілі. Параіўшыся, яны прапанавалі Уладзіміру выслаць Рагнеду разам з сынам у родную ёй Полацкую зямлю. Іх выслалі — на самую ўскраіну, пад сённяшні Мінск, дзе быў заснаваны горад, названы ў гонар хлопчыка-князя — Ізяслаўлем. Сёння яго называюць Заслаўе. Тут ёсць рэчка Княгінька і Чарніца, «Магіла Рагнеды», возера Рагнездзь... І яшчэ існуе паданне: нібыта напярэдадні вайны з гары Рагнеды, якая ёсць ля ракі Дрыса на Віцебшчыне, з'язджае на белым кані магутны, увесь закуты ў панцыр коннік. Тут жа ў Заслаўі захавалася памяць аб тым, як пастрыгалася яна ў манашкі і, перамяніўшы імя, стала з Рагнеды-Гарыславы Анастасіяй. Сын яе, Ізяслаў, празваны кніжнікам, памёр хутка, затое другому сыну Яраславу было наканавана доўгае, слаўнае жыццё ў Кіеве. Адна з дачок Рагнеды, Прадслава, паўтарыла яе лёс і стала наложніцай польскага караля Баляслава, які спачатку таксама сватаўся за яе, а пасля атрымаў яе як ваенную здабычу...

Полацк — горад князя Усяслава. Але ён таксама і горад першай святой на ўсходнеславянскіх землях — Ефрасінні Полацкай у дзявоцтве князеўны Прадславы.

Праўнучка Усяслава, яна ўжо з дванаццаці гадоў стала задумвацца аб сэнсе

быцця і вырашыла прысвяціць сябе Богу. Светлае, ціхае дзіця, да якога з самых ранніх гадоў сталі прысылаць сватоў са спакуслівымі прапановамі, яна, аднак, пайшла ў манастыр і прымусіла бацькоў змірыцца з такім рашэннем.

За сваё даволі доўгае жыццё яна была манашкай, пасля ігуменняй; нейкі час, паводле некаторых звестак, правіла горадам, але галоўныя справы яе жыцця — заснаванне Полацкай бібліятэкі, школак пры манастыры і будаўніцтва храмаў.

Стаіць на беразе невялічкай ракі Палаты беласнежны храм — Спаса-Ефрасіннеўская царква, каля якой пазней узнік манастыр. Узвёўшы гэты храм, народжаны яе воляй і талентам полацкага дойдіда Іаана, Ефрасіння нібыта адгарадзіла яго ад войнаў і знішчэння — можа, таму, што найболей любіла. Да самай вайны (апошняя, 1941—1945 гадоў) у беларускіх музеях захоўваўся крыж, зроблены па яе заказу другім геніем полацкай зямлі — майстрам-ювелірам Богшам. Гэты крыж — ювелірны цуд. На ім было напісана закліццё — абярог ад злодзея, які крапе яго. І крыж захоўваўся. Але цяпер, як лічаць некаторыя даследчыкі, сляды яго прамільгнулі недзе ў Амерыцы. Можа, вернецца славыты крыж Ефрасінні Полацкай на радзіму?

Тое, што захавалася ад XI—XIII стагоддзяў, гаворыць нам пра высокі, вельмі высокі ўзровень тагачаснай беларускай культуры. У свеце сёння ведаюць Наўгародскую школу жывапісу — такая ж, не горшая, існавала і ў Полацку. Сюды прывезлі да Ефрасінні, якая была родзічкай візантыйскага імператарскага дому Комнінаў, абраз Эфескай Божай маці. Але фрэскі, зробленыя тут і захаваныя на сценах яе царквы, даюць магчымасць ганарыцца і мясцовымі майстрамі...

Ефрасіння Полацкая памерла ў Ерусаліме, куды яна паехала ў 1173 годзе пакланіцца Труне Гасподняй. Вяртанне яе мошчаў на Радзіму было вялікім святам, і сёння яны ляжаць у царкве, якую яна задумала і ўзвяла на радасць нашчадкам...

Пазней другой сталіцай нашай зямлі стаў горад Наваградак. Але Полацк заўсёды заставаўся разам з Вільняй духоўнай сталіцай Беларусі.

Недзе каля 1490 года тут, у Полацку, нарадзіўся вялікі асветнік Францішак Скарына.

Сёння за яго спрачаюцца дзве канфесіі, высвятляючы, чаму ён насіў каталіцкае імя і ажаніўся з каталічкай, а кнігі выдаваў на беларускай мове і для людю праваслаўнага. Некаторыя даследчыкі лічаць, што так адбылося таму, што сям'я Скарыны была праваслаўнай, а сам ён вучыўся на каталіцкім Захадзе і там прыняў каталіцтва. Для нас важна не тое — важна, што гэты сын Полацкай зямлі, які атрымаў у Падуі (Італія) дыплом «у лекарскіх навукх доктара» і стаў гонарам Падуанскага універсітэта, за што ўвекавечаны ў фрэсцы на сцяне гэтага універсітэта, гэты доктар філасофіі, астраном, асветнік, надрукаваў у Празе ў 1517—1519 гадах 23 кнігі Бібліі (яго пераклад з'явіўся раней за нямецкі пераклад Бібліі Лютэрам) на беларускай мове, а пасля абсталяваў у Вільні сваю друкарню, дзе працягваў выдаваць кнігі «для простых людзей».

Яго запрашаў да сябе ў Кёнігсберг герцаг Альбрэхт, ён служыў прыдворным лекарам і сакратаром у няшлюбнага сына караля Жыгімонта — біскупа Яна, але мірское жыццё яго было цяжкім і пакутным.

Беларускія астралагі лічаць, што Скарына, які, падобна ўсім вялікім дзеячам і

вучоным Сярэднявечча, быў астраномам, ведаў свой лёс. Цікава, ці прадбачыў ён, што ягонае імя на радзіме нейкі час будзе не зусім пажаданым, што яго будуць замоўчваць, назавуць «буржуазным апалагетам»? І што пасля зорка яго зазьяе ярка і, як мы верым, навечна, таму што тое, што зрабіў гэты чалавек, пад сілу толькі генію. Аздобленыя ўласнымі гравюрамі, ягоныя пераклады сталі ўзорам сучаснай яму мовы, увайшлі ў залаты фонд сусветнай культуры. Для гісторыі ўсходняга славянства сапраўдны першадрукар ён, а не Іван Фёдараў, бо апошні надрукаваў свае кнігі на некалькі дзесяткаў гадоў пазней, чым гэта зрабіў Францішак Скарына з Полацка...

Францішак Скарына ўвекавечыў у сваіх прадмовах слаўны горад Полацк, але сам пахаваны ў Празе ў 1551 годзе, і магіла яго згубілася для нашчадкаў.

Увекавечыў Полацк і другі ягоны сын — Самуіл Емяльянавіч Пятроўскі-Сітняковіч, вядомы ў гісторыі культуры як Сімяон Полацкі.

Атрымаўшы адукацыю ў Кіева-Магілянскай калегіі, а пасля ў Віленскай езуіцкай акадэміі, ён вярнуўся ў Полацк і пад імем Сімяон пастрыгся ў манахі, пасля стаў выкладаць у праваслаўнай брацкай школе пры Богаяўленскім манастыры.

Гэты манастыр, што стаіць цяпер на правым беразе Заходняй Дзвіны, захаваўся. Яго нараджэнне — у другой палове XVIII стагоддзя (сама царква пабудавана ў 1761—1779 гг.). Але менавіта тут некалі працаваў Сімяон Полацкі (нездарма манастырскі корпус называецца домам Сімяона Полацкага), тут яго слухалі праваслаўныя братчыкі. Гэта быў час наступу каталіцтва, беларуская мова перастала быць дзяржаўнай, на змену ёй прыйшла польская мова. У 1664 годзе Сімяон Полацкі пераехаў у Маскву.

Яго адукаванасць зрабіла такое вялікае ўражанне на царскі двор, што пазта наблізілі да царскай сям'і. Дарэчы, царыцы Наталлі вучоны прадказаў нараджэнне сына Пятра, які будзе знакамітым на ўвесь свет. Сын сапраўды нарадзіўся, яго назвалі Пятром, і слава Сімяона Полацкага ўзрасла. Магчыма, ад яго ўспрыняў будучы цар Пётр I станоўчыя адносіны да еўрапейскай адукацыі, якую не надта прызнавалі ў Масковіі, называючы яе «паганай ерассю», «лацінствам». Дарэчы, калі Сімяон Полацкі адкрыў у Маскве друкарню і нават выдаў тут некалькі сваіх кніг («Буквар», «Часасловец»), сабор 1690 года асудзіў і забараніў яго творы як ерэтычныя (тое ж здарылася і з кнігамі Скарыны, які прывёз іх, па некаторых звестках, у Маскву, але ледзь выбраўся адтуль таксама як «паганы ерэтык»).

Цікава, што нашы продкі добра разумелі значэнне друкаванага слова, і гэтаму майстэрству спакваля вучыліся ад нас усходнія суседзі. Ад нас жа ўзялі яны ўзоры кафлі, разьбярства, мураванага дойлідства. Дасюль у Каломенскім пад Масквой уражваюць разьбяныя ўпрыгожанні іканастаса, зробленыя майстрам Клімам Міхайлавым і іншымі беларусамі. У Маскву пераехалі (разам з друкарняй) манахі Куцеінскага манастыра з Оршы. Прычына была ў рэлігійных несулалдзях, але пакутавала культура. Крохкія старонкі летапісу з бібліятэкі Сафійскага сабора гарэлі спачатку падчас нападу на Полацк маскоўскага цара Івана Жахлівага, пасля сюды

прыйшло войска цара Пятра — і адбылося тое ж самае. Сенэка выхоўваў Нерона — але памёр па ягонаму загаду. Сімяон Полацкі пражыў да 1680 года — але не даведаўся, як жорстка абышоўся цар з яго роднай Полаччынай, якой ён прысвядзіў столькі вершаў і прачулых слоў.

Калі Полацкі Богаяўленскі манастыр звязаны з імем Сімяона Полацкага, то Полацкі езуіцкі калегіум, які быў самым вялікім на Беларусі манастырскім комплексам езуітаў, носіць адбітак дзейнасці аднаго з самых энергічных дзеячаў Польшчы Пятра Скаргі (Павенскага). Пётр Скарга быў адным з ініцыятараў і прапагандыстаў ідэй Брэсцкай уніі 1596 года, яго змаганне з рэфарматарамі садзейнічала з'яўленню на Беларусі езуіцкіх калегій. Тут, у Полацку, менавіта ягонымі стараннямі ўзняўся ўвысь езуіцкі касцёл, узнікла акадэмія, якую ён напачатку ўзначаліў (у асноўным жа ягоная дзейнасць у апошнія гады перамясцілася ў цэнтр Княства — Вільню, а затым — у Кракаў, дзе ён у 1588 годзе стаў прыдворным прапаведнікам караля Жыгімонта III Вазы).

Пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай менавіта тут, па Заходняй Дзвіне, прайшла дзяржаўная мяжа. Горад быў літаральна раздзёрты на дзве часткі: асноўная адышла да Расіі, Задзвінскі раён застаўся за Рэччу Паспалітай.

Новая забудова горада, яго перапланіроўка ўлічвалі ўжо іншую палітычную сітуацыю: езуіцкі кляштар быў перабудаваны ў кадэцкі корпус і кафедральны Мікалаеўскі сабор, з'явіліся так званыя «казённыя» будынкі, дзе размясцілася прыезджая адміністрацыя.

Ад вялізнай забудовы зберагліся толькі некалькі асобных карпусоў, дом Пятра I, пабудаваны ў канцы XVII стагоддзя (цяпер вул. Леніна, 33), у асноўным з рысамі барока, ад часоў другога заваёўніка, Івана Жахлівага, — вялізныя валы. Жылыя дамы, што захаваліся часткова па вуліцах Горкага, Замкавай, на плошчы Леніна, маюць таксама змешаныя рысы — класіцызму і барока і даюць уяўленне аб тым, як выглядалі вуліцы Полацка ў XVII—XVIII стагоддзях. А горад быў багаты і прыгожы, з даўнімі традыцыямі гандлю і культуры.

...Вось тут, на галоўнай плошчы, прайшлі стагоддзі нашай гісторыі.

Трошкі фантазіі — і можна ўявіць сабе па летапісах і дзень 23 сакавіка 1270 года, якраз на тыдні Вялікага паста, калі ўранку, каля паловы дзевятай, пачалося зацьменне сонца, і ўсе, купцы і пакупнікі — немцы, балты, палачане, глядзелі на неба і, мабыць, думалі аб сваіх грахах, а пасля паспяшаліся ў цэрквы. Для гасцей працавалі тут і іх уласныя, іншай веры храмы...

Не ўсё было гладка ў гандлёвых варунках. Граматы даносяць да нас скаргі як рыжан, так і палачан, а ў 1406 годзе вялікі князь Вітаўт нават патрабаваў ад рыжскіх купцоў, каб яны пакінулі Полацк на працягу чатырох тыдняў — і прымусіў магістра лівонскіх крыжакоў заплаціць за страты, зробленыя рыжанами. Цікава чытаць пералік тавараў, якія сюды прывозіліся: сукно, арэхі, цытварны карань, гваздзікі, шафран, фігі і разынкі... Вывозілі ж — воск, кажухі сабаліныя, янотавыя, а таксама паташ і дзёгаць...

Заходняя Дзвіна цячэ, як і стагоддзі таму. Нават яе магутным хвалям не дадзена было змыць словы, якія некалі выбіў на некалькіх велічэзных валунах у XII стагоддзі полацкі князь Барыс, у той час як рассыпаліся ў друз многія слаўныя пабудовы гэтага самага старажытнага горада Беларусі. «Госпадзі, дапамажы рабу свайму Барысу» — гэтыя словы паўтараліся на пяці сёння вядомых нам камянях — а можа, іх было і болей? Барыс Усяслававіч — сын Усяслава Чарадзея, і, калі бацька ягоны болей звяртаўся, мабыць, да таямнічых сіл прыроды, то сын яго — да Бога.

Розны лёс напаткаў гэтыя камяні, якія за столькі стагоддзяў займелі нават свае імёны. Не захаваліся — Пісанік, альбо Барысаглебскі, Волат і Сцяпан (або Кравец), перавезлі ў Маскву камень з надпісам «Сулібор хрэст» (цяпер ён знаходзіцца ў музеі-запаведніку «Каломенскае»). Побач з гарадскім пасёлкам Друя, у месцы ўпадзення ракі Друікі ў Дзвіну, знаходзіцца яшчэ адзін Барысаў камень без назвы.

З кожным з гэтых камянёў звязана тая ці іншая легенда. Напрыклад, пра камень, які насіў назвы Сцяпан або Кравец расказваюць, што калі папрасіць, каб ён пашыў адзенне, і пакласці сукно пад камень, то ён да рانیцы рабіў заказ. Толькі не трэба было гаварыць, як шыць, — камень сам ведаў гэта лепей за заказчыка і рабіў толькі тую вопратку, якая пасавала да чалавека. У легендзе пра другі такі ж камень-«Кравец» гаворыцца, што адзін нядобры чалавек вырашыў пажартаваць: кінуў на камень палатно і папрасіў: «Пашый мне ні тое, ні сёе». Што ж — і пашыў чароўны камень такое, што ні апрануць, ні прымерыць, — рукаў на плячы, другі — на прыполе, а галаву няма куды прасунуць. І з таго часу перастаў шыць увугуле... У другой легендзе камень пакрыўдзіла жанчына, якая накідала на яго гною ды папрасіла новыя чаравікі. У гэтым выпадку камень не проста пакрыўдзіўся — злую жанчыну скруціла хвароба, і невядома, ці вылечылася яна ўвогуле...

На Полаччыне захаваліся традыцыі Усяслава Чарадзея: праз столькі стагоддзяў у кожным раёне знойдзеш варажбітку альбо дзеда-ведуна. Чаго толькі не робяць! І прысушаць добрага малайца, і ў вадзе пакажуць дзяўчыне злую суперніцу, і здымуць укус змяі каляровымі каменьчыкамі ды неведомымі навуцы замовамі. Сама аўтар не раз з гэтым сустракалася і, як і сучасныя навукоўцы, нічога не можа растлумачыць, а толькі засведчыць — такое жыве, ёсць і, напэўна, будзе, якія б дзівосы ні вырабляла сучасная навука...

Нядаўна памёр дзядуля Алесь з Полацкага раёна, які, як і славуная Ванга, «працаваў» з цукрам — гэты кавалачак цукру трэба было перад прыездам пакласці пад падушку на ноч. І, патрымаўшы белы драбочак у старэчых вузлаватых руках, дзед дакладна расказаў мінулае і нешта раіў на будучае, а яшчэ гаварыў, што і як трэба лячыць. Чаму пра іх, такіх ведуноў, так мала вядома? Нашы людзі не любяць расказаць пра свае здольнасці, і шмат намаганняў трэба, каб дазволілі прыехаць і каб прынялі, хаця ў апошнія гады з гэтым лягчэй. А тады, яшчэ дзесяць гадоў таму, маглі так «упіліць» гэтаму дзеду, што дзесятаму заказаў бы...

Некалі на Полаччыне было шмат паганскіх капішчаў. Дасюль сярод язычніцкіх звычаяў успамінаецца свята Воласа (бога Вялеса), якое адзначаюць на масленічным тыдні

і падчас якога трэба аб'ездзіць маладых бычкоў і коней, дагледзець жывёлу, смачна яе накарміць і ўвогуле аказаць ёй увагу, бо Вялес — бог свойскай жывёлы і любіць, каб яго шанавалі. Прыпеўкі да песень, якія выконваюцца ў гэты час, таксама нагадваюць пра багіню кахання — Ладу: «Ой, лада маё, лада!».

Вера ў камяні захавалася ў беларусаў, як і ў іншых паўночных народаў. Нейкія водгукі паданняў пра славыты камень Ірландыі, які ўскрываў, калі пад ім праходзіў той, хто рабіўся пасля каралём, адчуваюцца ў беларускай легендзе пра Дажбогаў камень. Ён быў пакладзены ў кут падмурка хаты і стаў сырым, стаў «плакаць», так што пачаў гніць дом. А пасля папрасіў уладальніка хаты, каб яго адвезлі назад. І той — павёз у густы лес на паляны, дзе камень ляжаў спрадвеку...

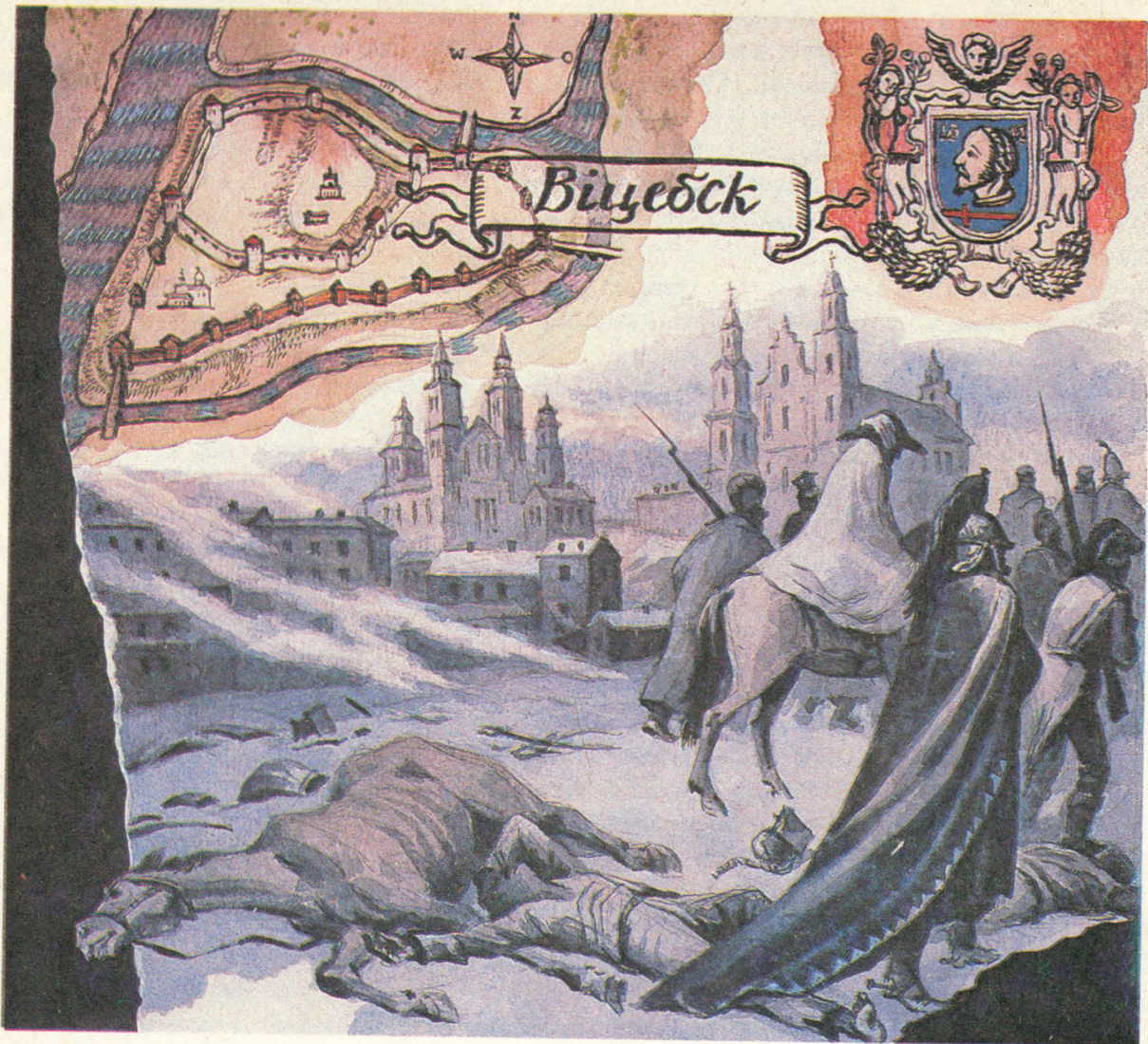
Але мы з вамі доўга затрымаліся на беразе Дзвіны, а ўсё роўна ўсяго, пра што маглі б расказаць уцалелыя дамы і храмы, не распавесці... Тым болей, што, калі ёсць час, можна з'ездзіць у прыгарад Полацка — Бельчыцы.

Тут у часы першых полацкіх князёў і епіскапаў была княжацкая рэзідэнцыя. Цяпер — храмы Барысаглебскага манастыра, адзін з якіх, а менавіта царква Барыса і Глеба, пабудаваная дойлідам Іаанам яшчэ да Спаса-Ефрасіннеўскага сабора. Ёсць падабенства ў тэхніцы кладкі храмаў Бельчыцкага комплексу і царквы Спаса на Бераставе ў Кіеве, але самі храмы — асаблівыя, непаўторныя, іх ансамбль цэласны. Самым яркім з іх з'яўляецца тварэнне Іаана, спадзвіжніка і сучасніка Ефрасінні Полацкай. Нездарма кажуць некаторыя веруючыя, што гэта дух святой Ефрасінні лунае над усёй Полацка-Віцебскай зямлёй і захаваў яе ад чарнобыльскай радыяцыі... Хочаце верце ці не — але менавіта тут самыя чыстыя раёны ў Беларусі.

Адзін з галоўнейшых гарадоў Вялікага княства Літоўскага Полацк атрымаў магдэбургскае права ў 1498 годзе, пры вялікім князі Аляксандру, і гербам яго нездарма стаў «трохмачтавы карабель з разгорнутымі ветразямі ў блакітным полі, вада сярэбраная».

Па гэтай сярэбранай вадзе ехалі полацкія воіны далёка за мора, ваявалі разам з кіеўскімі князямі Аскольдам і Дзірам супраць Візантыі, так што яна плаціла даніну Кіеву, Чарнігаву, Полацку і некаторым іншым гарадам. Візантыя — Полацку? Так, было і гэткае. І многае іншае чуў горад: вітанні ў 1495 годзе ў гонар прыезду нявесты князя Аляксандра, дачкі маскоўскага валадара Івана III Алены, і гарматныя стрэлы генерала фон Вендэнау, якому Пётр I загадаў знішчыць полацкі замак падчас вайны са шведамі ў 1705 годзе. Была гвалтоўная высылка полацкіх князёў у 1129 годзе ў Візантыю за вайну супраць кіеўскіх Яраславічаў, і гвалтоўнае далучэнне беларускай уніяцкай епархіі ў 1839 годзе да праваслаўнай царквы Расіі. Было многае.

А Полацк — жыве. Глядзіцца ў вадзі Заходняй Дзвіны беласценная Сафія, з якой далёка відаць ваколіцы горада. Запрашаем вас пастаяць каля яе сценаў, паслухаць музыку старажытнасці, і хай нязвыклы ў праваслаўным храме арган раскажа вам пра спалучэнне ў гэтай зямлі хрысціянства і язычніцтва, праваслаўя і каталіцтва, уніяцтва і пратэстанцтва, пра мудрую царпімасць яе жыхароў.

Віцебск
Vitebsk

Віцебск

Вяртацца з Полацка ў Мінск будзем праз Віцебск. Віцебск (летапіснае Відбеск, Вітеспек, Віцьбеск) цесна звязаны з гісторыяй Полацкай зямлі.

Па адных звестках (рукапіс Міхаіла Панцырнага, 1760 г.), горад упершыню ўпамінаецца ў 974 годзе. Старажытнарускі летапіс жа называе 1021 год. Як бы там ні было, горад, канешне ж, існаваў і ў IX стагоддзі — пра гэта гавораць археалагічныя раскопкі, зробленыя на самым старым паселішчы — Замкавай гары.

Як і многія нашыя беларускія гарады, Віцебск атрымаў сваю назву ад ракі, на якой быў заснаваны. Пабудаваны ён на зліцці дзвюх рэк — велічнай Заходняй Дзвіны і Віцьбы. Заходняя Дзвіна ў старажытнасці, як тое сцвярджае Герадот, называлася Рубонам і была вядомая грэкам.

З гары адкрываюцца далёкія прасторы. Для паселішча было выбрана таксама высокае месца, хаця цяпер яно не выглядае гарою (зрытая яна ў XIX стагоддзі). Пазней селішча назвалі Верхнім замкам, а ніжэй выраслі дамы і забудовы, і тое месца мела назву Ніжняга (успомнім, што Верхні і Ніжні замкі былі і ў старажытнім Гродне). У XV стагоддзі сфармаваны пасад і тэрыторыя трэцяга, Узгорскага, замка.

Спачатку ўдзельны горад полацкага князя Брачыслава Ізяславіча (унука Уладзіміра Першаапостальнага, хрысціцеля Русі, і Рагнеды, першай вядомай князеўны Полацка), Віцебск на пачатку XII стагоддзя стаў цэнтрам удзельнага Віцебскага княства. З 1180 года вядомы віцебскі князь Брачыслаў Васількавіч — з ягонай дачкою Аляксандрай ажаніўся Аляксандр Неўскі, які шмат разоў бываў тут і нават аднойчы быў сярод абаронцаў горада. У слаўтай бітве з крыжакамі, дзе ён атрымаў

празванне «Неўскі», удзельнічаў наш зямляк Якаў Палачанін — а можа, і іншыя полацкія воі?

Яшчэ адна князеўна — Марыя, дачка князя Яраслава Васільевіча, стала вядомаю ў гісторыі тым, што, выйшаўшы замуж за вялікага князя літоўскага Альгерда, будавала храмы (галоўны з іх — першае каменнае збудаванне ў сучасным Вільнюсе — праваслаўны храм Параскевы Пятніцы). А Віцебск, згодна з «Хронікай Літоўскай і Жамойцкай», яна ж «муром округ обвела с баштамі вынеслымі и вежами». Марыя нарадзіла дзяцей, якія змагаліся за спадчыну свайго бацькі з дзецьмі другой жонкі Альгерда, цвярской князеўны Юльяны. Дзеці яе княжылі ў Віцебску: напрыклад, Андрэй Полацкі. Стрыечны брат яго, вялікі князь Вітаўт, змагаўся за Віцебск з іншымі братамі, Свідрыгайлам і Ягайлам, і сварка братоў прынесла шмат бедстваў віцебскаму люду. Аднак Альгерд застаўся ў гісторыі Віцебска ягоным «добрым геніем» — разам з віцяблянамі ён дапамагаў Пскову ў барацьбе з нямецкімі рыцарамі, тут быў пабудаваны ім першы мураваны палац на Беларусі.

Як і Полацк, Віцебск ужо ў XII стагоддзі стаў буйным гандлёвым цэнтрам, нездарма ён ляжыць на шляху «з вараг у грэкі», ажно да самой Візантыі. Адсюль водныя шляхі вядуць таксама ў Ноўгарад, Смаленск і Пскоў. Гандляваў горад таксама з Рыгай, сведчаць аб гэтым дагаворныя граматы. Напрыклад, у «грамаце князя Гердзена Вітабскага і Полацкага» ад 22 снежня 1264 года гаворыцца: «... Нямецкаму госцю ў Полацкую (зямлю — *прым. аўтара*) вольна ехаці і гандляваці, купіці і прадаці, гэтак жа Палачанам і Віцяблянину вольна гасціці ў Рыгу і на Гоцкі бераг". Стагоддзем раней тут быў пабудаваны госцевы двор, дзе іншаземныя купцы маглі і гандляваць, і жыць. Аднак гандаль гандлем, а палітыка палітыкай — у 1410 годзе віцебская харугва прымала вялікі ўдзел у Грунвальдскай бітве і разам з іншымі славянскімі воямі перамагла, што, дарэчы, не спыніла гандлёвых варункаў паміж гарадамі.

Яшчэ да надання магдэбургскага права горад меў устаўныя граматы (1503 і 1506 гг.), якія рэгулявалі адносіны паміж гараджанамі і вялікім князем. Магдэбургскае ж права набыў у 1597 годзе. Герб — на блакітным полі пагрудная мужчынская выява, пад якой чырвоны меч.

Што меч гэты мог быць сапраўды чырвоным ад крыві, сведчыць уся гісторыя горада. У час пастаянных войнаў з Маскоўскай дзяржавай ён на працягу амаль двух стагоддзяў першым прымаў на сябе ўдары ад суседзяў. Разам з тым пакутаваў і ад унутраных разладаў.

Увядзенне уніі, нязгода з яе прынцыпамі, якія здаваліся акаталічваннем і рэлігійнай здрадай, прывялі да вострага канфлікту паміж уніяцкім біскупам Ясафатам Кунцэвічам і часткай гараджан, у выніку чаго епіскап быў забіты. Паколькі ажыццяўленне уніі было дзяржаўнай палітыкай, горад быў пакараны (1623 год): пазбаўлены магдэбургскага права, гарадская ратуша разбураная, каля сотні чалавек прысуджаны да смерці. Засталася гісторыя аб пакаранні — канешне, сімваліч-

ным — нават званоў, якія заклікалі да паўстання: яны былі знятыя са званіц і пераплаўленыя. Я. Кунцэвіч быў аб'яўлены святым, і гэтая трагічная постаць на Беларусі абвешана смугою нейкай няпэўнасці, неакрэсленасці. «Як ставіцца да яго, хто гарэў жаданнем стварыць адзіную нацыянальную рэлігію ў краіне, якую раздзіралі рэлігійныя непаразуменні, але выбраў для таго метады жорсткія і занадта энергічныя?» — пытаюцца сёння гісторыкі.

Праз 21 год права на самакіраванне аднавілася, ратуша стала адбудоўвацца. Але яшчэ праз дзесяць гадоў пачалася вайна паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай, горад быў заняты рускім войскам — пасля чатырнаццаці тыдняў упартай асады. Што застаецца пасля такіх аблог? Але горшае чакала наперадзе. Вернуты ў склад Рэчы Паспалітай, Віцебск падчас наступнай, руска-шведскай вайны зноў упарта супраціўляўся рускаму войску, і цар Пётр I загадаў калмыцкім і казацкім (самым буйным) палкам спаліць яго. Зноў гарэлі Верхні і Ніжні замкі, вежы муроў, гандлёвыя рады... Усё, што засталася ў архівах пра гарадскія прывілеі, дадзеныя многімі каралямі Рэчы Паспалітай, было амаль праз стагоддзе (у 1803 годзе) па загаду з Пецярбурга адпраўлена ў Расію і так надзейна схавана, што дасюль месцазнаходжанне дакументаў невядома.

Вайна 1812 года з Напалеонам прайшла па нашай зямлі двойчы — калі французскае войска ішло на Маскву і вярталася з яе, пакідаючы за сабою вымершыя ад голаду беларускія вёскі і разбураныя селішчы. Аўтар кнігі «Кароткая гісторыя Беларусі», акадэмік В. Ластоўскі (загублены савецкаю ўладай у пазнейшыя часы) прыводзіць расказ аб тым, што Напалеон, ідучы на Маскву, загаварыў з беларускаю сялянкай і запытаўся, як яна хоча: каб француз пабіў расейца, ці расеец пабіў француз? На што жанчына адказала: «Я б... хацела, каб француз, заняўшы Маскву, пагнаў, пагнаў, ды і сам не вярнуўся!» Менавіта ў гэтай, усходняй частцы Беларусі былі страшныя бітвы з французамі — пад Клясціцамі і Чашнікамі, ля Астроўна і шмат дзе яшчэ, асабліва пад Барысавам (Мінская вобл.). У сусветнай белетрыстыцы ёсць шматлікія апісанні пераправы французаў праз Бярэзіну. Прывядзем некалькі сказаў з мемуараў адмірала Чычагава, які прымаў удзел у бітве: «Зямля была пакрытая трупамі забітых і замёрзлых людзей; яны ляжалі ў розных позах. Сялянскія хаты былі ўсюды імі перапоўненыя, рэчка была запружана мноствам патанулых пехацінцаў, жанчын і дзяцей; каля мастоў валяліся цэлыя эскадроны, якія кінуліся ў раку. Сярод гэтых трупаў, што ўзвышаліся над паверхняй вады, бачныя былі скачанелыя кавалерысты на конях, як статуі, што стаялі ў вадзе ў тых позах, у якіх застала іх смерць...» У паданнях беларускага народа ёсць і такое — пра вёску Паленаўку: «Расказваюць, што раней вёска гэтая называлася Напаляонаўка. У час вайны 1812 года тут стаялі французскія войскі. Але вымаўляць такую доўгую назву было цяжка, нязручна, вось і перарабілі яе ў Паленаўку».

Можа быць, так і было, але корань у назве гэтай вёскі хутчэй нагадвае слова «паліць», г. зн. звязаны з вайной, з вогнішчам... Пра французаў сярод нашых

паданняў ёсць розныя — трагічныя, ваяўнічыя, паэтычныя. Адно з іх — пра звон з манастыра. Лепшы ў акрузе быў той звон, і за гэта празвалі яго певуном. Калі ж сталі набліжацца французы, якія ўсё нішчылі, схавалі манахі манастырскае добро, а звон схаваць доўга не маглі рашыцца, таму што грэў ён душы людзей... І, нарэшце, памаліўшыся, ціха апусцілі яго ў ваду возера, а самі разышліся хто куды. Кажуць, што на тым возеры, калі прыйсці да яго перад усходам сонца, чуваць дзіўны перазвон — але самы звон ужо не можа знайсці ніхто з шукальнікаў...

Вайна 1812 года зменшыла насельніцтва Віцебска ў тры разы. Толькі ў канцы XIX стагоддзя, калі праз горад была пракладзена Рыга-Арлоўская чыгунка, якая злучыла горад з Кіевам, Брэстам, Пецярбургам і іншымі гарадамі Расіі, тут інтэнсіўна пачала развівацца прамысловасць, узнікла шмат фабрык і заводаў (узгадаем, што і ў канцы XVIII стагоддзя, да падзелаў Рэчы Паспалітай, Віцебск быў па велічыні, па развітай прамысловасці другім пасля Магілёва горадам Беларусі). Тады ж ратуша набыла свой цяперашні выгляд (за выключэннем таго, што трэці паверх ратушы дабудаваны ў пачатку XX стагоддзя). І гэты сімвал незалежнасці горада, пастаўлены ў XVII стагоддзі на Рыначнай плошчы Узгорскага замка, захавайся да нашага часу і з'яўляецца як бы адпраўным пунктам для экскурсіі па Віцебску. У ратушы размешчаны і краязнаўчы музей, які некалі быў заснаваны на базе калекцыі краязнаўцаў, а пасля, у 1924 годзе, аб'яднаны з Віцебскім царкоўна-археалагічным музеем, музеем Віцебскай вучонай архіўнай камісіі і прыватным музеем краязнаўцы В. Федаровіча.

Трэба сказаць, што багатая гісторыя Віцебска як бы «нарадзіла» слаўтых вучоных-краязнаўцаў, якія тут жылі і працавалі: Е. Раманаў, А. Сапуноў, М. Нікіфароўскі і іншыя, якія шмат пісалі пра горад і выдавалі кнігі пра яго мінулае.

Традыцыі культуры ў Віцебску даволі вялікія: так, у XVII стагоддзі (1671—1766 гг.) існаваў тэатр пры езуіцкім калегіуме; пазней пры кляштары піраў — батлейка (альбо жлоб). Такія тэатры давалі прадстаўленні падчас сеймаў, кірмашоў, судаў, святаў — калі з'язджалася ў горад павятовая шляхта. Спектаклі таксама ставіліся на школьнай сцэне калегіумаў. Дарэчы, на апошніх курсах гэтых калегіумаў вучні павінны былі добра валодаць латынню, чытаць антычных аўтараў, перакладаць і пісаць на латыні дакументы, а таксама «выкладаць свае думкі па ўсіх правілах красамоўнага мастацтва». Тут жа існавала школьная капэла, сфармаваная з вучняў бурсы, якіх набіралі са збяднелай шляхты і гараджан. У 1845—1847 гг. працаваў балет Піёна, французскага балетмайстра, які аб'ядноўваў як вольных, так і прыгонных артыстаў у трупы, здольную даваць на сцэне такія класічныя творы, як «Чароўная флейта» В. А. Моцарта, «Дзве статуі» Ю. Эльснера і іншыя. Апроч таго, сюды пастаянна прыязджалі гастрольныя музычныя і драматычныя трупы. У 1768 годзе жыхаром Віцебска Сцяпанам Аверкам складзены Віцебскі летапіс, дзе ёсць шмат каштоўных звестак пра гісторыю горада, як і ўвогуле пра гісторыю Вялікага

княства Літоўскага. Запісы кароткія, але па іх можна бачыць цэлыя карціны жыцця горада:

«Году 1686. Вада ў Дзвіне надта вялікая была ў Віцебску, многа шкоды віцяблянам нарабіла, дамы іх заліўшы альбо знесшы прэч.

Году 1694. Град вялікі быў вакол Віцебска, выбіў усё збожжа ў полі, месяца жніўня 3 дня.

Году 1701. Мая той жа камісар (караля) Рыбінскі прыехаў паўторна да Віцебска і з ім рэйтараў саксонскіх тысяча. Пабыў у Віцебску дзён 14; вялікая была цераз яго шкода месцу, гвалт і свавольства саксонаў, страх вялікі. Шмат даўгоў пабраў у купцоў, Рызе вінных, у суме таляраў бітых шэсцьдзесят чатыры тысячы». У канцы XIX — пачатку XX стагоддзя ў Віцебску стала фармавацца цікавае мастацкае асяроддзе, пачатае прыватнай школай Пэна, якая была адчынена ў 1892 годзе. Пасля на аснове яе ў 1918—1920 гг. створана народная мастацкая школа, потым — вучылішча, якое дало Беларусі (і свету) такіх мастакоў з сусветным імем, як Казімір Малевіч, Марк Шагал, якія выкладалі ў гэтым вучылішчы. Яго закончылі такія вядомыя беларускія мастакі, як В. Цвірка, З. Азгур.

Магіла Ю. Пэна знаходзіцца на старых Старасямёнаўскіх могілках, і на Радуніцу на яе таксама кладуць, успамінаючы памерлых, чырвонае яйка, ставяць свечку і зычаць спакою душы нябожчыка простыя людзі, якія, магчыма, да канца не разумеюць сутнасць ягонай творчасці і дзейнасці. Але яны ведаюць: магіла не павінна заставацца недагледжанай на такое свята, як Радуніца — дзень памяці і шанавання продкаў.

У летапісах Панцырнага і Аверкі часта ўпамінаецца Дабравешчанская царква XII стагоддзя. Рэшткі яе тут — у заходняй частцы Ніжняга замка, а да 1961 года яна яшчэ была цэлаю (колішні гораданачальнік загадаў яе ўзарваць, і гэты выбух сімвал таталітарнай сістэмы, якая хацела пачаць гісторыю ад кастрычніцкага перавароту 1917 года...). Тут, на Ніжнім замку, беларускімі археолагамі знойдзены матэрыялы другой паловы I тысячагоддзя, а само паселішча ўзнікла недзе ў VI—VIII стагоддзях нашай эры. Тут быў абгароджаны пасад, дзе былі тры абарончыя вежы — Жыдоўская, Заручайская (па назве ручая) і Валконскі круглік, а таксама дзесяць «глухіх» вежаў. Яшчэ адна царква — Пятніцкая (XIV стагоддзе) — была ва ўсходняй частцы замка, забудаванай у асноўным драўлянымі дамамі. Выяўленыя рэшткі карчмы — як жа мог гарадскі жыхар абысціся без яе! — у самым канцы замка, на поўдні. Далей, на Паўднёвым усходзе, была Заручайская слабада, яна з XII стагоддзя па XVII была пасадам Віцебска, але менавіта тут, на высокай частцы, археолаг Г. Штыхаў знайшоў своеасаблівы курганны некропаль — магілы, якія ў народзе завуць «валатоўкамі» ад слова «волат» — «багатыр». У XIV стагоддзі побач была Святадухаўская царква, на нізкім участку ў XVI стагоддзі існавала «кажамяцкая» царква, што гаворыць аб багацці цэха гарбароў, якія маглі мець сваю ўласную царкву.

Замкавая гара, на якой быў пабудаваны Верхні замак (мясцовая назва Горні), называлася Ламіхай. Самае старажытнае паселішча Віцебска паступова пашыралася, яго тэрыторыя з 1 гектара стала ў XII—XIII стагоддзях прыкладна 4 гектары, а з XIV месца носіць сваю цяперашнюю назву — Верхні замак.

...Абодвух замкаў тут цяпер няма. Але яшчэ ў XVI стагоддзі гісторык (і кароткачасовы камендант горада) А. Гваньіні пісаў: «У Віцебску ёсць два вельмі прасторныя і, дзякуючы свайму зручнаму месцазнаходжанню, вельмі ўмацаваныя замкі... Абодва гэтыя замкі ўмацаваны вежамі і сценамі, якія пабудаваны з дубу і напоўнены зямлёю ды каменнем». Верхні замак меў 6 драўляных вежаў, палаты, турму, царкву Архангела Міхаіла.

Уздоўж Заходняй Дзвіны ішла вуліца Вялікая, яна праходзіла праз тэрыторыю Ніжняга замка. Недалёка адсюль у час раскопак была знойдзена першая на Беларусі берасцяная грамата.

Трэці замак, Узгорскі, стаяў на ўзгорку, які называўся Лысай гарой, альбо гарой Успенскай (пазнейшая, хрысціянская назва). Гэтае паселішча, якое ў XIII — XV стагоддзях павольна пашыралася ў паўночным напрамку, паступова фармавалася ў пазнейшы цэнтр горада. Менавіта ў гэты час тут былі пабудаваны царквы Успенская, Увядзенская, Васкрасенская. У канцы XVI стагоддзя Узгор'е называецца ўжо горадам, які з Ніжнім замкам злучаўся мостам цераз Віцьбу. Васкрасенскую царкву, пабудаваную ў 1772 годзе, з усходу атачаў кляштар бернардзінцаў (1737—1755). Тут знаходзіліся таксама двор ваяводы і турма.

У XVII стагоддзі дакументы расказваюць аб 33 вежах Віцебска, на якіх можна было ўбачыць прыгожыя флюгеры-«ветранікі», харугвы, выявы Пагоні. Пасля штурму войскамі Пятра I (28 верасня 1708 года) большасць з іх была спалена. У 1719 годзе застаўся запіс, што па Верхняму замку ішлі паўз «месца, дзе брама бывала». А 2 жніўня 1752 года, калі надарыўся пажар, «выгарэў замак ад касцёла ксяндзоў Дамініканаў, Дабравешчанне, плябанія, езуіты, шмат дамоў».

Езуіцкі калегіум, пра які ідзе гаворка, таксама размяшчаўся на тэрыторыі Ніжняга замка. Быў тут і Аляксееўскі манастыр, цікавыя па архітэктурнаму рашэнню дамы...

Горад будаваўся і пасля гэтага пажару. Сведчаннем таго застаўся недалёкі ад цэнтра Палац губернатара, пабудаваны не пазней 1772 года ў стылі класіцызму. Палац адноўлены пасля апошняй вайны, але ён вядомы тым, што тут у 1845—1847 гг. былі паказаны балеты і вадэвілі М. Піёна, тут жыў віцэ-губернатар горада (1853—1854) рускі пісьменнік І. Лажэчнікаў, а раней, у 1812 годзе, знаходзілася штаб-кватэра Напалеона. (Праз стагоддзе ля губернатарскага палаца з'явіўся абеліск у гонар перамогі над Напалеонам.) Яшчэ праз стагоддзе з нечым тут размяшчаўся ваенна-рэвалюцыйны камітэт, які абвясціў савецкую ўладу... Хочацца верыць, што ў наступным стагоддзі тут калі і будзе якая ўлада,

то толькі дэмакратычная (а можа, людзям ужо наогул не будзе патрэбна ніякая ўлада?).

Непадалёк ад гістарычнага цэнтра, на вул. Політэхнічнай, па стромкім беразе Заходняй Дзвіны, размясціўся манастыр базыльянаў.

Трэба адзначыць, што апошнім часам у Беларусі ўзнікаюць непаразуменні паміж канфесіямі — каму належыць той ці іншы будынак? Часта бывала, што храм пераходзіў з рук у рукі. Вось і манастыр базыльянаў уніяцкага ордэна пабудаваны на месцы былой праваслаўнай Успенскай царквы, якая існавала з XIV стагоддзя. Мураваная ж царква і жылы манастырскі корпус пабудаваныя ў 1743—1785 гг. архітэктарам І. Фантана. Комплекс цікавы тым, што гэта помнік архітэктуры пераходнага перыяду ад барока да класіцызму, яго манастырскі корпус мае форму літары «Т». Будынак пастаўлены як бы паралельна Заходняй Дзвіне, а ў кароткай яго частцы, што ў два паверхі, некалі размяшчалася ўнутраная, «цёплая» царква, яе цыліндрычнае скляпенне мае прыгожыя распалубкі.

На правым беразе Дзвіны, амаль насупраць, калі глядзець па прамой, стаіць касцёл Варвары (вул. Ленінградская), які быў некалі (1785 год) пабудаваны на каталіцкіх могілках разам з капліцай, а перабудаваны ў канцы XIX стагоддзя і з'яўляецца помнікам несапраўднай готыкі. Касцёл уяўляе сабой трохнефавую базіліку з дзвюма вежамі на галоўным фасадзе. Кожная вежа мае трох'ярусную кампазіцыю; паміж вежамі — партал увахода.

На плошчы Свабоды (былая Саборная) стаіць помнік грамадзянскай архітэктуры XIX стагоддзя, які захоўвае рысы класіцызму. Разам з Мікалаеўскім саборам, які не збырогся, некалі завяршаў кампазіцыю плошчы.

Увогуле, помнікі мінулага, якія не зберагліся, маглі б скласці асобнае апісанне. Па сутнасці, уся Віцебская школа дойлідства, якая сфармавалася ў XVII — XVIII стагоддзях у драўляным дойлідстве Віцебска, сёння існуе толькі на чарцяжах тых цэркваў, якія гарэлі першымі, паколькі дрэва — найбольш слабы матэрыял у паласе бесперастанных войнаў: Васкрасенская, Праабражэнская, Увядзенская, Троіцкая царква на Пескаватыку, Троіцкая царква Маркава манастыра, Ільінская... Усе яны былі дастаткова арыгінальнымі, каб гаварыць аб асобнай школе, як гаворым мы пра школу традыцыйных тканых ручнікоў, што вырабляюцца на Віцебшчыне, віцебскую кераміку, вырабы якой знойдзены пры археалагічных раскопках...

Старадаўнія жылыя дамы Віцебска можна бачыць і сёння на вуліцах Суворова, Чэхава, Талстога. Цікавае, напрыклад, былое мужчынскае духоўнае вучылішча на рагу вуліц Суворова і Чэхава, пабудаванае ў 1890 годзе (позні класіцызм). Або дом N 4 па вуліцы Л. Талстога: у 1882—1910 гг. тут працаваў выкладчык гімназіі, беларускі этнограф і фалькларыст М. Нікіфароўскі; альбо дом N 7 па вуліцы Крылова, пастаўлены ў канцы XVIII стагоддзя як корпус базыльянскага манастыра — у колішняй гімназіі тут вучыўся малады дзекабрыст І. Гарбачэўскі.

У Віцебску шмат помнікаў сучаснай гісторыі, асабліва партызанскага руху, а таксама 9 помнікаў Леніну. Але пра гэтыя помнікі напісана шмат болей, чым пра тысячагадовую гісторыю горада. Таму мы хацелі б, каб вы ўбачылі і іншы Віцебск — той, дзе, як у любым горадзе сучаснай Еўропы, цесна ад храмаў, самых розных, са сваёй гісторыяй, з людзьмі, якія тут жылі ў мінулыя вякі. У Віцебскай вобласці, у маёнтку Цяпіна, рэфармацыйны дзеяч і пісьменнік Васіль Цяпінскі ў 1580 годзе выдаў (у сваёй уласнай друкарні) Евангелле, перакладзенае ім на старабеларускую мову, на Віцебшчыне нарадзіліся Францішак Скарына, Сімяон Полацкі, тут дзейнічала славуная друкарня Спірыдона Собаля (1630 год). У Бешанковіцкім раёне нарадзіўся дзяржаўны і грамадскі дзеяч Леў Сапега (1557—1633 гг.), які прыняў вялікі ўдзел у стварэнні Статута Вялікага княства Літоўскага, дзе была зафіксавана прававая сістэма юрыспрудэнцыі, якая зрабіла вялікі ўплыў на развіццё права Польшчы, Расіі, Латвіі, Эстоніі і Украіны і была адменена расійскімі ўладамі паступова на ўсёй тэрыторыі Беларусі з 1831 года. Дасканалы для свайго часу, Статут з'яўляецца унікальнай крыніцай звестак пра жыццё нашых продкаў, іх звычаі, узровень культурнага развіцця. На Віцебшчыне працавалі славуны мастакі І. Рэпін, І. Хруцкі, беларуска-польскі паэт і мастак А. Рыпінскі, скульптар Г. Дмахоўскі... І многія, многія іншыя творцы, чые душы былі скіраваны на праслаўленне сваёй Бацькаўшчыны...

Сённяшні Віцебск — буйны індустрыяльны цэнтр з развітай прамысловасцю. Але гэта — і той горад Марка Шагала, які ўбачылі людзі свету на яго «віцебскіх» палотнах, з яго ўтульнымі старымі вулачкамі, ад якіх мала засталася — але ж засталася! Тут цяпер адкрыўся музей М. Шагала, краязнаўчы музей папаўняецца новымі знаходкамі археолагаў, рэстаўруюцца старажытныя будынкі. І, як шмат вякоў назад, стаіць Ратуша — сімвал незалежнасці горада, адлічвае час яе гадзіннік. Нам хочацца паказаць, што гэта быў за час...

У беларускіх легендах перапляліся матывы сусветных і біблейскіх паданняў. Ёсць у нас казкі пра двух братоў — Кузьму і Дзям'яна, якія перамаглі Змея (вобразы братоў-блізнятаў ідуць ад індускіх Ашвінаў і грэчаскіх Дыяскураў); ёсць на Віцебшчыне легенда пра жанчыну, якая дапамагла святому старцу і разам з ім пайшла са свайго злога селішча, але азірнулася і ператварылася ў слуп (як жонка Лота), а найбольш на Віцебшчыне паданняў пра курганы-валатоўкі, дзе спачываюць вечным сном багатыры.

Аўтар таксама памятае, як пад Вялікдзень прыходзілі ў вёску валачобнікі — людзі, якія спявалі пад вокнамі песні і, граючы на ліры, расказвалі баллады і песні. Гэтыя песні захаваліся, і мы спадзяемся, што вы пачуеце іх ад спевакоў народнага ансамбля танца «Зялёныя агеньчыкі», ансамбля песні і танца «Маладосць», ансамбля «Віцябчанка» і іншых, убачыце прыгожыя творы з залацістай саломы ў выглядзе казачных птушак або «павукоў», якія сімвалізуюць Сусвет і якія раней былі ў кожнай беларускай хаце. Або ўбачыце, як на Сёмуху — хрысціянскую Тройцу — упрыгожваецца двор маладымі бярозамі і жанкі пасыпаюць падлогу

пахучым аерам. Раніцай над Дзвіной устае сонца, пра якое ў беларускай загадцы гаворыцца:

На полі, на полі
Сядзіць пціца вяртаніца, яе ніхто не сымае:
Ні цары, ні царыца,
Ні чырвоная дзявіца.

Непадалёк ад старога Замчышча ў Дзвіну ўпадае ручай Дунай — памяць аб продках-славянах, якія былі на далёкім Дунаі. І гэтая памяць жыве ў старых назвах Віцебска, у яго гісторыі, у яго песнях. Магутнае племя крывічоў, якое тут рассялілася і дало адну з першых назваў Беларусі — Крывія, — уплялося ў гісторыю як арыгінальнае, захаваўшы і па сёння многія язычніцкія звычаі, якія цяжка разгледзець адразу, але якія жывуць у народзе і сёння.

Канстанцін Астрожскі — слаўны палкаводзец
Konstanzin Astroschski, berühmter Heerführer

Орша

Летапісная Орша, ад якой засталася толькі археалагічнае ўрочышча Замчышча пры зліцці ракі Аршыцы з Дняпром, першы раз згадваецца ў летапісах у 1067 годзе пад назваю Ръша. Повад для ўспомнення быў дастаткова трагічны — менавіта сюды на сустрэчу з кіеўскімі князямі Яраслававічамі прыехаў полацкі князь, асілак, воін Усяслаў Чарадзеі. Прыехаў, паверыўшы клятве не рабіць зла Усяславу, але толькі перамовіцца з ім — у чым князі цалавалі крыж.

Адсюль, з ліпеня 1067 года да красавіка 1069 года, пачаўся шлях Усяслава разам з сынамі як палонніка, як вязня Кіева. Затым здарылася нечаканае: кіеўляне прагналі свайго князя, вызвалілі з цямніцы Усяслава і ўрачыста пасадзілі яго на княжы пасад у Кіеве...

А дата — 1067 — стала лічыцца летапісным пачаткам горада, які ўвайшоў у гісторыю Беларусі як горад майстроў — разьбяроў і друкароў, чыя слава выйшла далёка за яго межы, — і як горад славы ваеннай.

Цяпер там, дзе былі першыя дамы і княжы пасад, засталася пляцоўка, якая на 6—7 метраў узвышаецца над навакольнай мясцовасцю. У XII стагоддзі ў горадзе было прыкладна 5 тысяч жыхароў — даволі многа для свайго часу. Вельмі выгаднае становішча Оршы, як фарпоста Полацкай зямлі на ўсходзе давала ёй перавагу над Смаленскам, які імкнуўся валодаць воднымі шляхамі самастойна і выходзіць на поўдзень і Кіеў. Орша была добра ўмацаваным горадам — у 1397 годзе яна вытрымала доўгую асаду смаленскага князя Святаслава, і археолагі гавораць аб абарончым вале вышынёй у 4—5 метраў, а таксама аб абарончым рове глыбінёй каля 6, шырынёй каля 14 метраў.

Але калі Аршанскі замак у 1401 годзе штурмаваў Свідрыгайла, аршане змаглі бараніцца толькі два дні — мабыць, яшчэ і таму, што Свідрыгайла быў «свой»

князь, сын вялікага князя Альгерда, княжыў у Віцебску, але быў выгнаны адтуль Вітаўтам (нават пасля, у 1408 годзе, шукаў падтрымкі ў Масквы супраць князя Вітаўта, а пасля яго смерці сам стаў вялікім князем).

Цікава, што князь Вітаўт будаваў у Оршы мураваны замак — аб гэтым вядома з ліста, які ён даслаў ордэнскаму маршалку ў Кёнігсберг (тыхчасовы Кралевец) з просьбай хутчэй адправіць у Оршу майстра каменных спраў, каб не затрымліваць работы.

Яшчэ з адным князем — Скіргайлам — у аршанцаў звязаны грашовыя клопаты. За тое, што яны падтрымалі яго (у той час як палачане, наадварот, яго прагналі), горад заплаціў у 1435 годзе вялікую кантрыбуцыю. Увогуле барацьба сыноў (а таксама ўнукаў і пляменнікаў) вялікага князя Альгерда паміж сабою дорага каштавала нашым землям, а таксама нашым продкам (як і ўвогуле ўсе сваркі валадароў). Але гэта былі, так сказаць, нягоды ўнутраныя. У канцы стагоддзя, пры вялікім князі Аляксандру, пачаліся войны з Масквою.

Орша як пагранічны горад Вялікага княства Літоўскага павінна была першаю прыняць удары ад усходняга суседа. І менавіта да 1500 года адносяцца новыя абарончыя збудаванні, а пазней — і сутычкі з маскоўскім войскам, ад якога шмат разоў гарэлі яе вежы і сцены, аж пакуль у 1514 годзе не адбылася славатая бітва войска Вялікага княства Літоўскага пад кіраўніцтвам гетмана Канстанціна Астрожскага з маскоўцамі.

Гэты адзін з найлепшых беларускіх воінаў варты асобнага апавяда. Нездарма выява бітвы пад Оршай знаходзіцца ў Нацыянальным музеі ў Варшаве, але найбольш ёю могуць ганарыцца беларусы: узначаліў бітву князь Астрожскі. Ён, адзіны праваслаўны ў вышэйшым дзяржаўным органе Рэчы Паспалітай, меў, дзякуючы сваім заслугам вялікі ўплыў на караля і вялікага князя літоўскага Жыгімонта, як раней на Аляксандра, яго папярэдніка.

Спецыяльны лісток навінаў, выпушчаных у Нюрнбергу ў 1514 годзе, быў прысвечаны бітве пад Оршай, яна ўвайшла ў еўрапейскія хрэстаматыі як узор перамогі над больш моцнымі сіламі ворага і як прыклад ваеннай тактыкі. Гэта адбылося 8 верасня. Нездарма ж і рымскі папа адзначаў як свята перамогу пад Оршай, а ў міжнароднай палітыцы гэта азначала пацяпленне адносін паміж каралём Жыгімонтам і імператарам Максімільянам. У сталіцы княства Вільні была пабудавана ў гонар перамогі мураваная царква Святога Мікалая, а перад гэтым адбыўся ўрачысты ўезд князя-пераможца.

У песні тых часоў гаворыцца:

Слава Воршы ўжо ня горша.

Слаўся, пан Астрожскі!

У гісторыі культуры XVI стагоддзя застаўся і аршанскі староста Ф. Кміта-Чарнабыльскі, які вёў перапіску з каралём і дзяржаўнымі асобамі княства — гэтая перапіска носіць адметы талента і змяшчае багаты жыццёвы матэрыял таго часу.

У 1620 годзе Орша атрымала магдэбургскае права, яе герб: у блакітным полі залаты паўмесяц, паміж рагамі якога сярэбраны крыж. У далейшым жа яе гісторыя развівалася згодна з палітычнай сітуацыяй, што выявілася і ў архітэктуры: калі ў 1604 годзе быў заснаваны езуіцкі калегіум, то ў 1623 годзе — Куцеінскі Богаяўленскі праваслаўны манастыр. Гэтая нябачная мяжа была вельмі адчувальнай для культуры. Менавіта рэлігійнае процістаянне прывяло да таго, што ў Маскву пераехалі разьбяры, якія стварылі там дзівосныя ўзоры мастацтва, друкары, якія перавезлі ў Наўгародскі, Іверскі манастыры славетную друкарню, адкрытую ў Куцеінскім манастыры.

Манастыр гэты цяпер рэстаўруецца і па сутнасці менавіта ён можа даць уяўленне аб архітэктуры таго часу, хаця галоўны цэнтр кнігадрукавання — Богаяўленскі сабор — не захаваўся (у ім было, па апісанню, 38 вельмі арыгінальных насценных замалёвак, але ён згарэў у 1885 годзе). Затое ёсць Святадухаўская царква, двухпавярховы манастырскі корпус і частка агароджы.

У першай палове XVII стагоддзя менавіта тут, у манастыры, знаходзіўся самы буйны ў Беларусі цэнтр кірылічнага кнігадрукавання. Яго на грошы магилёўскага мецэната Багдана Сцяпкевіча адкрыў ураджэнец Магилёўшчыны Спірыдон Собаль і выпусціў тут некалькі кніг, у тым ліку і вучэбныя «Часословец» і «Букварь», па якіх займаліся ў школах беларускія, рускія і украінскія дзеці.

Гэта быў самаахвярны чалавек, які клапаціўся аб адкрыцці школ, перакладаў на многія мовы. Вядома, што ён хацеў адкрыць друкарню і ў Маскве, а таксама вучыць там дзяцей грэчаскай мове і латыні, аднак атрымаў адмову, таму што быў запоздзаны ва уніяцтве. Пазней друкарню ўзначаліў ігумен манастыра, і да 1654 года было выдадзена каля 20 назваў кніг, якія разыходзіліся на Беларусі, Украіне, у Расіі.

Некаторы час пры гэтым манастыры жыў беларускі царкоўны і палітычны дзеяч, пісьменнік Афанасій Філіповіч — манах, затым ігумен Сімяонаўскага манастыра ў Брэсце. Вядомы сваімі палымянымі выступленнямі супраць уніі, артыкуламі і кнігамі. Высланы ў Кіева-Пячэрскі манастыр, быў расстраляны па абвінавачванні ў дапамозе казакам Б. Хмяльніцкага.

У гэтыя ж гады, у першай палове XVII стагоддзя, на тэрыторыі манастыра ўзведзена Святадухаўская царква. Яе абрысы — прамавугольнік з далучанай пяціграннай апсідай, двух'ярусная вежа-званіца і невялікая рызніца. Калісьці тут быў разьбяны іканастас у шэсць ярусаў і фрэскі работы майстра Рыгора.

Аб тым, якою была тут мастацкая разьба на іканастасе, мы можам меркаваць па тых узорах, што захаваліся ў Маскоўскім Крамлі — менавіта там працавалі гэтыя майстры. У Васкрасенскім палацы ёсць дзівосная разьба — на бірузовым фоне размешчаныя накладныя разьбяныя дэталі — пазалочаныя, пакрытыя каляровымі лакамі: па золату — чырвоным, па срэбру — зялёным. Жывапісны слой, накладзены на залатую ці сярэбраную аснову, блішчыць, як каляровая эмаль, і гэта спалучаецца з самімі дэталямі разьбы. Вядомыя імёны аршанскіх разьбя-

роў — Іпаліт і старац Арсень, Восіп Андрэеў і Андрэй Фёдараў, якія працавалі ў Крамлі.

Манастырскі комплекс — помнік архітэктуры беларускага барока. Тут размяшчаліся будынкі трапезнай, келлі духоўнага вучылішча.

Цікава, што з гэтым манастыром звязаны і пячоры на ўскраіне горада, ва ўрочышчы «Дубкі», дзе таксама жылі манахі — прынамсі, у келлях-пячорах знойдзены невялікія печкі, свяцільнікі. Даволі вялікія, пячоры гэтыя пазнейшым часам былі закінутыя, але хады вялі і на ўскраіну горада, і гэта, пры бесперапынных войнах, якія праходзілі па аршанскай зямлі, невыпадкова — трэба было шукаць прыстанішча пад зямлёй. Магчыма, у будучым пячоры будуць адкрыты для наведвальнікаў і шмат чаго раскажуць аб жыцці аршанскіх манахаў.

Другія манахі, якія жылі ў Оршы — езуіты, — пакінулі пасля сябе памяць — рукапісны зборнік «Аршанскі кодэкс», дзе змешчаны драмы з інтэрмедыямі, якія ставіліся ў духоўным вучылішчы і школьным тэатры, што існаваў тут з 1610 па 1703 год. Увогуле, Беларусь уносіла свой уклад — і немалы — у развіццё агульна-еўрапейскай тэатральнай і музычнай цывілізацыі. Развіццю культуры спрыялі і шматлікія школы пры манастырах. Варта толькі назваць храмы, якія належалі розным ордэнам, каб зразумець шырокую палітру рэлігійнага жыцця на Беларусі ў тыя часы: драўляная царква Іллі Прарока (1505), манастыр бернардзінцаў (1636), базыльянак (1642), дамініканцаў (1649—1650), францысканцаў (1680), трынітарыяў (1714), марыявітак (XVIII стагоддзе), цэрквы Ушэсця (1757), Іаана Багаслова (1790)... Усе гэтыя храмы былі ў розныя часы разбураны, прапалі летапісы, архівы... Толькі ў 1812 годзе знойдзены рукапісны помнік XIII стагоддзя — Аршанскае Евангелле, дзе, апроч каштоўнасці самога тэксту, маюцца рэдкія помнікі жывапісу: мініяцюры, мастацкія застаўкі і ініцыялы. Яно знаходзіцца цяпер у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы АН Украіны.

Ад манастыра базыльянак, пабудаванага ў другой палове XVIII стагоддзя, застаўся жылы будынак, які стаіць у цэнтры Оршы на правым беразе ракі Аршанкі, мае рысы барока і ранняга класіцызму. Пабудаваны ў галерэйным стылі. З 1832 года належаў Пакроўскаму праваслаўнаму манастыру, цяпер жылы дом.

На левым беразе Дняпра стаіць царква Іллі Прарока, пабудаваная на месцы драўлянай у 1880 годзе. Крыжова-купальны храм мае рысы псеўдарускага стылю з яго какошнікамі, цыбулепадобнымі галоўкамі, што не характэрна для архітэктуры Беларусі.

У Оршы нарадзіўся беларускі пісьменнік, творчасць якога зрабіла вялікі ўплыў на сучаснае Адраджэнне. Гэта — Уладзімір Караткевіч. Яго раманы «Каласы пад сярпом тваім», «Чорны замак Альшанскі», «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» і іншыя і сёння фармуюць нацыянальную свядомасць беларусаў, пераа-

дольваючы трагічны разрыў паміж дзвюма суседнімі культурамі, дзвюма рэлігіямі. У Оршы яго імем названа вуліца, ёсць невялікі музей.

З сучасных прадпрыемстваў у горадзе працуе льнокамбінат, прадукцыя якога ідзе ў многія краіны свету. Тут, на поўначы Беларусі, расце высакая-касны лён, кветкі якога сталі паэтычным сімвалам зямлі. Лёну, гэтай паўночнай бавоўне, прысвечаны многія песні, прымаўкі, паданні. Тут, на камбінаце, ткуць цікавыя абрусы, сурвэткі, палотнішчы. За прадзівам і ткацтвам нашы жанчыны некалі праводзілі доўгія зімовыя вечары, і ў кожнай хаце былі кросны, калаўрот, чаўнакі — усё тое, што сёння знаходзіцца ў этнаграфічных музеях. Праўда, мастацкае ткацтва сёння зноў аднаўляецца на Беларусі, як аднаўляюцца многія старажытныя народныя рамёствы — ганчарства, разьба, пляценне саломкі.

Тут на дамах шмат памятных дошак, прысвечаных падзеям мінулай вайны. Яны як бы перагукаюцца са шматлікімі курганамі на тэрыторыі горада і раёна. Напрыклад, за 2,5 км ад Аршанскага гарадзішча на левым беразе Дняпра ва ўрочышчы «Дубкі» знаходзіцца ажно 30 курганоў. Так, у Оршы — багатая шматвяковая гісторыя, якая яшчэ чакае сваіх сапраўдных даследчыкаў.

Замак у Навагрудку
Schloß in Nowohrudok

Мір — Карэлічы — Навагрудак

На 109-м кіламетры Брэсцкай шашы стаіць указальнік направа:
«Мір, Навагрудак».

Некалькі кіламетраў ад шашы — і на гарызонце зачырванелі вежы Мірскага замка. Іх чатыры па баках і адна над уваходам. Адноўлены пакуль дзве, і ў адной з іх у лістападзе 1992 г. адкрыта экспазіцыя.

Назва Міра, які сваёй гісторыяй цесна звязаны з гісторыяй замка, упершыню ўспамінаецца ў 1395 годзе — тады крыжакі на чале з грасмайстрам Тэўтонскага ордэна Конрадам фон Юнгінгенам, не ўзяўшы Наваградка, напалі на менш умацаваныя гарады Мір і Ліду і разбурылі іх. Уладальнікамі Міра быў спачатку Сенька Гедыгольдавіч, які атрымаў яго ад вялікага князя літоўскага Сігізмунда Кейстутавіча, затым — род Ільнічаў.

Пры ўнуку першага Ільніча Юрыю, у 1555 годзе, Мір увайшоў ва ўтворанае тут графства. Праз трынаццаць гадоў, калі памёр Юрый, графства, разам з замкам, перайшло да роду Радзівілаў.

Гэта быў найслаўнейшы і знакаміцейшы магнацкі род на Беларусі, пра які адным часам нават гаварылі: «Лепей нарадзіцца Радзівілам, чым каралём...» У самых нядаўніх кніжках пра Мір чытаем, што «горад і замак належалі літоўскім феадалам». Хіба ж літовец Юрый (у розных дакументах яго імя вар'іруецца як Юрэй, Юр) Ільніч? Адзін з лістоў караля Жыгімонта пацвяджае завяшчанне Ільніча, і напісаны ён на старабеларускай мове, якую гаварыла ў той час уся дзяржава: «...староста Берестейский небожчик пан Щасный Юревич Илинича, будучы на смертной постели, за доброй памяти и суполного разуму своего без жадного припуженя, а ни с чыее намовы, леч сам по доброй воли, дал и пометил через тестамент свой по животе своём сына своего Юря...» Яшчэ Ільнічы збудаваў, а першы з Радзівілаў працягваў ствараць у Міры замак-крэпасць.

Той час быў трывожным: крымскія татары хваля за хваляй накатваліся на нашы землі, вяртаючыся з вялікім палонам. Хто ведае, колькі беларускіх дзяўчат — ліцвінак — былі зведзены ў тыя часы ў Крым, каб даць жыццё нашчадкам тых заваёўнікаў! Вось адна з легендаў, што захавалася ад тых часоў:

«Захварэў у хана любімы сын. Колькі лекараў старалася яго вылечыць, але дарэмна. І толькі адна з паланянак лячыла — і вылечыла — ханскага сына дзівоснай травой, вывезенай са сваёй радзімы. А замест узнагароды папрасіла аднаго — каб ніколі болей не хадзіў хан паходамі на Беларусь...» Трава называлася чаборам, яна і па сёння лечыць ад многіх хвароб. А ліхія набегі неўзабаве перапыніліся — у 1506 годзе пад недалёкім адсюль Клецкам князь Міхал Глінскі (некаторыя даследчыкі лічаць, што яго ўласны род паходзіў ад татарына Мамая) — атрымаў бліскучую перамогу над татарамі, пераламіўшы іх маланкавыя набегі. Татарская навала перастала быць пагрозай для Беларусі. Але ўсё роўна замак патрабаваў абароны — небяспека тут, дзе з захаду пагражалі крыжакі, а з усходу — Масковія, была відавочнай. Якраз у XVI стагоддзі пачалі будавацца новыя гарадскія ўмацаванні — земляны вал з драўляным «парканам» і чатырма ўязнымі брамамі: Замкавай, Віленскай, Менскай, Слонімскай.

Горад і Замак непарушна былі звязаныя адзін з адным. І таму, нягледзячы на нададзенае Міру ў 1579 годзе магдэбургскае права (няпоўнае), яго жыхары, маючы пэўныя вольнасці, амаль ва ўсім залежалі ад уладальнікаў Мірскага графства. І ўсё ж яны ніколі не адчувалі сябе так, як, скажам, адчувала сябе ў суседняй Масковіі нават вышэйшае дваранства — «халопамі гасударавымі», яны мелі шмат якія правы, за якія пазней, у час гвалтоўнага далучэння гэтых земляў да Расіі, горада змагаліся.

Радзівілы надалі гораду і навакольным мястэчкам амаль вялікакняжацкую веліч. Першы з уладальнікаў графства, Мікалай Радзівіл Чорны, выдаў за свой кошт Біблію ў Бярэсці (Брэсце), заснаваў друкарню ў Нясвіжы. Ягоны сын, Мікалай Крыштоф Сіротка, таксама быў высокаадукаваным мецэнатам, пісьменнікам, чый дзённік пра падарожжа на Усход і ў Рым і сёння чытаецца з вялікай цікавасцю. Ён запрасіў будаўнікоў з Італіі, якія дабудавалі палац у замку, надаўшы яму рысы рамантычнасці і пышнасць, а таксама паклаўшы пачатак мноству рамесніцкіх цэхаў, якія працавалі на замак. На мірскіх кірмашах прадавалася, па апісаннях, усё, што давала чалавеку сучасная яму цывілізацыя. Слава аб багатых яўрэйскіх магазінах з замежнымі шаўкамі захавалася так надоўга, што, калі нават у XIX стагоддзі паненка збіралася замуж, казалі, што яна «паехала ў Мір». Своеасаблівы каларыт надавала гораду прысутнасць тут цыганскага «караля», лічылася, што тут нейкая як бы сталіца цыганоў, можа, ад таго, што на мірскім

кірмашу прадавалася асабліва шмат коней? Апошні з гэтых каралёў, нейкі Марцінкевіч, памёр у 1790 годзе.

У часы Сіроткі былі пабудаваны ратуша, шпіталь, праваслаўная Траецкая царква (1582 год) і касцёл св. Мікалая. У гэтым касцёле быў некалі абраз св. Антонія, патрона згубленых рэчаў. Цікава, што ўвесь ён быў абвешаны «вотамі» — просьбамі, каб адшукалася крадзенае або згубленае (нездарма ж — побач цыганскі кароль!). Пры храмах існавалі школы, у XVI—XVIII стагоддзях — уніяцкія, праваслаўныя, каталіцкія, дзе ўзровень адукацыі быў досыць высокі. Пры храмах былі таксама прытулкі для бедных — напрыклад, яны існавалі ў Карэлічах, Любчы, а пры Цырынскім дэканаце (недалёка адсюль) было адразу пяць прытулкаў для бедных; гэта быў багаты дэканат, з мноствам кніг, выдадзеных у Вільні, Супраслі, Львове. Нездарма многія выпускнікі школак пасля паступалі ва універсітэты Еўропы, а ўраджэнец Міра, сусветна вядомы філосаф Саламон Маймон, выдаў пасля ў Германіі каля 20 сваіх работ — першапачатковую ж адукацыю атрымаў у мірскай школе — ешыбоце. Маленькая сённяя вёска пад Карэлічамі Цырын мела ў XVI стагоддзі ўласны герб — стаячы алень з залатым крыжам між рагамі на блакітным полі. А быў Цырын мястэчкам аж да 1940 года.

Калісьці тут, на маленькай сённай плошчы Міра, хадзілі з харугвамі і песнямі вясёлыя рамеснікі, святкуючы Спас ці Каляды, праводзіліся вядомыя па ўсёй Рэчы Паспалітай кірмашы, і некалі тут, у недалёкай карчме, славуты беларускапольскі паэт Уладзіслаў Сыракомля паслухаў сумную гісторыю фурмана і выклаў яе ў вершы, што стаў пасля ў Расіі любімай песняй, якую часам там называюць народнай: «Когда я на почте служил ямщиком».

Мір звязаны не толькі з прозвішчам Радзівілаў. Апошні з яго ўладальнікаў, князь Васіль Іванавіч (Базыль) Святаполк-Мірскі, адзін час працаваў у ЗША, у 1939 годзе вярнуўся ў Мір, ажаніўся з графіняй Рдултоўскай і жыў недалёка ў Любчы, дзе гадаваў серабрыстых ліс. Памёр ён далёка ад Радзімы, па генеалагічных даведніках у 1974 годзе.

Некалі ў замку, пасля вайны, хаваліся ад непагадзі тутэйшыя жыхары, жылі ў пакоях даўняга палаца, спадзяючыся, што замак будзе адноўлены. На паўднёвай сцяне ёсць галава барана. І нездарма існуе паданне — пакуль яна захоўваецца, замак будзе існаваць.

Цяпер Мір аднаўляецца — у каторы раз. Можна, назаўсёды...

Яшчэ раз азірнемся на старадаўнюю плошчу Міра і — наперад, да Навагрудка, прыгожага гарадка першай сталіцы вялікай дзяржавы сярэднявечнай Еўропы, ранейшая назва якога — Навагародак, Наваградак. Але не спяшайцеся: наперадзе яшчэ ёсць цікавыя мясціны.

Адна з іх — вёска Турэц, былое мястэчка (паходзіць ад слова «Тур»). Успа-

мінаецца ў летапісах ужо ў XIV стагоддзі, але ад мінулага ў ёй захавалася толькі Пакроўская царква — помнік другой паловы XIX стагоддзя. Аднак, як лічаць некаторыя беларускія даследчыкі, менавіта гэты рэгіён і складаў некалі старажытную летапісную Літву. Пасля назва гэтая перайшла на ўсе землі Вялікага княства Літоўскага і засталася пазней у асноўным за былой Жамойціяй.

Карэлічы, раённы цэнтр, некалі быў слаўны сваімі габеленамі. Самыя славытыя з іх — з серыі, прысвечанай роду Радзівілаў.

Калі ўзіраешся ў постаці на габелене «Бітва пры р. Славечна», адчуваеш, колькі працы і натхнення ў іх укладзена, і колькі сілы — нездарма тады габеленшчыкамі былі толькі мужчыны... Сёння ў нас у Барысаве ткуць самыя вялікія габелены ў свеце, і вырабляюць іх у асноўным жанчыны. Месца ў будынку Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, дзе экспануецца адзін з барысаўскіх габеленаў, работы Кішчанкі, наведваюць экскурсантаў. У ваколіцах Карэліч працавалі таксама фурфурні, дзе рабілі прыгожы фаянс, тут былі суконныя фабрыкі, майстэрні, у якіх выраблялі шкло. Сёння яно можа ўпрыгожыць любы музей. Саксонскія каралі ганарыліся сваёй парцэлянай, захавалася шмат яе ўзораў. Але тут прайшло асабліва многа войнаў, а шкло і парцэляна такія крохкія...

З-пад Карэліч, куды вядзе вясёлая, па ўзгорках, дарога, ішоў на Навагародак літоўскі князь Міндоўг, выгнаны пасля паражэння з роднай зямлі і гасцінна прыняты баярамі Навагрудка спачатку як вядомы воін-наёмнік, а пасля — як наваградскі князь.

Наваградскае княства стала цэнтрам утварэння новай дзяржавы, якая паступова збірала вакол сябе вялікія землі. Даostatкова сказаць, што праз стагоддзе вялікі князь Літоўскі, Рускі і Жамойцкі Альгерд (1345—1377) пасадзіў удзельным князем у Кіеве свайго сына Уладзіміра, які вызваліў ад татарскага прыгнёту і падпарадкаваў сабе землі ажно да Чорнага мора. Акунаючы кап'ё ў Чорнае мора, ён паўтарыў гэты жэст у Маскве, куды, паводле летапісаў, прыйшоў з вялікім войскам пасля пагрозы маскоўскага князя Дзмітрыя Данскога захапіць і спаліць Вільню на Вялікдзень. Ён сам прыйшоў да маскоўскага князя і згадзіўся не чапаць Крамля толькі пры ўмове вялікага выкупу і пры тым, што разам з 300 коннікамі ўедзе ў Крэмль і паточыць дзідай «браму крамлёўскую...»

Міндоўг, першы князь Літвы, быў неардынарнай фігурай: ён, спачатку хрышчаны ў праваслаўе, пасля, калі гэта стала яму выгадна, прыняў каталіцтва і быў увенчаны каронай караля. Але, як піша Галіцка-Валынскі летапіс, «хрышчэнне яго было няшчырае: ён таемна прыносіў ахвяры сваім багам: першаму Нанадзею, і Целявелю, і Дзіверкізу, заечаму богу, і Міндзіяну. Калі ён выязджаў у поле і выбягаў заяц на поле, ён не заходзіў у лес і не асмельваўся нават дубца выламаць». Можна, і праўда так шанаваў Міндоўг знакі багоў. Але што воін ён быў

храбры — несумненна. Праўда, храбрасць яго спалучалася з жорсткасцю і самаўладдзем. Паказальны такі факт з яго біяграфіі — калі памерла яго першая жонка, і прыехала на пахаванне яе сястра, жонка нальшанскага князя Даўмонта, Міндоўг папросту пакінуў гвалтам у сябе жанчыну, чым нанёс смяротную абразу сваяку свайму, Даўмонту. За што той і адпомсціў праз колькі часу, расправіўшыся з Міндоўгам і двума ягонымі сынамі.

Навагрудак таксама відаць здаля. Ён стаіць, як старадаўняя чара, што паднялі да неба багі. На высокай гары, бачная адусюль, стаіць разбураная вежа, а далей — другая. Некалі тут стаяў вялізны, магутны, непрыступны замак, будаўніцтва якога пачынаў яшчэ Міндоўг. Так сталася, што Навагрудак быў адным з першых нашых гарадоў, які сутыкнуўся з крыжакамі. У 1250 годзе магістр Лівоніі Андрэй фон Штырлянд, спаліўшы многія гарады Беларусі, пачаў аблогу Навагрудскага замка. Штурмавалі яго і магістры Генрых фон Плотке ў 1314 годзе, і Конрад Валенрод у 1391 годзе, і Конрад фон Юнгінген у 1394, але горад гэты так і застаўся няскораным.

Геніяльны паэт нашай зямлі (і сын польскай культуры) Адам Міцкевіч у многіх сваіх творах апісваў гэтыя трагічныя падзеі. Ад замка і тады, у першай чвэрці XIX стагоддзя, заставаліся толькі пашчапаныя агнём і часам вежы, але паэт бачыў замак такім, якім ён быў калісьці:

Ля Навагрудка, на ўздыбленых горах,
Замак у месяца срэбным зіхценні;
Вал здзірванелы схаваўшы, сувора
Волатаў-вежаў ламаныя цені
Падалі ў роў, дзе між вечнай цяснiны

Дыхалі воды, затканыя цінай.
Замак заснуў — ні агню і ні дыму,
Толькі па вежах бяссоная варта
Воклічам цішу палохое ўпарта...

Пра Адама Міцкевіча — размова далей, а мы пакуль вернемся ў XIII стагоддзе і далейшыя часы Навагрудка, пра якія пісаў А. Міцкевіч.

Сын Міндоўга, Войшалк, пражыў няпростае жыццё, нават як бы тры жыцці. Ён быў воем, князем і манахам, які заснаваў пад Навагрудкам, у Лаўрышаве, праваслаўны манастыр, у процівагу свайму бацьку, які ў душы заўсёды заставаўся язычнікам. Праўда, некаторыя летапісы, асабліва Галіцка-Валынскі (тады гэтае княства было моцным супернікам Навагрудку) малюе і Войшалка напачатку буйным, нелітасцiвым язычнікам, які атрымліваў асалоду ад таго, што забiваў людзей. Але, тым не меней, на вокладцы славутага Лаўрышаўскага Евангелля, якое цяпер знаходзіцца ў Пецярбургу, захавалася постаць, якую лічаць выявай Войшалка — а гэты гонар язычніку не акажуць! Князь-манах Войшалк быў урэш-

це забіты сваім палітычным супернікам Львом Галіцкім, але менавіта пры ім княства пашырылася, а Навагрудак стаў адным з буйнейшых гандлёвых і культурных цэнтраў.

З Навагрудкам звязана ўзнікненне герба «Пагоня». Паводле Густынскага летапісу, брат Гедыміна Віцень у канцы XIII стагоддзя стаў «княжыти над Литвою измысли себе герб и всему княжеству печать: рыцер збройный на коне, с мечом». Віцень княжыў з 1293 да 1316 года і жыў у Навагрудку. Ён умацоўваў дзяржаву, абапіраючыся і на Полацкую зямлю.

Раскопкі паказваюць высокую культуру рамеснікаў — залатароў, шкларобаў, ювеліраў. І хаця пазней сталіцай Вялікага княства сталі Троки (сённяшні Тракай), потым Вільня, значэнне Навагрудка ў часы сярэднявечча было вельмі высокім. Нездарма з 1416 года горад меў статус рэзідэнцыі аўтакефальнага праваслаўнага мітрапаліта Вялікага княства. Гэтым мітрапалітам стаў Грыгорый Цамблак, балгарын па паходжанню, але з сям'і, якая асела тут, на землях княства. Аднак Грыгорый з'ехаў у Сербію і быў там ігуменам манастыра св. Панкрата, ды пасля зноў вярнуўся на Літву. Новавыбранага аўтакефальнага мітрапаліта блаславіў балгарскі патрыярх, але Канстанцінопальскі яго не прызнаў, бо Наваградскае княства аддзялілася ад Канстанцінопальскай патрыярхіі. Цамблак удзельнічаў у рабоце Канстанцкага сабора (Швейцарыя), яго прымаў у Рыме папа Марцін — у 1418 г. У саборы св. Пятра ў гонар гэтай падзеі была ўрачыстая славянская літургія.

Аб значэнні Навагрудка гаворыць і той факт, што ў 1422 г. кароль польскі і вялікі князь Ягайла, хаця каранацыя яго адбывалася ў Кракаве, браў шлюб з Соф'яй Гальшанскай менавіта тут, у фарным касцёле (пабудаваны ў пачатку XV стагоддзя і перабудаваны ў 1637 годзе), які стаіць ля падножжа Замкавай гары. Фактычна дынастыя Ягелонаў пачыналася ў гэтым горадзе, адным з самых прыгожых на Беларусі.

З 1507 года ён — цэнтр Навагрудскага ваяводства, а праз чатыры гады — уладальнік магдэбургскага права. У гэты час тут была пабудаваная Барысаглебская царква на месцы старажытнага храма XII стагоддзя, ад якога засталася толькі частка сцяны і які ўвайшоў у падмурак новай царквы (закончана ў 1617 годзе, функцыя яе і рэлігійная, і абарончая, нездарма яе называюць царквой-крэпасцю); затым — дамініканскі (1637) і францысканскі манастыры (на месцы якога, перабудаваная ў XIX стагоддзі, стаіць Мікалаеўская царква), а таксама сінагога.

Галоўны цэнтр Навагрудка — плошча, куды сыходзяцца навакольныя вуліцы. Непадалёк стаіць краязнаўчы музей (адкрыты летам 1992 года), а насупраць, на другім канцы, за пасаджанымі ў 50-ыя гады нашага стагоддзя дрэва-

мі — дом-музей вялікага паэта Адама Міцкевіча з роду, які даў двух геніяў: другі Міцкевіч (Канстанцін) стаў геніяльным беларускім паэтам Якубам Коласам.

Лічыцца, што Адам Міцкевіч нарадзіўся на недалёкім адсюль хутары Завоссе, але іншыя крыніцы ўказваюць сам Навагрудак. Дакладна вядома, што вучыўся ён тут, у дамініканскай школе (1815 год), тут стварыў пасля свае лепшыя паэмы і балады, тут быў ахрышчаны 12 лютага 1799 года. Тут цяжка хварэў, і, прынесены да абраза Божай Маці Наваградскай, цудоўна выздаравеў. Пра гэты абраз, мабыць, пісаў ён ва ўступе да «Пана Тадэвуша»: «Паненка... што горад замкавы бароніш з верным ягоным людам!» Адзін абраз Божай Маці, які тварыў цуды, захаваўся ў касцёле Праабражэння Гасподняга (як мы казалі, Фарнага, альбо, яшчэ больш дакладна, Вітаўтавай фары). Другі (яму, хутчэй за ўсё, прысвечаны Хваласпеў найсвяцейшай Панне Марыі, «цудамі слынай у абразе Наваградскім пад аховаю кс. Базыльянаў вякуючай») быў уніяцкай святыняй і вывезены, па некаторых меркаваннях, у 1915 годзе падчас адступлення расійскага войска ў глыб Расіі, як былі вывезены шмат якія беларускія каштоўнасці. Тут Адам упершыню стаў пісаць вершы і зразумеў свой магутны спеўны дар... Ваколіцы Навагрудчыны амаль усе апетыя ім — і Туганавічы, дзе ён наvekі пакахаў Марылю Верашчаку, і возера Свіцязь, дзе, як гавораць легенды і паданні, жывуць падводныя дзевы — свіцязянкi, і сам Навагрудак... Яго паэма «Дзяды» расказала аб старадаўнім звычаі тутэйшых жыхароў — адзначаць на Дзяды памяць памёршых і гаварыць з імі, як з жывымі, рыхтуючы стравы і абрады ўспомнення. Тут са сваімі сябрамі ён збіраўся на канікулах, калі вучыўся ў Вільні і гаварыў аб няшчасным лёсе свайго краю. Тут, у дамініканскім касцёле св. Міхаіла Архангела, была ўсталяваная памятная дошка, якую прывезла дачка паэта Марыя Гурэцкая (1898 год). Тут у баладзе «Люблю я» ён расказвае, як ехаў да Руты позна ўночы і ўбачыў прывід дзяўчыны, што пакутуе за адвергнутае ёю каханне...

(Дарэчы, у Руце, у 1574 годзе, нарадзіўся і беларускі пісьменнік XVII стагоддзя, трэці уніяцкі мітрапаліт Іосіф Вельямін Руцкі, які склаў статут уніяцкага ордэна Святога Базыля, а перад смерцю выдаў у Кракаве сваё «Завяшчанне» на лацінскай мове.) Сябрам А. Міцкевіча стаў будучы народны герой Чылі Ігнат Дамейка, які нарадзіўся таксама пад Навагрудкам у маёнтку «Нядзведка», а пасля паўстання 1831 года выехаў спачатку ў Саксонію, затым разам з Адамам Міцкевічам — у Парыж. У 35 гадоў ён паехаў працаваць у Чылі, мабыць, не думаючы, што пражыве ў гэтай краіне 46 гадоў, стане яе героем, у гонар якога назавуць горны хрыбет у Кардыльерах, малюска, мінерал і кветку. Перад смерцю наведаў сваю радзіму — але памёр у Сант'яга, дзе яму пастаўлены помнік.

Яшчэ адна славатасць Навагрудка — лекарка Саламея Русецкая (па мужу

Саламея-Рэгіна дэ Пільштэйн). Выйшаўшы першы раз замуж за нямецкага лекара-пратэстанта Якуба Хальпіра, яна разам з ім паехала ў Стамбул, дзе муж яе стаў лячыць тутэйшых людзей. Валодаючы жывым і дапытлівым характарам, Саламея пры гэтым набыла нядрэнныя веды ў хваробах вачэй.

Далей жыццё яе нагадвае прыгодніцкі раман — зайздроснікі агаварылі іх перад вялікім Візірам. Муж і жонка вымушаныя былі хавацца, апраўдвацца завочна. Пасля шчасце ім усміхнулася, але захварэла Саламея, муж паехаў у Боснію адзін — і трохі падлячыўшыся, маладая жанчына таксама адна паехала ў доўгае падарожжа. І чаго толькі там не было! У Ямбале лячыла жонку і сына татарскага хана Алімгірэйсултана. У горадзе Філіпбей (Плоўдзіў) дзяўчынка ад яе мікстурны захварэла, памерла — і доктарку выпусцілі толькі, калі сама яна выпіла тыя лекі. У дарозе яе выкралі, завезлі да разбойнікаў, дзе яна вылечыла галавара банды. У Сафії Саламея паступіла на службу ў гарэм пашы. Затым смерць мужа, падарожжа, выкуп палонных аўстрыйцаў, адзін з якіх стаў пасля яе мужам. Турэцкая разня і ўсе жахі вандалізму, падчас якіх яе не кранулі. Каханне трансільванскага князя, якому яна адмовіла і які аб'явіў яе аўстрыйскай шпіёнкай. Выратавала яе зноў лекарскае майстэрства. Пасля — паездка ў Пецярбург, знаёмства з царыцай Аннай Іааннаўнай, зноў падарожжа. Мільгаюць Нясвіж (дзе ўспамінаецца князь Радзівіл), Кіеў, Камянец-Падольскі і зноў Дубна і Хоцін, дзе паўторна яна стала прыдворнай лекаркай султанскага гарэма...

Нездарма апошнім часам пра Саламею Русецкую, дзённік якой захоўваецца ў Народным музеі ў Кракаве і ўпершыню прачытаны ў 1896 годзе, з'явілася ў беларускай прэсе і літаратуры некалькі твораў, і трэба думаць, з'явіцца яшчэ.

Са славутых людзей Навагрудка гэтага стагоддзя — акадэмік Міжнароднай Акадэміі астранаўтыкі Барыс Кіт, які цяпер жыве ў Франкфурце-на-Майне, навучэнец Наваградскай Беларускай гімназіі, якая дала шмат славутых людзей для Беларусі, была адкрыта тут у час апошняга раздзелу нашай зямлі ў 20—30-ыя гады коштам і адвагай энтузіястаў беларускай справы. Пра многіх з іх раскажваюць стэнды Навагрудскага краязнаўчага музея, яго экспанаты.

Пабыўшы ў Навагрудку, нельга не паехаць на казачнае возера Свіцязь непадалёк ад горада. Возера гэтае, як мы казалі, было не раз апетае Адамам Міцкевічам. Яно сапраўды незвычайнае, у ім сустракаюцца вельмі рэдкія, унікальныя расліны — напрыклад, прыгожая белая архідэя пад назвай *Sephalantera longifolia*. Дарэчы, непадалёк адсюль, у Карэліцкім раёне, у старыцы знайшлі ўпершыню балатвацветнік шчылісты (*Nymphoides peltatum*) — лічылася, што яго няма на Беларусі.

Вада возера настолькі мяккая, што можна мыць галаву без мыла. Размешча-

нае сярод лясоў, таямнічае, яно ў даўнія часы нарадзіла шмат легендаў. Най-больш часты матыў — дзяўчаты, якія засталіся ў горадзе адны, калі на яго знянацку напалі ворагі, вырашылі лепей пайсці пад ваду, чым памірыцца з чужынцамі. І цяпер выходзяць яны на бераг толькі апоўначы, водзяць карагоды і скардзяцца маладым падарожнікам на свой горкі лёс...

Тут, непадалёк ад возера, каля вёскі Валеўка, ёсць курган, дзе было язычніцкае капішча. Менавіта на гэтым кургане, адноўленыя, святкуюцца цяпер святы Купалы, сустракае моладзь світанак і паліць вогнішчы.

Таму — прыезджайце да нас у гэты чароўны дзень — калі самая кароткая ноч, калі ў лясах цвіце папараць-кветка і можна знайсці закапаны некалі багаты клад... І калі можна ўдосталь наглядзецца на прыгожыя мясціны Наваградчыны, якую некалі называлі беларускай Швейцарыяй.

Герб Навагрудка стаў іншым, чым «Пагоня», — у чырвоным полі постаць воіна ў чорным узбраенні з крыламі за спіной. У правай руцэ воіна — меч, у левай — вагі. Атрыманы 18 сакавіка 1595 года.

Шмат перажыў гэты горад — і набегі крымскіх татараў у 1505 годзе, і Паўночную вайну, і страшны пажар у 1751 годзе. Але ён застаўся не толькі горадам, дзе вячаўся кароль, дзе праходзілі ажно да 1775 года пасяджэнні Галоўнага трыбунала Вялікага княства Літоўскага. Ён застаўся горадам вялікага паэта, горадам-легендай, авеяным духам рыцара, што наўекі застаўся на ягоным гербе.

Мікалай Чорны, мецэнат кальвіністаў на Беларусі (1515—1565 гг.)
Mikalaj Tschorny, Mäzen der Calvinisten in Belarus (1515—1565)

Нясвіж

Гэты горад, што знаходзіцца за 112 кіламетраў на паўднёвы захад ад Мінска — горад-романтык. Нягледзячы на ўсе прыкметы сучаснасці, ён, здаецца, так і не адпусціў ад сябе цені тых, хто некалі тут жыў, панаваў, займаўся асветніцтвам, пакутаваў... Ім валодаў род Радзівілаў, і можа, менавіта тут найбольш выразнымі рабіліся рысы характару кожнага з іх, якія накладвалі глыбокі адбітак на лёсы навакольных людзей і сталі здабыткам гісторыі.

Хаця першае дакументаванае ўпамінанне пра Нясвіж адносіцца да 1446 года (тады вялікі князь Казімір перадаў яго Мікалаю Яну Неміровічу) і сярод яго ўладальнікаў славуць магнаты Мантыгірды і Кішкі, аднак да самых апошніх дзён 1939 года, калі войска Чырвонай Арміі ўвайшло ў замак і ён перастаў быць магнацкім горадам, а стаў звычайным заштатным гарадком, Нясвіж звязаны з Радзівіламі, і таму, хацелі б мы гэтага ці не, размову пра горад пачнем з палаца.

Дакладна вядомы год закладкі мураванага палаца — 1583-і. Тады, вярнуўшыся з Рыма, дзе ён быў захоплены прыгажосцю і веліччу «вечнага горада», магнат Мікалай Крыштоф Радзівіл (Сіротка) запрасіў у Нясвіж італьянскага архітэктара Дж. Марыю Бернардоні дзеля таго, каб тут, у сваіх уладаннях, будаваць горад, варты велічы магнацкага роду. Сам ён застаўся ў гісторыі культуры як мецэнат і аўтар кнігі «Мікалая Крыштофа Радзівіла падарожжа ў Святую зямлю», выдадзенай на лаціне ў 1601 годзе. Гэтае падарожжа паспрыяла яшчэ і выгнанню з горада пратэстантаў, якім ён раней шмат дапамагаў, як і ягоны бацька.

На месцы першага драўлянага жылля неўзабаве вырас палац, які цудоўна гарманіраваў з акаляючым асяроддзем і, нягледзячы на тое, што быў абкружаны высокім, да 20 метраў, земляным валам з валунамі і своеасаблівымі «вартаўніка-

мі» — бастыёнамі, а таксама ровам, які запаўняўся вадой, стаўся не абарончым збудаваннем, а перш-наперш жыллом магнатаў.

Мы ведаем, што замак быў спалены ў 1706 годзе шведамі, але потым адноўлены. Ад XVIII стагоддзя засталіся імёны архітэктараў, якія прымалі ў гэтым удзел, — М. Педэці, М. Фларыянавіч, К. Спампані, А. Лоцы. Гісторыя разбурэнняў і аднаўленняў яго — асобная, яна ўкладваецца ў схему бясконцых войнаў, якія вяліся на нашай зямлі, а мы пагаворым найперш аб людзях, якія жылі ў гэтым замку.

Мікалай Радзівіл Першы, які прымаў каталіцтва ў Кракаўскім саборы разам з Ягайлам, Вялікім князем Літоўскім, не жыў у Нясвіжы, але ён заклаў аснову багацця і магутнасці роду.

Сын Мікалая Старога Юрый таксама не жыў у гэтым палацы (ён памёр у красавіку 1541 года), але веліч Радзівілаў без ягоных ваенных подзвігаў будзе няпоўнай.

Горад быў своеасаблівай сталіцай Вялікага княства, куды прыязджалі не толькі палітыкі, але і дзеячы тагачаснай культуры, асветы, мастацтва...

Палітыка і атрута, каханне і прыгоды — усё сплялося ў лёсе Барбары Радзівіл, чые партрэты і сёння навяваюць лёгкі водгалас ашаламленасці ад жаночай прыгажосці і смутак перад Часам.

Паданні Нясвіжа — гэта, перш за ўсё, расказы аб трагічным лёсе менавіта гэтай прыгажуні, што пражыла жыццё хаця і кароткае, але поўнае, якое нагадвае кілішак празрыстага, пеністага шампанскага. І, як у сапраўдных прыгодніцкіх раманах, — у тым кілішку і кропля атруты ад свякрыві, італьянкі Боны Сфорца, якая стала каралевай Польшчы і не хацела, каб яе нявестка была з ліцвінак і тым узяла прэстыж Вялікага княства Літоўскага, а прынесла дзяржаве новыя землі. Праўда, некаторыя гісторыкі пішуць, што Барбара памерла ад раку — але ж легендзе не забароніш плесці свае ўласныя карункі...

Маладую жанчыну, якую гораха пакахаў будучы кароль Жыгімонт Аўгуст, чакалі не толькі любоўныя ўцехі і захапленне — калі памёр стары кароль і ўсе даведаліся, што каралевіч патаемна, у віленскай капліцы, толькі ў прысутнасці яе братаў ажаніўся з Барбарай, — на яе абрынулася ўся знаць, усе тыя, хто з новым шлюбам караля звязваў свае надзеі. Быў каранаваны кароль, яе муж, — а яе не каранавалі, не прызнавалі... Два гады яе староннікі, і ў першую чаргу два браты, адчайна змагаліся за каранаванне. Нясвіжскі князь Мікалай Чорны некалькі разоў ездзіў да папы рымскага... Але, хаця ў снежні 1550 года сейм каранававу Барбару ў Кракаўскім саборы, жыць ёй заставалася каля пяці месяцаў, і памірал яна ў страшных пакутах. Кароль быў з ёю не толькі да апошняй хвіліны: нібыта змагаючыся з самою Смерцю, ён не хацеў хаваць жонку. Два тыдні ляжала цела Барбары ў развіталым пакоі, дзе праходзілі літургіі і дзе гадзінамі сядзеў

і гаварыў з ёю, нібыта з живою, Жыгімонт Аўгуст. Але і пасля, калі ён вырашыў пахаваць яе не ў Вавелі, дзе хавалі каралёў, а ў любімай Вільні, сталіцы княства, ён сам суправаджаў картэж па ўсім шляху ад Вавельскага сабору да капліцы Святога Казіміра.

У кожным горадзе ці маленькай вёсачцы малады кароль спыняў каня і ішоў пехатой. Аб чым думаў ён у тыя невыносна доўгія гадзіны? Можна, успамінаў лісты, якія яму пісала каханая, і, гледзячы на пярсцёнак з гадзіннікам, які яна яму падаравала, паўтараў словы, напісаныя ў час, калі шчасце здавалася вечным і бясконцым: «Пасылаю Вашай Каралеўскай Мосці, свайму літасціваму пану пярсцёнак у выглядзе гадзінніка, каб В. К. М. заўсёды спяшаўся да сонца на ўсход у Літву. Дай Бог, каб хутчэй паспяшаўся. Пакорна прашу, каб В. К. М., гледзячы на гэтыя дванаццаць стрэлак, хаця б адну сабе выбраў, у час якой успомніў бы мяне, ніжэйшую і пакорную слугу В. К. М., каб збярог у памяці Вашай».

Але і пасля пахавання ён не мог забыць Барбару. Вось чаму, паводле легендаў, і вырашыў выклікаць яе цень у Нясвіжы, ва ўладаннях братоў нябожчыцы — Мікалая Рудога і Мікалая Чорнага. Мікалай Чорны стаў асабліва блізім для караля, шмат садзейнічаў таму, каб Вялікае княства Літоўскае набыло самастойнасць, а таксама дапамагаў кнігадрукаванню (нагадаем, што ў тыя часы дзяржаўнай мовай княства была беларуская).

Паводле легендаў, дапамагчы каралю зноў убачыць каханую вызваўся сам славуты чарнакніжнік Твардоўскі. Толькі папярэдзіў, каб Жыгімонт Аўгуст не дакранаўся да ценю. Аднак, калі ў выніку чарадзейных маніпуляцый цень Барбары ў белым адзенні з'явіўся перад імі, Жыгімонт Аўгуст кінуўся да яго... Раздаўся выбух, усё знікла — але з таго часу прывід Чорнай Дамы нібыта блукае па начах у Нясвіжскім палацы і толькі пад раніцу вяртаецца ў вялізныя падземеллі, якія і дасюль не даследаваны археолагамі. Кажуць, што ў час вайны, пабачыўшы ў парку чорную постаць, нямецкія вартавыя з крыкам «Шварцэ фрау» стралялі ў тым кірунку.

Але іншая легенда пра Чорную Даму гаворыць, што гэта прывід князеўны Марысі, якая закахалася ў простага конюха. І хаця прыгожым і дасціпным быў той хлопец, але гордыя Радзівілы не маглі дапусціць такой ганьбы. Хлопца засеклі да смерці, а князеўна ад гора і адчаю выкінулася з высокай вежы і з таго часу вечна блукае сярод экзатычных дрэваў парку, дзе нават сёння ёсць крыніца Марысі, якая так і называецца «Марысіны слёзы».

Як бы там ні было, але ў вялікіх свету гэтага тыя ж пакуты праз каханне, тая ж чырвоная кроў у жылах, і ў палацы няшчасце і адзінота — тыя ж...

Яшчэ пра адну выдатную жанчыну, якая некалі жыла тут, варта ўспомніць, хаця паходзіла яна з роду Вішнявецкіх, а, выйшаўшы замуж за Міхала Казімі-

ра Радзівіла (Рыбаньку), увайшла пад гэтым імем у гісторыю Беларусі і Польшчы.

Уршуля Францішка Радзівіл была не толькі жонкай магутнага магната. Яна пісала п'есы, і першы яе твор «Дасціпнае каханне», што ўбачыў свет у Альбе пад Нясвіжам у 1746 годзе, быў напісаны ў форме камедыі-пастаралі з песнямі і танцамі, дзе бралі ўдзел прыгонныя сяляне. Гэта была унікальная з'ява — драматычны балет і тэатр у Нясвіжы, якія дзейнічалі амаль трыццаць тры гады. Дарэчы, менавіта беларускія майстры танца залажылі асновы польскага балета, пра што піша ў кнізе «Тэатральная культура Беларусі XVIII стагоддзя» Г. Барышаў: «Гісторыя распарадзілася так, што «Таварыства танцаўшчыкоў яго каралеўскай вялікасці» ў Варшаве было сфармавана з выпускнікоў балетных школ Гродна і Слоніма — прыгонных беларускіх танцоўшчыкаў». Балетная трупка графа Зорыча са Шклова ў поўным складзе была вывезена ў Санкт-Пецярбург і выступала ў сталічным балеце, даўшы яму такія славытыя імёны, як К. Азарэвічава і К. Буткевіч... А Сімяон Полацкі ўвогуле стаў пачынальнікам рускага школьнага тэатра з часу напісання ім «Камедыі-прытчы аб блудным сыне».

Уршуля Францішка Радзівіл была тонкай і далікатнай натурай, і тэма яе п'ес амаль аднолькавая — каханне, ашуканства, сардэчныя пачуцці занябанай мужам жанчыны, адзінота душы. І, можа таму, што гэтыя тэмы — вечныя, яе п'есы засталіся ў гісторыі тэатра і нашай культуры, а яе імя прыдало яшчэ болей бляску роду Радзівілаў.

Нагадаем, што ў часы Уршулі род Вішнявецкіх верна служыў польскай ідэі, а між тым, як і многія магнацкія і шляхецкія роды, пачынаўся ён як паборнік праваслаўя і — часта — самастойнасці Вялікага княства і тым самым беларускай ідэі. Лічыцца, што прозвішча Вішнявецкіх ён атрымаў ад назвы замка Вішняўца, заснаванага, паводле няпэўных дадзеных, праўнукам сына Альгерда Карыбута-Дзмітрыя Салтанам. Прысягаючы ў 1569 годзе на унію, староста жытамірскі Канстанцін ад імя вальнскіх магнатаў прасіў не змушаць іх да перамены веры. Брат яго, Дзмітрый, герой шматлікіх народных песняў, змагаўся з татарамі і атрымаў ад іх мянушку Байды. Так што да часу сватання Міхала Казіміра Радзівіла да дачкі кракаўскага ваяводы род гэты змог узвысіцца і стаць славацкім.

Цікава, што знаёмства маладых людзей было не зусім звычайным. Міхал Казімір сам захацеў пазнаёміцца з дзяўчынай, пра прыгажосць якой чуў даўно. Але, прыехаўшы ў госці да Вішнявецкіх, ён напачатку быў расчараваны: Уршуля, якая сядзела на другім канцы стала, падалася яму надта непрыгожай. Але раніцай усё змянілася. Яму параілі наведаць князеўну, і ён пайшоў да яе ў спальню (тады такія візіты былі звычайнымі, і вечарам, разам з іншымі, ён ужо

быў там). Але на гэты раз Уршуля Францішка была адна і, уся ў белым, малілася, стоячы на каленях ля ложка. Побач ляжаў французскі малітоўнік, і калі жаніх узяў яго (нячутна падышоўшы) і раскрыў, то адразу прачытаў: «Завяршы тое, што пачаў, я дапамагу табе». Гэта надзвычай узрушыла яго і падалося прароцтвам. Да таго ж, цяпер ён добра разгледзеў дзяўчыну і ўбачыў, што сваю добрую славу яна заслугоўвае.

Заручыны адбыліся вельмі хутка. У дзённіку маладога магната запісана, што, абменьваючыся пярсцёнкамі, ён «учыніў ёй першы гвалт, бо пацалаваў яе ў куце».

Гэты «першы гвалт» быў прыемным — у адрозненне ад будучага сямейнага жыцця, дзе з гадамі ў спешчанага, самалюбівага князя з'яўляліся новыя ўцехі і новыя інтарэсы, а жонка аказалася занядбанаю. Але для гісторыі культуры гэта сыграла станоўчую ролю — і Уршуля сваё расчараванне выліла ў творах, якія застаюцца і сёння цікавымі для нас, бо праз прызму ўяўнай класічнасці і трохі напышлівасці мы бачым жывых людзей з іх страсцямі і клопатамі...

Але сапраўдную энцыклапедыю страсцей, або, найпраўдзвей, забаў, пакінуў гісторыі яшчэ адзін Радзівіл — Пане Каханку. Ездзячы па Еўропе, ён стаў знакамітым дзякуючы багаццю, характару, а яшчэ болей — нечуваным забавам, жартам, на якія быў вялікі аматар. Пра Пане Каханку ведалі, што калі летам захацелася яму праехаць некалькі вёрстаў на санках, то ён папросту загадаў пасыпаць гэты шлях соллю і здзейсніў задуманае. Адноўчы, падчас генеральнага сейму ў Варшаве, калі плошча была запоўненая людзьмі і фурманкамі, ён спецыяльна спазніўся і пад'ехаў на карэце, запражанай мядзведзямі.

А вось яшчэ адна «фацэсія» (так называліся тады гэтакія штукі), якую друкаваў «Вестник Западной России», нядобрабычліва расказваючы пра Пане Каханку.

«Жыў-быў у Слуцку слаўны цырульнік Мошка. Голіць ён, бывае, быццам аксамітам гладзіць па барадзе. Пачуў пра гэта Пане Каханку, загадаў паклікаць Мошку, пагаліўся, спадабалася яму галенне Мошкі і ён загадаў яму прыходзіць праз дзень, для прымянення свайго мастацтва да яснавяльможнага твару. Мошка быў таксама весялун у сваім родзе і не супраць маленькай фацэсіі. Усё тады хварэла на фацэсію — ад Мошкі да Радзівіла. Пакуль Мошка паголіць Пане Каханку, ён паплаткарыць пра ўсе гарадскія навіны, перасыпаючы свае плёткі жартамі, намёкамі, каламбурамі, прымаўкамі і лёстачкамі — нездарма ж рыхтуецца да сваёй ролі двое сутак! Пане Каханку так прывыкае да Мошкі, што гатовы галіцца па два разы на дзень, што чакае, як нецярплівае дзіця, пакуль той прыйдзе. Мошка голіць Пане Каханку ў ягоным кабінэце; першы заслужыў такі давер апошняга, што ў час гэтай працэдуры перасталі прысутнічаць асістэнты, ды і Мошка часам казаў тое-сёе, што не дапушчае трэцяй пары вушэй. Вось голіць адноўчы Мошка Пане Каханку, возіцца каля яго гарлавога яблыка, трымае моц-

на ў левай руцэ бараду, спыняецца на колькі секунд і пытаецца: «Чый Слуцк?». Пане Каханку, падумаўшы дзве-тры секунды, адказвае: «Твой». Мошка дастае з кішэні прыгатаваны ў хаце дакумент і просіць падпісаць. У апошняга нарадзілася фацэсія, ён падпісвае. Мошка хавае паперу ў кішэню, цалуе пане Каханку крысо, нізка яму кланяецца і свабодна выходзіць з кабінета. Ужо ўзышоў Мошка на пад'ёмны мост, не чуе ён пад сабой дошак ад радасці, фацэсія разыграна так удала; як раптам ляціць контр-фацэсія — раздаўся стрэл, куля, што вылецела з любімага карабіна Пане Каханку, прашыла Мошку навывлёт, на пад'ёмны мост цяжка ўпаў труп уладара Слуцка. Пане Каханку пляснуў у ладкі, з'явіўся камердынер. «Там на мосце ляжыць труп Мошкі, — сказаў ён, — вынь з ягонай кішэні ўсе паперы, прынясі да мяне, а самога кінь у роў — хай ядуць яго такія ж, як ён, сабакі». Прынесены паперы; куля Пане Каханку закрунула шмат дзе дарункавую грамату. Ён пераліў яе густа чарніламі і схаваў у сваё бюро на памяць. Перасаліў крыху бедны Мошка! Складзі ён запіс на хату, нават фальварак, фацэсія, магчыма, і ўдалася б, але цэлы Слуцк — гэта ўжо было занадта. Перасаліў бедны Мошка!».

Дададзім ад сябе — сапраўды: фальварак ці вёску госці Радзівіла часта атрымлівалі, гуляючы з ім у латарэю. Але сярод выйгрышаў той латарэі былі не толькі фальваркі — былі і батагі. Таму і неахвотна ішла шляхта на тыя фацэсіі — быць бітым нікому не хацелася, нават чыста сімвалічна, на дыванчыку, злёгка. Але — выйграваць хацелі, таму прыходзілі ў госці, удзельнічалі ў забавах, гулялі ў прыгожым парку, нават рэшткі якога расказваюць нам аб высокай культуры саадаводства на гэтай зямлі.

Парк «Альба» стаіць непадалёку ад замка. А калісьці ён быў прыгарадам Нясвіжа, летняй рэзідэнцыяй для палявання. У 1604 годзе тут былі пабудаваныя павільён Эрмітаж, створаны «звярынец», фазанавае поле, а таксама палац Кансаляцыя. Крыху пазней быў пабудаваны новы палац «Альба», мараходнае і артылерыйскае вучылішчы. Дарэчы, у спектаклях нясвіжскага прыдворнага тэатра танцавалі таксама кадэты кадэцкага корпуса, або, як іх іначай называлі, «элевы» «Рыцарскай акадэміі». Так што будучыя афіцэры тут вывучалі, апроч ваенных прадметаў, таксама і танцавальнае мастацтва і, трэба думаць, праз многія гады зачароўвалі сваіх дам грацыёзнымі «па». Была ў Нясвіжы і музычная бурса, так што прыходзілі сюды і юныя спевакі з горада.

Была створана таксама складаная сістэма каналаў і штучных азёр — іх жывіла рака Уша. Азёры насілі прыгожыя назвы — напрыклад, Альбянскае, Дзявочае... Па-майстэрску зроблены і запланаваны, парк падзяляўся на чатыры часткі — алеяй і папярочным каналам — і ўлетку, калі высачэзныя ліпы і хваіны ўтульна адцяняюць алеі і сцяжынкі, здаецца, што час тут — спыніўся...

Гораду Нясвіжу пашанцавала — разбуральная рука новых камуністычных

улад не хутка дацягнулася сюды, але і, дацягнуўшыся, не знайшла часу «расчысціць» цэнтральную плошчу ад гандлёвых радоў XVII—XVIII стагоддзяў, як зроблена гэта было ў Гродне. Захавалася ратуша — сведчанне, што горад меў магдэбургскае права. Захаваліся і гандлёвыя рады.

...Можна ўявіць, як у 1562 годзе па гэтых вуліцах хадзіў гуманіст і асветнік, рэфармацыйны дзеяч XVI стагоддзя Сымон Будны, які разам са сваімі аднадумцамі — нясвіжскім намеснікам М. Кавячынскім і прапаведнікам Л. Крышкоўскім заснаваў тут друкарню. Па рашэнню ЮНЕСКО дата ягонай смерці — 1593 год — адзначалася праз 400 гадоў на сусветным узроўні.

Кнігі, якія выдаваў тут Сымон Будны, былі таксама напісаныя і па-беларуску, таму гэтага чалавека лічаць на Беларусі прадаўжальнікам справы вялікага Скарыны — першадрукара славянскіх народаў. Сымон Будны — адзін з заснавальнікаў навуковай крытыкі Бібліі, яго ідэі аказалі значны ўплыў на развіццё еўрапейскага рацыяналізму. У красавіку 1564 года паслаў ліст да швейцарскага тэолага Г. Булінгера, які жыў у Цюрыху, і ў гэтым лісце выказвае сумненні ў праўдзівасці хрысціянскага дагмату Тройцы. Яго можна было б назваць "беларускім Вольтэрам". Праўда, свой пераклад Новага завету з прадмовай і творы «Пра дзве сутнасці Хрыста» і «Супраць хрышчэння дзяцей» Сымон Будны выдаў у недалёкім Лоску, жывучы ўжо не ў Радзівілаў, а ў магнатаў Кішкаў, але ж друкарня ў Нясвіжы была для яго, хутчэй за ўсё, самай дарагой — тут жылі ягоныя сябры, прадаўжальнікі ягонай справы, яна была першай на Беларусі сапраўды беларускай друкарняй... Нездарма тут, непадалёк ад ратушы, стаіць цяпер помнік гэтаму буйнейшаму дзеячу свайго стагоддзя — недалёка і ад былой друкарні, дзе сёння працуе «раёнка»... Гэтая ратуша была пабудаваная ў 1586 годзе, пасля пераезду С. Буднага, але хочацца верыць, што ён прыезджаў сюды перад сваёй смерцю і хадзіў па новенькіх яе прыступках і па зале магістрата на другім паверсе, дзе праходзілі розныя ўрачыстасці і тэатральныя дзеі...

Архітэктар Дж. Марыя Бернардоні пакінуў пасля сябе і яшчэ адно цудоўнае збудаванне — касцёл. Гэты касцёл езуітаў таксама быў пашкоджаны войнамі, як і ўвесь ансамбль езуіцкага калегіума, але перажыў і пажары, і агонь, і чалавечае забыццё. Тут хавалі Радзівілаў, унізе стаяць труны з іх астанкамі, і мясцовы ксёндз пазычна раскажа вам пра кожную труну і пра таго, хто ляжыць у ёй. А ўверсе, на галоўным алтары, жоўта-карычневым і фіялетава-чырвоным адсвечвае «Тайная вячэра», намалёваная ў 1753 годзе мастаком К. Д. Гескім. У Нясвіжскім касцёле, дзе бывае шматлюдна толькі на вялікія святы, хараша стаяць на вячэрняй службе і слухаць арган, а пасля доўга ўглядацца ў твары фрэсак і скульптур. З левага боку іх некалькі. Вось гэты, з каляровага мармуру, семнаццацігадовы сын М. Сіроткі, што памёр у Балонні, у Італіі. Яшчэ адзін сын, які памёр немаўлём — і між імі, у адзенні пілігрыма, сам Сіротка, а надпіс унізе

на лаціне гаворыць, што перад тварам смерці кожны не рыцар, а толькі пілігрым-вандроўнік. Вось гэтая прыгажуня на калоне ці не сама Барбара Радзівіл, толькі намалёваная яна ў касцюме пазнейшай эпохі... Але якая розніца — яна ўсё роўна засталася тут, у Нясвіжы, дзе дух яе выклікаў некалі закаханы кароль... Постаці святых тут таксама нейкія мяккія, як бы прыглушаныя колерам і часам, і добра ўплятаецца ў агульны стыль мемарыяльная дошка беларуска-польскаму паэту Уладзіславу Сыракомлю, які тут вучыўся, працаваў у канцылярыі і так любіў ваколіцы Міра і Нясвіжа, што пісаў пра іх усё жыццё, каб даведаўся цывілізаваны свет аб славе продкаў і велічы гэтай зямлі...

У тым жа XVI стагоддзі, якое нездарма называюць залатым векам беларускай культуры, быў пабудаваны і кляштар бенедыктынак, і жылы манастырскі корпус з касцёлам, а таксама кляштар бернардзінцаў з ягоным жылым корпусам — помнікам архітэктуры барока. Гэтыя збудаванні архітэктару і аматару архітэктуры цікава назіраць з пункту гледжання таго, як мясцовыя традыцыі ўпляталіся ў задумы прыезджых майстроў, як кампазіцыйна вырашана тая ці іншая забудова — а мы проста паглядзім на высачэзныя купалы і нацэленыя ўвысь крыжы... І ўявім тых, чые нешматлікія імёны захаваліся ў дакументах (арганіст Ян Зубрыцкі, картограф Тамаш Макоўскі, які гравіраваў першую дакладную карту Вялікага княства Літоўскага), і чые не захаваліся, але жыцці якіх прайшлі ў гэтых сценах у пошуках вышэйшага, чым давала ім свецкае жыццё, сэнсу чалавечага існавання. Усе яны нібыта яшчэ тут — маладыя дзяўчаты, якія наvekі сталі манахіямі-бенедыктынкамі і маліліся за пагрузлае ў грахах чалавецтва, мужчыны — тыя, хто дасягаў вышынь у сферы чалавечага духу... Усё тут было побач — ціхае жыццё манастыроў і пышныя магнацкія забавы; першыя на Беларусі друкаваныя кнігі, якія тады здаваліся цудам, — і бойкі гандаль іншаземных купцоў, якія любілі заязджаць у Нясвіж. Тут, у горадзе, да 1760 года працавала фабрыка славурых «перскіх пасаў», якія сталі вядомымі як слуцкія паясы, бо фабрыку гэтую пазней перавялі ў Слуцк. Рэестры расказваюць, якога колеру былі нясвіжскія паясы, колькі яны каштавалі. Мы знаходзім звесткі аб тым, што на некаторыя з іх ішло да 200 грамаў золата і 4 лотаў (лот — 12, 8 грама) серабра, што кожны шляхціц лічыў свой касцюм няпоўным без такой аздобы — але ўсе гэтыя вырабы, паясы, разышліся па свеце, і ў Нясвіжы пакуль няма ніводнага з тых даўнейшых часоў, як няма нічога з таго, чым ён быў слаўны, — ткацтва, скураных вырабаў, палатна...

Чым болей ходзіш па гораду, набліжаючыся да яго славурых мясцінаў, праходзячы скрозь вузенькую старажытную Слуцкую браму, дзе некалі гуляла, мабыць, у азартныя гульні аблянелая ад сытага жыцця варта — тым больш задумваешся і аб лёсе нашчадкаў Радзівілаў, раскіданых па свеце, і пра партрэты, якія, выкрадзеныя і вывезеныя адсюль заваёўнікамі, яшчэ,

можа, адшукаюцца недзе ў будучым. У нашай разбуранай войнамі Беларусі Нясвіж — адзін з нешматлікіх куточкаў, якія даюць уяўленне пра сярэдневяковы магнацкі горад з яго высокай культурай і адкрытасцю еўрапейскім нормам жыцця і слаўны сувязямі з Еўропай і яе гарадамі. Не толькі магнаты ездзілі ў Германію, Італію, іншыя краіны — адтуль таксама прыезджалі і працавалі тут іншаземцы: французскія балетмайстры Л. Мац'е, А. Пуціні, мастакі з Германіі, майстры з Чэхіі.

Ціхія вулачкі, ветлівыя жыхары, прыгожыя паркі і сам замак з яго роспісамі, кафляй і сталавай чорнага дрэва пакідаюць незабыўнае ўражанне ва ўсіх, хто прыежджае ў Нясвіж — старадаўні горад Радзівілаў.

Вялікі князь Альгерд (1345—1377 гг.)
Großfürst Alherd (1345—1377)

Ракаў — Іўе — Ліда

Арога да Гродна праходзіць праз вёску Ракаў, якая цяпер з'яўляецца толькі цэнтрам сельскага савета. Але гэтае мястэчка ў гісторыі Вялікага княства Літоўскага вядомае з XV стагоддзя. Яго ўладальнікі былі прадстаўнікі вядомых на Беларусі магнацкіх і шляхецкіх родаў, асабліва такія, як Сангушкі. Раман Сангушка, напрыклад, быў гетманам польным літоўскім, паспяхова ваяваў з туркамі і крымскімі татарамі, а таксама паказаў сябе як храбры воін у Лівонскай вайне, у бітвах пад Чашнікамі і Улай на Віцебшчыне. Шлюб аднаго з іх, князя Дзмітрыя, ускалыхнуў усю Рэч Паспалітую: гэты рамантычны маладзец выкраў унучку славутага гетмана Канстанціна Астрожскага і хацеў разам з ёю схавацца ў Чэхіі, але, паколькі яна была самай багатай нявестай Вялікага княства Літоўскага і шлюб кароль не ўхваліў, за імі паслалі пагоню. Маладога князя падчас бойкі забілі (па некаторых іншых звестках, уначы па загаду аднаго з кандыдатаў на руку нявесты яму пераламалі хрыбет прыстаўленыя да яго татары)...

Самыя старажытныя будынкi Ракава не захаваліся: гэта былі дамініканскі (1686 год) і базільянскі (1702 год) манастыры.

Сённяшняя царква Прэабражэння, якая стаіць на цэнтральнай плошчы, таксама досыць старажытная — яна пабудавана ў 1793 годзе ў пераходны перыяд ад барока да класіцызму. З паўночнага боку да яе прылягае рызніца, а з паўднёвага — Нікольская капліца з трохграннай алтарнай часткай. Вежы на галоўным фасадзе захаваліся толькі як першыя ярусы. Купал быў дабудаваны пазней, як і двух'ярусная брама, прыкладна ў другой палове XIX стагоддзя.

Вядома ж, тут знаходзіцца і касцёл. Ён узнік у пачатку нашага стагоддзя, у 1903 годзе, стыль — неаготыка. Сапраўды гатычны выгляд яму надаюць высокія вокны,

нішы, унутры стральчатых скляпенні. Стральчатая арка-партал мае наверху падобнае да ружы акно.

Ракаў вядомы сваімі майстрамі — ганчарамі, якія выраблялі тут прыгожы посуд з гліны, аздоблены раслінным арнамантам, а таксама кафлю, дзіцячыя цацкі, фігурныя пасудзіны. Ніводны кірмаш у канцы мінулага — пачатку XX стагоддзя не праходзіў без ракаўскіх вырабаў.

У Ракаве захавалася пабудаваная ў другой палове XIX стагоддзя капліца, якая знаходзіцца на могілках. Там жа — магіла кампазітара Міхаіла Грушвіцкага (вядомая яго кантата на словы паэмы А. Міцкевіча «Дзяды», а таксама музыка да твораў У. Сыракомлі). Гэты высокаадукаваны чалавек, які скончыў дваранскі інстытут у Вільні, а таксама вучыўся ў Пецярбургскім універсітэце, жыў свае апошнія гады ў Ракаве, дзе памёр у 1904 годзе.

Паэма «Дзяды» Адама Міцкевіча, на словы якой напісана кантата, — твор, дзе ў геніяльных вершах расказваецца пра глыбінную сувязь беларусаў з культурам продкаў і пра адзін з самых арыгінальных абрадаў іх памінання, які адбываўся 3—4 разы на год. Галоўнымі былі «Дзяды змітраўскія» (асяніны). Гатавалі святочныя стравы, якія пакідалі і памерлым, таксама на Радаўніцу і перад Масленіцай і Сёмухай, сярод гэтых страў галоўнай была куцця, якая звычайна варылася з цэлых зярнят, што сімвалізавала вечнасць і несмяротнасць жыцця. Нездарма да хлеба ў беларусаў асабліва паважлівае, нават трапяткое пачуццё: тут добра ведаюць цану кавалку хлеба. Са старажытнасці, напрыклад, вядома мноства абрадаў, якімі суправаджаўся ўвесь пасяўны цыкл — аж да збору ўраджаю. Асабліва паэтычныя «дажынкi». Яны праходзяць па-рознаму. Адзін з абрадаў такі: трэба пакінуць на полі колькі нязжатых каласоў, абвязаць іх чырвонаю стужкай. Каля такога «снапа» клалі хлеб-соль, спявалі розныя жніўныя песні, прысвечаныя Жыццю, гаспадару поля, які быццам бы знойдзе ў гэтым снапе сваё прыстанішча. Гэты абрад, адзін з самых старажытных, называецца «завіванне барады».

Галоўная вуліца Ракава — праездная дарога на Захад. І, едучы далей, мы можам на нейкі час заехаць у Іўе — таксама невялічкі гарадок, які мае сваю цікавую гісторыю.

Ён вядомы з 1444 года, пераважна як уласнасць беларускіх магнатаў. Адзін з іх, Ян Кішка, пакінуў след у культуры тым, што тут, у Іўі, заснаваў арыянскую акадэмію, рэктарам якой у 1585—1593 гг. быў славыты паэт-лацініст Ян Ліцыній Намыслоўскі. Навучанне ў акадэміі вылучалася вельмі высокім для свайго часу ўзроўнем. Сам Ян Кішка быў высокаадукаваным чалавекам: ён вучыўся ва універсітэтах Базеля, Цюрыха, Рыма, Неапаля, Балонні. У сваіх уладаннях заснаваў друкарню, якая найбольш прадуктыўна працавала ў недалёкім адсюль Лоску, дзе друкаваў кнігі і свае рэлігійныя трактаты. Выступаў за верацярпімасць, але сам хіліўся да кальвінізму. Пры ім у Іўі пабудаваны кальвінскі збор (пры якім існавала акадэмія).

Ян Ліцыній Намыслоўскі быў таксама адметнаю постаццю: аўтар вершаў і фі-

ласофскіх трактатаў, ён працаваў прапаведнікам арыян у Навагрудку, але ў 1615 годзе адлучаны Навагрудскім сінодам ад абшчыны: погляды яго былі шырэй за любое рэлігійнае вучэнне. Друкаваў свае творы ў Вільні і Лоску.

Їеўская друкарня была адной з першых на Беларусі. Цікава, што менавіта тут надрукаваная «Граматыка» Мялеція Сматрыцкага, па якой вучыліся дзеці на Украіне і ў суседняй Расіі (менавіта пра гэта ўспамінае М. Ламаносаў). Урыўкі з яе друкаваў І. Капіевіч у Галандыі. Яна стала ўзорам для сербскай, балгарскай і харвацкай граматык, будучы больш як два стагоддзі адным з самых славурых падручнікаў па славянскаму мовазнаўству.

Мялецій Сматрыцкі — адзін з самых вядомых на Беларусі дзеячаў XVII стагоддзя.

Скончыўшы філасофскі факультэт Віленскай езуіцкай акадэміі, ён удасканалываўся затым у Вітэнбергскім і Лейпцыгскім універсітэтах, а пасля паstryгся ў праваслаўныя манахі, быў рэктарам Кіеўскай брацкай школы. У 1610 годзе ў Вільні выдаў славурую кнігу «Фрынас, альбо Лямант адзінай усяленскай апостальскай усходняй царквы» — аб тым, што выйшла такая кніга, было паведамлена самому каралю, які ў гэты час стаяў пад Смаленскам вайсковым абозам (ішла вайна з Масковіяй). Пад пагрозай штрафу ў пяць тысяч чырвоных залатых было забаронена прадаваць альбо купляць кнігу. Віленскі воіт і магістрат атрымалі загад канфіскаваць тыраж у друкарні, спаліць кнігу, а аўтараў і выдаўцоў пасадыць у турму. І сапраўды — архімандрыт Лявон Карповіч два гады адседзеў у вязніцы, паколькі быў пісарам і карэктарам друкарні.

Аднак Мялецій Сматрыцкі ў 1627 годзе спачатку тайна, пасля адкрыта перайшоў на бок уніятаў, хаця менавіта ягоная віна ў тым, што ў Віцебску забілі уніяцкага біскупа Ясафата Кунцэвіча... Складаныя часы... Няпроста было рашыць, якія шляхі павінен выбраць народ... Жыццё гэтага выдатнага вучонага, а таксама ягоных кніжкі — сведчанне гэтаму.

Не ўсе яго творы раўназначныя, і для гісторыі захаваўся найбольш «Фрынас», а таксама «Граматыка». Першая — дзякуючы паэтычнай трактоўцы палітычных падзей, сіле мастацкага слова. У гэтым Мялецій Сматрыцкі падобны да другога пісьменніка-манаха Кірылы Тураўскага, які яшчэ ў XII стагоддзі пісаў свае царкоўныя творы жывою, паўнагучнай мовай. І Мялецій Сматрыцкі аб становішчы праваслаўнай царквы выказваецца як паэт:

«Калісь дзіўная і багатая, цяпер агіджаная і бедная; калісь каралева, усім светам каханая, цяпер усімі пагарджаная і мучаная. Усё, што жыве, усе народы, усе жыхары зямлі, прыступіце да мяне, паслухайце майго голасу, пазнайце, чым была я даўней, і дзівуйцеся. Пасмешышчам свету я сталася, а калісьці для людзей і анёлаў была я дзівоснаю». Якраз у часы выйścia гэтай кнігі, з розніцай у 10 гадоў, тут быў пабудаваны кляштар бернардзінцаў (1600 год) і Петрапаўлаўскі касцёл, які мае рысы барока, частка яго галоўнага фасада перабудаваная ў канцы XVIII стагоддзя.

З першай паловы XVII стагоддзя тут існавалі так званыя іўеўскія сядзібы і два сады, адзін з якіх называўся «італьянскім». Палацы былі спачатку драўляныя, пасля, асабліва ў часы, калі Іўем валодалі Агінскія (славуты род, з якога выйшлі два кампазітары), выглядалі як прыгожыя магнацкія мураваныя сядзібы, з брамай і гадзіннікам. У самім жа палацы, па апісанню, знаходзілася шмат скульптур, драўлянай разьбы. Зала, празваная «залатой», была абабіта скуранымі шпалерамі з залатым цісненнем. Адзін з паркаў, дзе некалі існавалі аранжарэі, млын, мураваная скарбніца, захаваўся, але патрабуе аднаўлення.

У 1884 годзе ў Іўі была пабудаваная мячэць.

Татары на Беларусі — цікавая старонка нашай гісторыі. Сюды яны ўцякалі з Арды і Крыму ад міжусобіц і паселення на Беларусі недзе ў 1397—1398 гадах. Пазней яны аселі яшчэ тут і як палонныя і, прыжыўшыся, знакаміцейшыя з іх займалі дзяржаўныя пасады, а таксама мелі сваю, цесна звязаную з беларускай культуру. У мястэчку Сорак Татараў пад Вільняй у 1915 годзе быў знойдзены «Аль-Кітаб» — рэлігійная кніга, напісаная арабскімі літарамі, але беларускаю мовай, якая ўтрымлівае унікальныя звесткі аб жыцці нашай дзяржавы, а таксама старажытную беларускую фанетыку XVI стагоддзя. З 20—30-ых гадоў пачалося вывучэнне падобных рукапісаў, якіх аказалася некалькі. Яны ўтрымліваюць шмат легендаў і паданняў мусульман. Прывядзём адно (з Крушынянскага аль-кітабу):

«Ішоў у мячэць малады багамолец. Але па дарозе зайшоў у карчму, дзе карчмарка замкнула за ім дзверы і сказала, што ён выйдзе толькі тады, калі вып'е кухаль гарэлкі, альбо саграшыць з ёю, альбо заб'е дзіця. Падумаўшы, што найменшым грахам будзе піццё гарэлкі, багамолец так і зрабіў. Але, упіўшыся, сатварыў ён таксама і два астатнія грахі — забіў дзіця і саграшыў з карчмаркаю». Вывад, які робяць у запісе, маралізатарскі — трэба не піць гарэлкі і не хадзіць у карчму...

Мячэці раней былі ў розных частках Вялікага княства Літоўскага, але з іх засталася адна старажытная — у Іўі (цяпер ладзяць і новыя). Цікавы факт з нашага сумеснага жыцця — аж да XVII стагоддзя ішлі ў мячэцях службы па вялікім князі Вітаўце, які зрабіў шмат для таго, каб мусульмане ў гэтым краі маглі спавядаць сваю веру. Звяртаючыся да вялікага князя Жыгімонта ў 1519 годзе, мусульмане пісалі: «На шаблі нашыя мы прысягалі, што любім ліцвінаў, каторыя ў вайну забралі нас у палон, але ўступаючым на гэтую зямлю казалі, што гэты пясок, гэтая вада і гэтыя дзеравы для нас агульныя».

Па сёння мусульмане — караімы — жывуць у Троках, маюць нават назву вуліцы — Караімская.

Дарэчы, Трокі маюць самае непасрэднае дачыненне і да другога горада, які ляжыць на шляху да Гродна. У іх ёсць замак, які ўваходзіў некалі ў сістэму абарончых крэпасцей супраць крыжакаў. Такія ж абарончыя крэпасці былі пабудаваныя ў Крэве і Лідзе.

Ліда — таксама старажытны горад. Працягваючы наша апавяданне пра татар на Беларусі, не можам не нагадаць, што менавіта ў Лідскім замку жылі Тахтамыш з Залатой Арды, якому даў прыстанішча вялікі князь Вітаўт з 1396 па 1399 год, і Даўлет-Хаджы Гірэй, які з дапамогай Вялікага княства Літоўскага стаў на чале перакопскіх татар.

Прыехаўшы ў Ліду, агляд, канешне ж, пачнем з замка. Замак, ад якога засталася Паўднёвая сцяна і частка вежаў (цяпер рэстаўруецца), пабудаваны пры князі Гедыміне, будаўніцтва пачалося ў 1323 годзе на месцы зліцця двух рэчак — Каменкі і Лідзеі, дзе ўзведзены штучны востраў, зроблены вялікі роў, які абараняў паўночны бок. Сцены замка мелі прыкладна 12 метраў у вышыню, а таўшчыня сцен вежаў дасягала 3 метраў. Для свайго часу гэта — вельмі сучасная абарончая сістэма, там выкарыстаны ўсе самыя новыя прыстасаванні для абароны замка і горада. Дасюль, пасля столькіх войнаў, грозна глядзяць байніцы... У адной з вежаў была царква Георгія Пераможцы, у другой — вязніца; тут жа месціліся архіў замка, судовая зала. З усходняга і паўднёва-ўсходняга боку замак прыкрывала вялікае штучнае возера.

Места — уласна сам горад Ліда — ляжыць на поўначы. Тут пазней знаходзіўся княжы двор, з яго да замка вяла вуліца Замкавая.

Вялікакняжацкі ўдзел, Ліда па смерці Гедыміна перайшла да яго сына Альгерда (у хрышчэнні — Аляксей), а пасля дасталася любімаму сыну Альгерда Ягайле, што ўскосна сведчыць пра яе значнасць. Аднак, як мы ўжо згадвалі, Альгерд меў 12 сыноў і натуральна, што між імі ўзніклі вялікія спрэчкі за ўдзелы, чым і карысталіся крыжакі. Напрыклад, з Вітаўтам пад сцены Ліды прыйшлі нямецкія і англійскія рыцары, сярод якіх быў і граф Нартумберлендскі, а таксама камандор Конрад Ліхтэнштэйнцкі. Зімой 1394 года паход быў паўтораны, але, калі на першы раз ваеннае шчасце спрыяла рыцарам, на другі раз захоп не адбыўся. Дарэчы, у гэтым жа замку знаходзіліся і паланёныя Вітаўтам родзічы і жонка смаленскага князя Юрыя, якіх таму не ўдалося адбіць, хаця ён прыходзіў сюды з вялікім атрадам воінаў.

Лідская харугва ваявала таксама разам з усімі воямі Вялікага княства Літоўскага пад Грунвальдам у 1410 годзе, вярнуўшыся з вялікай славай. Дарэчы, адна з галоўных вуліц, што ішлі ад рынку, называлася Віленскай — са сталіцай княства Ліда была цесна звязана.

У час вайны з Маскоўскай дзяржавай у сярэдзіне XVII стагоддзя замак быў пашкоджаны, горкая «традыцыя» працягвалася і пазней, на пачатку XVIII стагоддзя, у час вайны са шведамі, калі ворагі падарвалі ягоныя вежы. І нават у XX стагоддзі немцы стараліся знішчыць самую памяць аб гэтым замку: прынамсі падчас вайны тут размясцілі склад боепрыпасаў, які прыйшлося доўга размініраваць.

Магдэбургскае права Ліда атрымала 17 верасня 1590 года. Герб горада: поле шчыта падзелена на 2 часткі. Правая — чырвоная колера з залатым іль-

вом, павернутым управа, левая — блакітная з двума залатымі скрыжаванымі ключамі. У той час горад стаў павятовым цэнтрам Віленскага ваяводства, і ў замку пабудавалі спецыяльнае памяшканне для судовых кніг.

Ад мінулых стагоддзяў апроч замка у Лідзе захаваўся фарны касцёл, пабудаваны ў 1770 годзе (стыль барока). Праз дваццаць чатыры гады ў ім маліліся за перамогу паўстанцы Тадэвуша Касцюшкі, ураджэнца Беларусі. Паўстанне было супраць расійскага царызму, у ім удзельнічалі беларусы і палякі, што апынуліся ў іншай дзяржаве, але хацелі свабоды.

З гэтым касцёлам доўга змагаліся атэістычныя ўлады. У 70-ыя гады знайшлі былі падставу для закрыцця: аказваецца, будынак на метр выступаў наперадзе вызначанай для вуліцы прасторы. Касцёлу было прапанавана «пасунуцца». Выратавалі яго адчайныя намаганні жыхароў, і дзякуючы ім мы паранейшаму маем гэты трохнефавы храм, дзе ля ўвахода размешчаны невялікі прытвор, а на поўдні — сакрысція. Брамую ж адстояць не ўдалося. Болей пашанцавала Іосіфаўскаму касцёлу піяраў: у ім размясцілі планетарый, і таму гэты храм у стылі класіцызму збярогся. Пабудаваны ў 1797—1825 гадах як ратонда, наверху 8-гранны ліхтар, а па баках — прамавугольныя пабудовы з дарычнымі калонамі. Побач з ім размешчаны кляштар (у ім некалі жылі браты-піяры), а таксама званіца.

Музей, што адкрыты тут у 1959 годзе, перажывае перыяд абнаўлення, як і ўся беларуская гісторыя. Шматлікія раскопкі Лідскага замка ўзбагацілі яго экспазіцыі, дзе раней выстаўлялі найбольш экспанаты апошняй вайны і савецкага часу. Цяпер тут, як і паўсюдна на Гродзеншчыне, можна ўбачыць дакументы аб паўстанні 1863—1864 гадоў супраць царызму, яго на Беларусі ўзначаліў Кастусь Каліноўскі, нацыянальны беларускі герой, які выдаваў першую дэмакратычную беларускую газету. Прыгавораны ў Вільні да павешання, гэты дваранін памёр са словамі: «Няма дваран, усе людзі роўныя».

З рамёстваў у Лідзе быў развіты выраб куфраў — сундукоў, дзе захоўвалася адзенне, розныя рэчы. Куфры былі прыгожыя, фарбы ў спалучэнні з разьбой надавалі ім надта самабытны выгляд. На вяселлі, калі перавозілі пасаг, такі куфар выстаўляўся на пачэсным месцы.

Калісьці менавіта тут, у Лідзе, вялікі князь і кароль Ягайла выдаў загад, які забараняў усе выявы паганства з мэтай, каб жыхары прынялі хрысціянства (каталіцтва), але і па сёння паганскія матывы ў размалёўцы куфраў і ўсяго, што выходзіць з рук мясцовых майстроў, захоўваюцца: і салярныя выявы, і хвалістыя сімвалы змеяў... Тут некалі быў вельмі распаўсюджаны звычай карміць у хаце вужоў. На поўначы Беларусі знаходзілі шмат медалёў-змеявікоў, а ў беларускіх легендах нямала згадак пра змеяў, вужоў. Вось вытрымка з аднаго: «Мірна жыве з ліцвінамі вуж. Не кусае нікога, поўзае па хаце, як сем'янін, і

калі дзеці возьмуцца за лыжкі, зараз жа падлязае да іх і працягвае сваю морду да міскі. Здараецца, што дзіця трэсне яго лыжкаю — нічога: вуж зашыпіць, адпаўзе на мінуту, а з'явіцца з другога боку. У якім доме жыве вуж, таму дому суджаны дастатак і шчасце».

Гэтыя звычаі — тое, што яднае нас з балтамі, тое, што з'яўляецца агульным для літоўцаў і беларусаў, як і многае ў нашых казках і паданнях. Ды і дзіўным было б, каб у выніку таго, што нашы землі доўгія вякі былі побач, не было элементаў узаемапранікнення, асабліва ў язычніцкіх кultaх.

...Ліда застаецца ззаду, а мы едзем у Гродна, адзін з тых нешматлікіх гарадоў, дзе захавалася архітэкура — гэтая «застылая музыка вякоў», якую ганарыліся нашы продкі і якая ацалела тут цудам.

Кароль Стэфан Баторый (1533—1586 гг.)
König Stefan Batory (1533—1586)

Гродна

Знаёмства з гэтым горадам лепей за ўсё пачынаць з месца на вуліцы Замкавай, між двума замкамі, двума палацамі каралёў: Старым і Новым, на высокім стромкім беразе Нёмана, адкуль выдатна праглядаецца панарама Занёманскай часткі горада і дзе, прайшоўшы праз мост і трапіўшы ў Стары замак, можна ва ўсёй сваёй прыгажосці ўбачыць самую старадаўнюю царкву горада — Каложскую, альбо, як яе іначай называюць, Каложу. У беларускай паэзіі пра яе напісана нямала вершаў, прывядзем радкі з аднаго:

Ад сонца захіліўшыся далоняй,
Хмурынай-хусткай атуліўшы плечы,
Стаіць здаўна над Нёманам Каложы,
Нібы мяжу пераступіла ў Вечнасць.

Каложская (альбо Барысаглебская, паколькі названа ў гонар святых пакутнікаў Барыса і Глеба) царква была пабудавана ў другой палове XII стагоддзя. Яна сведчыць, што ў старажытным Гродне (у летапісах яго называюць Гарадзень, Горадня) існавала вельмі самабытная архітэктурна-мастацкая школа — пра гэта раскажуць маёліка і рознакаляровыя камяні, што з высокім мастацкім густам упрыгожваюць сцены.

Пра высокую культуру гарадзенскіх майстроў гаворыць таксама выкарыстанне арыгінальных уставак — гаршкоў, якія ўстаўляліся ў сцены (іх называлі галаснікамі, таму што кожнае слова, сказанае ў царкве, чулася паўсюль, і не трэба было напружваць голас). Барысаглебская царква захавалася не поўнасцю — частку яе разбурылі войны, частка абрушылася ў Нёман пасля апоўзня.

Такой жа прыгожай, як гавораць раскопкі, была і Ніжняя царква, рэшткі якой захаваліся на тэрыторыі Старога замка. Яна знаходзілася на селішчы, вядомым яшчэ з X стагоддзя, якое да часу ўзнікнення Барысаглебскай царквы стала крэпасцю.

Сцены гэтай крэпасці ў XIII—XIV стагоддзях лічыліся непрыступнымі, што не раз маглі засведчыць крыжакі, якія шмат разоў прыходзілі сюды, каб заваяваць прыгожы і багаты горад з высокай культурай.

Праўда, у 1284 годзе, пры самым першым нападзе крыжакаў на Гродна, ім удалося ўзяць яго. Ды не сілай — як расказваюць паданні, два браты з племені прусаў (племя гэтае пазней было цалкам знішчана нямецкімі рыцарамі, але ў гэтыя часы яно яшчэ існавала і шукала абароны ў гродзенцаў і ў іншых славянскіх гарадоў) дапамаглі немцам уварвацца ў горад...

Пазней жа, калі тут жыў кашталян Давыд Гарадзенскі, усе спробы заваёўнікаў заканчваліся няўдачай.

Давыд Гарадзенскі ў шэрагу беларускіх ваяў стаіць, бадай што, за Усяславам Чарадзеям — магутным полацкім князем. Яго ваенны талент праявіўся неаднойчы і зрабіў яго славытым на славянскіх землях. Вялікі князь Гедымін (які, дарэчы, і сам загінуў у 1341 годзе ў бітве з крыжакамі, што гаворыць само па сабе аб яраснай барацьбе за незалежнасць, якая тут вялася ў XIII—XV стагоддзях, да самай Грунвальдскай бітвы ў 1410 годзе) высока цаніў Давыда і аддаў за яго сваю дачку Біруту. Для прыкладу — сярод зяцёў Гедыміна былі кароль Польшчы Казімір Вялікі, маскоўскі князь Сімяон Горды, цвярскі князь Дзмітрый... А для многіх дыпламатычных перамоваў, для ваенных радаў вялікі князь найперш запрашаў Давыда, якога пасля сталі клікаць Давыдам Гарадзенскім... Давыд рабіў у адказ на набегі крыжакаў паходы ў Германію — на Брандэнбург, на Франкфурт-на-Одэры — і быў у рэшце рэшт забіты ў спіну ў сваім паходным шатры польскім рыцарам Андрэем Гостам...

Вялікі князь Вітаўт, які зрабіў Гродна па сутнасці сталіцай Вялікага княства Літоўскага, шмат перацярпеў у гэтай крэпасці, калі стаў ёю валадарыць. Тут ён ледзь не згарэў разам з сям'ёй у час моцнага пажару, тут вытрымліваў асаду каралеўскага войска, якім кіраваў ягоны стрыечны брат Ягайла (той забіў у крэпасці Крэве бацьку Вітаўта, князя Кейстута, і сам Вітаўт ледзь уратаваўся з Крэўскай турмы). Ягайла пры дапамозе ваеннай хітрасці авалодаў замкам — але праз нейкі час браты памірыліся, падпісаўшы разам Астроўскае пагадненне.

Уявіце сабе замак тых часоў: магутныя каменныя сцены таўшчынёй каля трох метраў, пяць вежаў, з якіх дзень і ноч сачылі за ваколіцамі ўзброеныя воіны... Па дакументах, менавіта ў Гародні каралева Соф'я апраўдвалася перад сеймам і клялася, што сыны яе — ад старога караля Ягайлы і што князь Вітаўт дарэмна ў гэтым сумняваецца...

Можа, ад таго, што і месца было вельмі зручным — на беразе вялікай ракі, на гары, пры ўпадзенні ў Нёман рэчкі Гараднічанкі, — сваёй любімай рэзідэнцыяй выбраў Гродна і кароль Стэфан Баторый, які і памёр тут 12 снежня 1586 года, паводле легенды, атручаны сваімі супернікамі. Памёр тут і другі кароль, вялікі князь літоўскі, Казімір Ягелончык (1427—1492) — і гэта сведчыць аб тым, якое значэнне меў горад у гісторыі Вялікага княства Літоўскага. Пры Баторый перабуду-

даваны Стары замак, і пры перабудове перайначаны палац Вітаўта, вежы-байніцы. Новы палац — не суро́ва-аскетычнае збудаванне воіна, а сапраўднае каралеўскае жытло. Нездарма палац будаваў італьянец Скота з Пармы. І ўсё ж і кароль Баторый вёў жыццё воіна, і таму ў замку былі таксама тоўстыя, «абарончыя» сцены. Пакоі караля на другім паверсе былі ўпрыгожаны каменнай разьбой, кафлямі, а падлога выкладзена керамічнымі і мармуровымі плітамі. Брама была з пад'ёмнымі мостам і жалезнымі дзвярыма.

Баторый, сямігародскі ваявода, які ажаніўся з Ганнай Ягелонкай і стаў каралём федэратыўнай дзяржавы — Польшчы і Вялікага княства Літоўскага (у снежні 1575 года), скончыў Падуанскі універсітэт. Ён заснаваў езуіцкую школу ў Полацку, акадэмію ў Вільні. Але вымушаны быў шмат ваяваць — Лівонская вайна прайшла праз усю Беларусь, балюча адбілася на Полацку, страты якога былі вялізнымі: вайна за яго з маскоўскім царом Іванам Жахлівым знішчыла шмат якія скарбы культуры гэтага старажытнага горада, але прынесла славу Баторыю як храбраму ваяру, які пакінуў пра сябе ў беларусаў добрую памяць.

Пад Гродна была гара, якую народ назваў Баторавай, бо там гэты кароль паляваў на зуброў і мядзведзяў — іх у тыя часы было мноства. Засталіся і паданні пра вайну з Масковіяй, толькі вось сапраўды гістарычныя асобы там перапляліся з казачнымі персанажамі. А замак у Гродне захаваўся, і ён цесна звязаны з тым гістарычным перыядам нашай зямлі, калі яе каралём быў Стэфан Баторый.

Цяпер тут краязнаўчы музей, дзе сабрана шмат цікавых экспанатаў — старадаўнія гарматы, знойдзеныя ў рацэ Нёмане, кальчугі рыцараў і меч з надпісам «Пі кроў», гербарый славутай пісьменніцы Элізы Ажэшка, якая тут жыла доўгія гады і памерла, напісаўшы шмат кніг, дзе расказвалася пра беларусаў, пра «тутэйшых». Ёсць тут і славутае шкло, якое выраблялася на гродзенскіх мануфактурах, і звесткі пра розныя часы нашай гісторыі.

І прайшоўшы па яго залах, мы вернемся да пачатку і раскажам пра другі замак, што стаіць насупраць.

Гэты каралеўскі палац пабудаваны дрэздэнскімі архітэктарамі М. Д. Пёпельманам, І. Х. Яўхам і І. Ф. Кнёбелем у 1734—1751 гг. на месцы Ніжняга замка, які існаваў яшчэ пры Вітаўце і найбольш цесна звязаны з імем апошняга караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста, фаварыта рускай царыцы Кацярыны II.

Тут, па жаданню караля, адбыўся асенні сейм Рэчы Паспалітай 1793 года. Магнаты Вялікага княства Літоўскага тады далі згоду на аплату асабістых даўгоў караля, і таму ў Белавежы адбылося пышнае каралеўскае паляванне на зуброў, а пры ад'ездзе ў Гродна — як бы сімвалічнае братанне Польшчы з Літвой (Беларуссю). Прымалі караля надзвычай багата і пышна. Як успамінаюць сучаснікі, болей за ўсё тады балявалі ў Нясвіжы.

Але ў гісторыю Гродзенскі сейм увайшоў як апошні, надзвычайны сейм Рэчы Паспалітай, які яшчэ называюць «нямым сеймам». Рускі пасол Я. Северс загадаў акружыць войскамі замак і горад, і хаця дэпутаты не казалі ніводнага слова, было заяўлена пра

ратыфікацыю дамовы з Прусіяй, якой адыходзілі спрадвечныя польскія землі — таму што, як казуістычна было заяўлена, «маўчанне — знак згоды».

У час Гродзенскага сейма ў гэтым палацы жылося раскошна: тут былі залы, дзе магло баляваць па семсот чалавек, адбываліся маскарады, а ў зімовым садзе расло шмат экзатычных дрэў і садавіны. І гэта ў час развалу краіны, пры амаль пустой дзяржаўнай казне! Затое ў апошнія месяцы свайго каралявання менавіта тут, у Гродзенскім палацы, Станіслаў Аўгуст, магчыма, як ніколі сур'ёзна думаў аб лёсе краіны і яе народаў — ён шмат хадзіў у недалёкі адсюль касцёл, маліўся, жыў даволі адзінока, пад наглядом нядобразычлівых вачэй. Нейкі цень як быццам і сёння ахутвае гэты прыгожы палац, сведку магнацкай пыхі і ўпадку іхняй велічы (праўда, значная частка яго згарэла і была адноўлена пасля апошняй вайны).

Магчыма, Станіслаў Аўгуст успамінаў сябра сваёй ранняй маладосці, з якім выхоўваўся разам у Волчыне (цяперашняя Брэсцкая вобласць), Антонія Тызенгаўза, былога свайго міністра, надворнага літоўскага падскарбія. Апошняму ў сэнсе памяці нашчадкаў-гродзенцаў пашанцавала болей, чым гэтаму каралю: ва ўсіх даведніках і апісаннях горада ўспамінаюцца пабудаваныя ім дамы і мануфактуры, а таксама два пасёлкі, якія ўзніклі ў выніку яго грандыёзнай дзейнасці, — Ласосна і Гарадніца. За пятнаццаць гадоў гэты чалавек пабудаваў у Гродне і пасёлках дваццаць тры мануфактуры, на якіх вырабляліся тканіны і карункі, дываны і паясы, шкло і карэты — яны разыходзіліся па ўсёй Рэчы Паспалітай. Сёння на галоўнай вуліцы Гродна яшчэ стаяць дамы, узведзеныя ім для рабочых і рамеснікаў. Але гэты чалавек, які хацеў зрабіць з Гродна новую Галандыю, дзейнічаў варварскімі і самаўпраўнымі метадамі, вяртаючы на паншчыну ўжо вызваленых ад яе людзей, адбіраючы дзяцей у бацькоў, каб сілком рабіць з іх патрэбных спецыялістаў. З самім Тызенгаўзам абышліся гэтак жа крута і па-барбарынску: калі па ўказу караля, злосна настроенага супраць свайго былога сябра, які закрануў і інтарэсы магнатаў, яго знялі з пасады, то паводзілі сябе з падскарбіем як з дзяржаўным злачынцам і нават судзілі яго — пазней. А ў час секвестру яго маёмасці гэтаму некалі самаму магутнаму ў Гродна чалавеку давялося хавацца ў былой езуіцкай калегіі.

Мы ўбачым раён Гарадніцы крыху пазней, а зараз трэба аглядзець храмы, якія густа ляпіліся вакол гістарычнай часткі горада і былі ў свой час асновай яго абарончага комплексу.

Вядома, шмат якія з іх не захаваліся — цэрквы Васкрасенская, Мікалаеўская, Сімяонаўская, Троіцкая, Чэснага крыжа... Не захавалася і ратуша з гандлёвымі радамі, знішчаныя ўжо ў самыя апошнія часы, касцёл Фара Вітаўта...

І ўсё гэта было тут, недалёка ад замкаў. Ды частку былога хараства можна ўбачыць: засталіся фарны, бернардзінскі, францысканскі, брыгіцкі і іншыя касцёлы, пры якіх былі і кляштары. Але, сыходзячы з маста між двума замкамі, мы, зірнуўшы на воданпорныя вежы, пабудаваныя ў канцы XIX — пачатку XX стагоддзя (непадалёк ад іх некалі мясціўся славуты Рыбны рынак), пастаім крыху каля былога Гродзенскага манастыра базыльянак, пабудаванага ў 1720—1751 гг. у стылі баро-

ка. Базыльяне — уніяцкі ордэн, і таму ў XVIII стагоддзі, калі уніятамі была пераважная частка насельніцтва Вялікага княства Літоўскага (Беларусі), кляштар і ягоны храм карысталіся вялікай павагай.

...У 70—80-ых гадах, калі тут ствараўся Рэспубліканскі музей атэізму і гісторыі рэлігіі, можна было бачыць груды тонкіх жаночых костчак — калісьці жанчын, якія вырашылі прысвяціць сябе Богу, пасля смерці хавалі тут, у манастыры. З астанкамі ў музеі абыходзіліся беражна — якраз вярталіся часы, калі да кожнага чалавечага жыцця, як і да яго праху, пачыналі ставіцца з павагай. Шмат намаганняў, каб сабраць тут экспанаты для музея, прыклаў пісьменнік Аляксей Карпюк, яго першы дырэктар... Хацелася б, каб яго імя захавалася, як захавалася імя архітэктара І. Фантана, які рабіў будынак манастыра. У комплексе манастыра — царква Раства Багародзіцы, капліца, дом ігуменні, гаспадарчыя прыбудовы. Не захавалася Гродзенская Прачысценская царква, але рэшткі яе красамойна гавораць аб высокай мастацкай вартасці, як і разнастайная кафля, выяўленая на тэрыторыі манастыра.

А далей праз вуліцу Замкавую пойдзем на плошчу. Але спачатку спынімся каля дома № 16 і, увайшоўшы ў двор, паглядзім гэты прыгожы дом, ляпніну раслінных гірляндаў, вокны з арыгінальнымі ліштвямі. Стыль дома — класіцызм, але нам цікава глядзець на гэты дом як на звычайнае жытло, якое ўпрыгожвалі для сябе, каб было ўтульна і добра на душы. Тут, на вуліцы Замкавай, асабліва ўвечары, пануе цішыня, і здаецца, што дамы перагаворваюцца паміж сабой. Увогуле кожны дом цікавы — і можна гадзінамі разглядаць каванья ўзоры на балконах, дзвярах, старадаўнія аркі, якія былі ў свой час непрыступнымі, таму што не так проста было прабіць тоўстыя дубовыя дзверы. Цяпер у двары можна заходзіць свабодна, бачыць, як там няспешна ідзе сваё жыццё — але нас чакае плошча.

З двух бакоў яе як бы замыкаюць велічныя пабудовы — былы касцёл езуітаў (фарны) і бернардзінскі. Дакладней, гэта не толькі касцёлы — гэта таксама цэлыя комплексы, кожны з якіх мае сваю арыгінальную архітэктуру і гісторыю.

Кляштар і касцёл бернардзінцаў і па сёння складаюць самы вялікі і цэласны комплекс, і менавіта яны, узнесеныя высока над Нёманам і горадам, надаюць сілуэту Гродна непаўторнасць і характэрнасць. Чатырох'ярусная вежа — званіца, што размясцілася між касцёлам і манастыром, сам касцёл — трохнефная шасціс-тоўпная базіліка, у якой спалучаюцца стылі готыкі, рэнесанса і барока, і арыгінальны кляштарны корпус выглядаюць як адно цэлае. Варта зайсці ў касцёл: вока цешыцца высокамастацкай разьбой па дрэву, скульптурамі, фрэскавым жывапісам, які з'явіўся ў XVIII стагоддзі (сам касцёл і кляштар будаваліся на працягу двух стагоддзяў, з XVI па XVIII). Вядома ж, гэта наклала свой адбітак на выгляд касцёла — колькі разоў за гэты час змяняліся як палітычная сітуацыя, так і архітэктурны стыль! Год пачатку будаўніцтва — 1595 — быў годам перад царкоўнай уніяй 1596 года ў Брэсце, пасля уніі люблінскай, на якую па-рознаму глядзелі жыхары Вялікага княства Літоўскага: адны, спадзеючыся, што уніяцтва стане нацыянальнай рэлігіяй беларусаў, даўшы ім нарэшце рэлігійную цэласнасць; другія бачылі ў ёй сродак зліцця ў адно

двух народаў, кожны з якіх меў і дасюль мае свае яркія адметнасці, але на што, мабыць, спадзявацца было дарэмна; трэція — ярасна выступаючы за цэласнасць праваслаўя і падазраючы ў уніі толькі сродак для далейшага знішчэння самабытнасці вялікай беларуска-літоўскай дзяржавы. І тут, у гэтых сценах, віравалі страсці. Спрачаюцца і сённыя — ці будзе на Беларусі свой, беларускі, касцёл? Парасткі былога — у сённяшнім часе.

Славуты дзеяч Беларускага Адраджэння Вацлаў Ластоўскі піша ў сваёй «Кароткай гісторыі Беларусі»:

«Брэсцкая унія адбылася пры поўным разладзе ў грамадстве і пайшла па дарозе, якая не мела нічога супольнага з нацыянальнай справай. Гэта была вялікая абмылка. Яе зразумелі нават пазнейшыя каталіцкія гісторыкі і наракаюць на тагачасных «місіянераў», кажучы, што яны былі зусім няздатныя да працы сярод беларусаў, бо не апіраліся на нацыянальнае пачуццё народу, але яго апалячвалі». І далей прыводзіць словы каталіцкага ксяндза Калінкі: «Усе народы створаны Богам, мілыя Богу, ды ўсе яны, не трацячы свайго нацыянальнага пачуцця, могуць прылучыцца да ўсясветнай царквы».

Мы дапусцілі гэтае адступленне, бо яно ўсё мае непасрэднае дачыненне да касцёла, які стаіць на другім канцы плошчы, на якой некалі стаяла Ратуша. Рэлігійныя і палітычныя разлады падарвалі моц Рэчы Паспалітай, і справа, якую езуіты так паспяхова пачыналі, абярнулася супраць іх: ордэн урэшце быў забаронены, Рэч Паспалітая разам з беларускімі землямі раздзелена, і народ чарговы раз перажыў гвалт — прымусовы пераход з уніі, якая пратрымалася на Беларусі 243 гады, у праваслаўе, а палякі адчулі нацыянальнае прыніжэнне, аб якім пісаў геніяльны сын двух народаў, Адам Міцкевіч. Так — хацелася б пісаць пра нашы помнікі толькі як пра архітэктурныя вышыні і мастацкія пошукі — але занадта шмат горычы і ўспамінаў выклікае кожны з іх! Бо нават будаўніцтва іх было палітыкай.

Комплекс фарнага касцёла і кляштара ў мінулым быў самым багатым і вядомым ва ўсёй Рэчы Паспалітай. Ён таксама помнік архітэктурны двух стагоддзяў, гэты выдатны ансамбль у стылі барока. Калісьці тут быў славуты калегіум, бібліятэка, будынак самай старажытнай на нашай зямлі аптэкі, што захавалася. Аднаму амбону ў касцёле прысвечаны цэлыя захопленыя апісанні спецыялістаў! Амбон, паводле легендаў, сімвалізуе Ноеў каўчэг — і на Беларусі вядомы амбоны ў форме карабля (касцёл св. Андрэя ў Слоніме), перавёрнутай кветкі званочка (Праабражэнскі касцёл у Баранавіцкім раёне) і г. д. Тут, у касцёле езуітаў, ён зроблены ў форме ракавіны (адразу пазнаём трохі жэманны стиль ракако XVIII стагоддзя), а ягоны балдахін упрыгожаны багатай разьбой, постацямі анёлаў, амураў, а таксама евангелістаў.

Сапраўды, касцёл можна аглядаць гадзінамі. Тут таксама перапляліся розныя эпохі і стылі. Галоўны алтар зроблены з дрэва, якое падраблена пад мрамур, час утварэння — гэта час позняга барока, а бакавыя фасады — раняга. У нішах касцёла 14 сюжэтных кампазіцый, прысвечаных святому Францыску Ксаверыю, патрону гэтага храма, фрэскавы жывапіс належыць да сярэдзіны XVIII стагоддзя.

Выдатныя калонкі іканастасаў, выкананыя з дрэва. Чыстыя, ясныя і нейкія пявучыя фарбы фрэсак... Комплекс займаў цэлы квартал, але цяпер па прызначэнню выкарыстоўваецца толькі яго частка, галоўная з якіх — касцёл. Зірнем апошні раз на выдатны арган, на якім, канешне ж, некалі іграў спявак і кампазітар Іяхім Глінскі (1853—1898) і які багата дэкараваны ў стылі барока, і дазволім сабе няспешна прайсціся вакол комплексу, зазіраючы ў старажытныя вузкія вулачкі, якія перпендыкулярна, адна за адной, як бы ўпіраюцца ў магутныя каменныя сцены кляштара, але на самым выхадзе з касцёла звернем увагу на будынак старажытнай аптэкі, дзе цяпер Салон мэблі... Тут, пры калегіуме, у 1651—1754 гадах існаваў школьны тэатр, адсюль выходзілі не толькі рэлігійныя служкі, але і дзеячы культуры.

Недалёка знаходзіцца касцёл і кляштар брыгітак, пабудаваны ў 1634—1642 гадах у стылі ранняга барока. Але даследчыкі адзначаюць своеасаблівую трактоўку элементаў, адыход ад класічных формаў. Мае дзве прыгожа аздобленыя брамы, васьмігранныя вежы на вуглах і высокую, болей за пяць метраў, сцяну. Унутры зьярося так званы «лямус» — драўляны дом, дзе жылі манашкі-брыгіткі, вельмі своеасаблівая драўляная пабудова канца XVII стагоддзя.

Нялішне нагадаць, што ў XVI—XVII стагоддзях на Беларусі існавала 18 мужчынскіх і 7 жаночых манаскіх ордэнаў, пераважна каталіцкіх. Былі таксама мячэці, сінагогі, пратэстанцкія храмы (напрыклад, кальвінскі збор у Смаргоні), аб чым піша ў цікавай працы «Старонкі мураванай кнігі» А. Трусаў.

Адсюль мы рушым у бок даўнейшай Гарадніцы, якая цесна звязана з дзейнасцю Антонія Тызенгаўза. Але перш спынімся на вуліцы Элізы Ажэшка; тут у скверыку стаіць помнік і непадалёк — дом, дзе яна жыла многія гады.

Гэтая вядомая пісьменніца была палымянай патрыёткай горада, у час бяды, якая спасцігла яго, яна звярнулася па дапамогу да еўрапейскіх дзеячаў, і, калі стала вядома аб яе цяжкай хваробе (памерла ў 1910 годзе, пражыўшы ў Гродна сорак гадоў), на вуліцы перад домам пані Элізы насцілалі салому, і гродзенцы стараліся цішэй ездзіць па вуліцы, каб не турбаваць хворую. Яна была не толькі вядомай польскай пісьменніцай, але і сувязной атрада паўстанцаў Р. Траўгута, які дзейнічаў у Беларусі. Нездарма вуліца — па сутнасці галоўная ў горадзе — названа яе імем. Тут жа, на гэтай вуліцы, ёсць дамы (№ 1, 9, 15, 19, 28, 35, 37), якія таксама з'яўляюцца помнікамі архітэктуры XVIII—пачатку XX стагоддзя. Адзін з іх, дом № 37, пабудаваны хутчэй за ўсё ў 1765 годзе, захаваным імем архітэктара — Ю. Мёзера і вядомы як дом рамесніка. Гэты ж архітэктар будаваў і гродзенскія корчмы, захавалася апісанне адной з іх з выразнай назвай «Галечка».

Каля вуліцы Ажэшка зараз існуе плошча Леніна, якая таксама знаходзіцца на месцы былой Гарадніцы. Гэты куточак горада мае таксама свой, арыгінальны выгляд і звязаны, як мы ўжо гаварылі, з імем Тызенгаўза.

Паўкруглая плошча атулена з аднаго боку былым домам віцэ-адміністраара (другая палова XVIII стагоддзя) і былым музычным флігелем, вядомым з 70-ых

гадоў XVIII стагоддзя як «крывая афіцына», бо ён мае выгнутую форму. З другога боку знаходзіцца былы тэатр Тызенгаўза.

З гэтым тэатрам звязаны імёны «прэм'ера музыкі», таленавітага скрыпача і дырыжора Л. Сітанскага, які па заданню А. Тызенгаўза быў пасланы ў 1772 годзе ў Еўропу, каб запрасіць у Гродна лепшых майстроў сцэны. І сапраўды — у 1776 годзе ў тэатры працавала ўжо пятнаццаць іншаземцаў, сярод якіх — Дж. Кампанучы, спявачка К. Банафіні, «басіст» Я. Гіблер. Літоўскі падскарбій нават запрашаў у Гродна французскага філосафа і пісьменніка Ж.-Ж. Русо і браўся аплаціць яму ўсе выдаткі. Балетная труппа тэатра дасягнула да 1779 года высокага прафесійнага ўзроўню і налічвала болей за 30 чалавек, сярод якіх выдзяляўся балетмайстар Г. Петынеці. Ставіліся оперы, балеты, камедыі, сярод якіх «Севільскі цырульнік» П. Бамаршэ, оперы А. Сакіні і П. Гульельмі. У музычным флігелі — «крывой афіцыне» — былі не толькі класы для заняткаў і інтэрнат для навучэнцаў, але таксама даваліся канцэрты, на якія хадзіла гродзенская публіка — вядома ж, з акружэння магнатаў і шляхты. Але навучэнцамі былі дзеці прыгонных сялян і мяшчан. Першай танцоўшчыцай, слаўтасцю тэатра была Мар'яна Малінская (Малевіч), што нарадзілася каля 1767 года на Палессі, а пасля з прыгоннай стала каралеўскай танцоўшчыцай у складзе Варшаўскай каралеўскай трупы.

Побач з тэатрам існаваў і палац Тызенгаўза, за якім пачынаўся парк (былы Батанічны сад, закладзены вядомым французскім вучоным і медыкам Ж. Жыліберам, які прыехаў сюды з Лондана ў 1774 годзе). Ж. Жылібер — стваральнік і медычнай школы, або акадэміі, якая пабудавана ў 1770 годзе ў стылі позняга барока. Пасля шматлікіх пераробак, асабліва ў XIX стагоддзі, выкарыстоўваецца як адміністрацыйны будынак.

Батанічны сад — першы ў Рэчы Паспалітай, для якога Жылібер, не шкадуючы сіл, збіраў розныя экзатычныя расліны. Вучоны зжыўся з гэтым горадам, стараўся для яго росквіту, і сапраўды Гродна быў цэнтрам як музычнай культуры, так і навукі. Тут працавалі людзі з усёй Еўропы — балетмайстар Леду, хімік Мюнц, матэматык і астраном Ф. Нарвойш, многія іншыя, тут выдаваліся ў мясцовай друкарні кнігі і падручнікі на лацінскай, польскай і стараславянскай мовах, прамовы дэпутатаў на сеймах, творы Вальтэра і Мальера, газеты, календары.

Гродна памятае ўсіх — прыгонных артыстаў, што стваралі высокія ўзоры мастацтва, вучоных, што тут, у цішы Гарадніцы, узвышалі славу беларускай навукі, а таксама і тых знакамітых уладароў, якія праславіліся ў гісторыі. Напрыклад, Пётр I, — рускі цар, які ўчыніў Беларусі шмат разбурэнняў, быў тут разам з войскам Аўгуста II, польскага караля, абкружаны войскамі шведскага караля Карла XII. Штурм не адбыўся, але рускія пры адступленні затапілі ў Нёмане свае пушкі і ядры (вы бачылі іх у музеі). Памятае горад каралеўскія мануфактуры, на якіх стагналі тысячы нявольнікаў, ствараючы творы мастацтва. Яго любілі каралі, яму зайздросцілі ворагі.

Можна шмат чаго яшчэ паказаць у Гродна. І варта, мабыць, праехаць праз Гарадніцу да новых вуліц горада, аж да Новага маста, каб адтуль, з левага берага

Нёмана, глянуць на Каложу. А пакуль аўтобус будзе ехаць міма новых будынкаў, міма ляснога масіва, варта расказаць адну з легендаў пра магутны Нёман — раку, якую ўспамінаюць у сваіх песнях і паданнях многія народы. Пяройдзены Напалеонам у 1812 годзе, як Рубікон, пасля якога прыйшла параза, Нёман цячэ і сёння, як стагоддзі назад, несучы на сабе параходы і лодкі:

«Даўным-даўно з-пад вялізнага каменя, дзе б'е крынічка, нарадзіўся славуты багатыр, якога празвалі Нёманам. Быў ён прыгожы і працавіты. А непадалёк жыла прыгажуня Лоша — лянвая, распешчаная. За што пакахаў яе Нёман — ніхто не ведае, але гулялі вяселле ўсе суседзі — Сула, Уса, Уздзянка, Шчара*. Пайшлі будзённыя дні; не хацела Лоша разам з Нёманам працаваць на людзей, выходзіць на шырокія прасторы. І аднойчы цёмнаю ноччу кінуўся ён бегчы ад некалі каханай жанчыны: вельмі хацелася яму знайсці спатолю ў моры!

Прачнулася Лоша, усё зразумела і ўслед за багатыром кінулася. Доўга бегла, пакуль не дагнала яго каля груда пясчанага, дзе цяпер Пясочнае, і кінулася, плачучы, да яго на грудзі. Так зноў злучыліся Лоша з Нёманам, і разам пабеглі да мора...» На Новым мосце і Каложы, і два каралеўскія замкі, і набярэжная глядзяцца па-новаму. І, праязджаючы паралельна рацэ, можна колькі часу глядзець на касцёл і кляштар францысканцаў, якія ўпрыгожваюць сілуэт Занёманскай часткі Гродна.

Пабудаваны ў 1635 годзе, комплекс быў ахвярай вялікага пажару і адноўлены ў XVIII стагоддзі. Цяпер тут — касцёл у выглядзе трохнефавай базілікі, трох'ярусная вежа-званіца з самастойным уваходам. Разам з двухпавярховым кляштарным корпусам яны ўтвараюць замкнёны двор. Тут, у засені дрэў, вельмі ўтульна сядзець, разглядаючы ярусы галоўнага фасада, яго вокны. У самім жа касцёле захавалася прыгожае багатае афармленне — накладная драўляная разьба, шмат скульптур, ляпніны, прыгожы двух'ярусны галоўны алтар і амбон у стылі ракако, упрыгожаны выявамі чатырох евангелістаў.

Недалёка адсюль знаходзіцца тытунёвая фабрыка — былая фабрыка Шараўскага, а вуліца, якая вядзе да старога моста, названая імем аднаго з пагранічнікаў, якія загінулі пры абароне беларускай зямлі ў першыя ж дні вайны — Р. Гарнавога.

Пералічваць імёны славутых сыноў і дачок Гродна, мабыць, не варта — іх спіс вельмі доўгі. Назавём толькі паэтаў, якія сядзелі і пісалі вершы ў Гродзенскай турме — П. Пестрак, Б. Тарашкевіч, В. Таўлай. Тут адбылося творчае станаўленне аднаго са знакаміцейшых пісьменнікаў сучаснай Беларусі — Васіля Быкава, сюды не раз праязджаў класік нашай літаратуры Ф. Багушэвіч... але досыць, бо пяро само просіць называць яшчэ і яшчэ... Гродна — не толькі каралеўскі горад, гэта горад-вартаўнік, праз які імкнуліся на нашу зямлю чужынцы. І няхай яго высокія вежы, яго званіцы не скажуць ніколі аб новым нашэсці, а радуюць людзей, што праязджаюць да нас са светлымі пачуццямі...

* Назвы рэчак, якія ўпадаюць у Нёман.

Каралева Ядвіга і Ягайла падчас уніі 1385 года

Königin Jadwiga und Jagiello während der Schließung der Union von 1385

Крэва — Баруны — Гальшаны

Па дарозе на Вільню праз Ашмяны, на скрыжаванні аўтамабільных дарог на Смаргонь, Маладзечна, Ашмяны месціцца невялічкая вёска, цэнтр сельсавета. А некалі гэтая назва — «Крэва», пачынаючы з XIII стагоддзя, была вядомай усім жыхарам Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. Па сваёй гістарычнай значнасці для лёсу беларусаў гэтае месца, бадай што, самае важнае, самае памятнае. Шмат гарадоў на Беларусі, дзе прымаліся розныя акты, пастановы, рашэнні — але ніводнае з іх не мела таго значэння, якое мела Крэўская унія 1385 года, — унія, падпісаная ў замку, толькі рэшткі якога гавораць нам аб магутнасці і значнасці яго ўладальнікаў. Замак у пачатку XIV стагоддзя пабудаваў вялікі князь беларуска-літоўскай дзяржавы Гедымін.

Вядомае з XIII стагоддзя як сталіца Нальшчанскай зямлі, Крэва ў 1338 годзе атрымаў Альгерд — вялікі князь літоўскі, чья жонка — князеўна віцебская Марыя Яраслаўна — пабудавала ў Вільні першы мураваны праваслаўны храм Параскевы Пятніцы (1345).

Пасля Альгерда засталася вялізнае княства, а таксама 12 сыноў і 9 дачок ад дзвюх жонак (абедзве, дарэчы, былі праваслаўнымі). Таксама застаўся яго брат Кейстут, постаць велічная і магутная. Завязаўся вялізны вузел страстей, інтрыг, славалюбства — і водгукі іх не толькі страсянулі сцены гэтага замка, але рэхам аддаліся ў гісторыі.

Уладарства пасля сябе Альгерд, як гэта часта бывае, пакінуў не самаму кемліваму, а самаму любімаму, малодшаму сыну — Ягайле.

Дзядзька Ягайлы, Кейстут, быў храбрым воем, яго любілі ў княстве. Дарэчы, сама ягоная жаніцьба сталася рамантычнай баладай: аднойчы падчас язычаскага в'яты князь убачыў жрыцу-вайдэлотку — Біруту. Паколькі замуж ёй выйсці не

выпадала — яна назаўсёды павінна была заставацца нявіннай — Кейстут проста выкраў Біруту і ажаніўся з ёю, нягледзячы на пратэсты жрацоў, і кахаў яе да самай сваёй смерці. А смерць яго была жахлівай — тут, у Крэўскім замку, ён быў задушаны па загаду Ягайлы.

Адбылося гэта, хутчэй за ўсё, у галоўнай вежы замка — Княжай. У свой час яна мела не меней як тры паверхі, княжацкія пакоі знаходзіліся на другім, а турма ўнізе. Дарэчы, пакоі князя былі ўпрыгожаныя фрэскамі, якія не захаваліся, за выключэннем некаторых фрагментаў.

Тут жа, у гэтай турме-вежы, палонным сядзеў і сын Кейстута — Вітаўт, стрыечны брат Ягайлы. І яго чакала такая ж жахлівая смерць, але лёс судзіў яму іншае — пражыць восемдзсят гадоў, стаць героем Грунвальдскай бітвы, валадаром Літоўскага княства, за самастойнасць якога ён змагаўся да самае смерці. І таму яму ўдалося выйсці з гэтых муроў. Адбылося гэта таксама досыць рамантычна: па адной версіі, ён апрануў доўгі чорны плашч сваёй жонкі Ганны і выйшаў з турмы, пакінуўшы яе ў вязніцы, спадзеючыся, што Ягайла не абняславіць сябе забойствам жанчыны. Па другой — яму дапамагла збегчы закаханая ў яго прыслужніца жонкі... Як бы там ні было, Вітаўт пазбегнуў смерці, і пасля, праз гады, усё ж вымушаны быў прымірыцца з Ягайлам.

Так і прайшлі яны побач свае жыцці — варагуючы, мірачыся, саборнічаючы.

Ягайле шанцавала болей — яму, нежанатаму яшчэ вялікаму князю, суседняя Польшча прапанавала шлюб з маладзенькай каралевай Ядзвігай і унію — саюз дзвюх дзяржаў — пад адной уладай. Умова — прыняць каталіцтва.

Ягайла быў да гэтага праваслаўным і меў імя па хрышчэнні Якаў. Але дзеля кароны караля і ўладара агромністай дзяржавы (дакладней, дзвюх дзяржаў) ён прыняў прапанову.

14 жніўня 1385 года тут, у Крэве, унія была падпісана. У тым жа годзе на Люблінскім сейме Ягайла быў абраны каралём Польшчы і ажаніўся з дачкой караля Людовіка Ядзвігай, стаўшы ў каталіцтве Уладзіславам.

Але ў княстве былі сілы, якія не хацелі падпарадкаванага становішча такой магутнай дзяржавы, як Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. Узначалі іх Вітаўт. Вось чаму беларусы лічаць Вітаўта сапраўдным уладаром іх дзяржавы, беларускім князем — патрыётам сваёй Айчыны.

Цікавы такі эпізод. Падчас Грунвальдскай бітвы 1410 года — найвялікшай бітвы славян за сваю свабоду супраць крыжакаў — у крытычны час, змагаючыся і губляючы сваіх вояў, Вітаўт прымчаўся да стрыечнага брата, які ў той час слухаў імшу, і папрасіў яго перарваць набажэнства. Але, як гаворыць «Хроніка Быхаўца», — «... Ягайла яму адказаў: «Мілы браце, ніякім чынам не магу зрабіць інакш, толькі імшу даслухаць мушу». І, даслухаўшы імшу, загадаў свайму атраду рушыць на выратаванне. І той атрад, прыйшоўшы на дапамогу войску літоўскаму, «пайшоў з войскам літоўскім на немцаў, і разбілі нагалаву немцаў, і самога магістра, і ўсіх яго

комтураў забілі, і безліч немцаў забілі, і ўзялі ў палон; а іншыя ляхскія войскі ім нічым не дапамагалі, толькі на тое глядзелі».

Цікава — калі б імша прадоўжылася яшчэ на якую гадзіну, ці не позна было б увогуле каго-небудзь ратаваць?

На чале палкоў, якія прынялі асноўны ўдар немцаў, быў Вітаўт. Той Вітаўт, што прабіраўся адсюль ноччу, пад выглядам жанчыны, паўз варту, якая пры святле факелаў, хутчэй за ўсё, расказвала адзін аднаму, як гэта прынята і зараз, прыгоды і анекдоты... А можа, гаварылі пра злавесны цень, які нібыта вісеў над гэтым замкам, таму што, калі ў 1387 годзе брат Ягайлы атрымаў Крэўскае княства, праз чатыры гады ён быў атручаны? Можа, і не звязаныя ў адно гэтыя падзеі, бо атручаны Скіргайла быў у Кіеве манахам Фамой, але ж — зноў Крэва...

Гэты замак у 1433 годзе быў штурмам узяты войскам Свідрыгайлы — таксама прэтэндэнтам на трон Вялікага княства Літоўскага. У пачатку XVI стагоддзя яго разбурылі крымскія татары — нападаў іх увогуле на Беларусь было мала, але ж іх прага да разбурэння знайшла сабе выйсце менавіта на гэтым замку!

У 1792 годзе горад набыў магдэбургскае права і герб — у блакітным полі залаты паўмесяц, паміж рагамі якога сярэбраная зорка. Але не паспеў як след выкарыстаць гэтае права — у 1793 годзе адбыўся падзел Рэчы Паспалітай, у выніку якога беларускія землі былі гвалтоўна захоплены Расіяй. Царыцы Кацярыне, якая клялася напачатку, што будзе святая захоўваць усе прывілеі тутэйшых земляў і шляхты, самастойныя гарады былі не патрэбны. Самастойнасць страцілі шмат якія беларускія гарады і самыя старажытныя — напачатку...

Крэўскі замак — толькі адзін з замкаў цэласнай абарончай сістэмы, якая ўтварылася з першай паловы XIV стагоддзя. Магутныя замкі ў Лідзе, Навагрудку, Медніках (цяперашні Мядзінкай у Літве), Вільні і Троках утварылі магутны ланцуг абароны ад ворагаў. Крэва — важнае, самае рамантычнае звяно ў тым ланцугу.

Гэты замак уражвае і днём, пры сонечным святле. Але асаблівае ўражанне робіць ён уначы, калі каменныя збудаванні асветленыя залатым паўмесяцам, і скрозь праёмы ў сценах выбліскае зорка — можа, ад таго касмічная сімволіка герба так кранае душу? Беларусь, якая нарэшце здабыла сваю незалежнасць, збіраецца рэстаўраваць замак, які стане сімвалам яе мужнай і пакутнай гісторыі. На гэта трэба шмат сіл і сродкаў. Але праўдзівая гісторыя, якая нараджае ў сэрцах горадасць за свой народ, вартая таго.

І яшчэ — па дарозе з Мінска, проста ля адной з крайніх хат вёскі Крэва ляжыць валун, на якім выбітыя шасціканцовыя праваслаўныя крыжы, а побач дата — 1871.

...У тым годзе тут лютавала халера, і сяляне паставілі вакол вёскі чатыры камяні, якія называліся абярогамі — ад слова «аберагаць». Да нашага часу дайшоў толькі гэты камень. Але і ён шмат расказвае тым, хто ведае паданні і легенды свайго краю.

Лічылі, што халеру, чуму і розныя пошасці прыносіла Моравая Панна — маладая жанчына з чорнай хусткай у руцэ. Яна перад эпідэміяй з'яўлялася над селішчам, і ля тых хат, дзе яна ўзмахвала чорнай сваёй хусткай, ды і ў саміх хатах не заставалася

нічога жывога. Адагнаць яе можна было замовамі і абворваннем селішчаў. Для гэтага выбіралі трох нявінных дзяўчат, якія запрагаліся ў саху і голымі абворвалі гэтай сахой селішча. За імі ішлі старыя жанчыны, якія білі ў вёдры, патэльні — увогуле ва ўсё, што магло грымець. Ніводзін мужчына не мог наблізіцца да гэтага шэсця — яго маглі і забіць у запале, як вакханкі некалі забілі Арфея...

Цікава, ці дапамагалі камні-абярогі каля Крэва адагнаць страшную госцю — ці і тут дзяўчаты ішлі вакол замка пры месяцавым святле, змагаючыся за жыцці сваіх блізкіх?

Хочацца верыць, што ўсе пошасці над гэтым краем скончыліся, і ў наступным стагоддзі абноўлены Крэўскі замак прыцягне гасцей з замежжа, якім цікава ведаць гісторыю беларусаў.

Але быць у Крэве і не наведаць мясціны, якія ляжаць зусім побач і якія маюць сведкаў цікавай беларускай гісторыі, нельга. Таму едзем у Баруны.

Баруны адметныя перш за ўсё сваім архітэктурным помнікам другой паловы XVIII стагоддзя. Гэтая царква і манастыр былі пабудаваны як уніяцкія. Як піша беларускі гісторык А. Грыцкевіч, да 1793 года — першага падзелу Рэчы Паспалітай — на Беларусі каля 75 % насельніцтва адносілася да уніяцкага. І гэты час даў своеасаблівае мастацтва і своеасаблівую плынь нашай культуры, якая спалучала ў сабе ўсходні і заходні ўплывы. Шкада, што пасля «ўз'яднання» з Расіяй многія помнікі былі знішчаны, шмат якія уніяцкія цэрквы — а пасля і ўсе — былі пазакрываны, а іх архівы ў большасці вывезены ў Расію альбо, у лепшым выпадку, у Вільню. Тагачасная белетрыстыка дае яскравае ўяўленне аб той жорсткасці і знявазе да ўсяго уніяцкага, неправаслаўнага, якія панавалі ў адносінах да «Северо-Западного края», як пачалі называць беларускія землі. Палітыка заўсёды змагаецца з мастацтвам, нават калі і прыкрываецца самымі добрымі намерамі...

Уніяцкі комплекс у Барунах мае мураваную царкву, якая была пабудавана ў 1747—1757 гадах паводле праекта А. Асікевіча, дабудовалася да 1770 года. Паўночная брама злучае царкву з двух'яруснай вежай-званіцай.

Перад самым раздзелам Рэчы Паспалітай пабудаваны і манастыр (1778—1793), куды ўваходзілі будынак школы і капліца ў стылі барока. Манастыр належаў базыльянам — уніяцкаму ордэну. У школе ў XIX стагоддзі выраслі тры пісьменнікі — А. Адынец, Ю. Корсак, І. Ходзька. У грамадзянскую вайну тут была заснаваная беларуская настаўніцкая семінарыя, якую закрылі ў 1922 годзе польскія ўлады.

Цяпер тут касцёл — ды праз усе гады храм захаваў сваю непаўторнасць — ён асіметрычны, але сілуэт яго надта мяккі і пластычны; партал, фронтон і галоўны фасад — як застыглая ў камені музыка. Безумоўна, гэты комплекс дае імпульс прыгажосці, здаецца, такі нечаканы ў сціплым мястэчку. Але Беларусь была не толькі сялянскай краінай — яна дасюль захавала пэўную шляхетнасць, аблічча многіх яе мястэчак і вёсак мела еўрапейскі выгляд і вызначалася культурай.

Гальшаны сёння — вёска, і толькі два вялікія збудаванні нагадваюць пра былую славу гэтага родавага гнязда князёў Гальшанскіх, а потым Сапегаў. Самі Гальшаны

ўспамінаюцца ў пісьмовых крыніцах з XIII стагоддзя як уладанні князёў Гальшанскіх. Першы князь Іван Гальшанскі быў постаццю знакамітай — дыпламатам і грамадскім дзеячам Вялікага княства Літоўскага. З гэтага роду паходзіла і Соф'я Гальшанская — будучая каралева Польшчы і вялікая княгіня, апошняя жонка караля Ягайлы і першая, якая нарадзіла яму дзяцей — трох сыноў, два з іх сталі каралямі. У беларускіх летапісах расказваецца аб першым знаёмстве немаладога ўжо караля. Гасцючы ў князя Сямёна Гальшанскага ў Друцку, ён убачыў дзвюх ягоных родзічак — старэйшую, Васілісу, празваную Бялухай — мажную і прыгожую дзяўчыну, і маладзейшую, семнаццацігадовую Соф'ю, ці, як пазней сталі яе называць, Сонку. Паабедаўшы ў князя, кароль Ягайла запомніў дзяўчат і папрасіў Вітаўта быць ягоным сватам. Летапіс так перадае словы старога караля: «Меў я за сабою тры жонкі, дзве ляхавіцы (полькі), а трэцюю нямкіню, а плоду з імі не меў». Але князь Сямён Дзмітрыевіч адказаў, што з радасцю аддаў бы за караля старэйшую, бо будзе ёй ганьба, калі малодшая апырэдзіць яе замужжам. І зноў, як кажа летапіс, кароль Ягайла адмовіўся ўзяць Васілісу: «Сам ведаю, што сястра старэйшая — прыгажэйшая, і мае вусікі, а гэта значыць, што дзеўка яна моцная, а я чалавек стары, не смею на яе паквапіцца». Але выйсце было знойдзена: Васілісу выдалі за родзіча, Івана Бельскага, а кароль ажаніўся з малодшаю. Шлюб адбыўся ў 1422 годзе, у першай сталіцы Вялікага княства Літоўскага Навагрудку, што сведчыць аб павазе Ягайлы да родных каранёў. Характэрна, што гэтае месца напісана (як і ўся «Хроніка Быхаўца») па-беларуску, але ўжо лацінскімі літарамі.

Каралева ўпрыгожыла род Гальшанскіх. Але ўвогуле ў гэтым родзе любілі ладзіць змовы супраць каралёў: Аляксандр-Нялюб (цікава, што імя носіць след нелюбові) выношваў здраду супраць вялікага Вітаўта, вымушаны быў з'ехаць у Маскву; Сымон (памёр у 1433 годзе) рабіў замах на жыццё вялікага князя Свідрыгайлы, за што ўтоплены ў Заходняй Дзвіне ў Віцебску; Іван (памёр у 1481 годзе) інтрыгаваў супраць вялікага князя Казіміра і таксама пакараны смерцю. Праўда, першы Іван (памёр у 1401 годзе) быў прыхільнікам Вітаўта, вазіў ягоную дачку Соф'ю ў Маскву, дзе яна выйшла замуж за сына вялікага князя Маскоўскага, і памёр сваёй смерцю.

Род князёў Гальшанскіх вымер у 1556 годзе, але пакінуў па сабе памяць у дакументах і гісторыі нашай зямлі. Адно з паданняў расказвае: «... Быў пан, князь, Ольшай зваўся. У пушчы месца знайшоў, паляну такую красівую. Пачалі там будавацца. І пасяленне стала... Замак там, і ў Медніках, і ў Крэве. А паміж імі падземныя хады, чацверыком можна ездзіць. А ў Альшанах так і паміж замкам і да кляштара».

Па сутнасці тут засталіся толькі рэшткі палаца, ды і не ўсяго, а толькі чацвёртай часткі. Лічыцца, што пабудаваны ён пры Паўле Стэфане Сапегу ў пачатку XVII стагоддзя, але ёсць і думка, што гэта была перабудова больш сціплага комплексу.

Сапегі, па некаторых звестках, паходзяць з полацкіх баяр і былі на Беларусі другім пасля Радзівілаў магутным магнацкім родам, займаючы з пакалення ў па-

каленне важныя пасады ў Вялікім княстве, а то і прэтэндуючы на заснаванне дынастыі (як гэта было, напрыклад, у канцы XVII стагоддзя). Першы з іх, што ўпамінаецца ў пісьмовых крыніцах, — пісар вялікага князя Казіміра Сямён.

Найбольш славутым у гэтым родзе быў Леў Іванавіч Сапега, які нарадзіўся ў маёнтку Астроўна Віцебскага павета ў 1557 годзе (а ўладанні Сапегаў распасціраліся на ўсю Беларусь, і нездарма Астроўна і Гальшаны знаходзяцца ў розных кутках Беларусі). Леў Сапега быў канцлерам вялікім літоўскім, адукацыю атрымаў у Ляйпцыгскім універсітэце, стаў рэдактарам і па сутнасці, стваральнікам аднаго з лепшых у Еўропе юрыдычных статутаў — Статута Вялікага княства Літоўскага, выдатным дыпламатам. Ашмянскі староста Павел Сапега, які будаваў палац, быў з ружанскай (яшчэ гаварылася — северскай ці чарэйскай) лініі роду і застаўся ў гісторыі мастацтва тым, што надмагільны помнік яму і тром ягоным жонкам у поўны рост захаваліся ў цяпер знаходзіцца ў музеі старажытнабеларускага мастацтва Акадэміі навук Беларусі.

...Некалі ў гэтым раскошным палацы, малюнку якога захаваліся і асабліва ўражваюць на фоне таго, што мы бачым цяпер, грывелі аркестры, і паны ў каштоўных уборах танцавалі грацыёзныя танцы, а ў вежах размяшчаліся пакоі з кафлямі і ляпнінай, і над вежамі ў зімовыя ночы глуха гудзеў вецер. Замак уяўляў сабою прамавугольны замкнуты будынак з дваром пасярэдзіне (гэта падобна да замка ў Міры). Пабудовы былі трохпавярховымі, супраць уязной брамы стаяла дамавая капліца. Па керамічных плітках падлогі, дзе засталіся толькі рэшткі, што цяпер збіраюць археолагі, хадзілі людзі, якія вызначалі лёс цэлай дзяржавы, уздымалі на паўстанне сваіх падданных і плацілі за гэта і іхняй, і ўласнай крывёй (у лістападзе 1700 года Сапегі, напрыклад, былі разбіты пад Алькенікамі абуранай шляхтай, а пасля выгнаны з Вялікага княства Літоўскага і пазбаўлены ўсіх сваіх пасадаў). Яшчэ на пачатку гэтага стагоддзя існавала думка аб узвядзенні іх на пасады Літоўскай дзяржавы, якую планавала стварыць Германія!

Пра раскошу і бляск двара ў Гальшанах хадзілі легенды, але самая апошняя нарадзілася ў зусім нядаўнія гады, калі па распараджэнню мясцовых улад узрывалі і бурылі сцены палаца. У адзін з такіх дзён пад разбуранай сцяной загінуў малады хлопец, які — як дасюль раскажваюць у Гальшанах — асабліва заўзята працаваў, каб і следу ад «праклятага мінулага» не засталася. Кажуць, што пакаралі яго продкі...

Некалі гэты палац абкружалі равы, дзе бруліся вада, непадалёк была і сажалка. Цяпер — толькі руіны і забыццё. У дакументах чытаем, як у другіх маёнтках Сапегаў — у Ружанах і Зэльве — працавалі ў XVIII стагоддзі тэатральныя трупы, дзе апроч сваіх, мясцовых, былі і французскія артысты, а ў музычнай, опернай ды балетнай школах вучыліся дзеці прыгонных, будучыя артысты. Сярод рэпертуару — опера «Вясковы вядзьмар» Ж.-Ж. Русо, музычная камедыя «Чароўнае дрэва» Маліне, — такім рэпертуарам маглі ганарыцца і сталічныя сцэны! Гэтыя трупы маглі прыезджаць і сюды, у Гальшаны, уладары якога былі знаёмыя і з творамі Ж.-Ж. Русо, і з еўрапейскай класікай — нездарма ж вучыліся яны ў асноўным ва

універсітэтах Еўропы. Запрашалі сюды і італьянскіх архітэктараў і жывапісцаў. Сам палац, як лічаць спецыялісты, быў вельмі падобны да помнікаў нідэрландскай архітэктуры.

Францысканскі касцёл у Гальшанах пабудаваны ў 1618 годзе, мае адметныя рысы стылю барока. Ён уражвае цэласнасцю аб'ёмнай будовы, манументальнымі формамі. Найбольш жа цікавы — унутры. Распісаны ён прыгожа і маляўніча, і зьяне свечак у час набажэнстваў, распіс сцен, паўкружжа апсіды надаюць яму выгляд пышнасці, характэрнай для XVIII стагоддзя, калі ён ствараўся. Гэта сапраўды пышнасць — раскошны храм, музыка, якая лілася зверху, дзе абавязкова стаяў орган; прыгожая ляпніна. Набажэнствы нездарма ператвараліся ў грандыёзнае відовішча, падчас якога раскрываліся чалавечыя душы... Некалі тут былі фрэскі, алебастравыя скульптуры з капліцы Сапегаў. У касцёле захавалася надмагілле Сапегаў.

Касцёл быў адным часам занядбаны, але ў апошнія гады адрэстаўраваны, а нядаўна аддадзены вернікам. І, як у ранейшыя часы нашы продкі шукалі тут супакоення сэрца, так і сёння людзі прыходзяць сюды, магчыма, і не думаючы пра тое, колькі лёсаў і падзей віравала некалі тут, у маленькай сёння вёсцы Гальшаны.

А з далёкіх-далёкіх часоў захавалася пра Гальшанскае гарадзішча паданне, што некалі тут быў храм, які ў адзін момант праваліўся ў зямлю разам з людзьмі. Правал гэты ўсё болей і болей звужаўся, так што ўрэшце меў не болей як аршын. Туды часта кідалі грошы, якія, падаючы, моцна звінелі. Але з цягам часу адтуліна зацягвалася, і цяпер усюды ціха — хіба што звон далёкай гісторыі пачуе паэт і складзе верш пра першага пачынальніка горада — Гольшу і пра рыцараў і трубадураў, а таксама таямнічыя падземныя хады.

Нездарма ж ёсць і другая легенда пра Гальшанскае гарадзішча на Варунскай вуліцы. Нібыта немцы хацелі раскапаць гэтае месца, бо там пазней была крэпасць. Але некаму з іх прысніўся сон: калі кранеце гарадзішча, усе загінеце! І ніхто не асмеліўся кранаць таямнічае месца, куды звінелі, падаючы, манеты...

Па ўсёй Беларусі ходзяць легенды, што падземныя хады ёсць не толькі ў Гальшанах, але і пад Нясвіжам, і каля Замкавай гары ў Навагрудку. Паўсюдна расказваюць і пра зачараваныя клады, заклятых іх уладальнікамі. Над кожным вісела сваё закліцце, так што раскапаць клад было гэтак жа небяспечна, як і сустрэцца з нячыстай сілай. Ёсць паданне, што стары дзядок, які аднойчы знайшоў клад, заплакаў: «Я смерць сваю выкапаў!»

Трагічная і паэтычная зямля — наша Беларусь.

Міхал Казімір Агінскі, стваральнік Операга тэатру у Слоніме (1728—1800 гг.)
Michal Kazimierz Oginski (1728—1800), Gründer des Theaters in Slonim

Паварот ад Брэсцкай шашы на Слонім вельмі маляўнічы — прыгожы лес, дарога, што патанае ў засені дрэў. Слонім некалі, у XVIII стагоддзі, кажуць, называлі паўночнымі Афінамі. Сапраўды, пабудаваны на рацэ Шчары — там, дзе ў яе ўпадае другая рака — Іса, ён і цяпер, пасля страшных войнаў (у адным 1881 годзе ў агні згарэла тры чвэрці жылога фонду) дае ўяўленне аб тым, якімі былі перадавыя беларускія гарады ў XVI—XVIII стагоддзях.

Слонім упершыню ўспамінаецца ў Іпацьеўскім летапісе пад 1252 годам (нагадаем, што старадаўнія беларускія летапісы гэтага часу амаль не захаваліся), з назвамі Услонім, Васлонім. З тых часоў засталася толькі назва «Замчышча», дзе археолагі і па сёння знаходзяць шмат цікавых матэрыялаў па старажытнай гісторыі і культуры горада, вельмі высокай для свайго часу. Час успомнення горада — час барацьбы галіцка-валынскіх князёў з князем Міндоўгам за ўладу над Верхнім Панямоннем, дзе стаіць Слонім. Тады горадам валодаў сын Міндоўга — Войшалк, воін і манах, які заснаваў пад Навагрудкам праваслаўны Лаўрышаўскі манастыр.

Аб магутнасці Слоніма тых часоў сведчыць той факт, што пад абарону яго замка аддаліся прусы, якім у 1276 годзе пагражалі крыжакі, тут праходзіў гандлёвы шлях з Русі ў Прыбалтыку. Сярод уладальнікаў горада — князь Кейстут, які скончыў свае дні ў турме Крэўскага замка, славутыя людзі Вялікага княства Літоўскага: Ян Літавор Храптовіч, Грэгоры Багданавіч Валовіч, Леў Сапега, магнаты Агінскія. І, канешне, як адзін з буйнейшых гарадоў, ён атрымаў і магдэбургскае права — у 1591 годзе. Герб Слоніма — залаты леў з падвойным сярэбраным крыжам на блакітным полі.

Тыя ці іншыя людзі заўсёды прычасныя да гісторыі гарадоў і іх культуры. Нягледзячы на тое што абодва Сапегі — Леў і Казімір Леў — прыклалі шмат нама-

ганняў, каб у горадзе працавалі розныя рамесныя цэхі, развівалася ткацтва, ювелірная справа, цяслярства, сапраўднымі «бацькамі горада» сталі магнаты Агінскія. Магчыма, таму, што пры іх тут развівалася магутнае культурнае асяроддзе, працавала капэла і быў тэатр.

Але і першы перыяд шляхецкага Слоніма даў развітыя рамёствы, даў прыгожа забудаваны горад, дзе на месцы былога замчышча быў палац князеў Сапегаў, адкуль ва ўсе бакі адыходзілі вуліцы. Так выглядаюць і сёння многія сярэднявечныя гарады; асабліва гэта бачна ў недалёкім адсюль Навагрудку, дзе плошча — як сэрца горада, адкуль разбягаюцца крываносныя сасуды.

Гэты першы, адносна спакойны перыяд скончыўся ў 1654 годзе, калі пачалася вайна паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай. Яна, а пасля і вайна са шведамі амаль цалкам спалілі горад, так што ў пастанове сейма 1661 года ў Гродне горад быў вызвалены на некалькі гадоў ад падаткаў, таму што ён «амаль датла спалены і заграблены».

Другі перыяд аднаўлення Слоніма характарызуецца будаўніцтвам мноства храмаў, асабліва інтэнсіўным з прыходам на Беларусь езуітаў. Напачатку, у год Люблінскай уніі (1569) іх прыехала ў Вільню, сталіцу беларуска-літоўскай дзяржавы, усяго пяць чалавек, якія адкрылі першую школу. Выкладанне ў гэтай школе было бліскучае, слава аб ёй пайшла далёка, і езуіты неўзабаве сталі пашыраць сваё значэнне ў духоўным жыцці Беларусі, умеючы здабыць падтрымку самых знакамітых людзей княства. Праз якія пяць гадоў у каталіцтва перайшло ўжо некалькі славутых родаў Вялікага княства, чаму моцна спрыяла і тое, што менавіта каталікі пачалі адыгрываць першую ролю ў палітычным жыцці Рэчы Паспалітай, Вялікае ж княства Літоўскае адцяснялася на другі план. З гэтага часу пачаўся і падзел беларусаў: акаталічаная шляхта загаварыла па-польску, просты чалавек працягваў гаварыць па-беларуску. Пра гэта ярка сведчаць многія п'есы, якія ставіліся тады на школьных сцэнах і на плошчах гарадоў: яны напісаны на дзвюх мовах, бо так гаварылі простыя людзі і магнаты (а за імі і шляхта). У 1705 годзе езуіты адчынілі ў Слоніме калегію і школу. Кароль Аўгуст II даў ім цэлую вуліцу, якая стала насіць назву Студэнцкай (захавала сваё найменне).

У 1639—1645 гадах былі пабудаваны першыя касцёлы — у прыватнасці, касцёл бернардынаў (назва ордэна — ад імя рэфарматара Бернардына Сіенскага) і бернардынак. Абодва гэтыя будынкі належаць да стылю барока і з'яўляюцца арыгінальнымі формамі архітэктуры, якія добра замыкаюць перспектыву вуліц і бачны здалёку. Кожны з іх мог бы стаць візітнай карткай горада, калі б не было тут яшчэ аднаго, узведзенага пазней, у 1775 годзе, у Замосці, трохі далей ад гістарычнага цэнтра, а менавіта касцёла святога Андрэя (яго мы згадаем трохі пазней). А пакуль тут, на самай старажытнай плошчы горада, мы бачым, як храмы месціліся вакол былога замка: бенедыктынак (касцёл пабудаваны ў 1669 годзе), дамініканцаў (пабудаваны ў 1680—1798 гадах)... Апошняга мы не ўбачым — ён не захаваўся, замест яго зараз стаяць сучасныя будынкі. У цэлым жа ў XVIII стагоддзі тут існавалі яшчэ касцёл канонікаў латэранскіх, тры уніяцкія царквы, драўляная мячэць...

Тры звязаныя між сабой плошчы аздабляліся прыгожымі храмамі, а на галоўнай, цэнтральнай, была ратуша і гандлёвыя рады. Захавалася сінагога, пабудаваная ў 1642 годзе. Лічаць, што яна па сваёй форме вельмі нагадвае барочны касцёл, толькі без вежаў. Ад ратушы засталася каменная двухпавярховая пабудова на перасячэнні вуліц Савецкай і Першамайскай, у якой цяжка пазнаць былую гордую прыгажуню — сімвал незалежнасці горада. Магдэбургскага права горад быў пазбаўлены ў 1776 годзе, заплаціўшы тым за непакорства свайго старосты — Агінскага. Дарэчы, той пасля разгрому войска канфедэратаў і эміграцыі ўсё ж прыехаў у Слонім і вырашыў тут пасяліцца на сталае жыхарства.

Былы палац Сапегаў перароблены, на яго месцы вырас велічны мураваны будынак, створаны замежнымі архітэктарамі. Тут былі манеж, аранжарэя, друкарня. Між палацам і выпрамленим рукавом ракі Шчары паўстаў тэатр, які прыводзіў у захапленне ўсіх, хто яго бачыў. Шчара выпрамлена была каналам, які трывала атрымаў назву «Канал Агінскага». Гэты канал (даўжынёй разам з возерам 73 кіламетры) злучыў раку Ясельду са Шчарай і дазволіў з 1804 года значна ажывіць гандаль горада. Па каналу, а пасля па рэках Шчары і Нёману адпраўлялі ў Прыбалтыку шмат воску, хлеба, скур і будаўнічага лесу. Але вада з гэтага канала служыла і мастацкім мэтам: яна, у выпадку патрэбы, затапляла частку сцэны і па ёй маглі плаваць лодкі. Сама ж сцэна была надта вялікая, так што на ёй адбываліся тэатралізаваныя баталіі коннікаў, водныя феерыі, магла даваць прадстаўленне вялікага трупна акцёраў.

У тэатры Агінскага — «Опернгаўз» — працавалі італьянскія і польскія оперныя спевакі, мастакі, тут меўся прыгонны балет, а таксама хор. Асабліва бліскучай была капэла; у аркестры — адным з самых вялікіх у Еўропе з ліку прыдворных — удзельнічалі 53 музыкі. Сучаснікі параўноўвалі яго з «мангеймскім», які называлі камертонам Еўропы. Пасля смерці М. К. Агінскага яго архівы налічвалі 60 опер, 18 балетаў, 3 музычныя камедыі, 253 сімфоніі і шмат іншых розных музычных твораў.

Гетман Агінскі быў у сваім родзе постаццю унікальнай — ён граў на некалькіх музычных інструментах, у час выступленняў капэлы веў партыю першай скрыпкі. Апроч гэтага, пісаў літаратурныя творы, некаторыя з іх былі выдадзены ў слонімскай друкарні. Як аўтар кнігі «Байкі і не байкі» ўвайшоў у гісторыю польскай літаратуры.

Але аснову тэатра ўсё ж складалі прыгонныя людзі гетмана. Менавіта яны, а таксама прыгонныя артысты Гродзенскага тэатра, падараваныя каралю Станіславу Аўгусту і перавезеныя ў Варшаву, склалі асноўную труп першага польскага балета ў Варшаве.

...Калі ў гэты тэатр прыежджаў па кантракту прэм'ер венецыянскага тэатра «Сан-Самуэле» Дж. Кампанучы, калі тут працавала прымадонай славуцяя ў свой час спявачка А. Давія дэ Бярнуці — значыць, яны ведалі, што едуць не ў «мядзведжы кут», а туды, дзе іх таленты ацэняць, дзе ёсць культурнае асяроддзе.

Асяроддзе было. І, можа, менавіта таму ў музыцы славуцяга кампазітара Міхала

Клеафаса Агінскага (дарэчы, вядомы беларускі вучоны Адам Мальдзіс выказвае версію, што бацька Міхала Клеафаса паходзіў са старадаўняга беларускага шляхецкага роду, пачынальнікам якога быў шляхціц Дзмітрый Глушонак) адгукнуцца беларускія мелодыі, а творы яго стануць славай абодвух народаў. Сярод іх славуты паланэз «Развітанне з радзімай», які часта выконваюць артысты Беларусі.

Такімі людзьмі, як Агінскі, сапраўды можа ганарыцца кожны народ — дваццаціпяцігадовым юнаком ён выконвае дыпламатычныя даручэнні ў Нідэрландах і Англіі, пасля прымае ўдзел у паўстанні Тадэвуша Касцюшкі, заявіўшы Нацыянальнаму савету, што «прыносіць у дар радзіме сваю маёмасць, працу і жыццё». Каля 20 гадоў, вярнуўшыся сюды пасля паўстання, ён жыве ў маёнтку Залессе пад Смаргонню, пакінуўшы Беларусь толькі ў 1822 годзе. А пахаваны вялікі кампазітар у Фларэнцыі, дзе памёр 15 кастрычніка 1833 года, пакінуўшы свой след у гісторыі культуры двух народаў.

Шмат чаго тут ужо няма — няма палаца з яго пышнай «залай багінь» у стылі ракако, у якую заглядвалі экзатычныя дрэвы выдатна дагледжанага сада — настолькі прыгожага, што засталіся вядомымі імёны майстра паркавай архітэктуры Лерака і прыгоннага садоўніка Васіля. Але ёсць канал, абрысы сажалкі, ёсць цудоўная музыка Міхала Клеафаса, які з-за яе застаўся ў гісторыі (а не таму, што быў дэпутатам сеймаў, падскарбіем літоўскім і нават пецяярбургскім сенатарам). І пра другога Агінскага, гетмана, нам цікава даведацца, напрыклад, што ў свой час Кацярына II вылучала яго кандыдатам у польскія каралі. Але сваё імя ён найперш праславіў стварэннем опернага тэатра і Слонімскай капэлы.

Служэнне культуры — найбольш высакароднае. І сведчанне гэтаму — музей у Слоніме, створаны ў 1929 годзе энтузіястам, закаханым у гісторыю гэтага краю. Некалькі слоў пра яго.

Іосіф Стаброўскі быў сынам капітана Мурманскага пяхотнага палка і нарадзіўся тут, у Слоніме, у 1869 годзе. Закончыў Полацкі кадэцкі корпус, Маскоўскі археалагічны інстытут, Вышэйшыя археалагічныя курсы пры Самарскім універсітэце. Палкоўнікам сустрэў першую сусветную вайну.

Палкоўнік — і археолаг? Але жаданне не нішчыць, а захоўваць тое, што створана чалавецтвам, было мацнейшым. У 52 гады ён вярнуўся ў Слонім, стаў вывучаць яго культуру, даследаваць старадаўнія курганы. Сабранае падчас гэтай працы вырашыў аб'яднаць у музей.

Калі пачалася другая сусветная вайна, схаваў ад разбурэння ўсё што мог — музей і бібліятэку. І можа, ад таго, што жыццё яго было прысвечана мэце высокай і светлай, пражыў доўга — аднаго году не дажыў да стагоддзя. Да самага пачатку 1968 года рупіўся І. Стаброўскі пра свае скарбы — дакладней, пра скарбы зямлі, на якой нарадзіўся.

Паглядзіце гэты сціплы крязнаўчы музей — у ім ёсць манетныя калекцыі, знойдзеныя на замчышчы рэчы. Ёсць тут галава ідала, што калісьці зрабілі з ракушчачніка, — у канцы вуліцы Гагарына (былая Альбярцінская), ва ўрочышчы Дубы, існа-

вала язычніцкае капішча. Ідал знойдзены там, недалёка ад старажытнейшага вала. Капішчаў на Беларусі было мноства, яны сведчаць, што нашы продкі арыентаваліся на ўсход сонца, пераважна ў самы доўгі купальскі дзень 22 чэрвеня. Купалу, язычніцкага бога, які даў назву самаму паэтычнаму і папулярнаму святу на Беларусі — Купаллю, былі прысвечаны, як можна меркаваць, тыя старажытныя капішчы, якія паддаюцца «расшыфроўцы». На Купалле палілі кастры, праз якія скакалі, каб ачысціцца, хлопцы і дзяўчаты. У старажытнасці ў такія ночы выкрадалі нявест (корань слова «куп» ёсць ва ўсіх еўрапейскіх мовах і азначае ён «укупе» — разам), вядома, з іх згоды. Па вадзе пускалі вянкi са свечкамі і сачылі — чый вянок куды паплыве, ці выйдзе тая, што спляла яго, замуж. А галоўнае — беларусы вераць, што ў гэтую ноч, раз у год, расцвітае ў лесе, сярод папаратніка, чароўная папараць-кветка. Яе сцерагуць нячысцікі, стараюцца не дапусціць, каб просты смяротны сарваў, таму што тады пачынае ён разумець мову птушак і можа ўбачыць любы клад, схаваны пад зямлёй. Паколькі на беларускай зямлі войны былі шматлікімі, свае багацці ў зямлю людзі хавалі вельмі часта, і ў наскладаў намнога болей, чым у іншых народаў.

Касцёл святога Андрэя стаіць на плошчы Горкага, яму болей за 200 гадоў (пабудаваны ў 1775 годзе). Стары, на гэтым месцы, быў збудаваны на сродкі караля Казіміра IV Ягелончыка, вялікага князя літоўскага ў 1490 годзе, толькі ён быў драўляны і не захаваўся. Гэты касцёл, з яго кампактнай, двухвежавай пабудовай, з упрыгожаннем з ляпніны і скульптурамі святых Пятра і Паўла ў нішах, з фрэскамі ўнутры, амбонам у форме ладдзі пад ветразем, дэкаратыўным роспісам, фрэскавымі карцінамі і іншымі элементамі высокай мастацкай вартасці — адзін з прыгажэйшых на Беларусі, у плане ж архітэктурнай вартасці — адзін з найцікавых помнікаў позняга барока. Быў час, калі меркавалі яго знесці, але жыхары змаглі гэтаму перашкодзіць.

Побач з касцёлам — шпіталь. Ён таксама помнік другой паловы XVIII стагоддзя, толькі тады прызначэнне яго было іншым. На першых планах горада ён значыўся як збудаванне Агінскага, і толькі пазней — як шпіталь.

І добра, што гэтыя будынкі захаваліся. У самыя цяжкія часы людзі, гледзячы на іх, разумелі, што гісторыя свету не пачалася з 1917 года, як ім убівалі ў галовы. Душы чалавечай гэтыя храмы ўсё ж дапамагалі выжыць у самым страшным эксперыменце, пастаўленым у гэтым стагоддзі, на гэтых васьм людзях...

...Там, дзе сёння спяшаюцца на працу заклапочаныя жыхары, нашы продкі, прыбраныя ў прыгожыя вышытыя кашулі і каралі, спявалі песні, варажылі і раніцай, пабраўшыся за рукі, ішлі на Шчару сустракаць сонца. Зрэшты, робяць яны гэта і сёння, толькі ў другім месцы. А мы з вамі яшчэ раз паглядзім на музейныя экспанаты. Тут, у музеі, ёсць фота чалавека, які і зараз жыве ў Слоніме. Іван Дарафеевіч Міско — паэт Анатоль Іверс, які нарадзіўся ў 1912 годзе, перажыў часы, калі Беларусь дзялілі дзве суседнія дзяржавы і беларускае слова несла небяспеку. У час вайны пахаваў тут, паблізу, на Петралевіцкай гары, дзе расстраляна амаль уся

слоні́мская інтэлігенцыя, сваю жонку, блізкіх. Быў партызанскім сувязным, ахоўваў помнікі Слонімшчыны ад вандалаў нашага часу. Ён піша вершы. Сам жа даўно стаў рэліквіяй Слонімшчыны, сімвалам змагання за родную культуру...

Будучы ў Слоніме, нельга не заехаць у недалёкія адсюль Жыровічы.

Жыровічы пачыналіся з легенды. Нібыта некалі, у XV стагоддзі, пастушкі пасвілі жывёлу і раптам убачылі зьяне. Свяцілася ікона, якая знаходзілася на старой ігрушы. Калі паведамлілі пра гэта старэйшым, яны спачатку высмяялі дзяцей, пасля ж, убачыўшы само дзіва, зразумелі, што сталі сведкамі цуда. Уладальнік Жыровіцкай пушчы А. Солтан пабудаваў на месцы, дзе знайшлі ікону, драўляны храм. Праз паўтара стагоддзя, у 1613 годзе, новы ўладальнік, кашталян смаленскі Ян Мялешка пабудаваў мураваны касцёл і запрасіў базільянаў.

Ля іконы адбываліся цуды — вылечваліся цяжкахворыя, у сляпых адкрываліся вочы. І паступова ікона Божай Маці Жыровіцкай стала самай вядомай цудатворнай іконай Вялікага княства Літоўскага, а манастыр базільянаў, які ўтварыўся тут, — адным з самых уплывовых і прызнаных цэнтраў уніяцтва.

Бібліятэка, якая была ў манастыры, мела шмат каштоўнейшых кніг і часткова знішчана ў часы, калі выкаранялі уніяцтва; частка яе вывезена адсюль, і асобныя экзэмпляры знаходзяцца ў Санкт-Пецярбургу. У галоўным Успенскім саборы Жыровіцкага кляштара базільянаў знаходзілася Жыровіцкае Евангелле — беларуская рукапісная кніга XV стагоддзя, вядомая яшчэ як Евангелле Сапегі. У XVIII стагоддзі тут быў першы на Беларусі арган — у 80 рэгістраў.

Сюды на пакланенне цудатворнай іконе прыязджалі практычна ўсе каралі Рэчы Паспалітай, апроч аднаго, ды і той не прыехаў па прычыне цяжкай хваробы. Сурпернічаць па знатнасці і вядомасці з Жыровіцкім мог у канцы XVII стагоддзя хіба што Чэнстахоўскі манастыр у каталікоў. Адзін за адным узніклі храмы — самы галоўны і пышны з іх Успенскі сабор, пабудаваны ў 1650 годзе ў стылі барока. Архітэктары лічаць, што алтарная частка яго — унікальная, апсідальнае завяршэнне цэнтральнага нефа мае ў ім «ступенчатую тэлескапічную структуру па вертыкалі» (Т. Габрусь), таму ў час будаўніцтва памеры яго скарачаліся. Аднак вышыня храма дастаткова вялікая — звыш 35 метраў, а даўжыня каля 50 метраў. У ансамбль Жыровіцкага манастыра базільянаў уваходзілі Богаяўленская царква (пабудавана ў 1769 годзе) і Крыжаўздвіжанская (той жа год пабудовы). Абедзве яны пабудаваны ў стылі барока. Але Крыжаўздвіжанская царква мае адметнасць: унутры змешчаны своеасаблівы храм — кальварыя, які імітуе паломніцтва Хрыста ў Ерусалім. Наведвальнік паднімаўся ў храм і нібы аказваўся на вышыні — сімвалічнай Галгофе. Спускаўся ён па прыступках паралельна роспісу на сценах, што стварала ілюзію вялікай прасторы і аб'ёму. Веруючыя адчувалі незвычайны экстаз, сюды прыязджалі спецыяльна, каб пабыць на «намоленым месцы», паспавадацца... Да таго ж тут была семінарыя, якая, перастаўшы быць уніяцкай, стала праваслаўнай і здолела перажыць часы ганенняў і праследаванняў. 20 год назад, прыехаўшы сюды, аўтар назірала дзіўную карціну: каля Успенскага сабора перад маладым

хлопцам на каленях стаяў настаўнік, сівы чалавек з ордэнскай калодкай. Высветлілася — выдатнік адной са школ Беларусі прыехаў паступаць у семінарыю, і дырэктару школы пагразілі, што, калі той стане семінарыстам, у яго самога адбяруць партыйны білет. У тыя часы гэта значыла — канец дырэктарству, канец выкладчыцкай працы. І ён прасіў свайго вучня, стоячы перад ім на каленях, і ўгаварыў яго. Яны паехалі адсюль разам на таксі, якое тут чакала два дні...

Паміж саборам і келлямі манахаў сціпла прытулілася Богаяўленская царква, пабудаваная ў 1769 годзе. Своеасабліваць ёй надаюць барабан з купалам у сярэдняй частцы. У комплекс манастыра ўваходзяць, апроч названых храмаў, будынак семінарыі, жылы корпус, трапезная, бальніца, агарод, сажалкі. Часткова кляштар абнесены мураванай сцяной з брамамі.

Пастаім ва Успенскім саборы каля алтарнай іконы «Маці Божая Жыровіцкая» — невялікай іконкі з каменнай разьбой, закаванай зараз у чаканны сярэбраны аклад, паглядзім на вызалачаную разьбу ў стылі барока на іканастасе, дзе залаццяцца вінаградныя лозы, лісты, херувімы, дзе лёгкімі, светлымі фарбамі намалювана фрэска «Спас Пантакратар», і пойдзем вандраваць па мястэчку. На другім баку невялічкай плошчы стаіць капліца, на ёй ясна можна ўбачыць нехарактэрны для праваслаўнай будыніны знак — вока ў трохкутніку. Капліца складаецца як бы з дзвюх частак — верхняя выглядае як званіца.

На паўночна-заходняй ускраіне Жыровічаў, на могілках стаіць простая драўляная царква — Георгіеўская, пабудаваная ў канцы XVIII стагоддзя. Яна ўваходзіць у комплекс манастыра, але планіровачна з ім не звязана. Тут ёй, адной, мабыць, больш прасторна, сюды прыходзяць тыя, каму хочацца пабыць у адзіноце і на прыродзе. У іканастасе ёсць цікавая ікона «Георгій Пераможца».

Недалёка ад храмаў, туды варта прайсціся і захапіць з сабой біклагу, знаходзіцца цудадзеіная крынічка. Для крынічкі збіраюцца паломнікі — акунуць у ваду хворыя рукі, галаву, папырскаць на сябе вадою. У святочныя дні тут вельмі шматлюдна, некаторыя так і сядзяць ля крыніцы цэлы дзень пасля ранішняй службы. Спяваюць царкоўныя, а часта і проста сумныя, спакойныя песні. І ўсе чакаюць цуда, таму што, калі яны, цуды, адбываліся раней, чаму не быць ім зараз?

Вяртаючыся ў Слонім, можна з'ездзіць да недалёкага возера Альбярцін, а па дарозе на скрыжаванні вуліц Пушкіна і Міцкевіча паглядзець на капліцу святога Дамініка, вядомую з 1746 года; на Савецкай пабачыць Гарадскі асабняк (1923 год), а таксама «Аўстэрыю» (№ 10), якая пабудаваная ў XVIII стагоддзі, як лічаць, архітэктарам Я. Боем, тым самым, што праектаваў пабудовы пры палацы М. К. Агінскага.

Каля возера Альбярцін, у Фабрычным пасёлку, каля былога Французскага тракта (цяпер вуліца Калгасная) знаходзіцца сядзібна-паркавы ансамбль В. Пуслоўскага. Прадпрымальнікі з гэтага роду таксама пакінулі свой след у гісторыі Слоніма, не толькі адкрыўшы некалькі буйных фабрык (дывановая мануфактура, суконная фаб-

рыка), але і пабудавашы на рацэ Ісе першую ў Заходняй Беларусі гідраэлектростанцыю.

Пасёлак на возеры спачатку назвалі Александрыйскім, у гонар рускага цара Аляксандра, пасля, з 1901 года — Альбярцінам, а ў наш час — Фабрычным. У пачатку стагоддзя тут працавалі прадпрымальнікі з іншых краін, адкрываючы свае заводы і прадпрыемствы — бельгіец Барэ, Баньфуа з Францыі, іншыя...

Сядзіба — помнік класіцызму першай паловы XIX стагоддзя на Беларусі. Нават тое, што захавалася, дае ўяўленне аб тым, як жылі багатыя людзі, якія цікавіліся не толькі прамысловасцю. Калісьці ў сядзібе была цэлая галерэя партрэтаў каралёў Рэчы Паспалітай, але яна была вывезена ў 1919 годзе пры адступленні нямецкага войска. Інвентарныя спісы гавораць аб многіх карцінах і рэчах мастацтва... Захаваная стайня сведчыць таксама аб добрым гусце ўладальнікаў сядзібы і ўладароў многіх прамысловых прадпрыемстваў горада Слоніма.

Пра паноў Пуслоўскіх, пра Агінскіх ёсць шмат паданняў. І не дзіўна — тысячы людзей будавалі гэтыя палацы, каналы, дамы. Аб тым, што народная памяць захоўвае і цяпер, што так дзівіла прыезджых гасцей, гаворыць адно з паданняў:

«Недалёка адсюль, пад Целяханамі, ёсць Лысая гара. Гавораць, што гэта магіла пана. Але гавораць і другое. Паны Агінскія, калі капалі канал, мелі асуджаных, прыкутых да насілак. Ім і загадалі наносіць гэты курган. На кургане меркавалася пабудаваць палац».

Думаецца, што ніякі палац на кургане не будавалі б. Але сам гэты вобраз — прыкутыя да насілак людзі — мог нарадзіцца там, дзе прыгонныя людзі пакутавалі і не мелі шчасця і долі. І ўсё ж яны стваралі Прыгажосць — і таму жылі недарэмна.

Шмат слаўтых людзей нарадзілася на Слонімшчыне, адным з іх з'яўляецца Тадэвуш Касцюшка, ганаровы грамадзянін Амерыкі, помнік якому стаіць у Вашынгтоне, непадалёк ад Белага Дома. Нарадзіўся ён у Мерачоўшчыне, пад Косавам, і хата яго, сядзіба — не захаваліся, хіба што старая таполя, якая мабыць, памятае хлопчыка. Паўстанне 1794 года, якое было спробай вярнуць незалежнасць Рэчы Паспалітай (а ў яго складзе — Вялікаму княству Літоўскаму, Рускаму і Жамойцкаму, якое, нягледзячы ні на што, яшчэ адчувалася самастойным), было жорстка падаўлена. Цяжка паранены пад Мацяёвіцамі, Тадэвуш Касцюшка быў пасаджаны ў Петрапаўлаўскаю крэпасць, вызвалены адтуль Паўлам I, які, ненавідзячы сваю маці, рабіў усё адваротнае яе дзеяннем. Свабодалюбны беларуска-польскі змагар і на чужыне, у Амерыцы, стаў знакамітым сваёй храбрасцю, як стаў знакамітым і Ян Чачот у Чылі, дзе яму таксама стаіць помнік. Як стала знакамітай на чужыне і беларуская дзяўчына Надзея Хадасевіч, якая стала ў Францыі не толькі жонкай слаўтага Фернана Лежэ, але і мастачкай, дзяячкай і служкай культуры, якая аднолькава ўздзейнічае на чалавечыя сэрцы...

Шмат нашых землякоў праславілі суседнія краіны. Апісанні Сібіры і Далёкага Усходу, якія дасюль лічацца класічнымі, пакінуў, напрыклад, Бенедыкт Дубоўскі (1833—1930 гг.). Ён склаў слоўнікі камчадальскай і бурацкай моваў, падобна таму,

як зусім нядаўна Іван Ласкоў у Якуціі праз фінска-угорскія мовы вытлумачыў назвы беларускіх рэчак і мясцін.

А Канстанцін Ельскі, які даследаваў трапічныя джунглі Гвіяны і мясціны Перу! А Мікалай Судзілоўскі, прэзідэнт Гавайскіх астравоў, які змагаўся з амерыканскімі купцамі перад анексіяй за канакаў, якія там жылі!

Род Пржэвальскіх — даўні род Перавальскіх з Віцебшчыны, як і род Дастаеўскіх паходзіць з Дастоева...

Пералічваць можна бясконца. Але варта ўспомніць яшчэ адну жанчыну, Марту Скаўронскую, якая ўцякла разам з бацькам у Ліфляндыю, дзе яе, ужо замужнюю, адшукаў Меньшыкаў, а пасля Пётр Першы ўвёў у гісторыю як царыцу Кацярыну I...

І хаця гэта не мае прамога дачынення да Слоніма, усё гэта таксама — гісторыя Беларусі...

Каралева Бона Сфорца (1494—1557 гг.)
Königin Bona Sforza (1494—1557)

Пінск

Ааўным-даўно, калі, кажучь, яшчэ і Пінска не было, нейкі багаты пан закапаў, паміраючы, скарб — шмат золата і розных дарагіх рэчаў. Пачалі шукаць людзі той скарб. Дазнаўся пра гэта Бог і пабаяўся, што знойдуць золата пана, які быў у яго ў вялікай ласцы. Таму Бог ператварыў усе палі за вёскай у багністае балота, па якім нельга было ступіць...»

Гэта, вядома, легенда. Але Пінск сапраўды знаходзіцца ў нізінным месцы, на беларускім Палессі. Тут густая сетка рэчак і азёраў: Прыпяць і яе прытокі Ясельда, Піна, Бобрык з Вісліцай, азёры Пагосцкае і Палескае; у раёне знаходзіцца і канал Агінскага, праведзены гетманам Агінскім, што жыве ў Слоніме, на Гродзеншчыне. Як многія беларускія гарады, Пінск, назва якога паходзіць ад рэчкі Піны, узнік на злучэнні гэтай ракі з Прыпяццю.

Паўнаводная Піна, уздоўж якой знаходзіцца прыгажэйшая частка горада, надае гэтаму гораду непаўторнасць, з ёю звязаны гісторыя і эканоміка, мастацтва і творчасць гараджан.

Менавіта непадалёк ад ракі ўзнікла першае паселішча. Раскопкі археолагаў расказваюць нам пра драўляны горад, умацаваны равамі і валамі, з вялікімі гандлёвымі сувязямі (Кіеў, Прычарнамор'е, Валынь), досыць высокай культурай. Тут знойдзены самая багатая на тэрыторыі Кіеўскай Русі і Полацкай зямлі калекцыя каляровых керамічных плітак, шмат упрыгожанняў для старажытных модніц (бранзалеты, каралі, падвескі).

Вядома ж, першае ўспомненне пра горад, якое адносіцца да 1097 года ("Аповесць мінулых часоў") і называе горад Пінескам альбо Піньскам, расказвае не пра пачатак яго гісторыі, а пра час, калі тут ужо стаяў вялікі горад, які належаў да Тураўскай зямлі, а пасля, у XIII стагоддзі, стаў цэнтрам удзельнага княства, дзе

развіваліся асвета і навука. З адной такой школы ў Пінску выйшаў Мітрафан-летапісец. На жаль, летапісы, ім напісаныя, не захаваліся, як не захаваліся і старажытныя мураваныя храмы, якія тут былі. А вось імёны першых князёў летапісы называюць: гэта сыны тураўскага князя Юрыя Яраслававіча — Яраполк і Яраслаў. Іх успамінаюць летапісы XII стагоддзя. Наступны, XIII век дае Уладзіміра, затым Расціслава, які ваяваў з Данілам Галіцкім, валадаром магутнага тады Галіцка-Валынскага княства. У 1229 годзе ўспомнены князь Уладзімір, які абараняў Бярэсце, а таксама трое Уладзіміравічаў — Фёдар, Дзямід і Юрый (пад самы канец стагоддзя). Вядома, Іпацьеўскі летапіс, які пра гэта расказвае, пісаўся далёка адсюль, а мясцовыя летапісы загінулі, таму пра сваю гісторыю мы даведваемся з чужаземных крыніц. Але нават з тых крыніц вынікае, як важна ўмелі змагацца нашы продкі, як абаранялі яны сваю зямлю.

...Сюды, на Піну, прыезджалі гандляваць і ў больш познія часы, калі горад за вялікім князем Гедымінам увайшоў у Вялікае княства Літоўскае. Сын яго, Нарымунт, хрышчаны Глебам (дарэчы, няхрышчаных князёў на чале беларускіх гарадоў не было) валодаў горадам. З 1348 года вядомы як уладары Пінска ягоныя сыны Міхаіл, Васіль і Юрый, а пазней — вялікі князь літоўскі Жыгімонт Кейстутавіч.

Гэты князь, які пазней быў забіты ў Трокскім замку (яго бацька — у Крэўскім), атрымаў вялікакняжацкі пасадак воляй лёсу і болей вядомы не сваімі карыснымі справамі, а тым, што быў жорсткі і бязлітасны, а яшчэ тым, што ў 1392—1398 гадах разам з сынамі быў вязнем ордэна як зложнік Вітаўта — вялікага сына нашай зямлі. Прыхільнасць да Жыгімонта каштавала жыцця мітрапаліту Герасіму, які быў спалены ў Віцебску ў 1435 годзе супернікам Жыгімонта Свідрыгайлам.

Вядомы яшчэ дзве валадаркі Пінска — княгіня Марыя з роду Алелькавічаў і каралева Бона, жонка караля Жыгімонта I Старога, якая ўтварыла на тэрыторыі Пінскага княства староства (1539).

Каралева Бона бывала ў гэтым горадзе. Вядома з летапісаў, што разам з каралём Жыгімонтам яна была на вялікім сойме ў Брэсце ў 1545 годзе, дзе маладога каралевіча Жыгімонта Аўгуста зацвердзілі вялікім князем Літоўскім. І на тым сойме, піша летапісец, «многа было біскупаў, паноў-рад, панове-рада Вялікага княства, панята, уся шляхта харугоўная і ўсё рыцарства ўсіх зямель і княства Літоўскага, такжа было мноства людзей на тым сойме, што на абодвух баках вакол Бярэсця (Брэста) на колькі міль стаялі...» У далёкім Кракаве падпісвала Бона ўказы, што тычылі староства, але кожны гэты каралеўскі подпіс змяняў нешта ў жыцці людзей. Бона, як вядома, была з італьянскага роду Сфорцаў, мела палкую кроў і жаданне тварыць палітыку. Дамагалася ўлады спачатку ад свайго мужа, за што атрымала нелюбоў магнатаў і шляхты, нязвыклай да гэтых жаночых памкненняў, пасля — ад свайго сына, Жыгімонта Аўгуста. Але сын не даў ёй звыклай улады (характэрная дэталі — ужо стаўшы ўдавой, яна працягвала па звычцы карыстацца чырвонай фарбай для пячаткі і чырвонымі чарніламі — як знакам таго, што яна ўсё роўна валадарка). Пінскам яна цікавілася пастаянна, пра што сведчыць шмат дакументаў.

Дарэчы, менавіта гэтая каралева правяла славетную зямельную рэформу, вядомую як «Устава на валокі», падчас якой шляхціцы, што дакументамі не даказвалі права карыстацца зямлёй, павінны былі аддаць яе ва ўладанне вялікага князя і караля, а таксама пазбавіцца сваёй шляхетнасці — а гэта горай за смерць: селянін у тыя часы быў у становішчы трохі лепшым за быдла...

Каралеве Боне прысвяціў сваю славетную паэму «Песня пра зубра» беларускі паэт-лацініст Мікола Гусоўскі, сакратар пасла пры рымскім папе Лявоне X. У паэме ўслаўляецца Вялікае княства Літоўскае, яго людзі і звычаі. Народжаная ў Рыме і выдадзеная ў Кракаве ў 1523 годзе, гэтая паэма — патрыятычная песня Беларусі.

Старажытны сілуэт горада склаўся ў XVII—XVIII стагоддзях, і асноўнай яго дамінантай сталі вежы кляштараў і гарадской ратушы (магдэбургскае права Пінск атрымаў у 1581 годзе, яго герб — на чырвоным полі шчыта залаты лук са стралой і нацягнутай цецівой).

Па захаванасці архітэктурных помнікаў, старой забудовы Пінск сёння займае на Беларусі другое месца ўслед за Гродна. Сапраўды, з плошчы можна ўбачыць велічныя гмахі былога езуіцкага калегіума, францысканскага касцёла, кляштара і званіцы, палац Бутрымовіча...

Самы старажытны з іх — францысканскі касцёл і кляштар. Гэты ансамбль ствараўся на працягу трох стагоддзяў — XVI, XVII і XVIII, але першы драўляны касцёл быў пабудаваны яшчэ князем Жыгімонтам Кейстутавічам у 1396 годзе. У 1510 годзе стаў будавацца новы, мураваны, названы касцёлам Успення Дзевы Марыі. Трэці раз касцёл быў перабудаваны ў 1712—1730 гадах, калі тут паўсталі карпусы кляштара. Велічны, з багата дэкараваным фасадам, дзе ёсць і карнізы, і нішы, і фронтон з дзвюма маленькімі вежамі, гэты касцёл робіць велічнае ўражанне і знутры, дзе мы зможам убачыць драўляныя скульптуры святых, вітыя калоны галоўнага алтара з таксама драўлянай разьбой, фрэскі, выкананыя ў 1909 годзе мастаком Б. Вішнеўскім, а таксама паслухаць цудоўны арган.

Ансамбль — гэтая застылая музыка вякоў — жывы арганізм, які патрабуе пастаяннай працы. Спецыялісты спрачаюцца, ці арганічна ўваходзіць у забудову трох'ярусная вежа-званіца, пастаўленая пад кіраўніцтвам архітэктара Каменскага ў 1817 годзе (неўзабаве пасля паражэння Напалеона) і дабудаваная ўжо на пачатку XX стагоддзя да чатырох'яруснай. Быў рэканструяваны і сам кляштар — таксама ў 20-ыя гады нашага стагоддзя (праўда, агонь рэвалюцыі не крануў яго магутных сцен). Некаторыя даследчыкі беларускай архітэктуры называюць рускага акадэміка архітэктуры І. Жалтоўскага аўтарам чацвёртага яруса званіцы.

...Летам часта можна ўбачыць людзей, якія моўчкі стаяць перад ансамблем, нібыта аддаючыся Часу і Прасторы, якія ўвасоблены ў гэтых магутных сценах, у архітэктуры, што нібы аддзяляе сябе ад мірскай мітуслівасці, абмяжоўваецца строгай велічнасцю манастырскіх сцен, стварае замкнёны свет духоўнасці. Двух- і трохпавярховыя карпусы замыкаюць ансамбль на галоўнай плошчы Пінска, упрыгожваючы гэтую плошчу.

Цяпер няма езуіцкага касцёла, які таксама быў, здавалася, неад'емнай часткай старога Пінска, — спалены ў час апошняй вайны, пасля разабраны. Захаваўся калегіум — будынак у форме літары «Г», створаны яшчэ ў першай палове XVII стагоддзя разам з касцёлам. На здымках, што захаваліся, можна ўбачыць лёгкую, амаль карункавую пабудову касцёла, дзве ягоныя вежы, палюбавацца архітэктурным помнікам барока. Калегіум, мабыць, ураўнаважваў агульнае ўражанне: нават шасцігранная вежа здаецца суровай, вызначанай для абароны (дарэчы, некалі так і было), аднак у цэлым ён дае спалучэнне рысаў рэнесанса і барока. Сярод жылых і рабочых памяшканняў тут у XVIII стагоддзі працавала аптэка, а пазней, з 1729 года, існавала нават друкарня.

Увогуле, друкарні на Беларусі былі досыць распаўсюджаны яшчэ з пачатку XVI стагоддзя, але належалі яны, як правіла, магнатам. Друкарня ў калегіуме гаворыць аб добрым разуменні ролі друкаванага слова ў папулярызацыі патрэбных ідэй. Але з варожымі кнігамі самі езуіты змагаліся агнём: нездарма ў Вільні былі спалены пратэстанцкія кнігі, ад чаго наша культура панесла вялікія страты...

Палац Бутрымовіча цяпер здаецца зусім маленькім побач з высокай сучаснай гасцініцай і як бы «зацёртым» ёю. Але варта спыніцца — і сціплая прыгажосць гэтага палаца, пабудаванага ў канцы XVIII стагоддзя для пінскага старосты М. Бутрымовіча ў стылі барока з рысамі класіцызму, прымусяць больш пільна разглядаць яго сцены, калоны дарычнага ордэра, што вынесены наперад, — у гэтым асабліваць архітэктурнага рашэння. Парадны двор тут як бы раскрываецца насустрач рацэ, а сіметрыя карпусоў стварае ўражанне святочнасці і багацця. Асабліва прыгожая авальная зала, як бы вынесена на тэрасу. Захавалася дата пабудовы — 1794 год, і гэта па іроніі гісторыі быў час, калі скасоўвалася пасля другога раздзелу Рэчы Паспалітай само Пінскае староства, якое стала проста паветам Мінскай губерні.

З пінскімі Бутрымовічамі, дарэчы, у нашай гісторыі звязаны цікавы прыём, наладжаны каралю Рэчы Паспалітай Станіславу Аўгусту. Тут, пад Пінскам, у маёнтку Бутрымовічаў Крыстынова, яго віталі сотні сялян вакол дарогі, пасцеленай сенам і ўпрыгожанай аркамі і надпісамі ў вершах. Надпісы гэтыя былі зроблены на чатырох мовах — лаціне, польскай, беларускай і яўрэйскай. Сяляне ігралі на цымбалах, дудках, паказвалі свае вырабы. А пасля на канале ў прасмоленых чоўнах паплылі хлопчыкі, якія выраблялі розныя дзівосы — танцавалі, скакалі з вады на чоўны і наадварот, пераганялі адзін аднаго...

Ва ўзгаданы ж час (недзе ў 80-ыя гады XVIII стагоддзя), калі быў адкрыты канал, названы Каралеўскім, Бутрымовіч, які шмат зрабіў для адкрыцця канала, накіраваў па ім у Варшаву дзесяць чоўнаў, нагружаных грыбамі, воскам, лоем, мёдам і г. д. Абранутыя па старадаўняй модзе пінчукі, што прывезлі гэты «палескі караван», зрабілі ў Варшаве сенсацыю.

Прайшлі гады, а палац, пастаўлены Бутрымовічамі, застаўся, хаця староства ў той час было скасавана. А былы бернардынскі кляштар, пабудаваны ў 1786 годзе,

ператварыўся ў Варварынскую царкву. У гэтым даволі простым, аднанефавым храме прыгожы галоўны фасад — у стылі барока. Ёсць на фасадзе нішы і паяскі, а таксама пілястры і карнізы, а ў самім храме захоўваецца старадаўні, XVI стагоддзя, абраз «Божая Маці Ерусалімская». Варта ўспомніць, што непадалёк ад Пінска, у Купяцічах, знаходзілася да першай сусветнай вайны вельмі вядомая ў беларусаў святыня — цудатворны абраз Божай маці Купяціцкай. Вядома, што ў 1643 годзе з ёю з'явіўся на варшаўскі сейм А. Філіповіч (пазней кананізаваны), выступаючы супраць уніі. Апошнія сляды гэтай святыні губляюцца недзе ў Кіеве. Царква названа ў гонар вялікамучаніцы Варвары, мошчы якой пачалі пасля смерці тварыць цуды вылечвання цяжка хворых. Ужо ў першай палове XIX стагоддзя ля царквы былі пабудаваны званіца з двума ярусамі і манастырскі корпус: пасля падзей 1831 года (паўстанне супраць каланізатарскай палітыкі Расіі) улады ўзяліся выкараняць каталіцызм і ўзмацняць праваслаўе. Тады ж быў зачынены і Віленскі ўніверсітэт як галоўны рассаднік ідэй вольнасці ў краі.

У колішнім прадмесці Каралін, якое цяпер даўно стала часткай горада, стаіць касцёл Карла Барамея, названы так у гонар архіепіскапа Міланскага. Пабудаваны ён у 1770—1782 гадах у стылі барока. Таўшчыня ягоных сценаў складае болей за два метры, асабліва ўражае вежа — масіўная, завершаная двух'ярусным купалам, упрыгожаная архітэктурнымі аздобамі — пілястрамі, паяскамі і г. д.

Непадалёк ад галоўнай плошчы горада знаходзіцца Пінскі краязнаўчы музей, які некалькі гадоў насіў імя Ю. Пілсудскага, а пасля 1939 года вярнуў старую назву. 1 ліпеня 1996 года будзе адзначаць сваё 70-годдзе.

Музей цікавы перш за ўсё сваімі рукапіснымі граматамі XIV—XVII стагоддзяў, старадрукамі, а таксама манетамі са скарбаў XVII—XVIII стагоддзяў. Ёсць тут славуцья тураўскія саркафагі, матэрыялы археалагічных раскопак, над якімі працуюць сапраўдныя знаўцы сваёй справы. Экскурсія па музеі прынясе ўсім, хто цікавіцца гісторыяй, сапраўднае задавальненне.

Па вуліцах Пінска ўвогуле цікава хадзіць, сочычы за тым, як старое замчышча арганічна звязала ў адно вуліцы і пабудовы, як ад галоўнай плошчы і цяпер адыходзяць старадаўнія накірункі шляхоў, а на беразе Піны захаваліся старыя будынкі самых розных архітэктурных стыляў, якія разам ствараюць уражанне непаўторнасці і ўтульнасці невялікага горада. Ад XVII стагоддзя ёсць тут барочная званіца, а таксама драўляная царква XIX стагоддзя і касцёл.

Непаўторная сама прырода Палесся з яе ціхімі паўнаводнымі рэкамі, з песнямі і мовай, з традыцыямі. Уборы маладзіц і дзяўчат тут захаваліся асабліва, вельмі выразныя.

Надта прыгожым і непадобным да абрадаў іншых рэгіёнаў Беларусі бывае вяселле, з якога самы цікавы — абрад выпякання каравая.

Як выпякуць каравай — так маладыя і будуць жыць. Так лічылі ў народзе і таму рабілі гэта з найвялікшай адказнасцю. Пячы каравай павінны былі спецыяльныя жанчыны — каравайніцы, спяваць падчас прыгатавання — маладыя дзяўчаты, рых-

таваць дровы — жанатыя мужчыны, а садзіць каравай у печ — нежанаты хлопец (пажадана кучаравы). Дровы для выпечкі бралі з трох розных двароў, прычым з трох розных парод, якія лічацца шчаслівымі, ваду — з трох розных крыніц, муку — з сырога зерня або таго, якое сушылі не ў печы, масла — ад кароў першага ацёлу. Усе прылады — дзяжа, вілкі, памяло, лапата — павінны былі быць новымі, а замешваць каравай трэба было па ходу сонца правай рукой, і рабіць гэта магла толькі старшая каравайніца. Усё ў караваі мела глыбокі сэнс: напрыклад, сплеценая з цеста каса вакол яго значыла дзявоцкую красу, а замешванне далонямі, а не кулакамі значыла пажаданне, каб малады ніколі не паднімаў рукі на сваю жонку...

Гэта — толькі адзін з элементаў палескага жыцця, вельмі паэтычнага ў сваёй глыбіннай аснове. Захаваліся тут і рэдкія расліны, жывёлы. Дарэчы, пісьменнік мінулага стагоддзя Юзаф Крашэўскі, апісваючы Палессе, называў Пінск «сталіцай чарапах», а таксама расказваў, што тут ловяць шмат ракаў, і «іх каменьчыкі, што называюцца рачынымі вачыма, ужываюць для лячэння ядавітых укусаў, заразных хвароб...»

Водзіцца ў прытоках ракі Ясельды рэліктавая расліна сальвінія, імя якой было дадзена ў XVII стагоддзі па імю італьянскага прафесара Сальвіні. Яна захавалася яшчэ з часоў апошняй міжвядунай эпохі. Расліна гэтая занесеная ў «Чырвоную кнігу».

Гандлёвыя караблі, якіх было мноства, мелі тут цэлую асобную класіфікацыю. Менавіта тут, на Піншчыне, гэтыя самаробныя караблі здзіўлялі дасканаласцю і рэдкім умельствам. Разнастайнасць народнай фантазіі — як рабіць гэтыя вялікія і малыя судны — адлюстравалася ў назвах: тут былі шугалеі, байдакі, дубасы, баркі, лыжвы, плавіцы. Калі на байдаку можна было перавезці каля пяцісот бочак збожжа, то на плавіцы мог плысці адзін чалавек. З часоў, калі праз Пінск з Крамянчуга везлі насыпную соль, першы назвалі яшчэ і сталіцай солі. Па Каралеўскаму каналу тавары везлі да самой Варшавы, пра адзін з такіх «паходаў» мы расказвалі раней. У беларусаў-плытагонаў існаваў такі звычай: калі падплывалі да небяспечнага месца, дзе былі парогі, то над каменем кідалі ў вадку кавалак хлеба з соллю і словамі:

— Хлеб-соль прымі і мяне прапусці!

І плылі далей. А камні ад таго часу сталі называцца «прывітальнымі».

Пінск разам з усёй Беларуссю перажыў яе няпростую гісторыю: тут ёсць сляды польскай і рускай прысутнасці, тут, як амаль усюды, стаяць на адной плошчы царква і касцёл. Калі будаваліся езуіцкі калегіум і касцёл, то адкрываліся праваслаўныя брацтвы і вучылішчы — і гісторыя амаль кожнае стагоддзе пачыналася як своеасаблівая вагі, на якіх хісталіся прыхільнасці рэлігійныя і палітычныя. Упартая барацьба выпрацавала і ўпарты характар — магчыма, нездарма ўраджэнец Піншчыны, прафесар Ягелонскага універсітэта ў Кракаве Рафал Юзаф Чарвякоўскі, які жыў у другой палове XVIII стагоддзя, захапіўшыся анатоміяй, не зважаў на небяспеку: хадзіў па горадзе з вартай, якую прыставіў да яго магістрат, у той час

як нацкаваныя рэлігійнікамі людзі гатовыя былі яго забіць за прэпарыраванне трупаў...

Падчас паўстання 1648 года, калі ўслед за Украінай паднялася за свае нацыянальныя правы і Беларусь, гараджане Пінска разам з казакамі доўга і смела бараніліся супраць рэгулярнай арміі. Адною грамадзе за іх храбрасць гетман Радзівіл абяцаў жыццё, але яны не прынялі гэтай літасці — у знак таго, што не спадзяюцца застацца жывымі, кінулі ў ваду ўсе свае грошы і рынуліся ў бітву, дзе і засталіся навечна. Пінск жа быў дашчэнт зруйнаваны, а яго жыхары ў большасці дарага заплацілі за сваё свабодалюбства... У беларускім фальклоры аб гэтай падзеі засталася сумная, але і ваяўнічая песня, як бы «аплочаная» вялікай крывёю пінчукоў.

Цікава, што самым раннім славянскім гарадзішчам на тэрыторыі нашай краіны лічыцца Хатомель пад Столінам — якраз на тэрыторыі Палесся. Гэтае гарадзішча прыкладна з VI стагоддзя. Агромністыя валы, абкружаныя балотамі. Славяне, якія аселі тут, былі абаронены ад ворагаў прыродай. І гэта таксама фармавала няпросты, замкнёны характар беларусаў, іх сувязь з Небам і Космасам. Гэтая сувязь чалавека і прыроды паўсюдна на Зямлі абрываецца. Можна, ад таго, нягледзячы на ўзрослыя даброты, мы робімся ўсё больш няшчаснымі?

Ян Баршчэўскі, пісьменнік, што жыў на поўначы Беларусі каля возера Нешчарда, апісаў беларускага шляхціца Завальню, які ставіў у завейныя ночы свечку на вакно ці загадваў запальваць ліхтар — каб праезджыя маглі ўбачыць святло і ўратавацца ў снежнай начы. Аднак простаму люду на гэтай зямлі жылося надзвычай цяжка. І пра гэта красамоўна сведчаць легенды. Вось адна з іх пра недалёкае адсюль палескае возера, якое цяпер чамусьці стала Чырвоным, а спрадвеку называлася Князь-возерам, і менавіта так і назваў сваю оперу пра яго кампазітар Залатароў.

...На востраве пасярод гэтага возера пабудаваў некалі замак князь Алелькавіч-Слуцкі. Быў ён люты, як звер. Загадаў пасадзіць у сутарэнні замка, што былі ніжэй узроўню возера і таму заўсёды вільготныя, свайго брата. І маладую дзяўчыну, што не адказала яму ўзаемнасцю. І шмат каго з навакольнага люду.

І хаця папярэдзваў князя мудры Падарожны, кажучы, што, калі ён пройдзе мяжу злачынстваў, патоне замак, не паслухаўся яго князь. І аднойчы сапраўды цярпенню людзей і Неба прыйшоў канец: загрымелі перуны і сталі біць у зямлю маланкі, і праваліўся замак глыбока-глыбока. Назаўтра паўсюдна расццалася спакойнае, глыбокае возера, і толькі рыбіны плавалі ў байніцах і вежах былога замка...

Многа бедаў перанеслі тутэйшыя людзі.

Гэты цікавы, самабытны характар карэннага насельніцтва Піншчыны апісаў у сваіх творах геній беларускага народа Якуб Колас, які тут некалькі гадоў працаваў настаўнікам, спачатку непадалёку ад Пінска, а пасля і ў ім самім у прыходскім вучылішчы. А праз шмат гадоў лірычную сагу аб Палессі стварыла паэтка Яўгенія Янішчыц.

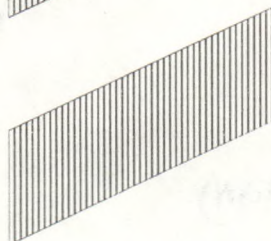
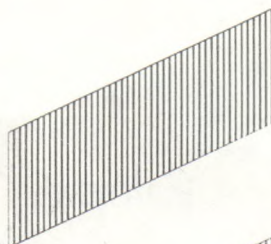
Рэкі і азёры, а таксама глыбінная сувязь з паэзіяй жыцця — лепшае, што ёсць на Палессі. І таму наша кароткае падарожжа ў Пінск хочацца закончыць радкамі Яўгеніі Янішчыц:

Б'ю чалом, зялёны краю,
Дзе ў славянства ад душы
З рук у рукі адплываюць
Перавозчыкі-каўшы.
Вось і гукі ўваскрэслі,
Не Бетховен і не Бах:
Зацвітаюць буйна песні
У сялянак на губах...

Скончылася наша падарожжа, дарагі чытач. Але згаданыя ў кнізе маршруты толькі невялікая часцінка шляхоў, па якіх трэба праехаць, каб мець хаця б агульнае ўяўленне пра нашу Беларусь. Спадзяемся, што мы зможам правесці вас і па іншых маршрутах нашай краіны.

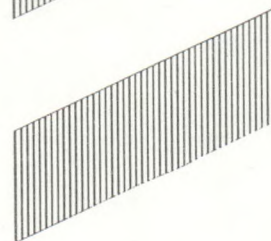
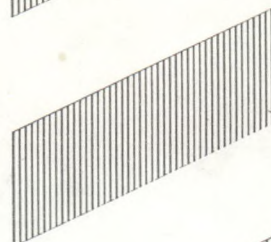
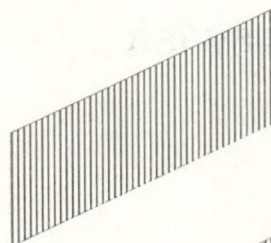
Да пабачэння!

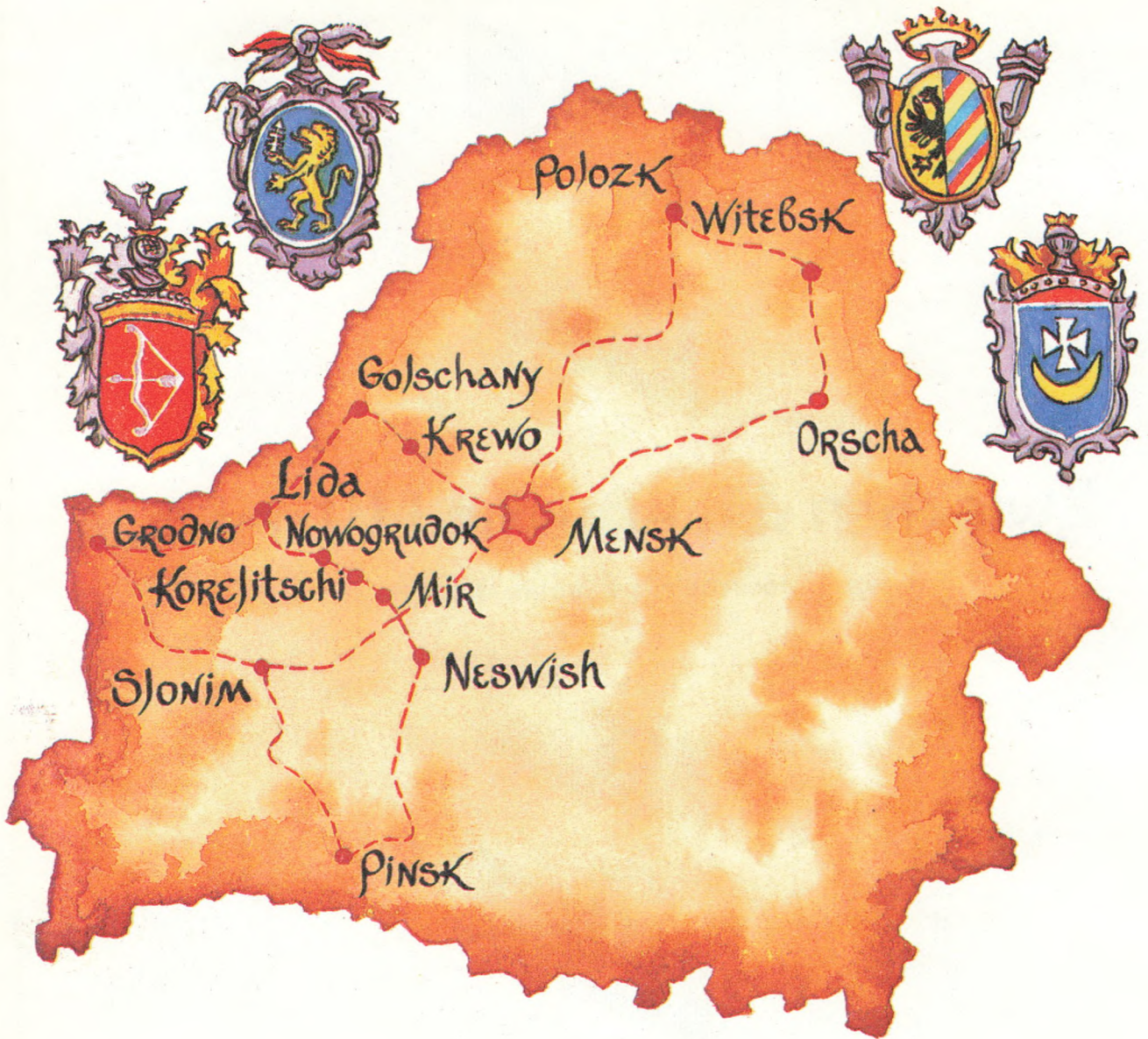

Zwischen Moskau und Warschau

(Einige historische Marschroute durch Belarusland)

Карта Беларусі
Landkarte von Belarus

Einleitung

Die Idee dieses Buches ist sehr alt, in der jüngsten Zeit jedoch wurde sie wichtiger denn je, kamen doch zu uns viele Touristen und Geschäftsleute. Sie stellen Fragen, die sehr deutlich erkennen lassen, wie wenig sie von unserem Land, Belarus («Weißrußland»), noch wissen:

«Was habt ihr — eine Sprache oder einen Dialekt?», «Hattet ihr eine eigene Geschichte, oder wart ihr immer ein Teil der russischen oder polnischen Geschichte?» u. ä. Dieselben Fragen stellt man auch im Ausland, wohin jetzt oftmals unsere Landsleute fahren. Offensichtlich existieren bei uns jetzt Touristikunternehmen, von Zeit zu Zeit sind interessante Bücher erschienen, die von belorussischen Denkmälern der Architektur und Geschichte berichten und interessante historische Wegstrecken beschreiben (Die besten davon sind die Bücher von W. Karatkewitsch, A. Maldis und A. Grizkewitsch, von O. Trusow, M. Tkatschow und einige andere), aber unsere ausländischen Gäste haben kaum etwas davon, außerdem erschienen die erwähnten Bücher in kleinen Auflagen und vor allem in belorussischer Sprache und — seltener — auf russisch. Bis heute gilt, daß, wenn man unser Belarus überhaupt kannte, so vorwiegend als ein Land der Partisanen, jedoch wurde über seine tausendjährige Geschichte in Nachschlagewerken, in Büchern und Broschüren über belorussische Städte praktisch nichts erwähnt. Falls man doch irgendwelche Zeugnisse erwähnte, so waren sie in der Regel entstellt, und in ihnen überwogen die Darstellungen alter ideologischer Dogmen...

Daher haben die Autoren beschlossen, knapp über einige unserer Städte mit einer eigenen belorussischen Geschichte zu erzählen, einige Gestalten berühmter Belorussen vorzustellen, die soeben aus der Vergessenheit heraustreten, die eigentümlichsten ethnographischen Riten zu beschreiben — mit einem Wort, für Besucher unseres Landes ein Bild jenes Belarus zu entwerfen, von dem selbst unsere Landsleute noch sehr wenig wissen...

In dem Buch wurden nur die bekanntesten und vertrautesten Strecken berücksichtigt. Vieles mußte unerwähnt bleiben. Aber es kommt bestimmt die Zeit, da in jedem Bücherladen, in jedem Museum Dutzende, ja Hunderte von Büchlein, Broschüren und Büchern über das Land ausliegen

müssen, das den Kulturen benachbarter Länder so viel gegeben hat, aber seine eigene Kultur heute erst mühsam wiederentdeckt, obgleich sie einst ziemlich eigenständig und originell war,— wie ihre Sprache, wie sie selbst...

Der Titel dieses Buches ist polemisch. Einige Gelehrte halten ihn sogar für beleidigend. Aber, wenn man heute die Frage beantworten soll: «Wo liegt denn euer Belarus?», muß man es zunächst auf einer Landkarte zeigen: Hier ist es, zwischen Moskau und Warschau... Und in der Tat, diese beiden Hauptstädte gehören zu Staaten, die mit der Geschichte unseres Landes aufs engste verbunden sind. Wahrscheinlich wird man im nächsten Jahrhundert mehr von Belarus wissen, und unseren Gelehrten wird es leichter fallen, auf viele Fragen eine Antwort zu geben, wo es heute noch nicht einmal eine eindeutige Antwort auf die Frage gibt: «Warum bezeichnet der Osten dieses Gebiet hartnäckig als »Weißes Rußland"?" Bislang sind die Antworten darauf im Grunde poetischer Natur: Wegen der weißen, aus feinem gebleichten Leinen gewebten Kleidung; wegen der weißen Störche, die sich so gern in kleinen Siedlungen niederlassen; wegen der hellen, fast blonden Farbe der Haare ihrer Bewohner... Legenden versuchen das eine zu beweisen, das Leben selbst — das andere. Beispielsweise gibt es in unserem Volk den Glauben, daß weiße Störche Glück bringen, wenn sie sich in einem Dorf oder einem Städtchen niederlassen. Störche gab es viele, aber das Glück war in diesem Gebiet ein seltener Gast. Weil es voller Zwietracht war. Und deswegen geht man auch heute noch nachts, aus dem Haus, um Verwünschungen zu flüstern und den Zauber zu brechen. So ging einst, nach der Darstellung der alten Griechen, bei Vollmond Hekate hinaus, um bösen Zauber zu verbreiten.

Welche Hekate ging einst bei uns hinaus, um Zwietracht zu säen?

Aber ungeachtet der endlosen Kriege, die über unser Land zogen und alles vernichteten, was man zu schaffen und bauen vermochte, hat Belarus der Welt viele begabte Menschen gegeben.

Die erste auf ostslawischem Boden ist die heilige Efrosinja aus Polozk. Fürstin Predslawa im weltlichen Leben, versagte sie sich der Ehe und ging in ein Kloster, um Bücher abzuschreiben, Schulen zu eröffnen, Kirchen zu bauen. Bis heute steht in Polozk die Kirche aus dem XII. Jahrhundert, wo sie fast ihr ganzes Leben verbrachte. Dieses Leben wird nicht umsonst feierlich 'shitie' genannt.

«Einen zweiten Zlatoust» (Goldmund) — nach dem berühmten Prediger des Mittelalters — nannte man den Prediger und Schriftsteller des XII. Jahrhunderts Kirill Turowskij. Die Stadt Turow, aus der er von Geburt stammte, hat ihren Namen von «tur» (Auerochs), jenem mächtigen Tier, der nicht seinesgleichen hat...

Der Dichter und Astrologe Simeon von Polozk wurde der Gründer des ersten Schultheaters in Rußland und, obwohl er für Rußland ein Ausländer war, erlangte er mit seinem Wissen einen solchen Ruf, daß man ihm die Unterrichtung der Zarenkinder anvertraute.

Franzysk Skaryna, Sohn eines Kaufmanns aus Polozk, Arzt und Begründer des Buchdrucks, hat für immer seinen Platz in der europäischen Kulturtradition, und sein Bildnis ziert bis heute die Wände der Universität von Padua in Italien, wo er den Gelehrtenrang eines Doktors der medizinischen Wissenschaften erhielt.

Unser Land hatte zu verschiedenen Zeiten verschiedene Bezeichnungen,— einmal

1

Anmerkung: Im Russischen gibt es neben dem normalen Wort «shisn'» (Leben) das veraltete Wort «shitie», das auch «Lebensbeschreibung eines Heiligen» bedeutet.

Krywija (von der Bezeichnung des stärksten Stammes der Kriwitschen), ein anders Mal Polozker Land, dann Großfürstentum Litauen-Rußland-Shemojtskoje, oder im engeren Sinne Litauen, dann schließlich Belarus. Zwei Großmächte zogen unser Land ständig in ihre Einflusssphäre, führten wegen ihm Kriege. Jahrhundertlang verlor es viele Kulturzentren, darunter Smolensk (1654) und Wilnja (heute Wilnjus), aber auch heute hat es eine Fläche von 207600 km², hat es 117 Kreise, 81 Städte, 122 Siedlungen, und seine Bevölkerung nähert sich der Zahl von 11 Mio., unter der die Belorussen etwa 80% ausmachen.

Die östlichen und die westlichen Gebiete von Belarus haben ungeachtet ihrer Ähnlichkeit trotzdem ihre eigenen Besonderheiten, sie sind auf ihre ganz besondere Art zauberhaft. Jean Emanuel Gilbert, ein Franzose, Leiter der Medizinischen Akademie in Grodno, der viel durch Belarus reiste, beschreibt seine westlichen Landschaften als eine einzige Ebene, «in der nur hin und wieder Erhebungen sichtbar sind, die höchsten entdeckt man bei Wilnja, Grodno und Nowogrudok; sie erheben sich nicht mehr als 300 Fuß über der Erdoberfläche.» Ein anderer Reisender, A. Boschnjak, beschrieb das nord-östliche Belarus so: «Die Landschaft hier ist bergig oder — richtiger — hügelig, teilweise aber auch eben; die Hügel sind nicht sehr hoch, sie bestehen meistens aus Kies, sehr ähnlich dem am Meer, und stellenweise mit Lehm vermischt. Diese Erhebungen werden gleichsam von Seen verschiedener Größe getrennt, von denen die einen von steilen Ufern aus Sand oder Stein umgeben sind, andere aber von Sümpfen, die aus verschiedenartigem Moos bestehen, das allmählich die Wasseroberfläche überzieht. In diesen Sümpfen sind Öffnungen zu erkennen, die Fenster genannt werden und in die Menschen einbrechen und umkommen können, wenn es ihnen nicht rechtzeitig gelingt, sich am Moos festzuhalten, das diese Fenster umrahmt.»

Vor 170 Jahren, als diese Aufzeichnungen niedergeschrieben wurden, gab es in Belarus viele solcher Orte. Im Polesje (Waldgebiet), der schönsten und urwüchsigsten Region in Belarus, war einmal Meer, wie einst der berühmte Geschichtsschreiber Herodot schrieb und wie von Ausgrabungen bezeugt wird. Noch im vorigen Jahrhundert wurden dort Reste von Schiffen aus Holz gefunden... Aber jetzt sind die Sümpfe fast alle ausgetrocknet, und nur im Frühjahr kann man hin und wieder im Polesje mit dem Boot die Straße eines Dorfes entlangfahren. Und dann kann man in der Ferne am Dorfrand wunderlichen Blumen gleichende Kreuze mit bestickten Handtüchern erkennen, aber auch die Gräber auf den Dorffriedhöfen, wo über den Gräbern der Männer bestickte Handtücher hängen und über denen der Frauen — selbstgewebte Röcke...

Heidnische Götter, die einst recht gemütlich in den hiesigen Niederungen und Sümpfen wohnten, aber auch in den Herzen der Menschen, existierten hier lange Zeit neben den neuen christlichen Heiligen und Riten, die, Zweigen eines Baumes gleich, aus den heidnischen erwachsen. Heute sind sie aber nur noch in Liedern, Wörtern und Namen anzutreffen: die schöne Göttin des Frühlings Ljalja und der Gott der Fröste Sjusja, die in der Erde lebenden Gnome mit ihrem Herrscher über das Feuer Shishel, und der Herr der Felder Shiten, die geheimnisvolle Mokosch und die Göttin des Todes — Mara. Sie lebten hier, so behaupten einige Gelehrte, sogar früher als die wichtigsten heidnischen Götter der Slawen, Perun, Weles, Dashbog, aber sie verschwanden aus der Kulturgeschichte, als das Christentum hierher kam. Und doch hat sich das Heidentum erhalten. Auch heute noch gehen die Bauern zu wundertätigen Steinen, auf denen Kreuze dargestellt sind, verbrennen gegen die Zwietracht Amulette, auch, um vor Krankheiten verschont zu bleiben, und «flüstern» über dem Wasser, um den bösen Blick zu bannen..

Мінск у XVI ст.

Minsk im XVI. Jahrhundert

ber heute ist unsere Hauptstadt Minsk — eine altherwürdige Stadt, die am Fluß Menka entstand und nach einem verheerenden Feuer und der Zerstörung der Stadt im Jahre 1067 an das Ufer des Flusses Nemiga verlegt wurde, was in dem großen Literaturdenkmal der slawischen Völker (des russischen, belorussischen und ukrainischen), dem «Igorlied» Erwähnung findet. Dort wird über die Nemiga folgendermaßen geschrieben: «An der Nemiga liegen die Köpfe wie Getreidegarben, mit Dreschflegeln geschlagen. Auf dem Dreschboden liegt das Leben, wird die Seele vom Körper geblasen. An der Nemiga sind die blutigen Ufer nicht vom Sumpf bedeckt, sondern von den Gebeinen der russischen Söhne.»

Das alte Minsk ist schon das jetzige, das an die Nemiga verlegt wurde. Hier ist es geblieben, auf dem heutigen Platz des 8. März. Archäologen haben hier Straßen entdeckt, Reste von Häusern, Dinge, die in der Feuersbrunst verbrannt sind. Von dem alten Schloß, das sich auf dem Platz befand, liefen Straßen in alle Richtungen, hier wurden Märkte abgehalten, standen Kirchen, steinerne Gebäude. Der italienische Reisende A. Guagnini schrieb über Minsk in der zweiten Hälfte des XVI. Jahrhunderts: «Minsk ist eine gewaltige Stadt, aus Holz gebaut. Sein Schloß wurde aus Eiche gebaut. Seine Lage und Gestalt sind für die Verteidigung gut geeignet; das Schloß ist von einem tiefen Graben und einem Fluß umgeben, an dem sich einige Wälle befinden.» Der Plan der oberen Stadt sah folgendermaßen aus: Oben, auf einem Plateau, standen das Rathaus und Reihen von Geschäften, und hier war auch der große Platz. Von Norden und Osten verliefen Straßen, die, leicht abfallend, die Unterstadt (Nemiga, Marktplatz, Schloßbereich) mit dem oberen Platz verbanden, der vom XVI. Jahrhundert an das neue Zentrum von Minsk wurde, einer freien europäischen Stadt mit einem entwickelten Handel. Ihn begünstigte stark die Entwicklung des Protestantismus, dem viele Adelsgeschlechter angehörten. Übrigens war Minsk eines der Zentren des Calvinismus. Nicht umsonst trug eine der Straßen der Stadt den Namen Sborowaja (Kalvinistische Kirchen wurden sbory genannt), heute ist das ein Teil der Uliza Internazionalnaja von der Ul. Respublikanskaja bis zur Engelsstraße. In der zweiten Hälfte

des XVII. Jahrhunderts existierte von dreizehn orthodoxen Minsker Kirchen nur noch die Peter-Pauls-Kirche...

Im XVII. Jahrhundert wurden das Dominikanerkloster und das unierte Basilianerkloster des hl. Geistes gebaut (das seinerseits nach 1793 aufgelöst wurde). Hier wurden die Mönche des orthodoxen Peter-Pauls-Klosters untergebracht und später das Minsker Gymnasium, das der berühmte Komponist Stanislaw Manjuschka besuchte.

Über Minsk kann man genauer in dem Buch des jetzigen Führers der Belarussischen Volksfront nachlesen, des Archäologen Senon Pasnjak: «Das Echo alter Zeiten». Jedes erhaltene Gebäude wird erforscht, aber man muß auch sagen, daß es ganz wenige solcher Gebäude gibt. Vieles ist zerstört worden,— und nicht nur während des Krieges...

Und doch ist Minsk in den letzten Jahrzehnten eine schöne, moderne weltoffene Stadt geworden. Es spielt eine große Rolle im wirtschaftlichen und kulturellen Leben unseres Landes. Hier ist ein Drittel der Industrieproduktion konzentriert, die Minsker Traktoren und LKW, Motorräder und Fahrräder, Kühlschränke und Armbanduhren sind in der ganzen Welt bekannt.

Die Stadt besitzt über 200 Bibliotheken, ca. 15 Theater, eine Philharmonie, 24 Museen und Ausstellungszentren, Dutzende Paläste und Kulturhäuser, einen Zirkus. Den sportinteressierten Minskern stehen mehr als 20 Stadien zur Verfügung.

Es gibt hier das Heimatmuseum, ein Museum für altbelarussische Kultur, die Literaturmuseen der belarussischen Nationaldichter Janka Kupala, Jakub Kolas und Maksim Bagdanowitsch u. a.

Der Belarusse hat einen starken, gleichsam heidnischen Hang zur Erde, auch heute ist er wie eine Pflanze, die mit allen ihren Wurzeln in die Erde hineinwächst. Und wenn auch das, was an der Oberfläche wuchs, verbrannt ist, und wenn auch die Zweige des Lebensbaumes, den jedes Volk hat, nur schwer zu finden sind, so sind doch die Wurzeln lebendig geblieben. Deshalb lebt auch die belarussische Sprache, die jahrhundertlang verboten war und in den letzten Jahren beinahe vollständig vernichtet wurde.

Die auffallend große Zahl von Literaturmuseen zeugt von der Liebe des Volkes zu seiner Literatur, von der Hochachtung, die es den Schöpfern dieser Literatur entgegenbringt. Weltbekannt ist z. B. der belarussische Schriftsteller Wassil Bykau – fast alle seine Werke sind auch ins Deutsche übersetzt.

Die Hauptfiguren unserer Literatur waren immer und sind auch heute Menschen vom Lande.

Das Volk bewahrt in seiner Erinnerung Gestalten seiner Helden, so ungewöhnlich, geheimnisvoll-poetisch ihre Namen auch sein mögen: Wjarnidub, Switalnik (von dem belarussischen Wort switaz «wird hell», «es dämmt»), Popelnik (von dem Wort popel «Asche»)... Der letzte Name ist nicht zufällig, ist unser Volk doch im wahrsten Sinne nicht nur einmal wie ein Phönix aus der Asche wiedererstanden...

Das künstlerische Volksgewerbe in Belarus ist auch ein bewerkenswerter Teil der Nationalkultur. Bäume, Flachs, Getreidearten... Es scheint, die Natur selbst hat den Bewohnern der geographischen Mitte Europas diese Stoffe in die Hände gelegt. Vom Mittelalter an sind die von Belorussen aus Holz geschnittenen Gesichter und Skulpturen Heiliger bekannt. Oftmals vergoldet, schmückten diese Skulpturen die Altäre der größten slawischen Tempel. Dazu gehören auch

die Tempel in Moskau. Auch heute sind unsere Drechsler, Dreher und Böttcher wegen ihrer Kunst bekannt. Die Erzeugnisse aus Holz sind ästhetisch sehr ansprechend und sind auch im Alltagsleben anzutreffen. Geschirr, Möbel, Spielzeuge, Köfferchen sind eine Freude für das Auge.

Der Flachs ist für einen Belorussen eine fast heilige Pflanze. Schöne, helle Ornamente, die von den Frauenhänden gewebt wurden, verschönerten die Wohnstätten und die Kleidung. Die altertümlichen Ornamente nahmen in sich die geometrische heidnische Symbolik auf. Heute webt man gewöhnlich in das alte Muster einen synthetischen Faden hinein. Die Kunststickerei ist in Belarus traditionell. Sie schmückte die Volkskleidung, die Handtücher, die Tischdecken. Verschiedene Arten der Stickerei und komplizierte Ornamente zeugen von der großen Meisterschaft der Weißrussen.

Wunderschöne Vögel, Kästchen, exotische Blumen, Pferdchen, Frauenschmuck, Kompositionen aus dem Volksleben – das alles wurde mit Hilfe einfachen Stroh gemacht. Dieses einfache, aber sehr plastische Material verwandelt sich in den Händen des Fachmanns in herrliche Kunstwerke. Das Strohflechten war nur für unsere Nation kennzeichnend. Auf der Grundlage der Kultur des Ornaments bildete sich hier noch eine weitere Art der Arbeit mit dem Stroh heraus, die Inkrustation.

Körbe verschiedener Form und Größe, Tablett und andere geflochtene Erzeugnisse sind aus dem Alltagsleben nicht wegzudenken. Geflochtene Kunstwerke wurden aus verschiedenen Naturmitteln geschaffen.

Heute leben in Minsk viele Fachleute.

...Um etwas über das alte Belarus zu erfahren, die Anfänge seiner Geschichte, muß man vor allem nach Polozk fahren, unsere altehrwürdige und ruhmvolle Hauptstadt, die der slawischen Welt eine ganze Zahl berühmter Menschen hinterlassen hat.

Францішак Скарына — беларускі першадрукар (каля 1490 — каля 1551 гг.)

Franzischak Skaryna (geb. um 1490, gest. um 1551), belorussischer Frühdrucker

Fotografen und Filmer nehmen Polozk gern vom Ufer der Westlichen Dwina auf, gegenüber der Sophien-Kathedrale. Die weißen Mauern und die Kreuze dieses auf belorussischem Boden ältesten Steingebäudes, das zum Symbol der belorussischen Kultur geworden ist, spiegeln sich wunderschön in dem rastlos dahinfließenden Wasser der Westlichen Dwina, wie auf einem Band der Ewigkeit.

Um das Jahr 1044 von Fürst Wseslaw begonnen, einem der weisesten Menschen seiner Zeit, wurde die Kathedrale schon vom XI. Jahrhundert an das wichtigste Gebäude in Polozk, zu einem Symbol der Unabhängigkeit des Polozker Landes.

Unsere Vorfahren sahen sie anders. Niedergebrannt und zerstört, wurde sie hartnäckig wieder aufgebaut. Drei ihrer Altarnischen und einige Fresken sind erhalten. Ursprünglich eine orthodoxe Kathedrale, wurde sie auch eine Barockbasilika der Unierten, doch die Freude, die sie in jedem für die Schönheit empfänglichen Menschen hervorruft, ist gleich geblieben. Vielleicht ist in ihr auf irgendeine geheimnisvolle Weise das Entzücken Wseslaws erhalten geblieben, der von seinen Zeitgenossen nicht umsonst den Beinamen Tscharodej erhielt (der Zauberer). In der slawischen Folklore gibt es Legenden und Sagen über diesen Fürsten, und im «Igorlied», dem größten Epos der Slawen, finden sich Worte voller Erhabenheit. Legenden zufolge empfing die Mutter den Jungen von einem Drachen, und das Kind wurde mit einem Mal am Kopf geboren, oder, wie man früher sagte, «w rubaschke¹ ». Von dem Drachen, von den Kräften der Zauberei blieb in dem Fürsten die Fähigkeit, sich in andere Wesen zu verwandeln, zum Beispiel in einen Wolfsmenschen: «Fürst Wseslaw...läuft in der Nacht wie ein Wolf umher. Wenn morgens in der Frühe in Polozk die Glocken zur Morgenmesse geläutet werden, hört man den Klang sogar in

¹ Anmerkung: wörtlich bedeutet dies «im Hemd», wurde aber so verstanden, daß das Kind vom Glück begünstigt sein wird

Kiew. Auch wenn er eine vorausahnende Seele in seinem Körper hat, so hat er doch oft Schlimmes zu ertragen. Deswegen sagt auch der voraussehende Bajan¹ in seinem ersten Refrain: Jeder bekommt Gottes Strafe zu spüren,— der Kluge, der Besonnene, der Weise ».

In russischen Legenden gibt es den weisen «Wolf Wseslawowitsch», und Forscher führen den Ursprung dieses Namens auf den belorussischen Wseslaw zurück.

Aber Wseslaw war nicht der erste uns bekannte Fürst des Polozker Landes,— die Wiege unseres Belarus, denn gerade von hier begann das Vordringen der Kriwitschen in die baltischen Gebiete. Dieses Vordringen führte zu einem Verschmelzen der Balten mit den Kriwitschen, die sich später Litauer zu nennen begannen,— nach der Bezeichnung für den aus den Ländern Litauens und dem der Kriwitschen/Belorussen verflochtenen gemeinsamen Staat.

Der erste aus Chronikberichten bekannte Fürst des Polozker Landes war Rogwolod, und die erste schriftliche Erwähnung von Polozk (Polozok, Poltesk oder — skandinavischen Sagas entsprechend — Palltesjubory) bezieht sich auf das Jahr 862, als er in Polozk regierte.

Mit eben diesem Fürsten verbinden sich auch die ersten tragischen Ereignisse in diesem Land, das am Kreuzweg historischer Straßen lag und gegen das sich das Feuer und die Brände feindlicher Angriffe richteten; aber auch mit dem Namen des Kiewer Fürsten Wladimir, der später Rußland christianisierte, der ein Heiliger wurde, sowie dessen Onkel Dobrynja.

...Der junge Fürstensohn hielt um die Hand von Rogwolods Tochter an, der Polozker Fürstin Rogneda, aber Rogwolod wies ihn mit der Begründung ab, daß Wladimir der Sohn einer Sklavin sei, sie aber nach dem Brauch ihrem Mann die Schuhe ausziehen müsse: «Ich will dem Sohn einer Sklavin nicht die Schuhe ausziehen». Zudem freite bereits Wladimirs alterer Bruder Jaropolk, dessen Mutter die Fürstin war, um sie. Von seinem Onkel Dobrynja unterstützt, sammelte Wladimir ein riesiges Heer und zog nach Polozk. Die Belagerung dauerte lange, aber schließlich wurde Polozk doch eingenommen. Die weiteren Ereignisse entwickelten sich ganz auf wilde heidnische Art: In Anwesenheit des Vaters und zweier Brüder vergewaltigte er Rogneda, und danach brachte er die Männer um. Die stolze Fürstentochter wurde wie eine Kriegsbeute nach Kiew gebracht, wo sie später ihrem Eroberer sechs Kinder gebar. Eines von ihnen war Jaroslaw, der künftige Kiewer Großfürst, der in der russischen Geschichte als Jaroslaw der Weise bekannt ist. Rogneda war nicht die einzige Frau des heidnischen Fürsten. Nach seiner Taufe machte er ihr den Vorschlag, einen der Heerführer zu heiraten, aber die Polozker Fürstentochter lehnte das ab. Darüber hinaus war sie entschlossen, mit Wladimir wegen seiner Beleidigungen abzurechnen: Sie erhob gegen ihn ihr Schwert, als er im Bett lag. Der aufgebrachte Wladimir wollte seine Frau zuerst töten, beschloß aber dann, sie in Anwesenheit der Bojaren zu richten.

Die wenigen urkundlichen Zeilen der Chroniken zeichnen uns ein tragisches Bild: Rogneda, in ihre feinsten Kleider gekleidet und zum Tode bereit, wartet, wie ihr der Großfürst befohlen hat, in ihrem Schlafzimmer auf die Bojaren. Hinter dem Vorhang aber steht ihr elfjähriger Sohn Isjaslaw, dem sie aufgetragen hat, sie zu verteidigen. Da kommen die Bojaren, der Fürst. Plötzlich

¹ Anmerkung: Bei den Slawen ein Barde, Sänger von Balladen usw.

tritt der Junge hervor zu seinem Vater und bittet ihn, das Leben seiner Mutter zu schonen...Die Bojaren treten zurück. Nach einer Beratung machten sie Wladimir den Vorschlag, Rogneda zusammen mit ihrem Sohn in ihr Heimatland, nach Polozk fortzuschicken. Sie wurden fortgeschickt — in das äußerste Grenzgebiet in der Nähe des heutigen Minsk, wo eine Stadt gegründet wurde, die zu Ehren des jungen Fürsten Isjaslawl genannt wurde. Heute heißt sie Saslawl. Hier sind die Fließchen Knjaginka (Fürstin) und Tscherniza (Nonne), «Mogila Rognedy» (das Grab der Rogneda), der See Rogned...

Und es gibt noch eine Überlieferung: Wie am Vorabend eines Krieges reitet vom Berg Rogneda, der sich an dem Fluß Drissa im Witebsker Gebiet befindet, ein mächtiger Reiter in einem Panzerhemd auf einem Schimmel herab. Hier aber, in Saslawl, ist die Erinnerung daran erhalten geblieben, wie sie durch die Tonsur die Weihe zur Nonne erhielt, nachdem sie ihren Namen geändert hatte, wie sie aus Rogneda-Gorislawa Anastasija wurde. Ihr Sohn Isjaslaw, der den Beinamen «Liebhaber der Bücher» erhielt, starb bald, dafür war ihrem anderen Sohn, Jaroslaw, ein langes, ruhmreiches Leben in Kiew vorbestimmt. Eine Tochter Rognedas, Predslawa, wiederholte ihr Schicksal und wurde die Geliebte des polnischen Königs Boleslaw, der zunächst auch um sie gefreit hatte, sie aber später als Kriegsbeute erhielt...

Polozk ist die Stadt des Fürsten Wseslaw. Aber es ist auch die Stadt der ersten Heiligen auf ostslawischem Boden,— Jefrosinja, die den Beinamen «von Polozk» hat. In ihrer Kindheit war sie Fürstin Predslawa.

Eine Urenkelin Wseslaws, verfolgte sie schon im Alter von zwölf Jahren den Gedanken, ein christliches Leben zu führen. Deshalb beschloß sie, sich Gott zu weihen. Sie war ein heiteres, stilles Mädchen, zu dem man schon von frühester Kindheit an Brautwerber mit verlockenden Angeboten zu schicken begann, sie aber ging in ein Kloster und zwang ihre Eltern, sich mit diesem Entschluß abzufinden.

Ihr ganzes Leben lang war sie Nonne, dann Äbtin; eine gewisse Zeit war sie nach einigen Zeugnissen mit Angelegenheiten der Stadtverwaltung beschäftigt, aber das Wichtigste in ihrem Leben waren die Gründung der Polozker Bibliothek, von Schulen beim Kloster und der Bau von Kirchen.

Am Ufer des kleinen Fließchens Polota steht eine schneeweiße Kirche («Polozkaja Spaso-Jefrosinewskaja zerkow»), neben der später ein Kloster entstand. Indem sie diese Kirche, die mit ihrem Willen und dem Talent des Baumeisters Ioann entstand, errichtete, beschützte sie sie gleichsam vor Kriegen und Zerstörung,— vielleicht deshalb, weil sie sie so sehr liebte. Bis unmittelbar zum Krieg (dem letzten, von 1941 bis 1945) wurde in belorussischen Museen ein Kreuz aufbewahrt, das auf ihre Anordnungen von einem anderen Genie des Polozker Landes angefertigt wurde, des Juweliermeisters Bogscha. Dieses Kreuz ist ein Wunder der Juwelierkunst. Auf ihm war eine Verwünschung gegen den Dieb geschrieben, der es anrühren würde. Und das Kreuz hat sich erhalten. Jetzt sind, wie einige Forscher glauben, seine Spuren irgendwo in Amerika aufgetaucht. Vielleicht kehrt das berühmte Kreuz der Jefrosinja von Polozk in die Heimat zurück?

Das, was aus der Zeit des XI—XIII. Jahrhunderts erhalten geblieben ist, zeugt von dem hohen, sehr hohen Niveau der belorussischen Kultur jener Zeit. Die Welt kennt heute die Nowgoroder Schule der Malerei,— eine eben solche, nicht schlechtere, gab es auch in Polozk. Hierhin brachte man zu Jefrosinja, die mit dem byzantinischen Kaiserhaus der Komnenen verwandt war, eine Ikone der Gottesmutter von Ephesos. Doch die Fresken, die hier angefertigt wurden und an den Wänden ihrer Kirche erhalten geblieben sind, erlauben es, auch auf die einheimischen Meister stolz zu sein...

Jefrosinja von Polozk starb in Jerusalem, wohin sie 1173 fuhr, um beim Grab des Herrn zu beten. Die Rückkehr ihrer Gebeine in die Heimat war ein großer Feiertag. Auch heute noch liegen sie in der Kirche, die sie erdacht und zur Freude ihrer Nachfahren errichtet hat...

Später wurde Nowogrudok eine weitere Hauptstadt unseres Landes. Aber Polozk ist immer,— zusammen mit Wilnja (dem heutigen Wilnius) —, die geistige Hauptstadt von Belarus geblieben.

Eben hier wurde um das Jahr 1490 der Aufklärer Franzysk Skaryna geboren.

Zwei Konfessionen streiten sich heute wegen ihm und versuchen herauszufinden, warum er einen katholischen Namen trug, eine Katholikin heiratete, jedoch seine Bücher in belorussischer Sprache herausgab, und zwar für Orthodoxe. Einige Forscher glauben, daß das dadurch zustande kam, daß Skarynas Familie orthodox war, er selbst aber seine Bildung im katholischen Westen erhielt und dort auch zum Katholizismus übertrat. Für uns ist das nicht wichtig. Wichtig ist nur, daß dieser Sohn des Polozker Landes, der in Padua (Italien) das Diplom eines «Doktors der Heilwissenschaften» erhielt und eine ruhmreiche Person der Universität von Padua wurde, dieser Doktor der Philosophie, Astronom und Aufklärer zwischen 1517 und 1519 in Prag 23 Bibeln in belorussischer Sprache druckte (Seine Übersetzung erschien früher als die deutsche Bibelübersetzung Luthers) und danach in Wilnius seine Druckerei einrichtete, wo er die Herausgabe von Büchern «für die einfachen Leute» fortsetzte.

Herzog Albrecht lud Skaryna zu sich nach Königsberg ein, wo er Hofarzt und Sekretär des unehelichen Sohnes von König Shigimont, des Bischofs Jan war. Jessen weltliches Leben war jedoch schwer und mühsam.

Belorussische Astrologen glauben, daß Skaryna,— ähnlich allen großen Wirkenden und Gelehrten des Mittelalters-, sein Schicksal kannte. Interessant ist, ob er auch voraussah, daß sein Name für eine bestimmte Zeit in seiner Heimat unerwünscht werden würde, daß man ihn verschweigen, ihn als einen «bürgerlichen Apologeten» bezeichnen würde. Und daß danach sein Stern hell und, wie wir glauben, für ewig, erstrahlen würde, weil das, was dieser Mensch getan hat, nur ein Genie leisten kann. Seine Übersetzungen, die mit eigenen Gravuren geschmückt sind, sind zum Vorbild der Sprache seiner Zeit geworden und sind in den goldenen Fundus der Weltkultur eingegangen. Für die Geschichte des Slawentums ist er der wirkliche Erfinder des Buchdrucks,— und nicht Iwan Fjodorow, der seine Bücher einige Jahrzehnte später druckte, als das Franzysk Skaryna aus Polozk tat.

Franzysk Skaryna hat in seinen Vorworten die herrliche Stadt Polozk verewigt, er selbst aber wurde im Jahre 1551 in Prag beigesetzt, und sein Grab ist der Nachwelt verloren gegangen.

Polozk wurde auch von einem anderen Sohn verewigt: Samuil Emeljanowitsch Petrowskij-Sitnekowitsch, der in der Kulturgeschichte als Simeon von Polozk bekannt ist.

Nachdem er seine Bildung im Kiew-Mogiljower Kollegium und anschließend in der Jesuiten-Akademie von Wilnja abgeschlossen hatte, kehrte er nach Polozk zurück und ließ sich unter dem Namen Simeon zum Mönch scheren. Danach begann er in der orthodoxen Bruderschule am Bogojawlenskij-Kloster zu unterrichten.

Dieses Kloster, das auf dem rechten Ufer der Westlichen Dwina steht, ist erhalten geblieben. Simeon wurde in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts geboren (Die Kirche selbst wurde von 1761—1779 erbaut). Und gerade hier arbeitete einst Simeon von Polozk (Deswegen heißt auch der Klostertrakt Simeon-Polozkij-Gebäude), hier hörten die orthodoxen Brüder seine Vorlesungen. Das war die Zeit des allmählichen Vormarschs des Katholizismus, die belorussische Sprache verlor ihre Funktion als Staatssprache und wurde durch die polnische ersetzt. 1664 ging Simeon von Polozk nach Moskau.

Seine Bildung machte einen solch gewaltigen Eindruck auf den Zarenhof, daß man ihn mit der Zarenfamilie zusammenbrachte. Übrigens sagte der Gelehrte der Zarin Natalja die Geburt ihres Sohnes Peter voraus, der in der ganzen Welt berühmt werden sollte. Ihr wurde tatsächlich ein Sohn geboren, er wurde Peter genannt, und der Ruf Simeons von Polozk wuchs. Es ist möglich, daß der spätere Zar Peter I. von ihm sein positives Verhältnis zur europäischen Bildung erhielt, die in Moskau nicht besonders anerkannt war und dort «widerliche Häresie» genannt und als «katholisch» angesehen wurde. Übrigens,— als Simeon von Polozk in Moskau eine Druckerei eröffnete und dort sogar einige seiner Bücher herausgab (die «Fibel» und das «Kirchengebetbuch», verurteilte und verbot das Konzil des Jahres 1690 seine Werke als ketzerisch (Dasselbe geschah mit den Büchern Skarynas, der sie nach gewissen Zeugnissen nach Moskau brachte, aber nur mit Mühen gelang es ihm, von dort zu verschwinden,— auch als «widerlicher Häretiker»).

Es ist interessant, daß unsere Vorfahren die Bedeutung des gedruckten Wortes richtig einschätzten, und diese Meisterschaft lernten allmählich unsere östlichen Nachbarn von uns. Und sie übernahmen von uns die Kunst der Herstellung von Kacheln, der Schnitzerei und der Baukunst aus Stein. Bis zum heutigen Tage beeindruckt in Kolomenskoje bei Moskau der geschnitzte Schmuck der Ikonenwand, der von dem Meister Klim Michajlow und anderen Belorussen stammt. Nach Moskau siedelten (zusammen mit der Druckerei) die Mönche des Kuteinskij-Klosters aus Orscha über. Die Ursache lag in religiösen Zwistigkeiten, doch die Kultur nahm dabei Schaden. Die spröden Seiten der Chronik aus der Bibliothek der Sophien-Kathedrale brannten schon einmal während des Überfalls durch den Moskauer Zaren Iwans des Schrecklichen auf Polozk, später kam das Heer des Zaren Peter hierher,— und dasselbe passierte wieder. Seneca war der Erzieher Neros, doch starb er auf dessen Befehl. Simeon von Polozk lebte bis zum Jahre 1680, erfuhr aber nie, wie grausam der Zar mit seinem geliebten Polozk umgegangen war, dem er so viele Verse und gefühlvolle Worte gewidmet hatte.

Wenn das Polozker Bogojawlenskij-Kloster mit dem Namen Simeons von Polozk verbunden

ist, so trägt das Jesuiten-Kollegium in Polozk, das der größte Klosterkomplex der Jesuiten in Belarus war, den Stempel von dem Wirken eines der aktivsten und energischsten polnischen Männer des öffentlichen Lebens, von Petr Skarga (Pawenskij). Petr Skarga war einer der Initiatoren und Propagandisten der Ideen der Brester Union von 1596, sein Kampf mit den Reformatoren trug zum Entstehen von Jesuiten-Kollegs in Belarus bei. Hier in Polozk wurde,— gerade durch seine Bemühungen —, die Jesuitenkirche errichtet, entstand die Akademie, der er anfangs vorstand. Im wesentlichen aber verlagerte sich seine Tätigkeit in den letzten Jahren in das Zentrum des Fürstentums, nach Wilnja, und später nach Krakau, wo er 1588 Hofprediger von König Shigimont III. Wasa wurde.

Nach der ersten Teilung der Rzeczpospolita verlief gerade hier, an der Westlichen Dwina, die Staatsgrenze. Die Stadt wurde buchstäblich in zwei Teile zerrissen: Der Hauptteil ging an Rußland, während der Sadwinskij rajon bei der Retsch Pospolita blieb.

Die neue Bebauung der Stadt, ihre Neuplanung trugen der neuen politischen Situation bereits Rechnung: Das Jesuitenkloster wurde in eine Kadettenanstalt und in die kafedralnyj Nikolajewskij sobor (Nikolaj-Kathedrale) umgebaut, es erschienen auch sogenannte «Staatsgebäude», wo die neuen Administrationsbehörden untergebracht wurden.

Von den riesigen Bauten sind nur einzelne Gebäude erhalten geblieben.

Erhalten geblieben ist auch das Haus Peters I. (heute: ul. Lenina Nr. 33), das am Ende des XVII. Jahrhunderts gebaut wurde, im wesentlichen mit barocken Zügen. Aus der Zeit eines anderen Eroberers, Iwans des Schrecklichen, sind riesige Wälle erhalten. Die Wohnhäuser, die zum Teil in der Gorkij-Straße, der Samkowaja und auf dem Lenin-Platz stehen, tragen ebenfalls gemischte Züge des Klassizismus und Barocks und geben eine Vorstellung davon, wie die Straßen in Polozk im XVII. und XVIII. Jahrhundert einmal aussahen. Und die Stadt war reich und schön,— mit weit zurückreichenden Traditionen der Handel und Kultur.

...Hier, auf dem Hauptplatz, sind die Jahrhunderte,— nein: ist ein Jahrtausend unserer Geschichte vorübergezogen.

Man braucht nur ein wenig Phantasie — und man kann sich anhand der Chroniken auch den Tag des 23. März 1270 vorstellen. Gerade in der Woche des großen Fastens, als am Morgen, etwa gegen halb neun, sich die Sonne verfinsterte, und alle, Händler und Käufer, Deutsche, Balten und Polozker schauten zum Himmel und dachten wahrscheinlich über ihre Sünden nach, sodann eilten sie in die Kirchen. Für Gäste gab es hier auch besondere Kirchen für andere Glaubensbekenntnisse...

Nicht alles ging im Handel ohne Schwierigkeiten ab. Urkunden berichten uns von Klagen, sowohl der Rigaer, als auch der Polozker. Im Jahre 1406 forderte Großfürst Witowt die Rigaer Kaufleute sogar auf, Polozk binnen vier Wochen zu verlassen, und zwang den Großmeister der livländischen Kreuzritter, für die Verluste aufzukommen, die der Stadt durch die Rigaer entstanden waren. Interessant ist es, die Aufzählung der Waren zu lesen, die hierher gebracht wurden: Tuch, Nüsse, ..., Zitwerwurzel, Nelken, Safran, Feigen und Rosinen... Ausgeführt

wurden: Wachs, Pelzmäntel aus Zobel, Waschbär, aber auch aus Hermelin, Iltis, Eichhörnchen; Pottasche und Teer.

Die Westliche Dwina fließt wie schon vor Jahrhunderten dahin. Auch ihren mächtigen Wellen ist es nicht gelungen, die Worte abzuspülen, die einst im XII. Jahrhundert der Polozker Fürst Boris in große runde Steine meißeln ließ, wo doch seit dieser Zeit viele berühmte Bauten dieser ältesten Stadt in Belarus zerfallen sind. «Herr, hilf deinem Knecht Boris», — diese Worte wurden auf fünf uns heute bekannten Steinen wiederholt. Wer weiß, vielleicht waren es mehr? Boris Wseslawowitsch war der Sohn von Wseslaw Tscharodej, und wenn sich sein Vater mehr an die Kräfte der heidnischen Natur wandte, so sein Sohn — an Gott.

Ein unterschiedliches Schicksal ereilte diese Steine, die im Laufe so vieler Jahrhunderte sogar ihre Namen bekommen haben. Nicht erhalten geblieben sind der Pisannik(oder Boris-und-Gleb-Stein), der Bogatyr (Recke) und Stepan oder Portnoj (Schneider). Nach Moskau wurde der Stein mit der Aufschrift «Sulibor krest» gebracht. (Gegenwärtig befindet er sich in dem Freilichtmuseum Kolomenskoje bei Moskau. In der Nähe der Stadtsiedlung Druja, an der Stelle der Einmündung des Flusses Drujka in die Dwina, befindet sich ein weiterer Boris-Stein, ohne Bezeichnung.

Mit jedem dieser Steine verbindet sich die eine oder andere Legende. Zum Beispiel erzählt man von dem Stein, der den Namen «Stepan» oder «Schneider»-Stein hatte, folgendes: Wenn man ihn bat, Kleidung zu nähen, und Stoff unter den Stein legte, so tat er das bis zum Morgen. Es war nicht einmal nötig, ihm zu sagen, wie etwas genäht werden sollte, — der Stein wußte es selbst, und er machte nur solche Kleider, die den Leuten wirklich paßten. In der Legende wird über einen anderen solchen Schneider-Stein gesagt, daß einmal ein häßlicher Mensch beschloß, einen Scherz zu machen: Er warf Stoff auf den Stein und bat ihn um folgendes: «Nähe mir nicht das, und auch nicht das.» Nun, — der Zauberstein nähte tatsächlich etwas, was man nicht anzuziehen und zu probieren brauchte: ein Ärmel war an der Schulter, der andere am unteren Rand, und den Kopf konnte man nirgends durchziehen. Und seit jener Zeit hörte der Schneider-Stein auf zu nähen... In einer anderen Legende beleidigte eine Frau den Stein: Sie warf Stallmist auf ihn und bat ihn um Schuhe. Der Stein war nicht nur gekränkt, — die Frau befiel eine Krankheit, und man weiß nicht, ob sie je wieder gesund wurde...

Im Polozker Gebiet haben sich Überlieferungen von Wseslaw Tscharodej erhalten: Nach so vielen Jahrhunderten findet man in jedem Bezirk unseres Landes eine Wahrsagerin oder einen alten Zauberer. Und was sie alles machen! Sie erwecken die Liebe eines guten jungen Mannes, und im Wasser zeigen sie dem Mädchen die böse Rivalin, oder sie lindern den Biß einer Schlange mit bunten Steinen und mit Zauberformeln, die der Wissenschaft nicht bekannt sind. Die Autoren selbst sind nicht nur einmal auf so etwas gestoßen, und sie können — wie auch moderne Wissenschaftler — nichts erklären, sondern nur bezeugen, daß so etwas lebt, existiert und wahrscheinlich weiterleben wird, welche Wunder auch immer die moderne Wissenschaft rational erklären mag...

Kürzlich starb der alte Ales aus dem Polozker Rajon, der — wie auch die berühmte Wangga — mit Zucker «arbeitete»: Vor seiner Ankunft mußte ein Stück Zucker unter das Kopfkissen

im Bett gelegt werden. Und, wenn der Alte das weiße Zuckerstückchen in seinen alten, schwieligen Händen gehalten hatte, erzählte er ganz genau das Vergangene und gab Ratschläge für die Zukunft, dazu sagte er, was und wie es geheilt werden mußte. Warum weiß man von solchen Wahrsagern so wenig? Unsere Leute erzählen nicht gern von ihren Fähigkeiten, und es sind viele Anstrengungen erforderlich, bis man uns schließlich zu kommen erlaubt und uns auch empfängt, obwohl es damit in den letzten Jahren leichter geworden ist. Aber damals, noch vor nur zehn Jahren, konnte man diesem Alten solch harte Strafen androhen, die man nicht einmal seinem ärgsten Feind gewünscht hätte.

Einst gab es im Polozker Gebiet viele heidnische Grötzentempel. Bis zum heutigen Tage wird von den heidnischen Bräuchen der Feiertag Wolosa (des Gottes Weles) in Erinnerung gehalten, den man in der Fastnachtswoche begeht und an dem man junge Stiere und Pferde einreiten mußte, sich um das Vieh kümmern, ihm gut schmeckendes Futter geben und ihm überhaupt jeden Respekt erweisen mußte, denn Weles ist der Gott der Haustiere und mag es, daß man ihn wertschätzt. Auch die Refrains der Lieder, die zu dieser Zeit gesungen werden, erinnern an die Göttin der Liebe,— Lada: «Du, meine Liebste, Lada!»¹.

Der Glaube an Steine hat sich bei den Belorussen erhalten, wie auch bei anderen Völkern des Nordens. Gewisse Anklänge an die Überlieferungen über den berühmten Stein in Irland, der aufschrie, wenn derjenige über ihn ging, der danach zum König erkoren wurde, glaubt man in der belorussischen Legende über den Dashbog-Stein zu entdecken, der in eine Ecke des Hausfundamentes gelegt wurde und feucht wurde, zu «weinen» anfang, so daß das Haus zu faulen begann. Und dann bat er den Eigentümer des Hauses, daß der ihn zurückbringen möge. Und der brachte ihn zurück, auf eine Lichtung im dichten Wald, wo der Stein über Jahrhunderte lag...

Wir haben aber lange am Ufer der Dwina verweilt, aber worüber die Häuser und Kirchen, die unversehrt geblieben sind, uns auch erzählen könnten, man kann nicht alles aufführen... Und das umso mehr, als man — sofern Zeit dafür vorhanden ist — , einen kurzen Abstecher in die Vorstadt von Polozk, nach Beltschizy machen kann.

Hier befand sich in der ersten Zeit der Polozker Fürsten und Bischöfe die Fürstenresidenz. Heute sind es die Kirchen des Boris-und-Gleb-Klosters, deren eine, nämlich gerade die Boris-und-Gleb-Kirche, von dem Baumeister Ioann erbaut wurde,— noch vor der Spaso-Jefrosinewskij-Kathedrale. Es gibt Ähnlichkeiten in der Bautechnik zwischen den Kirchen der Anlage in Beltschizy und der Kirche Spas na Berestowe in Kiew, doch sind die Kirchen selbst eigenständige, einzigartige Bauten eines in sich geschlossenen Gesamtbildes. Die leuchtendste ist das Bauwerk des Asketen Ioann, der ein Zeitgenosse der Jefrosinja von Polozk war. Nicht umsonst sagen einige gläubige Christen, daß über dem gesamten Polozker und Witebsker Gebiet der Geist der heiligen Jefrosinja liege und es vor der radioaktiven Tschernobyl-Verstrahlung verschont habe. Man kann es glauben oder nicht, aber gerade hier finden sich die reinsten Rajons in ganz Belarus.

¹

Anmerkung: Wortspiel zwischen Lada (Göttin der Liebe) und lada (Geliebte/r)

Als eine der wichtigsten Städte des Litauischen Großfürstentums, erhielt Polozk im Jahre 1498 das Magdeburger Stadtrecht, unter Großfürst Aleksandr, und sein Wappen wurde nicht zufällig «ein dreimastiges Schiff mit vollen Segeln; auf hellbleuem Hintergrund, mit silbern glänzendem Wasser».

Über dieses silbern glänzende Wasser fuhren die Polozker Krieger weit übers Meer, kämpften sie gemeinsam mit den Kiewer Fürsten Askold und Dir gegen Byzanz, so daß dieses an Kiew, Tschernigow, Polozk und einige andere Städte Tribut zahlen mußte. Byzanz an Polozk? Ja, so war das. Und vieles andere erlebte die Stadt: die Begrüßungsfeierlichkeiten zu Ehren der Ankunft Jelenas, der Braut von Fürst Aleksandr, Tochter des Moskauer Herrschers Iwans III.; auch die Kanonensalven des Generals von Wendenau, dem Peter I. befahl, in der Zeit des Krieges gegen die Schweden, 1705, das Polzker Schloß zu zerstören. Es gab eine Zwangsverbannung der Polozker Fürsten im Jahre 1129 nach Byzanz,— für den Krieg gegen die Kiewer Fürsten Jaroslaw, und es gab eine Zwangsvereinigung der belorussischen unierten Eparchie im Jahre 1839 mit der orthodoxen Kirche Rußlands. Ja, es gab vieles.

Polozk aber lebt weiter. Im Wasser der Westlichen Dwina betrachtet die Sophien-Kathedrale, von der man weit, bis zu den Außenbezirken der Stadt sehen kann, mit ihren weißen Mauern ihr sich spiegelndes Bild. Wir laden Sie ein, eine Weile an ihren Mauern stehenzubleiben, der Musik ferner Zeiten zu lauschen, und möge die Orgel, die für eine orthodoxe Kirche sehr ungewöhnlich ist, Ihnen über die Verschmelzung des Christentums und des Heidentums in diesem Gebiet erzählen, der Orthodoxie und des Katholizismus, der Unierten Kirche und des Protestantismus, über die weise Geduld seiner Bewohner. Öffnen Sie die ersten Seiten von Belarus, durch das zu reisen es für sie, wie wir hoffen, interessant sein wird.

Папараць-кветка
Farnkrautblüte

Witebsk

on Polozk nach Minsk werden wir über Witebsk zurückkehren.

Witebsk (in Chroniken Widbesk, Witepesk, Witbesk) ist sehr eng mit der Geschichte des Polozker Landes verbunden.

Nach den einen Zeugnissen (Handschrift des Michail Panzirno) wird die Stadt erstmalig im Jahre 974 erwähnt. Die Chronik jedoch nennt das Jahr 1021. Wie dem auch sei,— natürlich bestand die Stadt auch schon im IX. Jahrhundert. Diesen Schluß lassen archäologische Ausgrabungen zu, die im ältesten Siedlungsgebiet, dem Schloßberg, vorgenommen worden sind.

Ebenso wie auch viele andere belorussische Städte erhielt Witebsk seinen Namen von dem Fluß, an dem es gegründet wurde. Witebsk wurde am Zusammenfluß zweier Flüsse erbaut; der majestätischen Westlichen Dwina und der Witba. Die Westliche Dwina wurde in alten Zeiten, wie das Herodot bezeugt, Rubon genannt und war den Griechen bekannt.

Vom Berg her eröffnen sich weite Räume. Für die Besiedlung wurde ebenfalls ein hoher Platz gewählt, obgleich es heute nicht wie ein Berg aussieht (Er wurde später, im XIX. Jahrhundert abgetragen). Später nannte man die Siedlung Werchnij samok (oberes Schloß), um sie herum wuchsen aber Häuser und andere Bauwerke empor. Dieses Gebiet wurde als «Nishnij»- (Unteres/Schloß/) bezeichnet. (Wir erinnern uns, daß es auch im alten Grodno ein Oberes Schloß und ein Unteres Schloß gab.) Im XIV. Jahrhundert hat sich dann auch noch das Siedlungsgebiet eines dritten Schlosses herausgebildet: Wsgorskij samok.

Zunächst eine Bezirksverwaltungsstadt des Polozker Fürsten Brjatschislaw Isjaslawitsch (eines Enkels von Wladimir, des Erstapostels und Bekehrers der Kiewer Rus, und Rognedas, der ersten in Chroniken erwähnten Polozker Fürstentochter), wurde Witebsk zu Beginn des XII. Jahrhunderts das Zentrum des Teilfürstentums Witebsk. Von 1180 weiß man von dem Witebsker Fürsten Brjatschislaw Wasilkowitsch. Seine Tochter Alexandra heiratete Alexandr Newskij, der

oftmals hier weilte und sich einmal sogar unter den Verteidigern der Stadt fand. An der berühmten Schlacht gegen die Kreuzritter, bei der er den Namen «Newskij» erhielt, nahmen Polozker und Witebsker Krieger teil.

Noch eine weitere Fürstentochter, Marija, Tochter von Fürst Jaroslaw Wasilewitsch, ist in der Geschichte dadurch bekannt geworden, daß sie nach ihrer Heirat mit dem litauischen Großfürsten Olgerd Kirchen erbaute (Die wichtigste davon ist das erste steinerene Gebäude im heutigen Wilnius,— die orthodoxe Kirche «chram Paraskewa Pjatnizy»), Witebsk selbst aber hat sie nach der «Chronik von Litauen und Shemojtskoje» «ganz mit einer Mauer umgeben, mit herausragenden Basteien und Türmen». Marija gebar Kinder, die für das Erbe ihres Vaters mit den Kindern der zweiten Frau Olgerds, der Tverer Fürstentochter Juljana kämpften. Ihre Kinder regierten in Polozk, so auch Andrej von Polozk. Dessen Cousin, Großfürst Witowt, kämpfte für Witebsk gegen seine anderen Brüder: Swidrigajlo und Jagajlo,— und der Bruderzwist brachte den Einwohnern von Witebsk großes Elend. Doch Olgerd blieb in der Geschichte von Witebsk ihr «guter Geist»: Zusammen mit den Witebskern half er Pskow bei seinem Kampf gegen die deutschen Ritter, hier wurde von ihm der erste steinere Palast in Belarus erbaut.

Wie Polozk auch, so wurde Witebsk schon im XII. Jahrhundert ein großes Handelszentrum; nicht umsonst liegt es an dem Weg «von den Warägern zu den Griechen», der unmittelbar bis nach Byzanz führte. Von hier führen Wasserstraßen auch nach Nowgorod, Smolensk und Pskow. Auch mit Riga führte die Stadt Handel, das bezeugen Urkunden von Verträgen. Zum Beispiel wird in der «Urkunde des Fürsten Gerden von Witebsk und Polozk» vom 22. Dezember 1264 gesagt: «...Deutsche Gäste dürfen ungehindert in das Polozker Gebiet fahren und Handel treiben, kaufen und verkaufen, genauso haben die Polozker und Witebsker freien Zugang nach Riga und zum Gotischen Ufer.» Ein Jahrhundert zuvor war hier ein Handelshof gebaut worden, wo die ausländischen Kaufleute sowohl Handel treiben, als auch wohnen konnten. Jedoch ist Handel eine Sache,— Politik eine andere: Im Jahre 1410 hatte das Witebsker Kriegsbanner großen Anteil an der Schlacht von Grünwalde, wo man zusammen mit anderen slawischen Kriegern den Sieg davontrug, was übrigens den Handelsbeziehungen zwischen den Städten keinen Abbruch tat.

Noch vor der Verleihung des Magdeburger Stadtrechts hatte die Stadt handschriftliche Urkunden (1503—1506), die die Beziehungen zwischen der Stadt und dem Großfürsten regelten. Das Magdeburger Stadtrecht erhielt Witebsk 1597. Ihr Wappen wurde das Brustbild eines Mannes auf hellblauem Grund, darunter ein rotes Schwert.

Daß dieses Schwert tatsächlich durch Blut rot sein konnte, bezeugt die ganze Geschichte der Stadt. Während der dauernden Kriege mit dem Moskauer Staat mußte sie fast über zwei Jahrhunderte hinweg als erste die Schläge des Nachbarstaates auffangen. Dazu litt sie an inneren Zwistigkeiten.

Die Einführung der Unierung und das Nicht-Einverständnis mit ihren Prinzipien, die vielen wie eine Katholisierung oder religiöser Verrat schienen, führten zu einem scharfen Konflikt zwischen dem unierten Bischof Iosafat Kunzewitsch und einem Teil der Bürger, als dessen Folge der Bischof umgebracht wurde. Da die Verwirklichung der Unierung Staatspolitik darstellte, wurde

die Stadt bestraft (1623): Ihr wurde das Magdeburger Stadtrecht entzogen, das Rathaus der Stadt wurde zerstört, um die einhundert Menschen wurden zum Tode verurteilt. Geblieben ist eine Geschichte über die — natürlich nur symbolische — Bestrafung sogar der Kirchenglocken, die zu dem Aufstand aufgerufen hatten: Sie wurden von den Glockentürmen heruntergeholt und umgeschmolzen. Kunzewitsch wurde heilig gesprochen, und diese tragische Gestalt ist bis heute von einem Schleier der Unbestimmtheit und Unklarheit umgeben. «Wie soll man sich ihm gegenüber verhalten, der sich in dem Wunsch verzehrte, eine einzige nationale Religion im Lande zu schaffen, das ein gegenseitiges religiöses Unverständnis zerwühlte, der aber zu diesem Ziel grausame und zu drastische Methoden wählte?», sagen heute Historiker.

Nach 21 Jahren wurde das Recht auf Selbstverwaltung erneuert, das Rathaus begann man fertigzustellen. Aber nach weiteren zehn Jahren begann der russisch-polnische Krieg. Die Stadt wurde von dem russischen Heer eingenommen,— nach vierzehnwöchiger beharrlicher Belagerung. Und was bleibt nach solchen Belagerungen? Aber es sollte noch schlimmer kommen. In den Verband der Rzeczpospolita zurückgekehrt, leistete Witebsk während des folgenden, des russisch-schwedischen Krieges, dem russischen Heer hartnäckig Widerstand, und Zar Peter I. gab den Regimentern der Kalmücken und Kosaken (den größten) den Befehl, die Stadt niederzubrennen. Erneut brannten das Obere und das Untere Schloß, die Türme der Mauern, Geschäftsstraßen... Alles, was in den Archiven bezüglich der Privilegien, die von zahlreichen Königen der Rzeczpospolita der Stadt verliehen worden sind, erhalten geblieben ist, wurde fast ein Jahrhundert später (im Jahre 1803) auf Befehl aus Petersburg nach Rußland geschickt und dort so sicher versteckt, daß bis heute der Aufbewahrungsort der Dokumente unbekannt ist.

Der Krieg von 1812 gegen Napoleon setzte unserem Land zweimal zu: als das französische Heer nach Moskau zog, und als es von dort zurückkehrte, wobei es vor Hunger ausgestorbene belorussische Dörfer und zerstörte Siedlungen zurückließ. Der Autor des Buches «Eine kurze Geschichte von Belarus», das Akademiemitglied W. Lastowskij (in späteren Zeiten von der Sowjetmacht beseitigt), führt die folgende kleine Erzählung an: Napoleon, auf dem Weg nach Moskau, sprach eine belorussische Bäuerin an und fragte sie, was sie lieber sähe, daß ein Franzose einen Russen erschlüge oder ein Russe einen Franzosen. Worauf die Frau antwortete: «Ich wünschte, daß die Franzosen, wenn sie Moskau eingenommen haben, möglichst schnell zurückkehren und nie wiederkommen!»

Gerade in diesem, dem östlichen Teil von Belarus gab es schreckliche Schlachten mit den Franzosen: bei Kljastiz und Tschaschniki, bei Ostrowno und an vielen anderen Orten, besonders bei Borisowo (Minsker Gebiet). In der Weltbelletristik gibt es zahlreiche Beschreibungen von der Überquerung der Beresina durch die Franzosen. Als Beispiel führen wir einige Sätze aus den Memoiren des Generals Tschitschagow an, der an der Schlacht teilnahm: «Die Erde war mit Leichen von Gefallenen und Erfrorenen bedeckt: sie lagen in verschiedenen Stellungen. Bauernhäuser waren überall von ihnen übervoll, der Fluß war angefüllt von der großen Zahl ertrunkener Infanteristen, von Frauen und Kindern; an den Brücken drängten sich ganze Schwadronen, die sich ins Wasser stürzten. Unter den Leichen, die an die Wasseroberfläche

kamen, konnte man erstarrte Kavalleristen auf Pferden sehen, die wie Statuen aussahen, die in der Stellung im Wasser gestanden hatten, in der sie der Tod ereilt hatte...»

In den legendären Erzählungen des belorussischen Volkes gibt es auch folgendes,— über das Dorf Polenowka: «Es wird erzählt, daß früher dieses Dorf Napoleonowka hieß. Während des Krieges von 1812 standen hier französische Truppen. Aber es war nicht unbequem, einen solch langen Namen auszusprechen, und so hat man ihn in Polenowka geändert.»

Vielleicht war es wirklich so, aber die Wurzel des Namens für dieses Dorf erinnert eher an das Wort «palit» (schießen, brennen), d.h. es hat mit Krieg zu tun, mit Feuer. (Anmerkung: Im Russischen bedeutet das möglicherweise mit dem Namen des Dorfes verwandte Wort «plamja» «Feuer» oder «Flamme».) Unter unseren Überlieferungen über die Franzosen gibt es verschiedenartige: tragische, kriegerische, poetische. Eine davon handelt von der Glocke eines Klosters. Im ganzen Umkreis war jene Glocke die beste, und deshalb nannte man sie pewun (die Sangesfreudige). Als aber die Franzosen näher kamen, die alles vernichteten, versteckten die Mönche die Wertsachen des Klosters, aber sie konnten sich lange nicht dazu entschließen, die Glocke zu verstecken, weil sie die Seelen der Menschen erwärmte...Doch schließlich versenkten sie die Glocke nach einem Gebet im Wasser des Sees. Sodann liefen sie in alle Himmelsrichtungen davon. Man sagt, daß an jenem See, wenn man vor Sonnenaufgang zu ihm kommt, ein wunderbarer Ton zu hören ist, die Glocke selbst kann aber niemand mehr finden...

Der Krieg von 1812 dezimierte die Bevölkerung von Witebsk um zwei Drittel. Erst am Ende des XIX. Jahrhunderts, als durch die Stadt die Eisenbahnlinie Riga—Orjol geführt wurde, die die Stadt mit Kiew, Petersburg und anderen russischen Städten verband, begann sich hier intensiv Industrie zu entwickeln. Es entstanden viele Fabriken und Werke. (Wir erinnern daran, daß noch am Ende des XVIII. Jahrhunderts, vor den Teilungen der Rzeczpospolita, Witebsk nach Größe und Stand der Industrie nach Mogiljow an zweiter Stelle unter den belorussischen Städten lag.) Damals auch bekam das Rathaus sein jetziges Aussehen (mit Ausnahme davon, daß die dritte Etage des Rathauses am Anfang des XX. Jahrhunderts hinzugebaut wurde). Und dieses Symbol für die Unabhängigkeit der Stadt, das im XVII. Jahrhundert auf dem Marktplatz des Stadtteils Vzgorskij samok errichtet wurde, hat sich bis in die heutige Zeit erhalten und erscheint gleichsam als ein guter Ausgangspunkt für eine Exkursion durch Witebsk. Im Rathaus ist auch ein Heimatmuseum untergebracht, das einst mit Sammlungen von Heimatkundlern gegründet wurde und später, im Jahre 1924, mit dem Witebsker kirchlich-archäologischen Museum, mit dem Museum der Witebsker gelehrten Archivkommission und mit dem Privatmuseum des Heimatkundlers W. Fjodorowitsch zusammengelegt wurde.

Man muß sagen, daß die reiche Geschichte von Witebsk hervorragende Gelehrte und Kenner ihres Landes hervorbrachte, die hier lebten und arbeiteten: E. Romanow, A. Sapunow, N. Nikiforowskij und andere, die vieles über die Stadt schrieben und Bücher über ihre Vergangenheit herausgaben.

Witebsk hat eine ziemlich große Kulturtradition: So gab es im XVII. Jahrhundert (1671—1766) am Jesuiten-Kollegium ein Theater; später auch ein kleines Puppentheater am Kloster

der Piaristen. Solche Theater gaben Vorstellungen, wenn das Parlament tagte, das Gericht zusammenkam, Jahrmärkte abgehalten wurden, sowie an Feiertagen,— wenn Mitglieder des Kleinadels der ganzen Umgebung in die Stadt kamen. Auch auf den Bühnen der Kollegien wurden Stücke aufgeführt. Übrigens mußten die Schüler in den obersten Kursen dieser Kollegien gut Latein beherrschen, antike Autoren lesen, übersetzen und auf lateinisch Dokumente und literarische Übungsstücke schreiben, aber auch «ihre Gedanken zu allen Regeln der Kunst der Rhetorik darlegen». Und hier gab es auch einen Schulchor, der sich aus Schülern des Priesterseminars zusammensetzte, in das Mitglieder des verarmten Kleinadels und Bürger der Stadt aufgenommen wurden. Zwischen 1845 und 1847 gab es das Ballett von Pion, eines französischen Ballettmeisters, der sowohl freie, als auch leibeigene Künstler in seiner Truppe versammelte, die in der Lage war, klassische Werke wie «Die Zauberflöte» von W. A. Mozart, «Zwei Statuen» von K. Elsner u.a. aufzuführen. Außerdem kamen hierher ständig Musik- und Theatertruppen zu Gastspielauführungen. Im Jahre 1768 wurde von Stepan Awerka, einem Bewohner von Witebsk, eine Witebsker Chronik zusammengestellt, in der es viele wertvolle Zeugnisse über die Stadt gibt, wie überhaupt über die Geschichte des Litauischen Großfürstentums. Die Eintragungen sind kurz, aber anhand von ihnen kann man ein vollständiges Bild des Lebens in der Stadt bekommen.

«1686. Das Wasser der Dwina war in Witebsk sehr hoch, es brachte den Witebskern großen Schaden, und ließ ihre Häuser einstürzen, oder riß sie fort.

1694. Es gab ein großes Hadelunwetter im Witebsker Gebiet. Der Hagel hat das ganze Getreide auf den Feldern vernichtet, am dritten Tag des Monats August.

1701 im Mai. Derselbe königliche Gesandte Rybinski kam mehrmals nach Witebsk, und mit ihm etwa eintausend berittene sächsische Söldner. Er blieb etwa 14 Tage in Witebsk. Wegen ihm gab es großes Elend für die Stadt, Gewalttätigkeiten und Ausschweifungen der Sachsen, große Furcht. Bei den Kaufleuten hat er viele Schulden eingetrieben, die sie an Riga zahlen mußten; insgesamt die Summe von vierundsechzigtausend Talern."

Am Ende des XIX./Anfang des XX. Jahrhunderts begann sich in Witebsk ein interessanter Künstlerkreis herauszubilden, der von der Privatschule Pens ins Leben gerufen wurde, die 1892 eröffnet wurde. Später, 1918—1920, wurde aus ihr eine allgemeine Künstlerschule (später Lehranstalt) gebildet, die Belarus (und der ganzen Welt) Künstler mit Weltruf wie Kasimir Malewitsch oder Mark Chagall, die an dieser Anstalt unterrichteten, gegeben hat.

Das Grab von J. Pen befindet sich auf dem alten Starosemenowskij-Friedhof, und am Raduniza-Tag (Totengedenktag in der Woche nach Ostern), legen einfache Leute in Erinnerung an die Verstorbenen auch auf dieses Grab ein schönes Ei, stellen eine Kerze auf und wünschen der Seele des Verstorbenen Frieden,— Menschen, die bis zum letzten das Wesen seines Schaffens und seiner Tätigkeit nicht verstehen. Aber sie wissen: Ein Grab darf an einem solchen Feiertag wie Raduniza, dem Tag des Gedenkens der Vorfahren und ihrer Verehrung, nicht ohne Pflege bleiben.

In der Chronik Panzirnyjs und Awerkas wird oft die Verkündigungskirche des XII. Jahrhunderts (Blagovestschenskaja zerkow) erwähnt. Ihre Überreste findet man hier, im westlichen Teil des

Gebietes Nishnij samok. Bis zum Jahre 1961 war sie noch ganz (Der frühere Stadtgouverneur ließ sie sprengen, und diese Sprengung ist gleichsam ein Symbol für das totalitäre System, das die Geschichte mit der Oktoberrevolution von 1917 beginnen lassen wollte.). Hier, auf dem Gebiet Nishnij samok, sind von belorussischen Archäologen Materialien aus der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausends gefunden worden, die Siedlung selbst aber entstand im VI—VIII. Jahrhundert n. Chr. Hier gab es eine umzäunte Siedlung, drei Verteidigungstürme,— Shidowskaja baschnja, Sarutschaiskaja baschnja (nach der Bezeichnung «rutschaj» (Bach)) und Wolkonskij kruglik (Rundturm), aber auch zehn «taube» Türme. Eine weitere Kirche, die Pjatnizkaja zerkov (Freitagskirche; XIV. Jahrhundert), befand sich im östlichen Teil des Schloßbereiches, der weitestgehend mit Holzhäusern bebaut war. Ganz am Ende des Schloßbereiches, im Süden, hat man die Überreste einer Schenke freigelegt. (Wie konnte ein Bewohner der Stadt ohne sie auskommen!) Weiter befand sich im Südosten die Sarutschaiskaja sloboda (Vorstadt). Sie war vom XII. bis zum XVII. Jahrhundert ein Wohngebiet von Witebsk, aber gerade hier, im oberen Teil, hat der Archäologe G. Schtychow eine eigenartige Begräbnisstätte gefunden,— Gräber, die im Volk «Walatowki» genannt werden, von dem Wort «wolat» (Recke/Hüne/Held). Im XIV. Jahrhundert war daneben die Swjatoduchowskaja zerkow (Kirche des Heiligen Geistes), und auf einem etwas unterhalb gelegenen Gebiet gab es im XVI. Jahrhundert die «Koshemjaskaja» zerkow, was etwas über den Reichtum der Zunft der Gerber ("koshewniki") aussagt, die ihre eigene Kirche haben konnten.

Der Schloßberg, auf dem das Gebiet Oberes Schloß gebaut wurde (Ortsbezeichnung: Gornyj (von «gora» Berg)), hieß Lamicha. Diese älteste Siedlungsstätte von Witebsk verbreiterte sich allmählich von einem Hektar auf etwa vier Hektar im XII—XIII. Jahrhundert, und vom XIV. Jahrhundert an hat das Gebiet seine heutige Bezeichnung: Werchnij gorod (Oberstadt).

Heute gibt es beide Schlösser nicht mehr. Aber noch im XVI. Jahrhundert schrieb der Historiker (und für kurze Zeit Kommandant der Stadt) A. Guagnini: «In Witebsk gibt es zwei sehr große und — dank ihrer gut zugänglichen Lage — sehr gut befestigte Schlösser. ...Diese beiden Schlösser sind mit Türmen und Mauern befestigt, die aus Eichenholz errichtet und mit Erde und Steinen aufgefüllt sind.» Das obere Schloß hatte sechs Holztürme, prunkvolle Gebäude, ein Gefängnis und die Kirche des Erzengels Michael.

Entlang der Westlichen Dwina verlief eine große Straße, sie führte durch das Gebiet des Unteren Schlosses. Dort in der Nähe wurde während der Ausgrabungen die erste Urkunde auf Birkenrinde aus dem XII—XIV. Jahrhundert in Belarus gefunden.

Das dritte Schloß, das Wsgorskij-Schloß, war auf einem kleinen Berg, der Lysaja gora (Kahler Hügel) genannt wurde,— oder gora Uspenskaja (Himmelfahrtsberg). (Der letztere Name ist die spätere, christliche Bezeichnung.) Diese Siedlung, die sich im XIII—XV. Jahrhundert langsam in südlicher Richtung ausdehnte, bildete sich allmählich zum späteren Zentrum der Stadt heraus. Gerade in dieser Zeit wurden hier die Uspenskaja zerkov (Himmelfahrtskirche), die Wwedenskaja-Kirche und die Woskresenskaja zerkow (Auferstehungskirche) gebaut. Am Ende des XVI. Jahrhunderts wird das Wsgorje-Gebiet bereits als Stadt bezeichnet, die sich mit dem

unteren Schloßgebiet mittels einer Brücke über die Witba verband. Die Woskresenskaja zerkow, die 1792 gebaut wurde, umgab im Osten das Kloster der Bernardiner (1737—1755). Hier befanden sich auch der Hof des Wojewoden und das Gefängnis.

Im XVII. Jahrhundert berichten Dokumente von 33 Witebsker Türmen, auf denen man sehr schöne Wetterfahnen sehen konnte, die «wetreniki», außerdem Rüstungen sowie Darstellungen des Reiters ("pogonja" das belorussische Wappen). Nach der Erstürmung durch Truppen Peters I. (am 28. September 1708) waren die meisten Türme niedergebrannt. Unter dem Jahr 1719 findet sich der Eintrag, daß die Straße über den oberen Schloßbereich an einer «Stelle, wo früher ein Tor war» vorbeiführte. Nach dem 2. August 1752 aber, als ein Feuer ausbrach, «brannte das Schloß von der Kirche der Geistlichen der Dominikaner ab, die Verkündigung (Verkündigungskirche) sowie viele Häuser der Jesuiten und des Wirtschaftspersonals.»

Das Jesuiten-Kollegium, von dem hier die Rede ist, war auch auf dem Gebiet des Unteren Schloßbereichs untergebracht. Hier waren auch das Alexej-Kloster (Aleksejewskij monastyr) und — von der architektonischen Lösung her betrachtet — interessante Häuser...

Und nach diesem Feuer wurde die Stadt gebaut. Ein Zeugnis dafür ist der unweit vom Zentrum liegende Palast des Gouverneurs geblieben, der nicht später als 1772 im klassizistischen Stil erbaut wurde. Der Palast ist nach dem letzten Krieg wiederhergestellt worden, aber er ist dadurch bekannt, daß hier zwischen 1845 und 1847 die Ballette und Vaudevilles von M. Pion gezeigt wurden, hier der Vize-Gouverneur der Stadt wohnte (1853—1854), der russische Schriftsteller I. Lashetschnikow, und früher, im Jahre 1812, sich hier das Stabsquartier Napoleons befand. (Ein Jahrhundert später wurde neben dem Gouverneurspalast ein Obelisk zu Ehren des Sieges über Napoleon errichtet.) Und noch ein starkes Jahrhundert später war hier das Kriegs- und Revolutionskomitee untergebracht, das die Sowjetmacht verkündete... Man möchte glauben, daß im kommenden Jahrhundert hier, wenn es irgend eine Macht geben muß, so es nur eine demokratische sein wird (Vielleicht brauchen die Menschen schon überhaupt keine Macht mehr?).

Unweit vom historischen Zentrum entfernt, am steilen Ufer der Westlichen Dwina, befand sich (in der heutigen uliza Politechnitscheskaja) das Kloster der Basilianer.

Man sollte darauf hinweisen, daß in der jüngsten Zeit in Belarus Meinungsverschiedenheiten zwischen den Konfessionen darüber entstehen, wem dies oder das Gebäude gehört. Oft kam es vor, daß eine Kirche von Hand zu Hand ging. So ist auch das Kloster der Basilianer an der Stelle der ehemaligen orthodoxen Uspenskaja zerkow (Himmelfahrtskirche) errichtet, die seit dem XIV. Jahrhundert bestanden hatte. Die Steinkirche und der Wohnkomplex des Klosters wurden jedoch von 1743—1785 durch den Architekten I. Fontano errichtet. Der Komplex ist dadurch interessant, daß dies ein Architekturdenkmal der Zeit des Übergangs vom Barock zum Klassizismus ist und der Klostertrakt T-förmig angelegt ist. Das Gebäude wurde gleichsam parallel zur Westlichen Dwina errichtet, aber in seinem kurzen zweistöckigen Teil war einst die innere, «warme» Kirche. Ihr zylindrisches Gewölbe hat wunderschöne Wölbungen...

Am rechten Ufer der Dwina steht, wenn man geradeaus schaut, fast gegenüber die

Barbarakirche (kostjol Warwary) (heutige uliza Leningradskaja), die einst (1785) auf dem katholischen Friedhof, zusammen mit dem Glockenturm erbaut wurde. Am Ende des XIX. Jahrhunderts umgebaut, erscheint sie heute als ein Denkmal der Neugotik. Die Kirche ist eine dreischiffige Basilika mit zwei Türmen an der Hauptfassade. Jeder Turm hat eine dreistöckige Komposition, und zwischen den Türmen befindet sich das Eingangsportal.

Auf dem Freiheitsplatz (plotschad Swobody), dem ehemaligen Kathedralenplatz (pl.Sobora), steht ein Denkmal der bürgerlichen Architektur des XIX. Jahrhunderts, das klassizistische Züge aufweist. Zusammen mit der Nikolaj-Kathedrale (Nikolajewskij sobor), die nicht erhalten geblieben ist, hat es einst die Komposition des ganzen Platzes abgerundet.

Überhaupt könnten die nicht erhalten gebliebenen Denkmäler der Vergangenheit eine gesonderte Beschreibung ausmachen. Genau genommen, existiert die gesamte Witebsker Schule der Baukunst, die sich im XVII—XVIII. Jahrhundert in der Holzbaukunst von Witebsk ihre Reife erlangte, nur in den Plänen jener Kirchen, die als erste abbrannten, weil Holz das schwächste Material in der Reihe der ununterbrochenen Kriege ist: die Auferstehungskirche (Voskresenskaja z.), die Verwandlungskirche (Preobraschenskaja z.), die Wwedenskij-Kirche, die Dreifaltigkeitskirche (Troizkaja z.) auf dem Peskowatik, die Dreifaltigkeitskirche des Markus-Klosters (Troizkaja zerkov Markowa monastyrja), die Elias-Kirche... Sie alle waren ziemlich originell, so daß man von einer besonderen Schule sprechen kann, wie wir von einer Schule traditioneller gewebter Leinenstoffe, die im Witebsker Gebiet hergestellt werden, oder von Witebsker Keramik, deren Erzeugnisse bei archäologischen Ausgrabungen gefunden wurden, sprechen können.

Alte Wohnhäuser von Witebsk kann man auch heute noch in der Suworow-Straße sehen, in der Tschechow-Straße und der Tolstoj-Straße. Interessant ist zum Beispiel die ehemalige geistige Lehranstalt für Jungen an der Ecke Suworow-Straße/Tschechow-Straße, die 1890 im spätklassizistischen Stil erbaut wurde. Oder das Haus Nr. 4 in der Tolstoj-Straße: Zwischen 1882 und 1910 arbeitete hier der Gymnasiallehrer, der belorussische Ethnograph und Folklore-Forscher N. Nikiforowskij; oder das Haus Nr. 7 in der Krylow-Straße, das am Ende des XVIII. Jahrhunderts als Hauptgebäude des Basilianerklosters errichtet wurde. (Das hiesige frühere Gymnasium besuchte der junge Dekabrist I. Gorbatschewskij).

In Witebsk gibt es viele Gebäude der modernen Geschichte, besonders der Partisanenbewegung, aber auch neun Lenin-Denkmäler. Aber über diese Denkmäler ist bedeutend mehr geschrieben worden als über die tausendjährige Geschichte der Stadt. Deshalb hätten wir es gern, daß Sie auch die andere Stadt sehen, welche,— wie irgend eine beliebige Stadt des heutigen Europas —, voller Kirchen ist, den verschiedensten, und alle mit ihrer eigenen Geschichte, eine Stadt mit Menschen, die hier in den vergangenen Jahrhunderten gelebt haben. Im Verwaltungsbezirk Witebsk, auf dem Landgut Tapino, gab der Reformator und Schriftsteller Wasil Tjapinskij im Jahre 1580 — in seiner eigenen Druckerei — ein Evangelium heraus, das von ihm in die altbelorussische Sprache übersetzt wurde; im Witebsker Gebiet wurden Franzisk Skaryna und Simeon von Polozk geboren; hier arbeitete die berühmte Druckerei des Spiridon Sobol (1630). Im Rajon Beschenkowitschi wurde der Staatsmann und bekannte Mann des öffentlichen Lebens Lew Sapega (1557—1633) geboren, der großen Anteil an der Schaffung

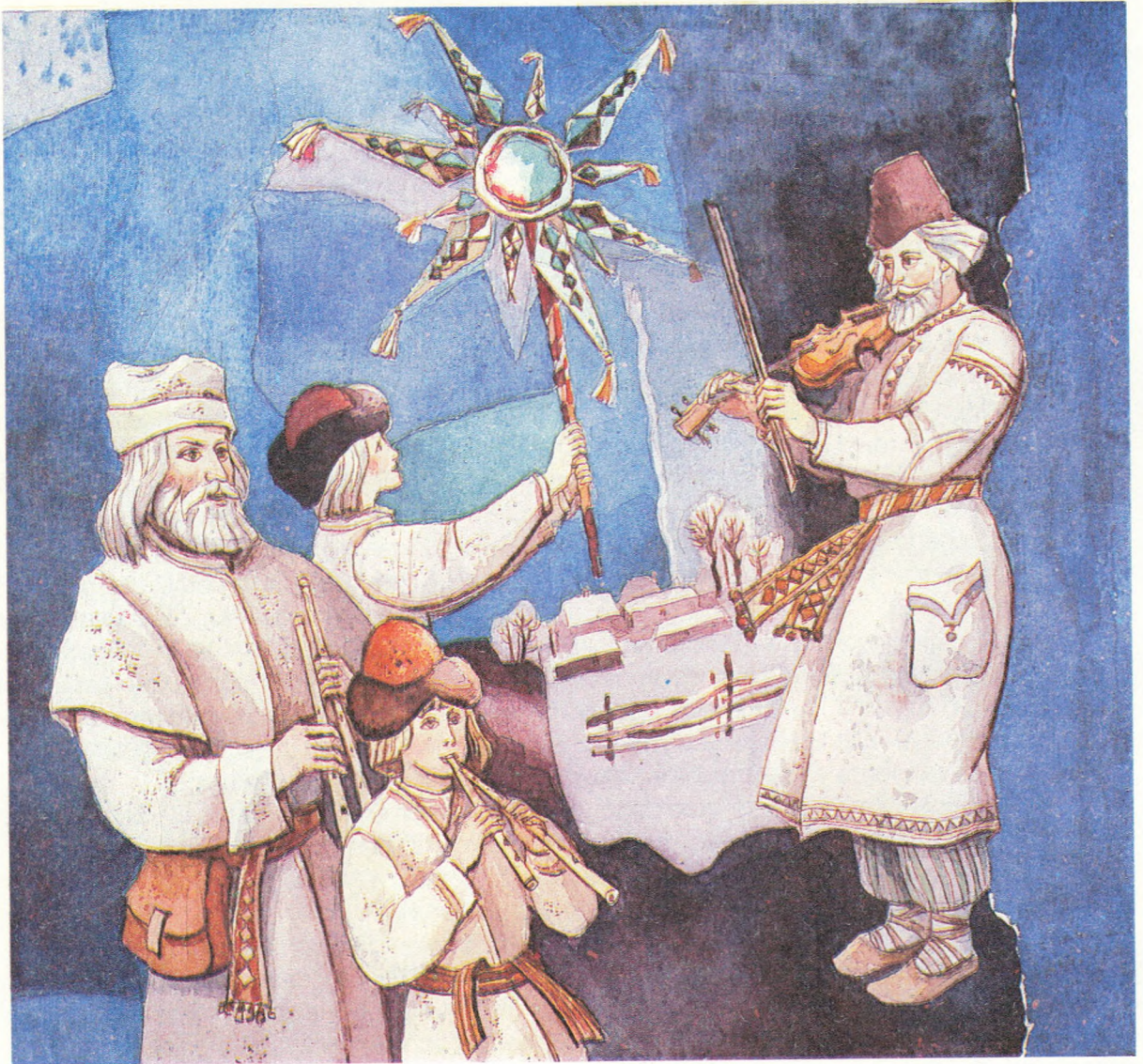
des Statuts des Litauischen Großfürstentums hatte, in dem das Rechtssystem festgeschrieben wurde, das einen großen Einfluß auf die Entwicklung des Rechts in Polen, Rußland, Lettland, Estland und der Ukraine hatte und auf dem ganzen Gebiet von Belarus von 1831 an von den russischen Obrigkeiten langsam abgeschafft wurde. Für seine Zeit vollendet, erscheint das Statut als eine einzigartige Informationsquelle für das Leben unserer Ahnen, ihre Bräuche und den Stand der kulturellen Entwicklung. Im Witebsker Gebiet waren die bekannten Künstler I. Repin, I. Chruzkij, der belorussisch-polnische Poet und Künstler A. Rypinskij, der Bildhauer G. Diochowskij tätig...Und viele, viele andere, die in ihrem Innersten danach strebten, ihrem Heimatland zu künstlerischem Ansehen zu verhelfen...

Das heutige Witebsk ist ein großes Industriezentrum mit einer gut entwickelten Industrie. Aber es ist auch jene Stadt des Mark Chagall, eine Stadt, die die ganze Welt auf seinen «Witebsker» Bildern kennengelernt hat, mit ihren gemütlichen Gäßchen, von denen nur wenig übrig geblieben ist,— und doch hat es überlebt! Hier wird jetzt das Mark-Chagall-Museum eröffnet, das Heimatmuseum wird mit neuen archäologischen Funden bereichert, alte Gebäude werden restauriert. Und, wie vor langer Zeit steht hier das Rathaus,— das Symbol für die Unabhängigkeit der Stadt, und die Uhr des Rathauses mißt die Zeit. Wir wollen zeigen, was das für eine Zeit war...

Belorussische Legenden sind von Motiven von Erzählungen der ganzen Welt und der Bibel durchdrungen. Bei uns gibt es das Märchen von den zwei Brüdern,— Kusma und Demjan, die den Drachen besiegten (die Motive der Zwillingbrüder gehen auf die hinduistischen Zwillingsgötter der Aschwinen und die griechischen Dioskuren zurück). Im Witebsker Gebiet gibt es die Legende von einer Frau, die einem heiligen alten Mann half und gemeinsam mit ihm ihr böses Dorf verließ, sie aber wandte sich um und wurde in eine Salzsäule verwandelt (wie Lots Frau); am meisten gibt es aber im Witebsker Gebiet Erzählungen von Hünengräbern, wo Recken in ewigem Schlaf ruhen.

Die Autoren erinnern sich auch, wie zur Osterzeit «walatschobniki» ins Dorf zogen,— Menschen, die unter den Fenstern sangen und zum Spiel der Lyra Balladen erzählten. Diese Lieder haben sich erhalten, und wir hoffen, daß Sie sie von Sängern des Volkstanzensembles «Sjaljonyja agentschiki», dem Lied- und Tanzensemble «Maladosz» oder dem Ensemble «Wizj abtschanka» hören werden, daß Sie die herrlichen Erzeugnisse aus dem goldglänzenden Stroh sehen werden, die Sagenvögel oder die «Spinnen», die das Weltall symbolisieren und die früher in jedem belorussischen Haus zu finden waren. Oder Sie werden vielleicht sehen, wie am Sjomucha-Tag, dem christlichen Pfingstfest, der Hof mit jungem Birkengrün geschmückt wird und die Frauen den Fußboden mit duftendem Schilf auslegen. Am Morgen geht über der Dwina die Sonne auf, von der in einem belorussischen Rätsel gesagt wird: Auf dem Feld, auf dem Feld sitzt ein flinker Vogel. Niemand holt ihn herunter: kein Zar, keine Zarin, und auch kein schönes Mädchen.

Unweit des alten Schloßgebietes fließt das Flüßchen Dunaj in die Dwina,— eine Erinnerung an die slawischen Vorfahren, die an der weiten Donau waren. Auch diese Erinnerung lebt in alten Namen in Witebsk weiter, in seiner Geschichte, in seinen Liedern. Der mächtige Stamm der Kriwitschen, der sich hier an verschiedenen Stellen ansiedelte und Belarus einen seiner ersten Namen gab,— Kriwija —, ist als sehr eigentümlich in die Geschichte eingegangen, von dem sich bis zum heutigen Tag viele heidnische Bräuche erhalten haben, die man nicht sofort deutlich wahrnimmt, die aber auch heute noch in unserem Volk lebendig sind.

Калядная зорка
Bethlehemsstern

Das historische Orscha, von dem nur die archäologische Ausgrabungsstätte Samtschistsche beim Zusammenfluß der Orschiza mit dem Dnepr erhalten geblieben ist, wird in Chroniken zum erstenmal im Jahre 1067 unter der Bezeichnung Orscha erwähnt. Der Anlaß für die Erwähnung war ein recht tragischer — gerade hierher kam der Polozker Fürst, Recke und Krieger Wseslaw Tscharodej zu einer Begegnung mit den Kiewer Fürsten Jaroslawitsch. Er kam hierher, weil er dem Schwur Glauben schenkte, Wseslaw nichts Böses anzutun, sondern mit ihm nur Gespräche zu führen, was die Fürsten mit Küssen des Kreuzes bekräftigten.

Hier begann, vom Juli des Jahres 1067 bis zum April 1069, Wseslaws — und seiner Söhne — Weg als Unfreier, als Gefangener Kiews. Dann geschah etwas Unerwartetes: Die Kiewer verjagten ihren Fürsten, befreiten Wseslaw aus dem Gefängnis und setzten ihn feierlich als Fürsten von Kiew ein...

Das Datum 1067 begann man als den historischen Beginn der Stadt anzusehen, die in die Geschichte von Belarus als Stadt der Meister des Schnitzer- und Druckerhandwerks eingegangen ist, und auch als Stadt militärischen Ruhmes.

Heute ist dort, wo die ersten Häuser und der Fürstensitz waren, bloß ein Platz, der sich um 6—7 m über das angrenzende Gebiet erhebt. Im XII. Jahrhundert hatte die Stadt ungefähr 5000 Einwohner, — recht viel für die damalige Zeit. Orschas äußerst vorteilhafte Lage als Vorposten des Polozker Landes im Osten verlieh der Stadt Vorzüge gegenüber Smolensk, das danach strebte, allein die Wasserwege zu beherrschen und sich nach Süden und Kiew hin auszudehnen. Orscha war eine gut befestigte Stadt: Im Jahre 1397 widerstand sie einer recht langen Belagerung durch den Smolensker Fürsten Swjatoslaw, und Archäologen sprechen von einem 4—5 m hohen Verteidigungswall, aber auch über einen Verteidigungsgraben, der etwa 6 m tief und etwa 14 m breit war.

Als aber im Jahre 1401 Swidrigajlo das Schloß von Orscha bestürmte, vermochten sich die Verteidiger nur zwei Tage der Angriffe zu erwehren,— vielleicht auch deshalb, weil Swidrigajlo «ihr» Fürst war, der Sohn des Großfürsten Olgerd. Er regierte in Witebsk, wurde aber von dort von Witowt vertrieben. (Danach aber, im Jahre 1408, suchte er sogar die Unterstützung Moskaus gegen Fürst Witowt und wurde nach dessen Tod selbst Großfürst.)

Es ist interessant, daß Fürst Witowt in Orscha ein Schloß aus Stein bauen ließ. Davon wissen wir aus einem Brief, den er an die Ordensleitung in Königsberg (dem damaligen Krolewez) mit der Bitte schickte, nach Orscha möglichst bald Baumeister und Steinmetze zu schicken, um die Arbeit nicht zu verzögern.

Mit einem anderen Fürsten, Skirgajla, war Orscha in Geldangelegenheiten verstrickt. Dafür, daß die Einwohner ihn unterstützten (während die Polozker — umgekehrt — ihn verjagten), bezahlte die Stadt 1435 einen sehr großen Beitrag. Überhaupt kam der Kampf der Großfürsten Olgerd zwischen seinen Leuten unsere Länder und auch unsere Vorfahren teuer zu stehen (wie das bei allen Streitigkeiten unter Machthabern der Fall ist). Aber das waren sozusagen innere Mißgeschicke. Am Ende des Jahrhunderts begannen unter Großfürst Aleksandr (der übrigens mit Jelena, der Tochter Iwans III., des Moskauer Großfürsten, verheiratet war) die Kriege mit Moskau.

Orscha mußte als Grenzstadt des Litauischen Großfürstentums die ersten Schläge des östlichen Nachbarn hinnehmen. Und gerade auf das Jahr 1500 beziehen sich die Erwähnungen über den Bau neuer Verteidigungsanlagen, später auch über Zusammenstöße mit dem Moskauer Heer. Viele Male brannten als Folge Orschas Türme und Mauern, bis im Jahre 1514 die bekannte Schlacht des Heeres des Großfürstentums Litauen unter dem Befehl des Hetmans Konstantin Ostroshskij mit den Moskowitern stattfand.

Das ist einer der allerbesten belorussischen Krieger, der einer gesonderten Darstellung würdig ist. Nicht umsonst befindet sich eine Darstellung der Schlacht bei Orscha im Nationalmuseum in Warschau, aber am meisten können die Belorussen auf diese Schlacht stolz sein, war doch Fürst Ostroshskij der Befehlshaber in der Schlacht. Er, der einzige Orthodoxe in den höheren Staatsorganen der Rzeczpospolita, hatte aufgrund seiner Verdienste einen großen Einfluß auf den König und litauischen Großfürsten Shigimont, wie schon vorher auf Aleksandr, dessen Vorgänger.

Ein besonderes Nachrichtenblatt, das 1514 in Nürnberg herausgegeben wurde, war der Schlacht bei Orscha gewidmet. Sie ist in europäische Chrestomatien als Beispiel für einen Sieg über weitaus stärkere Feindestruppen und auch als Beispiel militärischer Taktik eingegangen. Das alles geschah am 8. September. Immer wieder sorgt das Leben für völlig unerwartete Zusammentreffen, so auch hier: Kurz vor der Schlacht trafen Michail Glinskij, der zuvor die Tataren bei Klezk besiegt hatte und nach einer Meinungsverschiedenheit mit dem König nach Moskau geflohen war und jetzt mit seinen ehemaligen Feinden antrat, und sein Neffe zusammen, Fürst Konstantin, der später ein Nationalheld wurde. Nicht umsonst hat selbst der römische Papst den Sieg bei Orscha zum Feiertag erklärt, und in der internationalen Politik führte sie zu einer

Erwärmung in den Beziehungen zwischen Kaiser Shigmont und Kaiser Maximilian. In Wilnja, der Hauptstadt des Fürstentums, wurde zu Ehren des Sieges eine Kirche aus Stein für den Heiligen Nikolaj gebaut, und kurz davor fand der feierliche Einzug des siegreichen Fürsten statt.

In der Kulturgeschichte des XVI. Jahrhunderts hat auch F. Kmita-Tschernobylskij, Starost in Orscha, seinen Platz, der im Briefwechsel mit dem König und hohen Staatspersonen des Fürstentums stand. Dieser Briefwechsel trägt Kennzeichen eines Talents und enthält reiches Material über das Leben jener Zeit.

Im Jahre 1620 erhielt Orscha das Magedeburger Stadtrecht und sein Wappen: ein goldener Halbmond auf blauem Hintergrund, zwischen den Enden des Mondes befindet sich ein silbernes Kreuz. In seiner weiteren Geschichte entwickelte sich die Stadt der politischen Lage entsprechend, was sich auch in ihrer Architektur auswirkte: Wenn 1604 ein Jesuitenkollegium gegründet wurde, so 1623 das Kuteinskij-Bogojawlenskij-Kloster (die orthodoxe Brüderschaft war schon früher, im Jahre 1592, entstanden). Diese unsichtbare Grenze war für die Kultur sehr zu spüren. Gerade die religiöse Opposition führte dazu, daß Graveure nach Moskau gingen, wo sie wundervolle Muster der Kunst schufen, sowie Drucker, die den Klöstern von Novgorod und Iwer die berühmte Druckerei brachten, die im Kuteinskij-Kloster eröffnet worden war.

Dieses Kloster wird jetzt restauriert. Genau genommen, kann gerade dieses Kloster eine Vorstellung von der Architektur jener Zeit vermitteln, obwohl das Hauptzentrum des Buchdrucks, die Bogojawlenskij-Kathedrale, nicht erhalten geblieben ist. (In ihr befanden sich nach Beschreibungen 38 Original-Wandzeichnungen, aber sie brannte 1885 nieder.) Dafür existieren noch die Kirche des Heiligen Geistes (Swjatoduchowskaja zerkow), der zweistöckige Klostertrakt und ein Teil der Einfriedung.

In der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts befand sich eben hier, in dem Kloster, das größte Zentrum des kyrillischen Buchdrucks in Belarus. Es wurde mit Geldern des Mogiljower Mäzens Bogdan Statkewitsch von dem aus dem Gebiet von Mogiljow stammenden Spiridon Sobol eröffnet, der hier einige Bücher herausgab, darunter auch die für den Lehrbetrieb gedachten Bücher «Tschasoslow» (Kirchengebetbuch) und «Bukwar» (Fibel), nach denen in den Schulen belorussische, russische und ukrainische Kinder lernten.

Spiridon Sobol war ein aufopferungsvoller Mensch, der sich um die Eröffnung von Schulen kümmerte, der auch in viele Sprachen übersetzte. Man weiß, daß er auch in Moskau eine Druckerei eröffnen und dort auch die Kinder in Griechisch und Latein unterrichten wollte, dies wurde jedoch abgelehnt, weil man ihn verdächtigte, Unierter zu sein. Danach leitete der Abt des Klosters die Druckerei, und bis zum Jahre 1654 waren bereits ca. 20 Buchtitel erschienen, die in Belarus, der Ukraine und in Rußland verkauft wurden.

Eine Zeitlang wohnte bei diesem Kloster der belorussische Geistliche und Politiker, der Schriftsteller Afanasij Filippowitsch, ein Mönch, später Abt des Simeon-Klosters in Brest. Er ist durch seine glühenden Reden gegen die Unierte Kirche, durch Artikel und Bücher bekannt. Nachdem er in das Kiewer Höhlenkloster verbannt worden war, wurde er später erschossen, weil man ihn bezichtigte, den Kosaken B. Chmelnizkijs geholfen zu haben.

In eben diesen Jahren, in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts, wurde auf dem Grundstück des Klosters die Kirche des Heiligen Geistes errichtet. Sie hat einen rechteckigen Grundriß mit einer sich anschließenden fünfseitigen Apsis, einen zweigeschossigen, Glockenturm und eine kleine Sakristei. Einst befanden sich hier eine über sechs Reihen sich erstreckende geschnitzte Ikonenwand sowie Fresken,— Arbeiten des Meisters Rygor.

Wie kunstvoll die Schnitzereien auf der Ikonenwand waren, können wir an den Mustern ersehen, die im Moskauer Kreml erhalten geblieben sind,— eben dort arbeiteten diese Meister. Im Woskresenskij-Palast gibt es eine wundervolle Arbeit: Auf einem türkisfarbenen Hintergrund sind geschnitzte Details aufgetragen worden. Sie sind vergoldet und mit Lackfarben bedeckt, mit rotem Lack über dem Gold und mit grünem über dem Silber. Die Schicht mit den Malereien, die auf die goldene oder silberne Grundlage aufgetragen worden ist, glänzt wie farbige Emaille, und das verbindet sich mit den geschnitzten Details selbst. Die Namen der Schnitzer aus Orscha sind bekannt. Es waren Ippolit und der ehrwürdige Arsenij, Osip Andrejew und Andrej Fjodorow, die im Kreml arbeiteten.

Die Klosteranlage ist ein Architekturdenkmal des belorussischen Barocks. Hier gab es auch Gebäude, in denen die Mönche speisten, sowie Klosterzellen der Mönche der geistlichen Lehranstalt.

Interessant ist, daß mit diesem Kloster auch die Höhlen am Stadtrand in Verbindung stehen, in den Gemarkungsgebiet «Dubki», wo ebenfalls Mönche lebten. Zumindest wurden in den zellenartigen Höhlen kleine Öfen und Leuchter gefunden. Diese Höhlen waren ziemlich geräumig. Später wurden sie zugeschüttet, aber Gänge führten aus ihnen auch bis zum Stadtrand, und das war kein Zufall: Bei den ununterbrochen geführten Kriegen auf dem Gebiet von Orscha mußte man sich eine Zuflucht unter der Erde suchen. Möglicherweise werden die Höhlen für Besucher geöffnet werden. Sie können viel über das Leben der Mönche von Orscha erzählen.

Andere Mönche, die in Orscha lebten, die Jesuiten, haben sich die Erinnerung an sie auf besondere Art bewahrt,— mit dem «Kodex von Orscha», einem Sammelband von Handschriften, der Dramen mit Zwischenspielen enthält, die in der geistlichen Lehranstalt und im Schultheater, das hier von 1610 bis 1703 existierte, aufgeführt wurden. Überhaupt hat Belarus seinen — nicht geringen — Beitrag zur europäischen Theater- und Musikkultur geleistet.

Zu der Entwicklung der Kultur haben auch die zahlreichen Schulen bei den Klöstern beigetragen. Man braucht nur die Kirchen aufzuzählen, die den verschiedenen Orden gehörten, um die breite Palette des religiösen Lebens von Belarus in jener Zeit zu erkennen:

Da sind die Holzkirche für Elias, den Propheten von 1505 (zerkov Ilji Proroka), das Bernardinerkloster (1636), das der Basilianer (1642), der Dominikaner (1649—1650), der Franziskaner (1680), der Trinitarier (1714), der Mariawiter (XVIII. Jh.), die Himmelfahrtskirche (zerkov Woznesenija, 1757), die Johanneskirche (zerkow Ioanna Bogoslowa, 1790)... Alle diese Kirchen sind zu verschiedenen Zeiten zerstört worden; Chroniken und Archivsammlungen sind verschwunden...Erst 1812 wurde ein handschriftliches Denkmal aus dem XIII. Jahrhundert gefunden; — das Evangelium von Orscha, das, außer dem großen Wert des Textes selbst, seltene

Denkmäler der Malerei enthält: Miniaturen, künstlerisch ausgemalte Anfänge von Seiten und Kapiteln sowie Initialen. Es befindet sich heute in der Zentralbibliothek der Akademie der Wissenschaften der Ukraine.

Von dem Basilianerkloster, das in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts erbaut wurde, ist ein Wohnhaus erhalten geblieben, das im Zentrum von Orscha steht, am rechten Ufer der Orschanka. Es ist in einem Galeriestil erbaut und trägt Züge des Barocks und des frühen Klassizismus. Von 1832 an gehörte der Bau dem orthodoxen Pokrowskij-Kloster, heute ist er ein Wohnhaus.

Auf dem linken Ufer des Dneprs steht die Kirche des Propheten Elias, die 1880 an der Stelle der hölzernen Kirche erbaut wurde. Die Kreuzkuppelkirche trägt Züge des pseudorussischen Stils, — mit ihrem Schmuck, ihren Zwiebeltürmen, die für die Architektur von Belarus untypisch sind.

In Orscha wurde der belorussische Schriftsteller geboren, dessen Schaffen einen großen Einfluß auf die gegenwärtige geistige Wiedergeburt hatte: Wladimir Karatkewitsch. Seine Romane «Ähren unter deiner Sichel», «Das schwarze Schloß Olschanskij», «Die Ankunft von Christus in Gorodno» und andere prägen auch heute das nationale Bewußtsein der Belorussen, indem sie den tragischen Bruch zwischen zwei benachbarten Kulturen, zwei Religionen überwinden. In Orscha ist eine Straße nach ihm benannt und gibt es auch ein kleines Museum.

An modernen Unternehmen gibt es in der Stadt Leinenkombinat, dessen Produkte in viele Länder der Welt gehen. Hier, im Norden von Belarus, wächst qualitativ hochwertiger Flachs, dessen Blüten zum poetischen Symbol unseres Landes geworden sind. Dem Flachs, der Baumwolle des Nordens, sind viele Lieder gewidmet, viele Redensarten und Sagen. Hier, in der Leinenfabrik, werden schöne Tischtücher, Servietten und Stoffe gewebt. Unsere Frauen haben einst mit Spinnen und Weben die langen Winterabende verbracht, und in jedem Haus gab es einen Webstuhl, Spinnräder und Schiffchen, all das, was man heute in volkskundlichen Museen findet. Man kann sagen, daß das Kunstweben heute in Belarus wiederentdeckt wird, wie überhaupt viele alte volkskundliche Handwerke wiederentdeckt werden: — die Töpferei, die Schnitzerei, das Strohflechten.

Hier an den Häusern sind viele Gedenktafeln angebracht, die den Ereignissen des vergangenen Krieges gewidmet sind. Sie harmonieren in gewisser Weise mit den zahlreichen Hünengräbern auf dem Gebiet der Stadt und des umliegenden Bezirkes. So befinden sich zum Beispiel 2,5 km vom Stadtgebiet entfernt, im Gebiet «Dubki» auf dem linken Dneprufer, 30 unversehrte Hünengräber. Ja, Orscha hat eine reiche, sich über viele Jahrhunderte erstreckende Geschichte, die noch ihrer wirklichen Erforschung harret.

Адам Міцкевіч — геніяльны сын двух народаў
Adam Mickiewicz, genialer Sohn zweier Völker

Mir — Korelitschi — Nowogradok

rst in den letzten Jahren begannen immer öfter Publikationen darüber zu erscheinen, daß Novogradok die erste Hauptstadt des Großfürstentums Litauen-Rußland-Shemojtskoje war,— des neuen Staatsgebildes, das, nachdem es die alten belorussischen Gebiete und auch Shemotskoje in sich aufgenommen hatte, zu seinem Kernland die Gebiete am Neman machte, die, wie eine der jüngsten Theorien belorussischer Gelehrter besagt, auch jenes historische Litauen waren, über das die Historiker immer noch streiten. Wie dem auch sei, dieser Staat begann mit der Zeit eine bedeutende Rolle in der Geschichte Europas zu spielen, dann aber wurde er ein Bestandteil der Rzeczpospolita und begann seine Bedeutung zu verlieren. In den beiden letzten Jahrhunderten aber bekam er, als er ein Teil Rußlands wurde, gar die Bezeichnung «Nordwestgebiet». Es versteht sich, daß es sich hier nur um die belorussischen Gebiete handelt; — das gegenwärtige Litauen, das Teil dieses Staates war, hat seine eigene, nicht minder dramatische Geschichte...

Das Interesse der Gelehrten und Literaten an diesen Gebieten nimmt immer mehr zu, und ihre Vergangenheit wird zum Gut des eigentlichen Volkes.

Also — auf dem Kilometerstein 100 der Brester Chaussee steht der Hinweis: Mir.

Einige Kilometer rechts ab,— und am Horizont tauchen die mit roten Dachziegeln gedeckten Türme des Schlosses von Mir auf. Es sind vier an den Seiten und einer über dem Eingang. Einstweilen sind zwei Türme restauriert, in einem wurde 1992 eine Ausstellung eröffnet.

Die Bezeichnung der Stadt Mir («Mir» hat in den slawischen Sprachen außer seiner Grundbedeutung «Frieden» auch die Bedeutung «Gemeinschaft /Gemeinde von Menschen») ist eng mit der Geschichte des Schlosses verbunden... Zum erstenmal wird der Name 1395 erwähnt. Damals fielen Kreuzritter, deren Anführer der Großmeister des Teutonischen Ordens

Konrad von Jungingen war, nach einem erfolglosen Versuch, Nowogrudok einzunehmen, über weniger befestigte Städte her,— Mir und Lida, und zerstörten sie.

Der erste Besitzer von Mir war der Bojar Senka Gedygoldowitsch, dem der litauische Großfürst Sigismund Kejstutowitsch und danach die Fürsten Ilinitsch die Stadt schenkten.

Zu Zeiten des Enkels des ersten Ilinitsch, Jurij, ging Mir, und zwar im Jahre 1555, in die hier geschaffene Grafschaft ein. Nach 13 Jahren, als Jurij starb, ging diese Grafschaft nach Jurijs Vermächtnis, zusammen mit dem Schloß, an das Geschlecht der Radziwills über.

In jenen Zeiten war das eines der berühmtesten Geschlechter von Großgrundbesitzern, und es existierte die Redensart: «Besser als Radziwill geboren zu werden, denn als ein König.»

Die Vermächtnisurkunden der beiden Ilinitschi sind erhalten geblieben. Hier ist ein Auszug aus einer, die in altbelorussischer Sprache geschrieben und von König Shigmont(Sigismund) bestätigt wurde: "...Der Starost von Berestje, der verstorbene Pan Stschasnyj Jurewitsch Ilinitsch, hat auf seinem Totenbett, guten Gewissens und bei vollem geistigen Bewußtsein, freiwillig und ohne jeglichen Zwang von irgend einem Menschen, nach seinem Tod testamentarisch seinen Sohn Jurij zum Erben bestimmt..." Gleichzeitig kann man — sogar in den allerletzten über Mir erschienenen Büchern — Ungenauigkeiten derart lesen, daß die Stadt und das Schloß litauischen Feudalherren gehört hätten. Das sind letzte Spuren des Totschweigens und Absprechens einer eigenen belorussischen Geschichte...

Der erste der Radsivills begann auch in Mir das festungsartige Schloß zu bauen, das wir gegenwärtig kennen.

Jene Zeit war sehr unruhig: Krimtataren fielen in vielen Wellen über unser Land her, um sich mit Beute wieder zurückzuziehen. Wer weiß, wie viele belorussische bzw. litauische Mädchen damals auf die Krim entführt wurden, um den Nachkommen der Eroberer Kinder zu schenken. Es ist kein Zufall, daß es unter unseren Legenden auch diese gibt:

«Der Lieblingssohn des Chans erkrankte einmal schwer. Wie viele Ärzte mühten sich ab, ihn zu heilen! Aber alle ihre Anstrengungen führten zu keiner Besserung. Aber dann versuchte eines der gefangenen Mädchen ihn zu heilen,— und sie heilte den Sohn des Chans mit einem wundersamen Kraut, das aus ihrer Heimat stammte. Aber statt einer Belohnung erbat sie sich eines nur,— daß der Chan nie wieder Feldzüge nach Belarus unternehmen sollte...»

Das Kraut hieß «tschabrez», bis heute heilt es viele Krankheiten.

Aber die verwegenen Überfälle wurden bald durch den Sieg des Fürsten Michail Glinskij bei Klezk im Jahre 1506 beendet. (Interessanterweise glauben einige Forscher, daß sein eigenes Geschlecht von dem Tataren Mamaj abstammt.) Aber nun kam die Gefahr für die belorussischen Gebiete vom Westen her, von den Kreuzrittern, und vom Osten: Der junge Moskowiter Staat strebte nach einer Ausweitung seiner Machtsphäre nach Westen. Im XVI. Jahrhundert begann

man in Mir neue Stadtbefestigungen zu bauen, einen Erdwall mit einer hölzernen Mauer und vier Einfahrtstoren: dem Schloßtor, dem Wilna-Tor, dem Minsker Tor und dem Slonimer Tor.

Stadt und Schloß waren tatsächlich eng miteinander verbunden. Auch deswegen, weil die Einwohner der Stadt, auch wenn sie gewisse Freiheiten genossen, in fast allem von den Schloßbesitzern abhängig waren, was sich auch nicht änderte, als 1579 Mir teilweise das Magdeburger Stadtrecht übertragen wurde. Nichts desto weniger war ihre Abhängigkeit von den Großgrundbesitzern nicht so vollständig und allumfassend wie beispielsweise im benachbarten Moskau, wo sich selbst die Angehörigen des Hochadels vor allem als «staatliche Leibeigene» empfanden. Gerade deshalb kam es hier später, während der gewaltsamen Zerschlagung der Rzeczpospolita am Ende des XVIII. Jahrhunderts, als die belorussischen Gebiete zum russischen Imperium kamen, zu Aufständen, und lange Jahre gab es einen Kampf um die verlorenen Freiheiten.

...Die Radziwills gaben der Stadt und den Dörfchen um Mir eine fast großfürstliche Pracht. Der erste Besitzer der Grafschaft, Mikolaj Radziwill Tschornyj (der Schwarze), gab in Berestje (Brest) auf eigene Kosten eine Bibel heraus, gründete eine Druckerei in Mir und ließ — als Beschützer des Protestantismus — kalvinistische Kirchen bauen. Sein Sohn, Mikolaj Krischtow Sirotko, war auch ein Mäzen und Schriftsteller, dessen Tagebuch über seine Reise in den Osten und nach Rom auch heute noch mit Interesse gelesen wird. Gerade er lud in das Schloß von Mir Baumeister aus Italien ein, die den Palast im Schloß zu Ende bauten und ihm romantische und erhabene Züge verliehen.

Das XVI. Jahrhundert ist auch durch die zügige Entwicklung einer großen Zahl von Handwerksbetrieben gekennzeichnet, die für das Schloß und seine Gäste arbeiteten. Zu jener Zeit begann auch der Jahrmarkt in Mir eine überregionale Bedeutung zu erlangen. Gegen Ende des Jahrhunderts wurde nach zeitgenössischen Zeugen auf dem Jahrmarkt von Mir alles verkauft, was die damalige Zivilisation dem Menschen gab. Der Ruf von den reichen europäischen Geschäften mit ihren überseeischen Seidenstoffen erhielt sich so lebhaft, daß man sogar noch im XX. Jahrhundert, wenn das edle Fräulein sich verheiraten wollte, sagte: «Sie ist nach Mir gefahren». Ein eigenartiges Kolorit verliehen die Zigeuner und ihr König der Stadt. Man glaubte, daß sich gerade in Mir gleichsam die «Hauptstadt der Zigeuner» befinde. Es ist möglich, daß eben deshalb hier so viele Pferde verkauft wurden, daß der Jahrmarkt von Mir auch «Konskaja» (Pferdemarkt) genannt wurde. Die Könige der Zigeuner lebten lange in Mir, der letzte von ihnen, ein gewisser Martinewitsch, starb im Jahre 1790.

Zu Zeiten von Sirotko wurden das Rathaus gebaut, das Hospital, die orthodoxe Dreifaltigkeitskirche (Trojzkaja zerkow; 1582) und die Kirche des hl. Mikolaj. Übrigens ist Sirotko (kleiner Weise) das Pseudonym eines berühmten Magnaten (oder auch ein eigenwilliger Beinamen). Solche Namen erhielten viele Vertreter dieses Geschlechts,— nach einem bestimmten Charakterzug. Sirotko, so wurde erzählt, erhielt z.B. seinen Rufnamen so: Während eines Balls vergnügten sich seine Eltern und ließen ihn mit seinen Kinderfräuleins allein. Die

aber gingen weg, um sich den Ball anzusehen, und der kleine Mikolaj lag in seinem Bettchen und weinte. Das sah der König und gab ihm darauf diesen Namen...

Die Kirche des hl. Mikolaj wurde ohne Zweifel zu Ehren ihres Patrons benannt: Mikolaj Radziwill Sirotko. Jedoch war in eben dieser Kirche eine Ikone des hl. Antonij, der bei der Suche nach abhanden gekommenen Dingen half. Diese Ikone war stets von sogenannten «Vota» umhängt, — Bitten, daß der Heilige helfen möge, den verlorenen oder, was wahrscheinlicher war, gestohlenen Gegenstand wiederzufinden (denn nicht umsonst lebte der Zigeunerkönig in der Stadt!). Bei den Kirchen waren in Belarus gewöhnlich auch Schulen tätig. Im XVI. Jahrhundert gab es derer besonders viele, und es waren alle möglichen: unierte, orthodoxe, katholische, protestantische... Das Bildungsniveau war ziemlich hoch, nicht umsonst hatten die Schulabgänger aus dem Litauischen Großfürstentum freien Zugang zu den Universitäten in Deutschland, Holland oder Polen. Bei den Kirchen waren auch Armenunterkünfte, beispielsweise gab es solche in Korelitschi und Ljubtscha, und beim Dekanat in Zirin, nicht weit von Korelitschi, gab es fünf solcher Unterkünfte. Dies war ein reiches Dekanat, wo es auch eine umfangreiche Bibliothek von Büchern gab, die in Wilnja, Suprasl und Lwow, Zentren des damaligen Buchdrucks, herausgegeben wurden. Viele Bücher gab es auch in den Schulen. Übrigens arbeitete und lebte ein gebürtiger Einwohner von Mir, der in der ganzen Welt bekannte Philosoph Solomon Majmon, auch in Deutschland, wo er etwa 20 seiner Arbeiten herausgab.

Es ist bekannt, daß Zirin, — heute ein kleines Dorf — im XVI. Jahrhundert ein eigenes Wappen hatte: ein stehendes Ren mit einem goldenen Kreuz zwischen seinen Geweihgabeln, auf hellblauem Grund.

Wenn man auf dem staubigen, provinziellen und dem heute eng erscheinenden Platz in Mir steht, denkt man an jene Zeit, als hier fröhliche Handwerker mit Gesängen und Heiligenbildern vorberzogen, um das Osterfest oder Weihnachtsbräuche zu feiern. Es waren sehr schöne Feierlichkeiten, mit viel Poesie, Ausgelassenheit und Lichtern. Handwerksbetriebe gab es viele. Wahrscheinlich gab es kein einziges Handwerk, das für die talentierten Männer von Mir zu schwer gewesen wäre, und die Handwerkerinnungen hatten — wie in ganz Europa — ihre eigenen Statuten, strenge Regeln und hohe Anforderungen...

Einst wurden die reichsten Jahrmärkte hier abgehalten, wo die zwei Kirchen stehen, die aus der Zeit des XVI. Jahrhunderts erhalten sind, und gerade hier hörte — in einer nahe gelegenen Kneipe — im vorigen Jahrhundert der bekannte belorussisch-polnische Dichter Wladislaw Syrokomlja die traurige Liebesgeschichte eines jungen Kutschers. Er schrieb ein Gedicht, das im Laufe der Zeit ein sehr beliebtes Lied nicht nur in Belarus wurde, sondern auch in Rußland, wo die Übersetzung bis heute für russisches Volksgut gehalten wird. Das Lied heißt «Als ich als Kutscher bei der Post diente», und es wird bis heute gesungen...

Mir ist nicht nur mit dem Namen Radziwill verbunden. Sein letzter Besitzer, Fürst Wasil Swjatopolk von Mir, lebte in den USA und Deutschland. Es stimmt leider, daß die Familiengruft seiner Vorfahren ausgeraubt worden ist; einst ruhten sie in einer kleinen Kapelle neben dem Schloß. Eben dort befindet sich eine wundervolle Mosaikdarstellung von Christus. Eine charakteristische Erscheinung ist es, daß, wohin man auch geht, seine Augen den Betrachter traurig anschauen und, so will es scheinen, in seine Seele dringen...

Nach dem zweiten Weltkrieg suchten in dem halbzerstörten Schloß die Einwohner von Mir Zuflucht, die den Krieg überlebt hatten und dort Schutz vor Unwetter suchten, weil sie keine Bleibe mehr hatten. Sie kannten eine Legende: Auf einer der Mauern befindet sich der steinerne Kopf eines Hammels, und solange er nicht zerstört wird, wird auch das Schloß weiter existieren. Lange Jahre war es in einem den Zustand, und erst im letzten Jahrzehnt hat man wieder die alten Mauern verstärkt,— vielleicht gelingt es auch, dieses herrliche Bauwerk belorussischer und italienischer Meister, ein Zeugnis der Inspiration und der hohen Kultur unserer Vorfahren, vollständig zu erneuern.

Vor uns liegt der Weg nach Korelitschi, Zentrum eines Rajons, 1958 städtische Siedlung geworden. (Nach der letzten Zählung leben hier 3 700 Einwohner.) Korelitschi wurde an der Rutka gegründet.

Seit dem XIV. Jahrhundert ist es aus schriftlichen Urkunden bekannt. Schon ganz früh (1505) wurde es niedergebrannt, als die Tataren hierhin einen kurzen Zug unternahmen. Danach wieder aufgebaut, wurde es wiederholt erneut zerstört, wie so viele Städte und Orte in diesem Gebiet: 1655 und 1706 brannten es die Schweden fast bis auf die Grundmauern nieder.

Einst war diese Stadt für seine Gobelins berühmt. Heute gibt es keine mehr im Land, einige befinden sich in Polen. Die bekanntesten von ihnen stammen aus einer Reihe, die dem Geschlecht der Radziwills gewidmet war. Wenn man die Gestalten der Krieger auf dem Gobelin «Die Schlacht an dem Fluß Slowetschna» genau betrachtet, spürt man, wieviel Mühe und Begeisterung in sie gelegt wurde. Aber auch Kraft... Nicht umsonst waren doch damals nur Männer Gobelin-Knüpfer. ...Heute werden übrigens bei uns in Belarus die größten Gobelins in der Welt gewebt. Einer davon, die Arbeit des bekannten Künstlers Kistschenko, wurde zum Besichtigungsziel in den Vereinten Nationen. In der Umgebung von Korelitschi gab es einst Porzellanmanufakturen, wo man herrliche Sachen aus Fayence hergestellt hat, auch gab es Werkstätten zur Herstellung von künstlerischen Glaserzeugnissen. Selbst Überreste davon, die in Museen zu besichtigen sind, beeindrucken den Betrachter.

In der Umgebung von Korelitschi gibt es ein Dorf mit der alten slawischen Bezeichnung «Turez» (von dem Namen des Tieres «tur» (Auerochse)). Der Name des Dorfes wird auch seit dem XIV. Jahrhundert in Chroniken erwähnt, aber aus den vergangenen Jahrhunderten hat sich von dem Dorf nur die schöne Schutzkirche erhalten, ein Denkmal aus der zweiten Hälfte des

XIX. Jahrhunderts. Alle Reisenden, die weiter reisen, in das alte Nowogradok, können ihre Kuppeln schon von weitem sehen.

Einst fuhr auf diesem Weg auch der aus seinen Besitztümern verjagte Fürst Mindowg, ein Krieger und Söldner, der von den Bojaren in Nowogradok gastfreundlich aufgenommen wurde und mit der Zeit Großfürst war, indem er die Gebiete und Besitztümer um das Fürstentum Nowogradok vereinte und seinem Machtbereich hinzufügte. Dabei erinnern wir uns, daß über ein Jahrhundert der litauische Großfürst Olgerd (1345—1377) seinen Sohn Wladimir als Fürst des Teilfürstentums Kiew einsetzte und für sich selbst Gebiete bis unmittelbar zum Schwarzen Meer unterwarf. Um sich und seine Macht zu bestätigen, tauchte er seine Lanze ins Schwarze Meer. Später wiederholte er dies in Moskau, wohin er nach Chronikberichten mit einem großen Heer zog, nachdem der Moskauer Fürst Donskoj die Drohung ausgestoßen hatte, Wilnja zum Osterfest niederzubrennen. Olgerd kam selbst zum Osterfest nach Moskau und versprach, Moskau nur unter der Bedingung nicht anzurühren, daß er ein enormes Lösegeld erhielt und daß er zusammen mit dreihundert Reitern in den Kreml reiten dürfe, um seine Lanze am «Moskauer Tor» zu wetzen...

Mindowg (in Chroniken auch Mendog) war eine ungewöhnliche und — man kann auch sagen: hervorragende Persönlichkeit. Ein geschickter Politiker, wurde er zunächst — er war Heide — orthodoxer Christ. Dann, als es ihm vorteilhafter schien, nahm er den katholischen Glauben an und erhielt die Königskrone. Aber, so schreibt die Galizisch-Wolhynische Chronik, «seine Taufe war unaufrichtig, denn insgeheim brachte er seinen Göttern Opfer dar: dem obersten Nanadej, Televelje und Diwerkis, dem Gott der Hasen, und Mindjain. Als er aufs Feld hinausritt und ein Hase aufs Feld sprang, ging er nicht in den Wald und wagte nicht einmal, eine Rute abzubrechen.» Vielleicht war es tatsächlich so.

Aber es ist auch ganz offensichtlich, daß Mindowg ein tapferer, wenn auch gleichzeitig grausamer und herrschsüchtiger Krieger war. In der Geschichte wird folgendes aus seiner Biographie berichtet: Als seine erste Frau starb und zum Begräbnis seine Schwester kam, die Frau des Nalschansker Fürsten Dowmont, setzte Mindowg die Frau einfach gewaltsam bei sich fest, was eine tödliche Beleidigung für sie und ihren Anhang bedeutete. Nach einiger Zeit war gerade dies die Ursache des Todes von Mindowg: Dowmont rechnete mit ihm und dessen beiden Söhnen hart ab...

Mindowgs Sohn, Wojschelk, führte auch ein mehrschichtiges Leben, war er doch Krieger, Fürst und gleichzeitig Mönch, der im Nowgoroder Gebiet, in Lawrischew, ein orthodoxes Kloster gründete. Allerdings stellen einige Chroniken (besonders die Galizisch-Wolhynische) Wojschelk in einem sehr ungünstigen Licht dar, was verständlich ist, denn das Galizisch-Wolhynische Fürstentum war in jenen Jahren der Hauptrivale des Nowgoroder Fürstentums. Also, — in seinen jungen Jahren war Wojschelk gleichsam ein wilder Heide, der Freude dabei empfand, Menschen zu töten. Aber keiner bestreitet, daß sich der junge Fürst, als er gleichzeitig Mönch war, von seiner besten Seite zeigte. Auf dem Beschlag des berühmten

Lawrischewer Evangeliums, das sich jetzt in Petersburg befindet, hat sich die Darstellung eines Heiligen erhalten, und Wissenschaftler glauben, daß eben dies das Abbild Wojschelks ist. Als der Mönch Wojschelk nach dem Tode seines Vaters zur Übernahme des Fürstentums berufen wurde, erreichte er, daß unter seiner Herrschaft das Fürstentum seinen Besitz erweiterte, und Nowogorodok wurde eines der größten Handels- und Kulturzentren. Ausgrabungen beweisen die große Kultur der Handwerker, der Erzeugnisse aus Gold von Meistern und Juwelieren sowie von Töpfern. Gerade mit Nowogrudok ist die Entstehung des heutigen Staatswappens von Belarus, des Reiters, eng verbunden. In der Gustyner Chronik wird berichtet, daß Fürst Witen am Ende des XIII. Jahrhunderts «über Litauen zu herrschen begann und für sich ein Wappen ausdachte und für das ganze Fürstentum ein Siegel: einen mit einem Schwert zu Pferde sitzenden Ritter.» Witen regierte von 1293 bis 1316, und eben zu dieser Zeit entstand das Wappen des Reiters.

Auch wenn später die Hauptstadt des Großfürstentums Litauen-Rußland-Shemojtskoje nach Troki (heute Trakaj) und weiter nach Wilnja verlegt wurde, hatte Nowogrudok (Nowogorodok) im Mittelalter eine große Bedeutung. Nicht umsonst wurde die Stadt von 1415 an die Residenz des obersten orthodoxen Metropoliten des Großfürstentums. Dieser Metropolitan wurde Grigorij Zamblak, ein gebürtiger Serbe, der aber einer Familie entstammte, die hier, auf dem Gebiet des Fürstentums lebte. Anfangs fuhr Grigorij ebenfalls nach Serbien, wo er Abt des Klosters des hl. Pankrates wurde, aber er kehrte wieder nach Nowogrudok zurück.

Den neugewählten Hauptmetropolitan segnete der bulgarische Patriarch, aber der von Konstantinopel erkannte ihn nicht an, weil sich das Fürstentum Nowogorodok vom Patriarchat Konstantinopel gelöst hatte. Zamblak nahm jedoch an der Arbeit des Konstanzer Konzils teil, und 1418 empfing ihn in Rom Papst Martin, wo im Petersdom feierlich eine slawische Liturgie abgehalten wurde.

Die Bedeutung von Nowogrudok bezeugt auch, daß bereits 1422 hier Jagajla, polnischer König und litauischer Großfürst, mit der orthodoxen Sofja Golschanskaja (die später, um polnische Königin zu werden, zum katholischen Glauben übertrat) vermählt wurde, in der Farnyjkirche von Nowogrudok, die zu Beginn des XV. Jahrhunderts erbaut und 1637 umgebaut wurde. Die Krönung Jagajlas fand natürlich in Polen statt, wo er auch seine ersten Ehejahre verbrachte, aber der älter werdende kinderlose König konnte es sich am Ende doch erlauben, sich in der alten Hauptstadt jenes Landes kirchlich trauen zu lassen, aus dem er stammte. Und Gott segnete gleichsam diese Ehe: Zwei Söhne wurden in der königlichen Familie geboren, und beide wurden Könige, so daß die berühmte Dynastie der Jagellonen hier in Nowogrudok ihren Anfang nahm. Aber die Kirche steht wie einst am Fuße eines steilen Berges, wo ein prachtvolles Schloß gebaut wurde, das von weitem zu sehen ist. Dieses Schloß, dessen Überreste seine Stärke noch bezeugen, wurde als Schutz gegen die Kreuzritter gebaut. Nowogrudok war eine der ersten Städte unseres Landes, die mit den Kreuzrittern zusammenstießen und ihre tödliche Macht zu spüren bekamen... Hierher zog 1250 der livländische Magister Andreas von Stierland, stürm-

ten die Magister Heinrich von Plotke, Konrad Walenrod und Konrad von Jungingen (1314/1391/1394), aber diese Stadt war nicht einzunehmen.

Die wirkliche Geschichte von Nowogrudok, das nach einigen Quellen im X. Jahrhundert gegründet wurde, begann, wie wir sehen, im XIII. Jahrhundert, und im XVI. Jahrhundert war das eine herrliche europäische Stadt, die 1511 das Magdeburger Stadtrecht erhielt. In diesem Jahrhundert wurde die Boris-und-Gleb-Kirche an der Stelle einer alten Kirche aus dem XII. Jahrhundert gebaut (Von ihr ist nur ein Teil einer Mauer erhalten geblieben, der in das Fundament der neuen Kirche integriert wurde.). Die neue Kirche jedoch, deren Bau erst im Jahre 1617 beendet wurde, sollte zwei Zwecke erfüllen: einen religiösen und einen strategischen. Nicht umsonst wird die Kirche als Festungskirche bezeichnet. 1637 wurde ein Dominikanerkloster gebaut, danach ein Franziskanerkloster (An seiner Stelle steht heute die Nikolaikirche, die im XIX. Jahrhundert umgebaut wurde) und ebenfalls eine Synagoge.

Das wichtigste Zentrum von Nowogrudok ist der Platz, in den alle Hauptstraßen einmünden. Unweit des Zentrums befindet sich das Landeskundemuseum (1992 eröffnet), und gegenüber, hinter Bäumen, die in den fünfziger Jahren unseres Jahrhunderts gesetzt wurden, kann man das Haus und Museum des großen belorussisch-polnischen Dichters Adam Mickiewicz sehen. Das Geschlecht Mickiewicz schenkte Belarus noch ein zweites Genie: Konstantin Mickiewicz, der als der belorussische Klassiker Jakub Kolas bekannt wurde.

Es wird angenommen, daß Adam Mickiewicz auf dem nicht weit entfernt liegenden Gut Saosje geboren wurde, aber es kann auch sein, daß das in Nowogrudok war. Man weiß, daß er die Dominikanerschule besuchte (1815), unweit des Schloßberges, über den er später seine wundervollen Poeme und Balladen schreiben sollte...Hier, in Nowogrudok, wurde er am 12. Februar 1799 getauft. Hier hatte er eine schwere Krankheit, und hier wurde er auf wundersame Weise gesund, nachdem man ihn zu der Ikone der Gottesmutter von Nowogrudok gebracht hatte. Über diese Ikone schrieb er wahrscheinlich in dem Poem «Pan Tadeusch»: Muttergottes, ...du erlöst die Schloßstadt mit ihren treuen Bewohnern!" Eine wundertätige Ikone der Gottesmutter ist in der Verwandlungskirche (kostjol Preobrashenija oder Farnyj kostjol) erhalten geblieben. Die andere aber (Einige Forscher glauben, daß gerade ihr die Verse an die allerheiligste Frau Maria gewidmet sind, der «durch Wunder in der Ikone von Nowogrudok Berühmten», die unter dem Schutz der Basilianer stand.) erlitt ein eigenartiges Schicksal. Sie wurde sehr schnell unierte Heilige und verschwand ungefähr 1915 aus Nowogrudok, während des Rückzugs russischer Truppen in ihr Land.

In Nowogrudok begann Adam Mickiewicz zum erstenmal seine mächtige dichterische Gabe zu spüren. Fast alle Orte der Stadt sind von ihm besungen worden, auch von Tuganov, wo er Marija Wereschtschak kennenlernte und liebte, und auch der See Switjas, in dem Legenden zufolge Nixen leben; jene switjasanki... Seine Dichtung griff belorussische Legenden und Überlieferungen auf, Bräuche und Riten der Belorussen: Die berühmten «Dsjady» berichten über die alte Verehrung eines Kultes der Vorfahren...

Hier sprach er zusammen mit jungen Freunden, unter denen das Interesse an der vergessenen Geschichte der Belorussen neu erstand, über das unglückliche Schicksal seines Landes. In der Ballade «Ich liebe» erzählt er, wie er spät nachts nach Ruta fuhr und eine Geistererscheinung sah: ein Mädchen, das erzählte, daß es wegen einer einst zurückgewiesenen Liebe leide...

(Übrigens wurde 1574 in dem Dorf Ruta — damals ein kleiner Flecken — der belorussische Schriftsteller des XVII. Jahrhunderts Iosif Weljamin Ruzkij geboren, der auch der dritte unierte Metropolit war. Er stellte auch die Verordnung über den unierten Orden des hl. Basilius zusammen, und vor seinem Tod gab er in Krakau sein «Vermächtnis» heraus, und zwar in lateinischer Sprache.)

Ein Freund von Adam Mickiewicz war der spätere Volksheld von Chile, Ignatij Domejka, der ebenfalls bei Nowogrudok geboren wurde, und zwar auf dem Landgut Nedwedka. Nach der Niederschlagung des Aufstandes von 1831, der gegen den russischen Absolutismus gerichtet war, fuhr er zunächst nach Sachsen und später, zusammen mit Adam Mickiewicz, nach Paris. Mit 35 Jahren begann er ein neues Leben: Er fuhr nach Chile, wahrscheinlich ohne zu wissen, daß er für lange Zeit, für immer, in diesem Land leben würde, 46 Jahre, daß er sein Held werden wird, zu dessen Ehren in den Kordilleren eine Bergkette benannt werden wird, Mollusken, ein Mineral und eine Blume. Vor seinem Tod konnte er das Gebiet von Nowogrudok besuchen, aber er starb in Santiago, wo ihm ein Denkmal errichtet wurde.

Es gibt noch eine berühmte Persönlichkeit aus Nowogrudok: die Ärztin Salomeja Rusezkaja (nach dem Namen ihres Mannes Salomeja-Regina de Pilstein). Nach ihrer ersten Heirat mit dem deutschen Arzt Jakob Galpier (er war Protestant) fuhr sie zusammen mit ihm nach Istanbul, wo ihr Mann dortige Bewohner zu behandeln begann. Salomeja war dabei anwesend, und da sie von Natur von schneller Auffassungsgabe war, eignete sie sich in kurzer Zeit die Fähigkeit an, Augenleiden zu behandeln.

Im weiteren Verlauf erinnert ihr Leben sehr an einen Abenteuerroman: Neider verleumdete den Mann und seine Frau beim Großwesir, weshalb sich das Ehepaar verbergen mußte. Schließlich, als die Verleumdungen aus der Welt geschafft waren, erkrankte Salomeja. Ihr Mann mußte allein nach Bosnien reisen. Bald konnte die junge Frau ihm nachreisen. Und was sich alles auf dieser Reise ereignete... Sie heilte die Frau und den Sohn des Sultans und Tatarenchans Alim Girej. In der Stadt Filipbeja (heute Plovdiv) starb das Mädchen, das sie behandelte, und Salomeja wurde gezwungen, selbst die ganze Mixtur auszutrinken, um ihre Unschuld zu beweisen. Unterwegs wurde sie ausgeraubt. Man brachte sie zu Räubern, wo sie den Anführer der Bande heilte. In Sofia trat sie in die Haremdienste des Paschas. Danach Tod ihres Mannes, Reisen, Freikauf gefangener Österreicher, von denen einer ihr Ehemann wurde... Ein türkisches Gemetzel und alle nur denkbaren Schrecken des Vandalismus... Die Liebe eines transsylvanischen Fürsten zu ihr, der, als seine Liebe nicht erwidert wurde, sie zur Spionin erklärte. Reise nach Petersburg, Bekanntschaft mit Zarin Anna Joannowna, dann Rückkehr nach Nesvish, wo

sie die Radziwills nicht herausgeben wollen...Wieder Dubno und Hotin, wo sie Hofdame und Ärztin des Sultanharems wurde...

Das Tagebuch der Salomeja, das in Krakau aufbewahrt wird und erstmals 1896 gelesen worden ist, hat einige belorussische Schriftsteller inspiriert, und in unserer Literatur sind Artikel und Poeme erschienen, die dieser mutigen Landsmännin gewidmet sind...

Von den Berühmtheiten unseres Jahrhunderts kann man den weltbekannten Astronautikprofessor Boris Kit nennen, der in Frankfurt am Main lebt. Er besuchte das Gymnasium von Nowogrudok, das einige Kulturträger der belorussischen Renaissance hervorgebracht hat, von denen die Ausstellungsvitrinen des Landeskundemuseums berichten.

Wenn man in Nowogrudok ist, muß man unbedingt einmal am märchenhaft schönen See Switjas unweit von Nowogrudok gewesen sein. Dieser See wurde, wie schon berichtet wurde, nicht nur einmal von Adam Mickiewicz besungen. Er ist nicht nur sehr schön, in ihm gibt es auch sehr seltene Pflanzen, z. B. die wunderschöne weiße Orchidee mit dem Namen *Caphalantera longifelia*. Übrigens hat man im Bezirk Korelitschi in einem alten Flußbett die Sumpfpflanze *Nimphoides peltatum* entdeckt. Früher glaubte man, daß sie in Belarus' nicht anzutreffen ist.

Das Wasser des Sees Switjas ist so weich, daß man mit ihm seinen Kopf ohne Seife waschen kann. Geheimnisvoll, zwischen dichten Tannen eingebettet, hat der See nicht umsonst so viele Legenden hervorgebracht. Das häufigste Motiv: Feinde fallen über die Stadt am See her und locken mit List die Verteidiger heraus. Als die Mädchen allein zurückgelassen sind, ohne Schutz, beschließen sie, lieber ins Wasser zu gehen und zu sterben, als sich mit der Niederlage abzufinden. Auch heute treten sie bei Mitternacht ans Ufer, führen Reigentänze auf und klagen einsamen Reisenden ihr schlimmes Schicksal...

Nicht weit vom See entfernt, bei dem Dorf Walewka, ist ein Hügel, wo einst ein heidnischer Tempel stand. Hier werden heute die poetischen Feiertage des Kupala-Festes begangen, eines heidnischen Gottes der Freude und des Frühlings. Die jungen Menschen springen gern über das Feuer, um sich vom Bösen zu reinigen.

Deshalb ist es am besten, an diesem Feiertag zu uns zu kommen, wenn, in der kürzesten Nacht des Jahres, Legenden zufolge der Farn erblüht, wenn die Zauberblume des Farns es möglich macht, verborgene Schätze in der Erde zu entdecken und Vogel- und Tierstimmen zu verstehen. Wenn sich die Natur unserer Heimat in all ihrer Pracht entfaltet...

Das Gebiet von Nowogrudok wurde einst die «belorussische Schweiz» genannt. Nicht umsonst wechseln hier Felder mit hohen Hügeln ab, und Nowogrudok ist die höchste Erhebung in Belarus.

Allerdings ist das Stadtwappen ein bißchen anders als der Reiter: Auf rotem Hintergrund sieht man einen schwarzen Krieger, der Flügel auf dem Rücken hat. In der rechten Hand hält der Krieger ein Schwert, in der linken eine Waage. Nowogrudok erhielt das Wappen am 18. März 1595.

Die Stadt hat vieles erlebt: die Anstürme der Krimtataren im Jahre 1505, den Nordischen Krieg und die schreckliche Feuersbrunst im Jahre 1751.

Aber sie ist in unserer Geschichte nicht nur eine Stadt geblieben, wo Vertreter aller religiösen Konfessionen friedlich zusammen leben konnten, wo die Sitzungen des Obersten Tribunals des Großfürstentums abgehalten wurden, wo die berühmten Kacheln aus Nowogradok hergestellt wurden. Sie ist eine märchenumwobene Stadt geblieben, wo Ritter lebten, die das Schloß bewachten, ihr Land vor den Feinden verschonten. Einer dieser Ritter blieb für immer auf ihrem Wappen. Und die Stadt ist der Ort geblieben, wo sich für immer der Geist eines großen Dichters niedergelassen hat, wo seine unsterblichen Worte lebendig sind.

Барбара Радзівіл і кароль Жыгімонт Аўгуст
Barbara Radziwill und König Sygmunt August

Neswisch

Diese Stadt, die sich 123 km südwestlich von Minsk befindet, kann man als romantisch bezeichnen. Trotz aller Merkmale der Gegenwart scheint es, daß sie sich dennoch nicht vom Schatten jener Menschen befreit hat, die hier einst lebten, — als Aufklärer, Herrscher oder als Leidtragende...Die Stadt beherrschte einige Jahrhunderte das Geschlecht der Radziwills, und vielleicht haben sich gerade hier die Eigenschaften jener, deren persönliches Schicksal und Charaktereigenschaften eng mit der Stadt verflochten sind und die Einfluß auf tausende unfreier und von ihnen abhängiger Menschen hatten, am klarsten ausgeprägt.

Obwohl sich die erste Erwähnung der Stadt auf das XIII. Jahrhundert bezieht, verbindet sich sein wirkliches Aussehen dennoch in erster Linie mit dem Palast, der Kirche und dem Rathaus, — all jenen Gebäuden, die sie als Stadt von Magnaten erkennen lassen, als Stadt, wo sich das Leben gleichsam um die Besitzer und ihren Hauptmittelpunkt, den Palast, drehte. Die ersten Radziwills lebten anfangs nicht hier. Aber im Jahre 1593 lud der Magnat Michael Kryschtal Radziwill, der den Spitznamen «Sirotko» (Waise) hatte, nach seiner Rückkehr aus Rom, wo er für immer von der Schönheit und der Pracht der «ewigen Stadt» fasziniert wurde, den italienischen Architekten Jan Maria Bernardoni nach Neswisch ein, um einen Wohnsitz bauen zu lassen, der eines berühmten Geschlechtes würdig sein sollte.

Der Palast wuchs allmählich empor, und bald erkannte man seine ungewöhnliche Harmonie mit der ihn umgebenden Natur. Trotz der Tatsache, daß er von einem hohen, bis zu 20 m hohen Erdwall und auch von einem mit Wasser gefüllten Graben umgeben war, war er dennoch kein Verteidigungsbollwerk, sondern ein Wohngebäude von einer seltenen Schönheit.

Das Schloß wurde 1706 von den Schweden niedergebrannt, danach aber wieder aufgebaut. Die Namen der Architekten, unter deren Leitung im XVIII. Jahrhundert das Schloß

wiederaufgebaut wurde, sind bekannt: M. Pedetti, M. Florianowitsch, K. Spampani, A. Lozzi. Die Geschichte des Schlosses, seiner Zerstörungen und Erneuerungen, ist eine Geschichte für sich. Sie ist mit der Chronik über endlose Kriege verwoben, die hier geführt wurden. Daher wollen wir versuchen, von Menschen zu berichten, die das Geschlecht der Radziwills berühmt gemacht haben und deren Namen in die Geschichte von Belarus eingegangen sind.

Mikolaj Radziwill I., der in der Kathedrale von Krakau zum katholischen Glauben übertrat,— zusammen mit Jagajla, der in der Folge König von Polen wurde, lebte natürlich nicht in diesem Palast. Neswisch gewann erst in der Folge, allmählich, seine Berühmtheit. Aber auch er legte bereits die Grundlagen der Macht dieses Geschlechts, das diese Stadt zu seiner Residenz und zu einem Kulturzentrum machte (Das Geschlecht hatte drei Zweige, von denen der eine 1813 in der männlichen Linie ausstarb).

Mikolaj d.Ä. Sohn Jurij, der im April 1541 starb, tat auch viel für den Ruhm seines Geschlechts. Seine Kriegstaten machten seinen Namen so populär, daß er sogar den Beinamen «Litauischer Herkules» erhielt, weil er in allen Schlachten, an denen er teilnahm, erfolgreich war. Nie erlitt er eine Niederlage. Seine Tochter, Barbara (oder nach orthodoxer Lautung: Warwara; sie lebte von 1520 bis 1551), wurde zu einer wahren Heldin zahlreicher Legenden von Neswisch.

Die Legenden von Neswisch sind vor allem Erzählungen über das tragische Schicksal dieser Schönheit, die nur ein kurzes, aber leuchtendes Leben hatte. Alles ist in diesen Legenden enthalten, die auf wirklichen Tatsachen beruhen: — die Verweigerung der Zuneigung durch ihre Schwiegermutter, Königin Bona, die nicht wollte, daß ihr Sohn eine Hiesige wie sie heiratete, noch dazu eine Witwe; das Gift, das angeblich die hinterlistige Italienerin der schönen Frau gab; und auch die Ansprüche von Barbaras Brüdern auf die Nähe zum königlichen Hof...

Politik und Gift, Liebe und Abenteuer,— all das ist in ihrem Schicksal vereint, und vielleicht deshalb erfüllen ihre wenigen Bildnisse den Betrachter nicht nur mit einem inneren Beben des Entzückens, sondern auch mit Trauer.

Der Königssohn Shigmont August verliebte sich in die junge Witwe und kam nach Wilna, um sie wiederzusehen, aber als er plötzlich von den Brüdern Barbaras überrascht wurde, ließ er sich mit ihr heimlich in einer Kapelle trauen. Als er aber König wurde und man von der Heirat erfuhr, gab es einen Riesenskandal. Ihr Mann wurde gekrönt, wurde aber eifrigst ersucht, sich von dieser Ehe loszusagen, er aber wiederum bemühte sich darum, daß auch sie zur Königin gekrönt wurde...Für die Krönung kämpften auch ihre beiden Brüder sie führen sogar zum Papst nach Rom. Der Hof war in Befürworter und Gegner geteilt...Schließlich wurde sie im Dezember 1550 in der Kathedrale von Krakau zur Königin gekrönt, aber es war bereits zu spät: Ihr blieben nur etwa fünf Monate zu leben, und sie starb unter schrecklichen Qualen. Der König war nicht nur bis zum letzten Augenblick bei ihr, indem er

gleichsam mit dem Tod selbst kämpfte, er wollte sie auch nicht begraben lassen...Zwei Wochen lag der Leichnam der Königin in einem besonderen Zimmer, wo Messen gelesen wurden und ihr Mann saß, um sich mit ihr, als wäre sie am Leben, zu unterhalten. Aber auch nachdem er sich entschlossen hatte, sie nicht in Wawel, wo die Könige beigesetzt wurden, sondern in dem von ihr geliebten Wilna, der Hauptstadt des Fürstentums zur letzten Ruhe zu geleiten, begleitete er selbst den Totenzug den ganzen Weg entlang bis zu der Kapelle des Heiligen Kasimir und der Kathedrale von Wilna.

In jedem Dorf oder Flecken hielt der König sein Pferd an und ging zu Fuß. Worüber dachte er in diesen Minuten nach? Vielleicht erinnerte er sich an die Briefe, die sie ihm geschrieben hatte, und während er den Ring mit der Uhr betrachtete, den ihm Barbara geschenkt hatte, wiederholte er die Worte, die sie damals geschrieben hatte, als ihr Glück ewig zu währen schien: «Ich schenke Ihrer Königlichen Hoheit, meinem gnädigen Herrn, diesen Ring in der Form einer kleinen Uhr, damit I.K.H. immer der Sonne entgegen, nach Osten, nach Litauen eilt. Gebe es Gott, daß er sich sehr beeilt. Bescheiden bitte ich darum, daß sich I.K.H. beim Betrachten dieser zwölf Ziffern an mich erinnert, auch wenn es nur eine wäre, bei der er es täte, sich erinnert an die bescheidene und untertänige Dienerin I.K.H., damit ich in Ihrer Erinnerung bleibe.»

Aber auch nach der Beisetzung konnte er Barbara nicht vergessen. Und deshalb beschloß er, wie das die Legenden erzählen, ihre Erscheinung im Schloß von Neswish hervorzubringen, in den Besitzungen der Brüder der Verstorbenen, Mikolajs des Roten und Mikolajs des Schwarzen. Letzterer stand dem König besonders nahe und mühte sich sehr, daß das Litauische Großfürstentum seine ehemalige Unabhängigkeit wiedererlangte, und er tat auch sehr viel für den Druck belorussischer Bücher.

Selbst der berühmte Magier Pan Twardowskij wurde Legenden zufolge hinzugezogen, um dem König zu helfen, die Geliebte wiederzusehen. Jedoch warnte er den König, daß der König nicht versuchen solle, die Erscheinung zu berühren. Als aber nach allen Zauberhandlungen die Gestalt Barbaras ganz in weiß vor Shigmont August erschien, stürzte er sich ihr entgegen...Es gab einen lauten Knall, und alles verschwand,— doch die Erscheinung Barbaras irrt von nun an, nunmehr aber ganz in Schwarz, durch den Park von Neswish, und erst gegen Morgen kehrt sie in die riesigen unterirdischen Gewölbe zurück, die auch bis heute noch nicht von modernen Architekten aufgedeckt worden sind. Es gibt eine Überlieferung, daß während des Krieges deutsche Wachtposten, als sie in der Nacht die Erscheinung sahen, «Schwarze Frau!» ausriefen und auf die Gestalt feuerten... Auch die heutigen Wachen haben Angst vor der Schwarzen Frau...

Es gibt aber noch eine andere Legende über die Schwarze Frau. Nach ihr soll sie die Erscheinung der Fürstentochter Marija sein, einer Tochter Radziwills, die sich in einen einfachen Pferdeknecht verliebte. Und obgleich jener Knecht schön und begabt war, frühlich und bei allen beliebt, konnten die stolzen Magnaten eine solche Schande nicht zulassen. Der Jüngling wurde im Pferdestall zu Tode geprügelt, aber die Fürstentochter warf sich aus Kummer und Verzweiflung

von dem hohen Turm des Schlosses in die Tiefe und irrt jetzt für immer inmitten der exotischen Bäume des alten Parks umher, wo es heute noch eine Quelle gibt, die den Namen «Tränen Marijas» trägt.

Wie dem auch sei, alle diese Legenden bestätigen nur die allgemeine Meinung, daß alle Menschen, unabhängig von Reichtum oder Ruhm, leiden und hassen, lieben und weinen...

An noch eine bemerkenswerte Frau sollte erinnert werden, die hier lebte, obwohl sie aus dem Geschlecht der Wischnewezkijo stammte. Aber sie ging nach ihrer Heirat mit Michal Kasimir Radziwill, der den Beinamen «Rybonka» hatte, als Urschulja Frantischka Radziwill in die Theatergeschichte von Belarus' und Polen ein.

Sie war nicht nur die Ehefrau eines mächtigen Magnaten; vor allem war sie selbst schöpferisch tätig. Ihr erstes Stück, «Eine geistreiche Liebe», das 1746 in Alba bei Neswisch aufgeführt wurde, war in der Form einer Komödienpastorale geschrieben, mit Liedern und Tänzen, an deren Aufführung auch leibeigene Bauern beteiligt waren. Das dramatische Ballett und Theater war eine einmalige Sache. Es gab fast dreiunddreißig Jahre Aufführungen in Neswisch. Übrigens legten gerade belorussische Tanzmeister die Grundlagen des polnischen Balletts, worüber G. Baryschew in seinem Buch «Die Theaterkultur des XVIII. Jahrhunderts in Belarus'» schreibt: «Die Geschichte nahm einen solchen Verlauf, daß die «Gesellschaft der Tänzer seiner Königlichen Hoheit» in Warschau aus Absolventen der Ballettschulen von Grodno und Slonim gebildet wurde,— leibeigenen belorussischen Tänzern». Die gesamte Ballett-Truppe des Grafen Soritsch aus Schklow im Gebiet Mogiljow wurde nach Sankt Petersburg eingeladen und trat im Ballett der Hauptstadt auf, wo es solche berühmten Namen wie K. Asarowitschew und K. Butkewitsch hervorbrachte... Und Simeon von Polozk wurde überhaupt zum Begründer des russischen Schultheaters, seit er 1685 seine «Komödien und Gleichnisse vom verlorenen Sohn» schrieb.

Urschulja Frantischka Radziwill hatte eine zarte und feinfühlende Wesensart, und das Thema ihrer Stücke war fast immer gleich: Liebe, Betrug, Herzensgefühle der von ihrem Mann vernachlässigten Frau. Und, vielleicht deshalb, weil dies ewige Themen sind, wurden sie von den Zuschauern mit Begeisterung aufgenommen, und ungeachtet ihrer Naivität und oft auch einer gewissen Gekünsteltheit der Form, rühren uns die Stücke auch heute noch.

Das Geschlecht, aus dem Urschulja Frantischka stammte, beleuchtet auf gewisse Art die Lage im Großfürstentum Litauen, als man mit seiner Glaubensänderung gleichzeitig auch seine politische Richtung änderte. Zu Zeiten Urschuljas hing dieses Geschlecht treu dem Katholizismus an und damit gleichzeitig der Idee Polens, obwohl es als Verfechter des orthodoxen Glaubens und in gewisser Art der Idee der Unabhängigkeit des Litauischen Großfürstentums von Polen begonnen hatte. Man nimmt an, daß dieses Geschlecht den Namen Wischnewezkij von der Bezeichnung des Schlosses Wischnewez bekommen hat, das — nach recht widersprüchlichen Angaben — von einem Urenkel des Sohnes von Fürst Algerd, Soltan, erbaut wurde. Konstantin, der Starost von Shitomir, bat 1569 im Namen der wolhynischen

Magnaten, auf die Union schwörend, daß man sie nicht zur Änderung ihres Glaubens zwingen möge. Sein Bruder, Dmitrij, Held zahlreicher Volkslieder, kämpfte gegen die Tataren und bekam von ihnen den Beinamen Bajda. Zur Zeit, als Michal Kasimir um Urschulja freite, war dieses Geschlecht reich und berühmt.

Es ist interessant, daß das Kennenlernen der jungen Leute nicht ganz gewöhnlich verlief. Michal Kasimir wollte das Mädchen, von dessen Schönheit er von vielen gehört hatte, selbst kennenlernen. Als er aber zu den Wischnewekijs zu Gast kam, war er anfangs enttäuscht: Urschulja, die am anderen Ende des Tisches saß, schien ihm nicht sonderlich schön. Am Morgen aber war alles anders. Man gab ihm den Rat, die Fürstentochter vor seiner Abreise aufzusuchen, und er ging zu ihr in ihr Schlafgemach (ein interessantes Detail über das vornehme Leben der Aristokratie jener Zeit). Er traf das Mädchen knieend an, ganz in weiß, inbrünstig betend, so daß sie nichts um sich herum bemerkte. Neben ihr lag ein französisches Gebetsbuch, und als Michal Kasimir leise zu ihr herantrat und ihre Hände ergriff, las er augenblicklich «Vollende, was du begonnen hast, ich werde dir beistehen». Das versetzte ihn in ungewöhnliche Aufregung, und es schien ihm wie eine Prophezeiung. Zudem konnte er Urschulja Frantischka jetzt genau betrachten,— und er fand, daß das Gerede, das von ihrer Schönheit umherging, nicht übertrieben war...

Die kirchliche Verlobung fand sehr bald statt. Im Tagebuch des jungen Magnaten findet sich der Eintrag, daß er beim Tausch der Ringe «ihr zum ersten Mal Gewalt antat, weil er sie in einer Ecke küßte.»

Diese «erste Gewaltanwendung» war angenehm,— im Unterschied zum künftigen Familienleben, in dem sich mit den Jahren bei dem selbstgefälligen und launenhaften Fürsten neue Interessen und neue Zerstreungen entwickelten, wobei seine Frau weit in den Hintergrund rückte. Aber für die Kulturgeschichte hat sich das gerade als nützlich erwiesen: Urschulja drückte ihre Enttäuschung in ihren Werken aus, die, während sie nur auf der Bühne aufgeführt werden sollten, ein Stück der Geschichte des Theater geworden sind...

Aber geradezu eine «Enzyklopädie von Leidenschaften» (oder eher Belustigungen) hinterließ noch ein anderer Radziwill in der Geschichte: König Stanislaw (1734—1790). Er hatte den Beinamen Pane Kachanku (Im Geschlecht der Radziwills war es üblich, den Personen Spitznamen zu geben, am häufigsten nach Lieblingsredensarten oder Witzworten der Magnaten. In Europa wurde er dank seiner zahlreichen wunderlichen Einfälle bekannt. Von ihm weiß man, daß es, wenn ihm danach zumute war, im Sommer ein paar Werst mit dem Schlitten zu fahren, er einfach die Straße zwischen Neswish und Mir mit Salz bestreuen ließ und so sein Vorhaben ausführte. Einmal, während der Generalversammlung des Sejm in Warschau, als der Platz vor dem Gebäude, wo der Sejm zusammentrat, voller Leute und Pferde war, kam er absichtlich zu spät und kam zum Rathaus in einem Pferdeuhrwerk, vor das Bären eingespannt waren. Man kann sich vorstellen, was geschah, als die umherstehenden Pferde vor den Bären die Flucht ergriffen. Es gab einen schrecklichen Lärm, man schrie und fluchte,— und dazu

das ungestüme laute Lachen des selbstgefälligen Magnaten, der dieses Bild in vollen Zügen genoß...

Auch folgendes spielte sich ab: Bei einer Tombola konnten die Gäste von Pane Kachanku ein ganzes Dorf oder Landgut gewinnen. Aber unter den Gewinnen waren nicht nur wertvolle Dinge,— es gab auch Ruten, mit denen man sich an einem hochgeborenen Schlachtschitz (Angehöriger des polnischen Kleinadels; Anm. d. Übers.) vergreifen konnte. Auch wenn man die Auspeitschungen nur zum Anschein, auf einem kleinen Teppich und ohne Gewalt, ausführte, war das für einen Schlachtschitz eine große Schande, geschlagen zu werden, weil sie nicht nur nicht geschlagen werden wollten, sondern etwas gewinnen wollten. Und sie kamen und spielten und nahmen an den Späßen und Gelagen teil, die manchmal üppiger als königliche Gelage waren...

An diese Späße und Spiele erinnert der Park «Alba»,— einst eine Vorstadt von Neswish und Sommerresidenz für die Jagd. 1604 wurde hier ein Pavillon, die «Eremitage», gebaut, ein Wildgehege angelegt, auch ein Fasanenfeld, und hier wurde auch ein Schloß mit dem Namen «Konsoljazija» (Trost) erbaut, später folgte ein weiteres, das «Alba» hieß, auch eine Akademie für die Marine und die Artillerie. Übrigens tanzten in den Stücken des Neswisher Hoftheaters auch Kadetten der Kadettenanstalt mit. So erlernten die künftigen Offiziere in Neswish nicht nur die Kunst des Militärwesens, sondern auch des Tanzes. In Neswish gab es auch eine Musikschule, so daß man vermuten kann, daß zu den Aufführungen auch junge Sänger aus der Stadt kamen.

In Erinnerungen von Zeitgenossen wird das fürstliche Haus und alles darum irgendwie als himmlisches Paradies dargestellt. Und in der Tat hat alles,— der Palast, der Park und die Sommerresidenz —, in harmonischem Einklang mit der wunderbaren Natur gestanden. Neben den natürlichen Landschaften wurden künstliche angelegt. Auch ein kompliziertes System von Kanälen und künstlichen Seen wurde geschaffen, die aus dem Fluß Uscha gespeist wurden. Die Seen trugen schöne Namen: Albjansjoje (Alba-See), Dewitschje (Jungfrauensee). Der Park unterteilte sich durch eine Allee und einen diese kreuzenden Kanal in vier Teile, und Gäste aus ganz Europa erfreuten sich an den wunderbaren Landschaften und genossen das wahrhaftig märchenhafte Leben. Gäste gab es viele, denn die Radziwills waren mit vielen Adelsgeschlechtern Europas verwandt. So war beispielsweise eine Radziwill, Ljudwiga Karolina (1667—1695) die Frau des Prinzen von Brandenburg, später Pfalzgraf Neuburg, und nach ihrem Tod gingen riesige Landgüter an die Prinzessinen von Neuburg über, die erst 1774 von der Neswisher Linie der Radziwills zurückgekauft wurden.

Die Stadt Neswish hatte großes Glück,— man hat nicht versucht sie umzumodeln, vom Altertum «zu säubern». Aus diesem Grund sind viele alte Gebäude erhalten geblieben: das altertümliche Rathaus, Geschäftszeilen, die katholische Kirche und besonders der Palast und die Kirchen.

...Man kann sich vorstellen, wie hier, durch diese Straßen, 1562 der Humanist und Aufklärer

und Reformator Symon Budnyj schritt, der hier im XVI. Jahrhundert große Macht erworben hatte, die aber leider von den Jesuiten schnell erstickt wurde. Und auch, wenn man schreibt, daß die berühmte Neswisher Druckerei von dem Magnaten Michal Kasimir Rybonka gegründet worden sei, so waren ihre Inspiratoren der Neswisher Statthalter M. Kawetschinskij und der Priester L. Kryschkowskij,— und natürlich auch er, Symon Budnyj, der berühmte Aufklärer. Auf Beschluß der UNESCO wurde der Jahrestag seines Todes, (1593), im Jahre 1993 von der ganzen Welt begangen.

Symon Budnyj wird zurecht als Fortsetzer der Sache des großen Franziscek Skaryna angesehen, der die erste Druckerei auf dem Gebiet der slawischen Völker gründete und 1518 die erste Bibelübersetzung ins Altbelorussische herausgab, und diese Übersetzung war nicht für einen kleinen Kreis von Kennern bestimmt, sondern für «das ganze Volk der Pospolita». Zwar gab Budnyj seine Übersetzung des Neuen Testaments mit einem Vorwort und die Werke «Über die zwei Wesen Christ» und «Gegen die Kindstaufe» im nicht weit von hier entfernten Losk heraus, als er schon bei anderen Magnaten lebte,— den Kischkas-, doch war für ihn die Druckerei in Neswish die liebste und wirklich belorussische Druckerei. Nicht umsonst steht hierin Neswish, unweit des Rathauses, ein Denkmal für diesen größten belorussischen Vertreter des öffentlichen Lebens, und zwar nicht weit von der heutigen Druckerei entfernt, in der die «rajonka» (Kreisnachrichten) gedruckt werden...

Das Rathaus wurde 1586 gebaut, schon nach Budnys Tätigkeit hier, in Neswish, aber man möchte glauben, daß er auch später, vor seinem Tod, hierher kam und seine Treppen hinaufschritt, daß er auch im Magistratssaal im zweiten Stock war, in dem verschiedene Feierlichkeiten und Theateraufführungen abgehalten wurden...

Der Architekt des Rathauses, Jan Maria Bernardoni, hat noch ein anderes wunder-bares Bauwerk hinterlassen,— die katholische Kirche. Diese Jesuitenkirche ist auch durch Kriege beschädigt worden, wie auch die gesamte Anlage des Kollegiums, aber sie hat Feuer und Bränden widerstanden und — dem Versinken zur Bedeutungslosigkeit. Hier sind die Radziwills beigesetzt worden, unten stehen die Säрге mit ihren sterblichen Überresten, und der Geistliche der Kirche wird Ihnen mit poetischen Worten von jedem Sarg erzählen, und darüber, wer darin liegt. Oben aber, über dem Hauptaltar, leuchtet in gelb-braunen und violett-roten Farbtönen «Die geheime Abendandacht» (Tajnaja wetscherja), die von dem Künstler J. K. Gesskij gemalt wurde. Es ist schön, beim Abendgottesdienst in der Kirche von Neswish zu stehen, wo sich nur an hohen Feiertagen viele Menschen einfinden, es ist schön, der Orgel zu lauschen und sich danach lange die Gesichter der Fresken und Skulpturen zu betrachten. Dort, diese Schönheit auf der Säule rechts, ist das nicht Barbara Radziwill, nur daß sie mit einem Gewand einer späteren Epoche dargestellt wurde? Aber was für ein Unterschied! Trotz allem ist sie hier, in den Legenden und Erzählungen in Erinnerung geblieben...Die Heiligenfiguren hier aber sind irgendwie besonders weich dargestellt, gleichsam durch Farbe und Zeit abgedämpft, und in die allgemeine Stimmung fügt sich gut die Erinnerungstafel für den belorussisch-polnischen Dichter des XIX. Jahrhunderts,

Wladislaw Syrokomlja, der hier gelernt und in der Kanzlei gearbeitet hat und für immer die Umgebung von Mir und Neswisch lieb gewann, um danach tausenden von Lesern davon zu erzählen und an den Ruhm der Vorväter zu erinnern, der für sie nach Jahrhunderten der Bedeutungslosigkeit ganz vergessen ist...

In jenem XVI. Jahrhundert, das nicht umsonst «goldenens Jahrhundert» der belorussischen Kultur genannt wird, wurde auch das Benediktinerkloster erbaut. Sowohl der Klostertrakt mit der Kirche wie auch das Bernardinerkloster mit seinem Wohntrakt sind Architekturdenkmäler des Barocks. Wer sich für Architektur interessiert, schaut sich diese Bauten gern an und stellt dabei fest, wie die lokalen Traditionen mit den Plänen fremder Meister verschmolzen sind, wie sich die Komposition der Gebäude in die umgebende Natur harmonisch einfügt... Und wir brauchen nur die hohen Kuppeln emporzuschauen, mit den in die Höhe strebenden Kreuzen, um uns jene Menschen vorzustellen, deren Namen die Zeit nicht verschüttet hat, den Organisten Jan Subrizkij, den Kartographen Tomasz Makowskij, aber auch jene, deren Namen nicht erhalten geblieben sind, die aber hier Gott und den höheren Sinn menschlicher Existenz gesucht haben.

Alles war hier eng beieinander: das stille Klosterleben und die aufwendigen Belustigungen der Magnaten, die ersten gedruckten Bücher in Belarus, die damals wie ein Wunder erschienen, und der eifrige Handel ausländischer Kaufleute, die gern nach Neswisch kamen. Hier war bis zum Jahre 1760 eine Manufaktur in Betrieb, die die berühmten persischen Gürtel herstellte, die später als «Sluzker Gürtel» bekannt wurden, weil diese Manufaktur später nach Sluzk verlegt wurde. Verzeichnisse sagen uns, welche Farbe diese berühmten Gürtel hatten, ohne die nicht ein einziger Magnat umherging, kein Schlachtschitz des Großfürstentums Litauen-Rußland-Schmojtskoje.

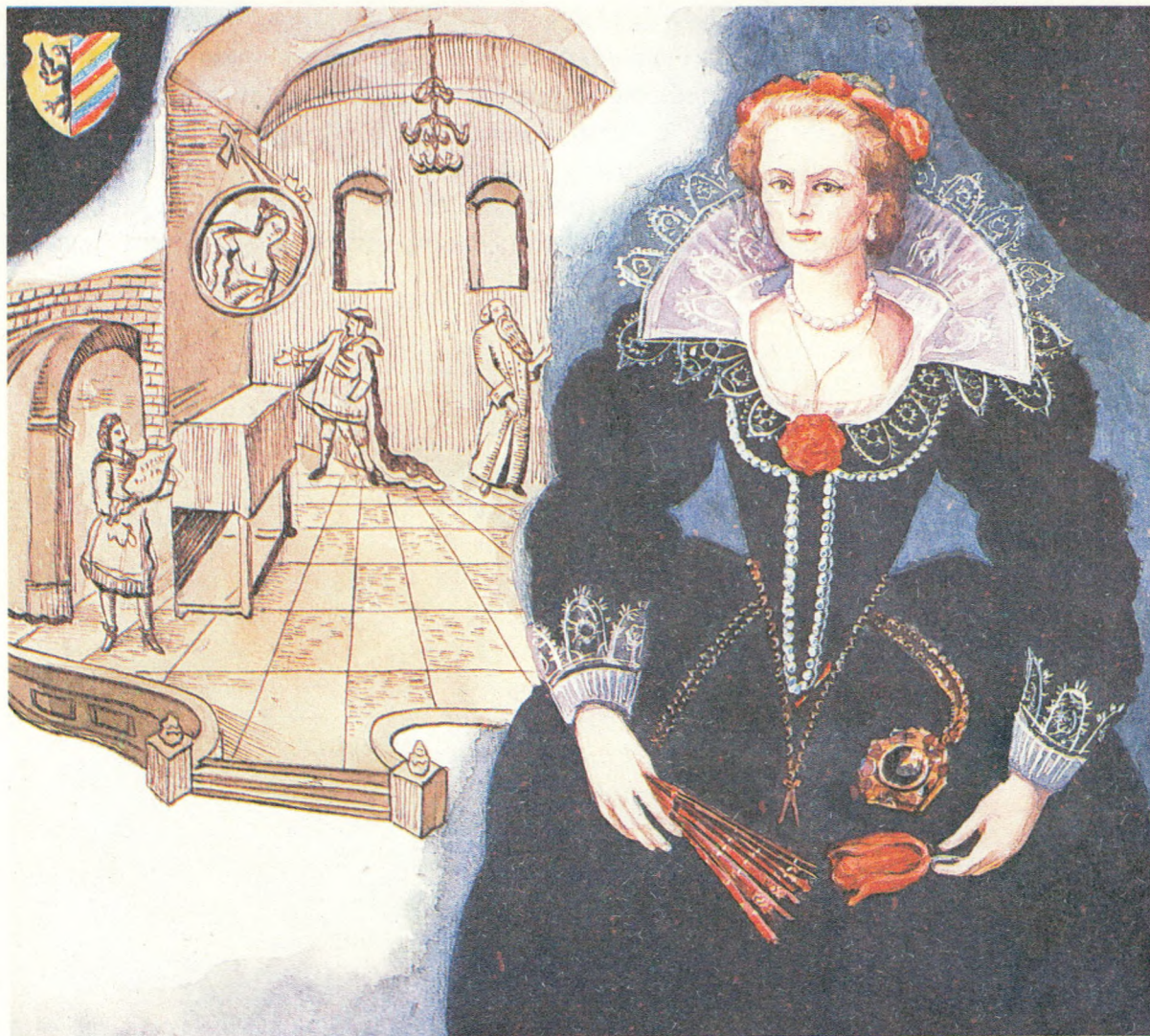
Wir finden Zeugnisse darüber, daß für einige von ihnen, die aus Goldfäden gewebten, bis zu 20 g Gold und 4 Lot (1 Lot = 12,8 g) Silber verwebt wurden. Aber alle diese Gürtel gingen in die ganze Welt, zu uns kehren sie aber nur selten zurück. So hat ein Nachfahre der Fürsten Mstislawskij und Saslawskij, Andshej Zechonowezkij, Belarus' einen solchen Gürtel geschenkt. Er hat einen unvorstellbaren Wert...

Je mehr man durch die Stadt geht, sich seinen berühmten Stellen nähert, durch das alte Tor mit dem Namen «Sluzker Tor» (Sluzkaja brama), wo einst mittelalterliche Krieger ihre Stadt aus Furcht vor Fremden bewachten, — desto nachdenklicher wird man, wenn man an das Schicksal unserer Städte denkt. Einst befand sich hier das Archiv des Großfürstentums, hier gab es eine überaus reiche Sammlung von Waffen, Gobelins und Bildern, die über Jahrhunderte zusammengetragen wurden. Und eben erst heute kehren kleinste Teilchen dieser riesigen Sammlung von überaus reichen Dokumenten und Kunstwerken hierhin zurück. In unserem von Kriegen zerstörten Belarus ist Neswisch einer der wenigen Winkel geblieben, die eine Vorstellung vom mittelalterlichen Leben einer Stadt von Magnaten vermitteln, seiner hohen Kultur und seiner

Offenheit für die europäischen Normen des Lebens. Nicht nur die Magnaten selbst führen in die Städte Deutschlands, Italiens und Frankreichs, um dort zu lernen,— hier arbeiteten auch talentierte Ausländer, die in diesem Gebiet Spuren ihres Geistes hinterlassen haben, so die französischen Ballettmeister L. Mat, A. Putini, der Architekt O. Krieger, L. Lutnizkij und viele andere.

Stille Winkel, herrliche Parks, das Schloß und die Klöster, die Malereien in der alten Kirche,— all das hinterläßt eine wunderbare romantische Stimmung von vergangenen Zeiten und vergangener Pracht.

Францішка Уршуля Радзівіл (1705—1753 г.) — драматург, заснавальніца тэатра ў Нясвіжы
Franziska Urszula Radziwill (1705—1753), Dramatikerin und Gründerin des Theaters in Njeswisch

Rakow — Iwje — Lida

Der Weg nach Grodno führt über das Dorf Rakow, das heute nur noch Zentrum eines Dorfsowjets ist. Aber der kleine Ort Rakow ist bereits vom XV. Jahrhundert an in der Geschichte des Großfürstentums Litauen bekannt. Seine Besitzer waren berühmte Geschlechter des Kleinadels und von Großgrundbesitzern, wie z. B. das Geschlecht Sanguschka. Roman Sanguschka, einer der berühmten Vertreter dieses Geschlechts, war polnisch-litauischer Hetman, kämpfte erfolgreich gegen die Türken und die Krimtataren, erwies sich aber auch als tapferer Heerführer im Livländischen Krieg, in den Schlachten bei Tschaschniki und Ula im Witebsker Gebiet. Ein weiterer Sanguschka ging mit seiner Eheschließung in die Geschichte ein: Dieser romantische (vielleicht auch im Gegenteil: praktische) junge Bursche entführte die Enkelin des berühmten Hetmans Konstantin Ostroshkij und wollte sich mit ihr in Tschechien verbergen. Weil sie aber eine der reichsten Bräute in der Rzeczpospolita war und der König diese Heirat ganz und gar nicht billigte, verfolgte man die jungen Leute, und der Bräutigam wurde während eines Gefechts getötet (nach einigen Berichten brachen ihm auf Anweisung eines der Anwärter auf die Hand von Elisaveta Ostroshskaja für ihren Schutz beauftragte Tatarenkrieger nachts sein Rückgrat)...

Die ältesten Bauwerke von Rakow sind nicht erhalten geblieben. Das waren ein Dominikanerkloster (1686) und ein Basilianerkloster (1702).

Die heutige Kirche der Verklärung Christi (zerkov preobraschenija), die auf dem zentralen Platz steht, ist ebenfalls ziemlich alt: Sie wurde im Jahre 1793 erbaut, in einer Zeit des Übergangs vom Barock zum Klassizismus. An der Nordseite schließt sich an sie eine Sakristei an, an der Südseite die Nikolaj-Kapelle mit einem dreiseitigen Altar. Von den Türmen an der Hauptfassade sind nur die Grundmauern erhalten. Die Kuppel wurde später gebaut, wie auch das doppelte Tor, und zwar etwa in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.

Natürlich befindet sich aber in Rakow neben der orthodoxen Kirche auch ein modernes Gotteshaus. Es wurde zu Beginn unseres Jahrhunderts im Jahre 1903 im neugotischen Stil erbaut. In der Tat wurde es nach den klarsten Mustern der Gotik gebaut: hohe Fenster, Nischen, Spitzbögen,— einer von ihnen, der Portalbogen, wird gleichsam von einem Fenster gekrönt, das einer Rose ähnelt...

Rakow ist in Belarus durch seine Töpfermeister bekannt, die hier wunderschönes, mit Pflanzenornamenten verziertes Geschirr aus Ton geschaffen haben. Sie stellten auch Kacheln, Kinderspielzeug und Figurengefäße her. Nicht ein einziger Jahrmarkt wurde Ende des vorigen/Anfang des XX. Jahrhunderts abgehalten, auf dem nicht Erzeugnisse aus Rakow verkauft wurden.

Wenn man an das Dorfende von Rakow fährt, auf den Friedhof, kann man eine in der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts erbaute Kapelle sehen. Eben dort befindet sich das Grabmal des Komponisten Michail Gruschwizkij. Zu seiner Zeit war seine Kantate auf ein Poem von Adam Mizkewitsch «Dzjady», aber auch auf ein Thema aus den Gedichten von U. Syrakomlja, eines belorussisch-polnischen Dichters des vorigen Jahrhunderts, weit bekannt. M. Gruschwizkij, der das Adelsinstitut in Wilnja absolvierte und an der Petersburger Universität studierte, verbrachte seine letzten Lebensjahre eben hier in Rakow, wo er auch begraben ist.

Das Poem «Dzjady» von dem genialen belorussisch-polnischen Dichter Adam Mizkewitsch, auf das die Kantate geschrieben wurde, ist ein Werk, in dem über einen der ältesten und ursprünglichsten belorussischen Riten, das Totengedenken, erzählt wird. Dieser Brauch wird drei- bis viermal im Jahr abgehalten, und die wichtigsten «Dzjady», «Asjaniny», die im Herbst begangen wurden, «Dzjady zmitrawskija», die ethymologisch mit «osen» (Herbst) verbunden sind und deshalb auch «oseniny» genannt werden. Für die Vorfahren wurden bestimmte Feiertagsgerichte bereitet, von denen das wichtigste «kutja» war. Kutja ist ein Brei, der gewöhnlich aus bloßem Korn gekocht wurde, was die Ewigkeit und die Unsterblichkeit des Lebens symbolisierte. Überhaupt haben die Belorussen zum Getreide ein emotionales und sehr liebevolles Verhältnis,— hierzulande weiß man den Wert des Brotes sehr zu schätzen. Seit alters her sind beispielsweise eine Reihe von Bräuchen bekannt, mit denen der gesamte Erntezyklus begleitet wurde, von der Aussaat bis zur Einbringung der Ernte. Besonders poetisch sind die «dashynki» (letzte Erntetage), wenn die letzten Getreidegarben geerntet werden. Die Bräuche schließen verschiedene Elemente ein, eines, «Bartdrehen» genannt, besteht darin, auf dem Feld einige nichtgeerntete Ähren zu lassen, sie mit einem roten Band zusammenzubinden und sie als Zufluchtsort für den Herrn des Feldes stehen zu lassen, den Gott des Herbstes Shiten. Dabei wurden Erntelieder gesungen und Dankessprüche an Shiten. Mit der Wurzel «shit» — shito (Getreide), shitjo (Leben) usw.— findet man in Belarus viele Namen von Siedlungen und Dörfern, und in der Regel sind dies die allerältesten Bezeichnungen. ...

Aber lassen wir Rakow nun hinter uns. Weiter führt uns der Weg nach Iwje, ebenfalls

ein kleines Städtchen, das, wie alle alten Städte und Siedlungen, seine eigene Geschichte hat.

Seit 1444 ist es als Eigentum von Belorussischer bekannt. Einer von ihnen, Jan Kischka, hinterließ kulturelle Spuren derart, daß er in Iwje eine arianische Akademie gründete (von dem Namen des Gründers der religiösen Strömung, Arius), deren Rektor von 1585—1593 der berühmte Dichter und Latinist Jan Lizinij Namyslowskij war. Das Niveau des Unterrichts in der Akademie von Iwje war für seine Zeit sehr hoch. Übrigens war Jan Kischka selbst ein hochgebildeter Mann. Er studierte an den Universitäten von Basel, Zürich, Rom, Neapel und Bologna. Danach aber gründete er nach seiner Heimkehr auf seinem Besitztum eine Druckerei, die äußerst produktiv in dem nicht weit von dort entfernten Ort Losk arbeitete. Dort druckte er Bücher, aber auch seine eigenen religiösen Werke. Kischka selbst trat für religiöse Glaubensfreiheit ein, war aber Anhänger der Reformation. Zu seiner Zeit wurde in Iwje auch die kalvinistische Kirche errichtet, und eben bei dieser Kirche befand sich die Akademie.

Jan Lizinij Namyslowskij, den Kischka nach Iwje einlud, war nicht nur Autor von Gedichten und philosophischen Traktaten, sondern auch Prediger der Arier in Nowogrudok. Jedoch wurde er 1615 nach einem Beschluß der Synode von Nowogrudok aus der Gemeinde ausgeschlossen, denn seine Ansichten gingen weiter als die einer relativ eng umrissenen religiösen Lehre. Er druckte seine Werke auch in Wilnja und in der Druckerei von Losk, die in unserer Kulturgeschichte wie eine fortschrittliche Erscheinung des «goldenen Jahrhunderts» von Belarus, des XVI., geblieben ist.

Übrigens war die Druckerei von Iwje eine der ersten in Belarus. Interessant ist, daß gerade hier die «Grammatik» des Miletij Smotrizkij gedruckt wurde, nach der die Kinder in der Ukraine und im benachbarten Rußland gelernt haben. (Eben an diese «Grammatik» erinnert M. Lomonosow). Auszüge aus ihr druckte Ilja Kapiewitsch in den Niederlanden. Sie wurde das Muster für die serbische, bulgarische, rumänische und kroatische Grammatik und war mehr als zwei Jahrhunderte eines der berühmtesten Lehrbücher über slawische Sprachwissenschaft.

Meletij Smotrizkij, ihr Autor, ist auch einer der bekanntesten Kulturschaffenden des XVII. Jahrhunderts in Belarus. Nach Abschluß seines Studiums an der philosophischen Fakultät der Jesuiten-Akademie in Wilnja vervollständigte er seine Bildung in den Universitäten von Wittenberg und Leipzig. Danach aber wurde er orthodoxer Mönch und Rektor der Bruderschule in Kiew. Im Jahre 1610 gab er in Wilnja (Wilnjus) das berühmte Buch heraus: «Threni — oder das Weinen der gemeinsamen ökumenischen apostolischen Ostkirche». Über das Erscheinen des Buches wurde Kaiser Sigismund III Wasa Mitteilung gemacht, der sich zu dieser Zeit bei Smolensk im Heerlager befand (Zu der Zeit war der Krieg gegen Moskau im Gange). Heftig war die Reaktion der Öffentlichkeit. Unter Androhung einer Strafe von fünftausend Gulden wurde der Verkauf dieses Buches verboten, und der Kommandeur von Wilnja und der Magistrat erhielten den Befehl, das Buch zu verbrennen, es in der Druckerei

zu beschlagnahmen und den Autor und die Herausgeber ins Gefängnis zu werfen. Der Kanzleiangestellte und Korrektor der Druckerei, der Archimandrit Ljawon Karpowitsch, saß zwei Jahre deswegen im Gefängnis...

Jedoch ging Meletij Smotrizkij im Jahre 1627 — zuerst heimlich, dann öffentlich — auf die Seite der Unierten über, obwohl möglicherweise seine große Schuld darin bestand, daß zu seiner Zeit nach seiner Hetzkampagne in Witebsk der unierte Bischof Iosafat Kunzewitsch erschlagen wurde, der später vom Vatikan heilig gesprochen und ein belorussischer Heiliger wurde... Schwierig waren damals die Zeiten. Es war nicht einfach zu entscheiden, welchen Weg unser Volk wählen sollte. Ein Zeugnis dafür ist auch das Leben des Meletij Smotrizkij, sowohl seine Bücher, als auch sein Schicksal. Nicht alle seine Bücher haben eine gleichgroße Bedeutung. Für die Kulturgeschichte sind sein «Frinos» und seine «Grammatik» am bedeutsamsten, und das erste nicht so sehr aufgrund seiner politischen Aussage als vielmehr wegen seiner wahrhaft poetischen Behandlung politischer Fragen und der Kraft des künstlerischen Wortes. Darin ist Smotrizkij einem anderen Schriftsteller und Mönch ähnlich, Kirill von Turow, der bereits im XII. Jahrhundert seine kirchlichen Werke in einer lebendigen poetischen Sprache schrieb. Auch Meletij Smotrizkij äußert sich über die Lage der orthodoxen Kirche zu jener Zeit wie ein Dichter:

«Einst ansehnlich und reich, jetzt beschmutzt und arm; einst königlich, von der ganzen Welt geliebt, jetzt verachtet und gepeinigt. Alles, was lebt, alle Völker, alle Bewohner der Erde, tretet zu mir heran, vernehmt meine Stimme, erfahrt, wie ich früher war, und wundert euch.»

Gerade zur Zeit des Erscheinens dieses Buches, mit einem Zeitabstand von etwa zehn Jahren, wurden in Iwje die Kirche und das Kloster der Bernardiner errichtet (1600). Die Peter-Pauls-Kirche zeigt klare Züge des Barock, aber bei näherer Betrachtung muß man berücksichtigen, daß ein Teil der Hauptfassade Ende des XVIII. Jahrhunderts umgebaut wurde.

Seit der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts gab es hier die sogenannten «Höfe von Iwje» und zwei Gärten, von denen einer «italienischer Garten» genannt wurde. Die Paläste auf den Grundstücken waren anfangs aus Holz, später, besonders zur Zeit, als das Geschlecht der Oginskis Besitzer von Iwje war, ein berühmtes Geschlecht, dem der Komponist M.K.Oginskij entstammte, wurden sie von Zeitgenossen als prachtvolle Steinbauten beschrieben, mit Toren und Uhren. In einem dieser Paläste gab es nach den Beschreibungen viele Skulpturen, Holzschnitzereien, und eines der Zimmer wurde «golden» Zimmer genannt, weil es lederne Tapeten mit Goldprägungen besaß. Einer der Parks, wo einst Orangerien standen und eine Mühle war, ist in seinen Grundzügen erhalten geblieben, erfordert aber viel Arbeit, um renoviert oder in seinem alten Aussehen wiederhergestellt zu werden.

Am Ende des vorigen Jahrhunderts wurde in Iwje eine Moschee gebaut, die bis heute erhalten ist.

Die Tataren moslemischen Glaubens in Belarus sind eine sehr interessante Erscheinung in unserer Geschichte. Unsere Geschichte wurde durch zwei bedeutende Schlachten gegen die Tataren bestimmt: die von 1362 unter dem Oberbefehl des Großfürsten Olgerd und die von 1506 bei Klezk, in der Michal Glinskij das Heer des Litauischen Großfürstentums anführte. Später wurden sie in Belarus sesshaft, gewöhnten sich an die neuen Lebensverhältnisse und wurden ein Bestandteil unserer Kultur und unseres Lebens. Viele Tataren hatten im Großfürstentum bedeutende staatliche Positionen inne, und bis heute haben sich in der belorussischen Literatur viele Namen von Kulturschaffenden erhalten. 1915 wurde in dem kleinen Ort Vierzig Tataren bei Wilnja das «Al-Kitab» gefunden, ein Buch, das mit arabischen Buchstaben geschrieben ist, aber — in belorussischer Sprache. Dieses Buch enthält einmalige Zeugnisse über unser Land, wurde aber auch buchstäblich ein Handbuch zur belorussischen Phonetik des XVI. Jahrhunderts, weil es sie schriftlich fixierte.

Seit jener Zeit begann die Untersuchung neuer Handschriften und die Suche nach ihnen. Etliche wurden gefunden und untersucht, und jede ist auf ihre eigene besondere Art interessant. Außerdem enthalten sie einmalige Nachrichten über die Geschichte der belorussischen Moslems und sind buchstäblich voller Legenden, Geschichten und Märchen. Ich führe ein Beispiel davon in freier Übersetzung an:

Einmal ging ein junger Gottesgläubiger in die Moschee. Unterwegs aber ging er in eine Schenke. Dort schloß aber die Wirtin die Tür hinter ihm zu und sagte, daß er nur dann herauskäme, wenn er entweder ein Quart Wodka austrinkt oder mit ihr sündigt oder ein Kind umbringt. Er dachte nach und kam zu dem Schluß, daß die kleinste Sünde der Wodka sei. Also tat er es. Als er aber ausgetrunken hatte, sündigte er mit der Wirtin und brachte ein Kind um... Die Lehre, die am Schluß die Autoren ziehen, ist eine Moral: Man muß fleißig lernen, keinen Wodka trinken und sich nicht in Kneipen herumtreiben...

Früher gab es in vielen verschiedenen Teilen des Großfürstentums Litauen Moscheen, aber von den ältesten ist nur eine erhalten geblieben, die in Iwje. Gegenwärtig werden neue errichtet. Eine interessante Tatsache in unserem Gemeinleben ist, daß bis unmittelbar zum Ende des XVII. Jahrhunderts Gottesdienste in den Moscheen zum Gedenken an Großfürst Witowt abgehalten wurden, der von 1350 bis 1430 lebte und sich sehr dafür einsetzte, daß die Moslems in diesen Gebieten ihre Religion ausüben konnten. In einem Schreiben an den Großfürsten Zsygimond im Jahre 1519 schrieben die Moslems: «Mit unseren Säbeln haben wir geschworen, daß wir die Litauer lieben werden, die uns im Krieg gefangennahmen, aber denen, die dieses unser Land überfallen, haben wir gesagt, daß dieser Sand, dieses Wasser und diese Bäume uns allen gehören.»

Auch heute leben noch Moslems — karaimy — in Troki (Heute gehört es zu Litauen und heißt Trakaj), und dort haben sie sogar einen Straßennamen mit der Bezeichnung Karaimskaja.

Übrigens hat Troki das unmittelbarste Verhältnis zu der Stadt, die auf dem weiteren Weg nach Grodno liegt und den Namen Lida trägt (In der heutigen Sprache ist das ein Frauenname). In Troki gibt es ein Schloß, das zusammen mit dem in Lida und auch mit dem in Krewo und dem Mednikskij-Schloß (heute litauisch «Medininkaj») zu dem Verteidigungssystem gegen die Kreuzritter gehörte. Dazu gehörte auch das Schloß in Nowogradok, und alles zusammen erwies sich als ein starker Schutz für unsere Gebiete.

Lida ist eine Stadt, die mehr als Krewo oder Iwje begünstigt wurde. Auch heute ist Lida eine ziemlich große Stadt in Belarus, in ihr leben mehr als 50 000 Einwohner.

Wenn wir unseren Bericht über die Tataren in Belarus fortsetzen, müssen wir unbedingt erwähnen, daß gerade in dem Schloß von Lida zweimal Chans der Krimtataren lebten, Tochtamysch von der Goldenen Horde, dem Großfürst Witowt von 1396 bis 1399 Zuflucht gewährte, und Dawlet-Hodshi Girej, der mit Hilfe des Litauischen Großfürstentums an der Spitze der Tataren von Perekop stand.

Natürlich ist die bedeutendste Sehenswürdigkeit in Lida das Schloß. Leider blieb davon nur die Südmauer und ein Teil der Türme erhalten; das Schloß selbst wird gegenwärtig restauriert. Es wurde unter Fürst Gedimin erbaut. Der Bau wurde im Jahre 1323 an der Stelle begonnen, wo die beiden Flüsse Kamenka und Lideja (der der Stadt den Namen gab) zusammenfließen. Zum Zweck des Baus dieses Schlosses wurde eine künstliche Insel aufgeschüttet, und ein großer Graben wurde errichtet, mit dessen Hilfe die Nordseite verteidigt wurde. Die Mauern des Schlosses waren mächtig, ungefähr 3 m dick, und erhoben sich 12 m in die Höhe. Für seine Zeit war das ein äußerst modernes Verteidigungssystem, wobei alle neuesten Vorrichtungen und Methoden verwendet wurden. Bis heute haben die Schloßmauern,— nach so vielen Kriegen und Versuchen, das Schloß zu zerstören, ihre drohende Größe erhalten... In einem der Türme befand sich die Kirche Georgs des Siegreichen (zerkow Georgija Pobedonosza) und im anderen — das Gefängnis. Hier waren auch das Schloßarchiv untergebracht und der Gerichtssaal. An der Ostseite sowie der Südostseite schloß ein großer künstlicher See an das Schloß an.

Die Stadt selbst dehnte sich nach Norden hin vom Schloß aus. Hier befand sich später der Fürstenhof, und von ihm führte die Schloßstraße in das Schloß.

Nach dem Tod von Großfürst Gedimin ging der großfürstliche Besitz von Lida an seinen Sohn Olgerd über (nach der Taufe: Dimitrij) und gelangte später in den Besitz seines Lieblingssohnes Olgerd Jagajla, was im Grunde ein Beweis für die Bedeutung der Stadt gelten kann. Jedoch hatte Olgerd, wie wir schon sagten, 12 leibliche Söhne. Unter ihnen entstanden Streitigkeiten um den Besitz und das Erbe, was die Kreuzritter für ihre Zwecke nutzten. Zum Beispiel kamen zusammen mit Witowt deutsche und englische Ritter gen Lida gezogen, unter denen Graf Northumberland, aber auch der Ordenskommandeur Konrad Lichtenstein waren. Im Winter des Jahres 1394 wurde der Marsch wiederholt, aber wenn auch beim erstenmal das Kriegsglück auf der Seite der Ritter stand, so gelang es beim zweiten Mal nicht, den

Feldzug erfolgreich abzuschließen. Übrigens befanden sich in eben diesem Schloß die Verwandten und die Frau des Smolensker Fürsten Jurij, die von Witowt gefangengenommen wurden. Jurij gelang es nicht, sie zu befreien, obwohl er mit einem großen Trupp hierher gezogen war. Die Bewohner von Lida verteidigten sich tapfer, und als Krieger waren sie hervorragend.

Das Lidaer Kriegsbanner kämpfte auch zusammen mit allen anderen Bannern des Großfürstentums Litauen im Jahre 1410 bei Grünwalde und kehrte mit großem Ruhm zurück. Übrigens hieß die Straße, die nach Westen führte, über Wilnja, die Hauptstadt des Fürstentums, eben Wilenskaja.

Während des Krieges mit Moskau in der Mitte des XVII. Jahrhunderts wurde das Schloß beschädigt, und das Unheil ging noch weiter: Anfang des XVIII. Jahrhunderts wurden während des Krieges gegen die Schweden seine Türme gesprengt. Und im XX. Jahrhundert war hier während des Krieges sogar ein Munitionslager untergebracht, das lange Zeit vermint war.

Die Stadt erhielt am 17. September 1590 das Magdeburger Stadtrecht. Das Wappen war ein in zwei Teile geteiltes Schild. Der rechte war rot, mit einem goldenen, nach rechts gewandten Löwen, die linke war hellblau und stellte zwei gekreuzte Schlüssel dar. Zu jener Zeit wurde die Stadt eines der Zentren der Woewodschaft Wilnja, und zu eben dieser Zeit wurde im Schloß ein Bau eigens für die Gerichtsbücher errichtet.

Aus den vergangenen Jahrhunderten ist in Lida außer dem Schloß eine imposante Barockkirche (1770), mit dem Namen Farnyj kostjol erhalten geblieben. Übrigens wurde in ihr 24 Jahre lang für die in dem berühmten Aufstand des Tadeusch Kostjuschka, eines gebürtigen Belorussen, Geretteten gebetet. Der Aufstand war gegen die Expansionspolitik des russischen Zarismus gerichtet, für die Wiederherstellung der Rzeczpospolita und — entsprechend — des Großfürstentums Litauen.

Mit dieser Kirche lagen lange Zeit die atheistischen Machthaber im Kampf: In den 70er Jahren wurde ein Vorwand für ihre Schließung gefunden. Es zeigte sich, daß das Gebäude fast um einen Meter über die für die städtische Straße vorgesehene Grenzlinie herausragte. Man bot an, die Kirche zu verlegen. Die verzweifelten Anstrengungen der Einwohner retteten sie, und ihnen ist es zu verdanken, daß wir uns auch heute an dieser dreischiffigen Kirche erfreuen können, wo neben dem Eingang ein kleiner Vorbau untergebracht ist, und auf der Südseite eine Sakristei. Das Tor zu retten gelang allerdings nicht.

Mehr Glück war der Josefskirche der Piaristen beschieden: In ihr wurde ein Planetarium untergebracht, und da diese Kirche im klassizistischen Stil erbaut war (von 1797 bis 1825), existiert sie bis heute, und in vielen Büchern kann man ihre Darstellung finden: ein Rundbau, in dessen Kuppel sich ein achtfächiger Glasstein befindet, an den Seiten aber sind rechtwinklige Aufbauten mit dorischen Säulen. Neben der Kirche befindet sich ein Kloster, in dem einmal Piaristenbrüder lebten. Dort steht auch ein Glockenturm (swanniza).

Das Museum, das hier 1959 eröffnet wurde, erlebt gerade eine Erneuerung, wie überhaupt die gesamte belarussische Geschichte, die neu geschrieben wird (oder genauer: richtiggestellt wird). Es gibt zahlreiche Ausgrabungen beim Schloß von Lida. Die bedeutendsten wurden von dem belarussischen Archäologen O. Trusow vorgenommen. Heute nehmen sie im Museum immer mehr von dem Platz ein, der früher vorrangig Exponaten des letzten Krieges und der Sowjetzeit vorbehalten war. Heute werden hier jedoch auch Materialien über den berühmten Aufstand der Jahre 1863/64 gegen den Zarismus ausgestellt, den in Belarus der ruhmreiche Sohn unseres Volkes Kastus Kalinowskij, gebürtig aus der Stadt Grodno, anführte. Er ist auch dadurch bekannt, daß er die erste demokratische Zeitung in Belarus herausgab, und als er als «Adliger Kalinowskij» zum Tod durch den Strang verurteilt wurde, starb er mit den Worten. «Es gibt keine Adligen, alle Menschen sind gleich.»

In Lida, wie überall in unserem Land, war das Handwerk hoch entwickelt, hier aber war die Art des Bemalens von Truhen, in denen Kleidung aufbewahrt wurde (eine Art Mitgift für die zukünftige Braut), besonders originell. Die Truhen waren sehr schön, die Farben verliehen ihnen in Verbindung mit der Holzschnitzerei ein originelles Aussehen, und nicht umsonst wurde bei der Hochzeit, wenn die Braut gebracht wurde, die Truhe als Teil der Mitgift zur Betrachtung durch jedermann ausgestellt...

Einmal geschah es just hier in Lida, daß der Großfürst und König Jagajla eine Anordnung erließ, nach der heidnische Bräuche und alles, was mit ihnen zusammenhing, verboten waren, mit der Absicht, die Einwohner dazu zu zwingen, möglichst schnell das Christentum anzunehmen (Damals handelte es sich um den Katholizismus). Aber bis heute haben sich auf den Truhen sowohl Sonnenornamente, als auch wellenförmige Symbole von Schlangen und Nattern erhalten. Übrigens war gerade hier, im Grodnoer Gebiet, dem Zentrum des in Chroniken beschriebenen Litauens, einst der Brauch verbreitet, im Hause Nattern zu halten. Sie wurden mit Milch ernährt, und sie fühlten sich wie vollberechtigte Familienmitglieder... Hier ist eine überlieferte Erzählung über Nattern (In belarussischen Legenden gibt es zahlreiche Erwähnungen von Schlangen, und unter den archäologischen Funden gibt es viele Armreife aus Serpentinsteine): «Friedlich lebt die Natter bei den Litauern. Sie beißt keinen, sie kriecht im Haus vertraut herum, und sobald die Kinder die Löffel in die Hand nehmen, kriecht sie augenblicklich zu ihnen und streckt ihr Maul zur Schüssel hin. Mitunter versetzt ihr ein Kind einen Klaps mit dem Löffel. Das macht ihr nichts aus: Die Natter zischt, kriecht für eine Minute davon, um sodann auf der anderen Seite wieder aufzutauchen. In wessen Haus eine Natter lebt, dessen Haus werden Wohlstand und Glück zuteil.»

Diese Besonderheit ist eine von vielen, die Zeugnis ablegt über unser jahrhundertlanges Zusammenleben mit den Balten, über die gegenseitige kulturelle Durchdringung...

Gerade deshalb bewahrt das Grodnoer Gebiet immer noch seine Eigenart, sein, wie unsere Historiker sagen, «baltisches Substrat», auf dem die Slawen ihre eigene Kultur und ihre eigene Geschichte geschaffen haben.

Also, jetzt haben wir Lida besichtigt. Vor uns liegt Grodno, eine von den wenigen Städten in Belarus, in denen sich alte Architektur in beachtlichem Ausmaß erhalten hat, «erstarrte Musik der Jahrhunderte», auf die unsere Vorfahren stolz waren und auf die auch heute noch jedes Volk stolz wäre...

Палац у Гродна
Palast in Hrodna

Grodno

Die erste Bekanntschaft mit dieser Stadt, dem Zentrum des Grodnoer Gebietes, die wie ein Wächter an der Westgrenze von Belarus steht und mehr als 300 000 Einwohner zählt, macht man am besten an der Stelle in der Schloßstraße (Samkowaja uliza), wo eine Brücke zwei Schlösser verbindet, die zwei ehemaligen Königspaläste: das Alte und das Neue Schloß. Hier, am steilen Ufer des Njoman (Grodno hat einen Flußhafen), bietet sich ein ausgezeichnetes Panorama: Man kann von hier beide — vom Fluß getrennte — Stadtteile überblicken. Sowohl vom Alten Schloß, als auch vom Neuen Schloß kann man wunderbar die alterwürdige Kirche sehen, die die Grodnoer «Kalosha» nennen.

In der zweiten Hälfte des XII. Jahrhunderts erbaut, wurde sie zunächst Borisoglebskaja genannt (zu Ehren der heiligen Märtyrer Boris und Gleb, die auf verräterische Weise von ihrem Bruder gettet wurden), später dann allmählich Kaloshskaja. Heute ist sie ein sichtbarer Beweis dafür, daß im alten Grodno (in Chroniken Goroden, Gorodnja) eine originale Schule der Kunst und Architektur existiert hat. Das beweisen auch die Majolika-Arbeiten, die bunten Steine, die geschmackvoll in den Wänden eingearbeitet worden sind, und die golosniki (von «golos» Stimme), hohle Steine aus Ton, die wundervoll jedes Wort, sogar, wenn es geflüstert wurde, wiedergaben. Sie wurden mit mathematischer Genauigkeit in die Wand eingebaut, so daß die ganze Kirche gleichsam atmete und redete...Die Kalosha ist nicht vollständig erhalten geblieben; ein Teil von ihr wurde zerstört, ein Teil stürzte bei einem Hochwasser in den Njoman.

Eine ebenso schöne Kirche war, wie Ausgrabungen beweisen, die Untere Kirche (Nishnjaja zerkow). Reste von ihr sind auf dem Gebiet des Alten Schlosses erhalten, an der Stelle, wo heute

ein Museum ist. Sie steht in der Siedlung, die noch im X. Jahrhundert bekannt war. Zur Zeit der Errichtung der Borisoglebskaja zerkow wurde sie zur Festung ausgebaut.

Die Mauern dieser Festung hielt man noch im XIII. und XIV. Jahrhundert für uneinnehmbar, was die Kreuzritter, die viele Male hierher kamen, um die reiche Kulturstadt einzunehmen, nicht nur einmal bezeugen konnten.

Allerdings konnten die Eroberer im Jahre 1284, als sie zum ersten Mal Grodno überfielen, die Stadt einnehmen. Freilich nicht mit Gewalt, wie unsere Legenden erzählen: Zwei Brüder vom Stamm der baltischen Preußen (dieser Stamm wurde später von den Kreuzrittern völlig vernichtet, aber zu der Zeit, von der wir berichten, existierte er noch und suchte die Unterstützung der benachbarten Slawen) halfen den Kreuzrittern, indem sie ihnen in der Nacht die Tore öffneten...

Später jedoch, als hier Fürst Dawyd Gorodenskij lebte, endeten alle Bemühungen der Eroberer ohne Erfolg.

Dawyd Gorodenskij steht in der Reihe der belorussischen Ritter vielleicht Wseslaw am nächsten, dem mächtigen Polozker Fürsten. Sein Kriegstalent wurde früh gerühmt und machte ihn auf den Gebieten der Slawen — und später auch in Deutschland — berühmt. Der Großfürst Gedimin (er kam 1341 im Krieg gegen die Deutschen ums Leben), schätzte Dawyd sehr hoch und gab ihm seine Tochter Biritja zur Frau. Übrigens gehörten zu den Schwiegersöhnen bzw. Schwagern Gedimins der polnische König Kasimir der Große, der Moskauer Fürst Simeon Gordyj (der Stolze) und der Twerer Fürst Dmitrij... Für diplomatische Verhandlungen und für militärische Ratschläge lud der Großfürst vor allem Dawyd zu sich ein, der nicht umsonst «Gorodenskij» genannt wurde, weil er der Stadt Grodno zu hohem Ansehen verhalf... Dawyd antwortete als Reaktion auf die Einfälle der Deutschen mit Kriegszügen nach Brandenburg und Frankfurt an der Oder. Und am Ende wurde er von niemandem geschlagen, — außer von einem slawischen Ritter, dem Polen Andrej Gost, der ihn auf verräterische Weise von hinten in seinem Marschzelt umbrachte...

Großfürst Witowt, der Grodno im Prinzip zur zweiten Hauptstadt des Litauischen Großfürstentums machte, mußte hier, in dieser Festung, vieles erdulden. Hier verbrannte er beinahe mit seiner ganzen Familie während einer großen Feuersbrunst, hier widerstand er der Belagerung des königlichen Heeres, das von seinem Vetter Jagajla angeführt wurde. (Wir sollten noch einmal daran erinnern, daß es jener Jagajla war, der in der Festung Krewo Witowts Vater, Fürst Kejstut, umbrachte, während sich Witowt mit einer List aus dem Schloß retten konnte.) Jagajla eroberte mit einer Kriegslist das Schloß, aber nach einiger Zeit versöhnten sich trotzdem die Brüder und unterschrieben die Ostrauer Übereinkunft.

...Man kann sich das Schloß zu jenen Zeiten leicht vorstellen: mächtige Steinmauern von ungefähr drei Metern Dicke, fünf Türme, von denen Tag und Nacht bewaffnete Krieger das umliegende Territorium überwachten, weil alle in diesem Landstreifen wie in einem

Grenzgebiet lebten... Witowt lebte hier lange Jahre, und die Frau seines Veters, des Königs Jagajla, Sophia Golschanskaja, schwor hier in Grodno dem Sejm, daß ihre Söhne von dem alten König gezeugt worden seien, entgegen Witowts Verleumdungen. Politik ist eine schwierige Sache, und die Zwistigkeiten Witowts und Jagajlas sind in die Geschichte eingegangen...

Ein weiterer König, Stefan Batorij, wählte Grodno zu seiner Residenz, vielleicht deshalb, weil das hier ein wirklich außergewöhnlich schöner Platz und die Lage der Stadt bequem war. Mit Anna Jagelonka, der Schwester des letzten Jagellonen, verheiratet, lebte er hier, wo er am 12. Dezember 1586 starb; die Legende spricht von Gift, das ihm von seinen Rivalen gegeben wurde... Hier starb noch ein weiterer König, Kasimir Jagellontschik (1427—1492), der — wie auch alle anderen Jagellonen — gleichzeitig litauischer Großfürst war. Das bezeugt, welchen Stellenwert diese Stadt in der Geschichte des Großfürstentums Litauen-Rußland-Shemojtskoje hatte. Unter Kasimir Jagellontschik wurde das Alte Schloß umgebaut, auch Witowts Palast und die Wehrtürme. Der neue Palast wurde kein asketisch-strenges Verteidigungsgebäude, sondern ein wirklicher Königspalast. Nicht zufällig baute der Italiener Scotto aus Parma den Palast. Und dennoch war auch König Batorij (der im Volk Stefan Batura genannt wurde) gezwungen, das Leben eines Kriegers zu führen. Daher waren im Schloß so starke, für die Verteidigung vorgesehene Mauern. Die Zimmer des Königs im zweiten Stock waren mit kunstvoll bearbeiteten Steinen und Kacheln verziert, und der Boden war mit Kacheln aus Keramik und Marmor ausgelegt. Das Tor war aus Eisen, und die Brücke war hochziehbar. Das Schloß war in der Tat unzugänglich.

Batorij, der Wojewode in Siebenbürgen war und König eines großen Staates aufgrund einer Dynastie-Heirat wurde, war ein gebildeter Mensch: Er absolvierte die Universität von Padua, gründete die Jesuitenschule in Polozk und die Akademie in Wilnja. Doch er war gezwungen, Kriege zu führen: Der Livländische Krieg, in den das Litauische Großfürstentum hineingezogen wurde, zog über ganz Belarus hinweg.

Schmerzlich wirkte er sich auf Polozk aus, dessen Verluste sehr hoch waren. Der Krieg um Polozk gegen den Moskauer Zaren Iwan den Schrecklichen vernichtete die Kulturschätze dieser alterwürdigen Stadt.

Bei Grodno war ein Berg, der im Volk Batorowaja hieß, weil dort Batorij Wisente und Bären jagte, von denen es in der damaligen Zeit eine Menge gab. Es sind auch Überlieferungen über den Krieg erhalten, den er gegen Moskau führte, nur sind oftmals reale historische Personen mit märchenhaften Gestalten miteinander verwoben. Auch das Schloß in Grodno ist erhalten, und es ist eng mit jener historischen Periode unseres Landes verbunden, als Stephan Batorij König war.

Heute ist hier ein Heimatmuseum, in dem viele interessante Exponate zusammengetragen worden sind: alte Kanonen, die im Njoman gefunden wurden, Panzerhemden von Rittern und

ein Schwert, das Herbarium der bekannten Schriftstellerin Elisa Oshetschko, die hier viele Jahre lebte und auch hier starb, nachdem sie viele Bücher geschrieben hatte, die über Belorussen erzählen, die «Hiesigen». Hier sind auch die berühmten Glaswaren zu sehen, die in Grodnoer Werken hergestellt wurden, sowie Zeugnisse über die verschiedenen Abschnitte unserer Geschichte.

Und während wir durch seine Säle gehen, wollen wir zum Anfang zurückkehren und über das andere Schloß erzählen, das gegenüber liegt.

Dieser Königspalast wurde von den Dresdner Architekten M. D. Pöppelmann, I. H. Euchom und J. F. Knobel von 1734 bis 1751 erbaut, und zwar an der Stelle des Unteren Schlosses, das noch zu Lebzeiten Witowts existierte.

Dieser Palast ist mit dem Namen Stanislaus Augusts verbunden, des letzten Königs der Rzeczpospolita, der ein Günstling der russischen Zarin Katharina II. war.

Hier trat auf Beschluß des Königs 1784 der Sejm zu seiner Herbstsitzung zusammen, zum erstenmal in den Jahren der Regentschaft dieses Königs. Die Magnaten des Litauischen Großfürstentums gaben ihr Einverständnis, ihre persönlichen Schulden zu bezahlen, und daher wurde im Beloweshja-Gebiet eine ausschweifende Jagd auf Wisente veranstaltet, und beim Aufbruch des königlichen Gefolges nach Grodno war gleichsam eine symbolische Verbrüderung Polens mit Litauen (Belarus) das Ergebnis. Wie sich Zeitgenossen erinnern, vergnügte man sich am meisten in Neswish.

Während des Grodnoer Sejms lebte man in diesem Palast sehr luxuriös: Hier waren Säle, in denen bis zu siebenhundert Menschen tafeln konnten, es wurden Maskenbälle veranstaltet, und im Wintergarten gab es eine Menge exotischer Pflanzen und Obstbäume. Und dies alles fand in einer Zeit des Zerfalls des Landes statt, bei einer fast leeren Staatskasse! Dafür dachte vielleicht gerade hier, im Palast von Grodno, Stanislaus August in den letzten Monaten seiner Herrschaft viel über das Schicksal des Staates und seines Volkes nach: Er ging oft in die nahegelegene Kirche, betete dort und lebte ziemlich einsam unter den Blicken mißgünstiger Augen. Einen zarten Schatten spürt man auch heute gleichsam in diesem herrlichen Palast, dem Zeugen des Hochmuts der Magnaten und des Zerfalls der Pracht, von der ein bedeutender Teil abbrannte und erst nach dem letzten Krieg wiederhergestellt wurde.

Vielleicht erinnerte sich Stanislaus August an einen Freund aus seiner frühen Jugend, mit dem er zusammen in Woltschino (heutiges Brester Gebiet) aufwuchs, Antonij Tysengaus, seinen früheren Minister und Berater am litauischen Hof.

Tysengaus gelang es, sich in Grodno weitaus mehr in Erinnerung zu halten, als es seinem König und Freund aus Kindheitstagen gelang: In allen Nachschlagewerken und Beschreibungen der Stadt wird an die von ihm gebauten Häuser und Fabriken erinnert, und auch an die zwei Siedlungen, die als Resultat seiner rastlosen Tätigkeit entstanden, Lososno und Gorodniza. In der Tat, in 15 Jahren baute dieser Mensch in Grodno und seinen Siedlungen

dreiundzwanzig Fabriken, in denen Stoffe und Spitze hergestellt wurden, Teppiche und Gürtel, die die Angehörigen des polnischen Kleinadels so gern trugen, Glaswaren und Kutschen; alle diese Sachen wurden überall in der Rzeczpospolita verkauft. Heute stehen noch in der Hauptstraße der Stadt Häuser, die von ihm für Handwerker und Arbeiter seiner Fabriken errichtet wurden...

Aber dieser Mensch, der davon träumte, Grodno gewissermaßen in ein Neu-Holland zu verwandeln, wandte barbarische und absolutistische Methoden an, wenn er beispielsweise die bereits aus der Leibeigenschaft entlassenen Menschen quasi wieder zu Leibeigenen machte oder Kinder von ihren Eltern wegnahm, um aus ihnen unter Zwang benötigte Spezialisten zu machen. Paradox ist sein Schicksal dadurch, daß man mit dem allmächtigen Tysengaus selbst ganz genau so auf barbarische Weise umging: Als man auf Befehl des Königs Antonij seiner Pflichten entband (der König war inzwischen von den Magnaten dazu gebracht worden, eine feindliche Haltung ihm gegenüber einzunehmen, weil er die Interessen der Magnaten berührte), behandelten ihn seine Feinde wie einen Staatsverbrecher und trachteten danach, ihn zu verurteilen. Als man sein Vermögen beschlagnahmte, mußte sich dieser einst mächtigste Mensch in der Stadt im Jesuiten-Kolleg verstecken.

Die Umgebung der Stadt und die Siedlungen von Tysengaus werden wir später besichtigen. Einstweilen wollen wir uns den Kirchen zuwenden, die das historische Stadtzentrum umgaben und Teil ihres Verteidigungssystems waren.

Natürlich ist nicht viel davon übrig geblieben. Kirchen sind verschwunden: die Voskresenskaja zerkow (Auferstehungskirche), die Nikolajewskaja zerkow, die Simeonowskaja zerkow, die Troizkaja zerkow (Dreifaltigkeitskirche), die zerkow Tschestnogo kresta (Kirche des aufrichtigen Kreuzes)... Auch das Rathaus mit den Ladenreihen, die nach dem zweiten Weltkrieg zerstört wurden, ist nicht erhalten, die Witowt-Kirche...

Und doch waren sie alle hier, nicht weit von den beiden Schlössern entfernt. Aber einen Teil dieser verflissenen Schönheit kann man trotzdem auch heute noch sehen: Es gibt noch die Farnyj (Pfarro-) zerkow, die Bernardinskij, Franziskanskij, Brigitskij u.a., bei denen sich seiner Zeit Klöster befanden. Aber indem wir sie aufsuchen — vorbei an Wassertürmen, die um die Wende zum XX. Jahrhundert gebaut wurden und in deren Nähe einst der berühmte Fischmarkt abgehalten wurde,— wollen wir vor allem zu dem ehemaligen Grodnoer Kloster der Basilianer gehen, das zwischen 1720 und 1751 im Barockstil erbaut wurde. Die Basilianer waren ein uniierter Orden, und deshalb erfreuten sich das Kloster und seine Kirche im XVIII. Jahrhundert, als der größte Teil der Bevölkerung des Großfürstentums Litauen der uniieren Kirche angehörte, großer Verehrung und regen Besuchs.

In den siebziger und achtziger Jahren, als man daran ging, ein Landesmuseum für Atheismus und die Geschichte der Religion zu schaffen, konnte man hier große Mengen zerbrechlicher Gebeine von Frauen entdecken. Diese Frauen hatten einst beschlossen, sich Gott zu weihen,

und sie wurden hier, im Kloster, begraben. Mit ihren sterblichen Überresten ist man sehr behutsam umgegangen,— unser neues Denken hat sich vor allem durch die Achtung des menschlichen Lebens, der sterblichen Überreste der Gestorbenen und Gefallenen bewährt. Es ist dem Schriftsteller Aleksej Karpjuk und seinen großen Bemühungen zu verdanken, daß hier seiner Zeit ein Museum entstand.

Das Basilianer-Kloster wurde von dem Architekten I. Fontana erbaut. Zu dem gesamten Gebäudekomplex gehören die Kirche Christi Geburt (zerkow Roshdestva Christowa), der Glockenturm, das Haus des Abtes und Wirtschaftsgebäude. Nicht erhalten geblieben ist die Grodnoer Pretschistenskaja zerkow, doch legen ihre Überreste beredtes Zeugnis über den hohen künstlerischen Wert des Gebäudes ab, waren in ihr doch u.a. höchst kunstvolle Kacheln.

Und weiter gehen wir die Schloßstraße entlang in Richtung des Platzes. Doch zuvor lohnt es sich, an dem Haus Nr. 16 zu verweilen und nach Betreten des Hofes dieses wundervolle Haus anzuschauen, die Stukkaturarbeiten der Blumengirlanden, die Fenster mit ihren eigentümlichen Einfassungen. Der Baustil des Hauses ist klassizistisch, aber uns ist es sicherlich auch interessant, ist es als ein einfaches Wohnhaus zu betrachten, in dem sich so, wie es schon in den vergangenen Jahrhunderten der Fall war, das Leben mit all seinen Sorgen abspielt. Hier, in der Schloßstraße, ist es an den Abenden still und besonders gemütlich, wenn die alten Steine und Gebäude gleichsam zu Leben erwachen.. Hier findet man noch schmiedeeiserne Gitter aus dem vorigen Jahrhundert und aus noch viel früherer Zeit, und all das schichtet sich hier gleichsam aufeinander und bildet so das unvergleichliche Kolorit der mittelalterlichen Stadt. Aber vor uns liegt der Platz.

Zwei herrliche Kirchen, die Farnyj (Pfarrkirche) und die Bernadinskij, umschließen gleichsam auch heute noch den Platz von zwei Seiten. Eigentlich sind es gar keine Kirchen, sondern ganze Komplexe, von denen jeder seine eigene Architektur und Geschichte besitzt.

Das Kloster der Bernardiner und die dazugehörige Kirche sind auch heute der größte und in sich abgeschlossenste Architekturkomplex, und gerade diese Gebäude verleihen,— hoch über dem Njoman und der Stadt stehend, der Silhouette von Grodno ihre Einmaligkeit und Schönheit. Der vierstöckige Glockenturm, der sich zwischen der Kirche und dem Kloster befindet, die Kirche selbst, eine dreischiffige Basilika mit sechs Säulen, in der sich die Gotik, Renaissance und der Barock vereinen, und auch der ursprüngliche Klostertrakt kann man als ein Ganzes betrachten. Es lohnt sich, in die Kirche hineinzugehen. Hier findet man künstlerisch sehr wertvolle Holzschnitzereien, Skulpturen, Freskenmalereien, die weit später als zu der Zeit, da der Bau errichtet wurde, schon im XVIII. Jahrhundert, aufgetragen wurden (die Kirche selbst und das Kloster wurden im Zeitraum von zwei Jahrhunderten gebaut, vom XVI. bis zum XVIII.). Natürlich hat eine solch lange Bauzeit ihre Auswirkungen auf das äußere Erscheinungsbild des Komplexes hinterlassen: In dieser Zeit haben sich nicht nur die architektonischen Prinzipien, sondern auch

die politische Lage oftmals geändert. Das Jahr des Baubeginns, 1595, war das Jahr vor der Kirchenunion in Brest, nach der Unionierung, die bereits in Lublin vereinbart worden war und die die Einwohner des Litauischen Großfürstentums auf unterschiedliche Weise betrachteten: Die einen hofften, daß die unierte Kirche die nationale Religion wird und die Belorussen zusammenbringt; andere sahen in ihr ein Mittel des Verschmelzens zweier Völker, von Belorussen und Polen; die dritten traten eifrig für die Unversehrtheit der Orthodoxie ein und argwöhnten, daß die Unionierung nur ein Mittel für die weitere Vernichtung der Selbständigkeit des großen belorussisch-litauischen Staates sei. Und hier, in diesen Mauern, gingen einst die Leidenschaften hoch her, wie das auch heute noch der Fall ist: Wird es einmal auf belorussischem Boden eine eigene belorussische Kirche geben?

Der berühmte belorussische Kulturforscher Wazlaw Lastowskij schrieb in seiner «Kurzen Geschichte von Belarus»: «Die Brester Union verlief in völliger Uneinigkeit der Bevölkerung und nahm einen Kurs, der mit nationalen Zielen nichts gemeinsam hatte. Das war ein großer Fehler. Das merkten sogar spätere katholische Historiker, und sie sind ungehalten gegenüber den damaligen «Missionaren». Sie meinen, daß sie für ihre Arbeit unter den Belorussen völlig unvorbereitet gewesen seien, weil sie sich nicht auf das Nationalgefühl des Volkes stützten, sondern gegen es arbeiteten, es polonisierten». Und weiter führt Lastowskij die Worte des katholischen Geistlichen Kalinka an: «Alle Völker sind von Gott geschaffen, sind Gott lieb, und sie alle können, ohne ihr Nationalgefühl zu verlieren, Mitglieder einer kirchlichen Gemeinde sein.»

...Und das alles hat unmittelbaren Bezug zu dieser Kirche, die hier steht, auf dem Platz in Grodno. Die religiösen und politischen Wirren untergruben die Macht der Rzeczpospolita, und die Sache, die die Jesuiten so erfolgreich begannen, wendete sich ironischerweise im Laufe der Geschichte gegen sie selbst: Der Orden wurde schließlich verboten, die Rzeczpospolita fiel auseinander, belorussisches Gebiet ging an Rußland, und das Volk durchlebte zum wiederholten Male Gewalttätigkeiten: den erzwungenen Austritt aus der Union, an die 243 Jahre auf belorussischem Gebiet festgehalten worden war, und den Anschluß an die Orthodoxie. Die Polen jedoch durchlebten ihrerseits eine nationale Erniedrigung, über die in seinen Versen und Poemen der herausragende Sohn unserer beiden Völker, Adam Mickewitsch, viel schrieb.

Also, wir stehen an dem Komplex der Pfarrkirche (Farnyj kostjol) und des Klosters, das in der Vergangenheit wohl das reichste und bekannteste auf dem Gebiet des Großfürstentums Litauen-Rußland-Schemojtskoje war, eines Teils der ehemaligen Rzeczpospolita. Einst war hier eine berühmte Uhr, die im vergangenen Jahrzehnt wiederhergestellt wurde. Dieses bemerkenswerte barocke Architekturensemble ist ein Denkmal aus zwei Jahrhunderten. Einst befanden sich hier das Kollegium, eine Bibliothek und daneben — eine mittelalterliche Apotheke. Einem Voralter in der Kirche sind lange Beschreibungen begeisterter Kenner gewidmet. Dieser Voralter symbolisiert in seinem Wesen die Arche Noahs. Überhaupt sind

in Belarus Voraltdäre in Form eines Schiffes bekannt (die Kirche des hl. Andreas in Slonim, in der Form einer umgestülpten Glocke, die Verwandlungskirche (Preobraschenskij kostjol) im Rajon Baranowitschi usw. Hier, in der Jesuitenkirche, wurde der Voraltdar in Form einer Muschel gestaltet (Sofort erkennt man den zierlichen Stil des Rokokos des XVIII Jahrhunderts), und der Baldachin ist mit reichem Schnitzwerk verziert, mit Gestalten von Engeln, Putten und auch der Evangelisten.

So kann man diese Kirche stundenlang betrachten. Auch hier sind verschiedene Epochen und Stile miteinander verwoben. Der Hauptaltar wurde aus Holz gefertigt, das wie Marmor aussah. Die Zeit, als er entstand, war die Zeit des Spätbarocks, während die Seitenfassaden Züge des Frühbarocks tragen. In den Nischen der Kirche befinden sich 14 thematische Darstellungen, die dem heiligen Franz Xaver, dem Patron dieser Kirche, gewidmet sind. Die Freskenmalereien stammen aus der Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Die wunderbaren Reihen der aus Holz gearbeiteten Ikonenwände... Die reinen, klaren und, fast mag es scheinen, singenden Farben der Fresken,— dies alles läßt den Betrachter vor ihnen verweilen, um sie lange Stunden mit Vergnügen zu betrachten...

Dieser Komplex nahm einmal ein ganzes Viertel ein, aber heute wird nur ein Teil zweckmäßig genutzt. Einen letzten Blick werfen wir auf die wunderschöne Orgel, auf der einst, wie überhaupt wird, der Sänger und Komponist Iochim Glinskij (1853—1898) spielte und die reich mit barocken Verzierungen geschmückt ist. Langsam gehen wir nun um den Gebäudekomplex herum, schauen hin und wieder in die alten engen Gäßchen hinein, die, eine nach der anderen, gleichsam gegen die steinernen Mauern des Klosters stoßen. Beim Ausgang erblicken wir immer deutlicher das Häuschen, in dem einst eine Apotheke war. Hier, beim Kollegium, gab es zwischen 1651 und 1754 auch ein Schultheater, das im alten Belarus ziemlich bekannt war.

Nicht weit von hier entfernt befindet sich auch das Brigidenkloster und die dazugehörige Kirche, die von 1634 bis 1642 im Stil des frühen Barocks errichtet wurden. Aber Kenner entdecken in den architektonischen Linien ein Abweichen von den klassischen Formen, was der Kirche ihre Einmaligkeit verleiht. Sie hat zwei schön geschmückte Eingänge, achtförmige Türme an den Ecken und eine hohe, fast fünf m hohe Wand.

Im Inneren hat sich der sogenannte «Ljamus» erhalten, ein Holzhaus, wo die Nonnen des Brigidenordens lebten,— ein sehr originelles Gebäude aus der Zeit vom Ende des XVII. Jahrhunderts.

Man sollte daran erinnern, daß im XVI./XVII. Jahrhundert in Belarus 18 Mönchsorden und 7 Orden für Frauen existierten, die meisten davon katholische. Es gab auch Moscheen, Synagogen und protestantische Kirchen (z.B. die berühmte kalvinistische Kathedrale in Smorgon.)

Von hier wollen wir in Richtung des alten Grodnoer Stadtgebietes gehen, das eng mit der

interessanten historischen Persönlichkeit Antonih Tysengaus verbunden ist. Aber zunächst wollen wir in der Elisa-Oshetschko-Straße Halt machen, wo auf einem kleinen Platz ein Denkmal und nicht weit davon entfernt das Häuschen steht, in dem die Schriftstellerin lange Jahre wohnte.

Diese in ihrer Zeit bekannte Schriftstellerin war eine glühende Patriotin der Stadt. Während einer großen Not, die sie erleiden mußte, wandte sie sich an die Menschen Europas um Hilfe,— und die Hilfe wurde ihr gewährt. Als in der Stadt bekannt wurde, daß Elisa Oshetschko sehr krank war (sie starb 1910), legte man vor ihrem Haus Stroh aus, damit die vorbeifahrenden Pferdefuhrwerke keinen Lärm machen und sie nicht stören sollten. Sie war nicht nur eine polnische Schriftstellerin, die mit großer Verehrung und Liebe über die Belorussen schrieb, sondern sie stand auch mit der Gruppe um R. Traugut in Verbindung, der während des bekannten Aufstandes gegen den Zaren von 1863/64 in Polen und Belarus aktiv war. Nicht zufällig ist eine der Hauptstraßen der Stadt nach ihr benannt.

Hier, in dieser Straße, findet man Häuser, die ebenfalls Architekturdenkmäler des XVIII. und des Beginn des XIX. Jahrhunderts sind. Eins davon, das Haus mit der Nummer 37, das 1765,— früher als alle anderen-, errichtet wurde, hat den Namen des Architekten J. Mjoser bewahrt und ist als «Handwerkerhaus» (dom remeslennika) bekannt.

Derselbe Architekt hat auch Schankstuben in Grodno gebaut, die als «kortschmy» (Kneipe) bezeichnet werden. Die Beschreibung einer solchen «kortschma» mit dem bezeichnenden Namen «Galetscha» (Armut) ist uns erhalten.

Unweit der Oshetschko-Straße befindet sich der Platz, der bis heute die Bezeichnung «Leninplatz» (plotschad Lenina) trägt. Er ist an der Stelle von einem der bekanntesten Winkel der Altstadt, der Gorodniza, entstanden.

Den halbrunden Platz umgibt auf der einen Seite das ehemalige Haus des Vize-Gouverneurs (zweite Hälfte des XVIII. Jahrhunderts) und das ehemalige Musik-Gebäude, das aus der Zeit der siebziger Jahre des XVIII. Jahrhunderts als «kriwaja ofizina» (kriwoj-krumm) bekannt war, weil es eine gewölbte Form hat. Auf der anderen Seite des Platzes befindet sich das ehemalige Theater Tysengaus'.

Mit diesem Theater verbinden sich die Namen der «Premierenmusik», und zwar des talentierten Geigers und Dirigenten L. Sitanskij, der nach A. Tysengaus' Plan im Jahre 1772 nach Europa mit der Absicht geschickt wurde, die besten Vertreter der damaligen Theater- und Musikwelt nach Grodno einzuladen. Und tatsächlich arbeiteten 1776 am Theater bereits fünfzehn Ausländer; unter ihnen waren G. Campanucci, die Sängerin K. Banafini und der Sänger J. Gibler. Der litauische Unterkämmerer und Hauptadministrator von Grodno, A. Tysengaus, lud sogar den französischen Philosophen und Schriftsteller J.J. Rousseau nach Grodno ein und verpflichtete sich, ihm alle Auslagen zu bezahlen. Die Ballett-Truppe des Theaters unter der Leitung G. Petinettis erlangte 1779 ein hohes künstlerisches Niveau und zählte zu dieser Zeit mehr als 30

Mitglieder. Es wurden Opern aufgeführt, Ballette und Komödien. Zu den aufgeführten Stücken zählten «Der Barbier von Sevilla» von Beaumarchais sowie Opern von A. Sacchini und P. Gulielmi.

Neben dem Theater war der Park von Tysengaus, an den sich ein weiterer Park anschloß, ein ehemaliger Botanischer Garten, der von dem bekannten französischen Gelehrten und Mediziner G. Gilbert angelegt wurde, der im Jahre 1774 von London hierher kam. Im Prinzip ist dies der erste Botanische Garten eines solchen Standards in der Rzeczpospolita...

Also arbeiteten in Grodno des XVIII. Jahrhunderts Fachleute aus ganz Europa, so auch der Ballettmeister Ledu, der deutsche Chemiker Münz, der Mathematiker und Astronom F. Narwoisch. Und das war für die Talente dieses Landes eine große Hilfe. So war Marjana Malinskaja (geb. um 1767), eine Leibeigene aus dem Polesje-Gebiet, Primaballerina und eine Berühmtheit des Tysengausschen Theaters. Übrigens wurde sie später Tänzerin im Königlichen Warschauer Ensemble.

...Von hier kann man — über die Gorodniza — über neue Straßen von Grodno zur Neuen Brücke fahren, um dort, nach Überquerung des Njoman, die Kalosha, jene wundervolle alte Kirche, von einem anderen Blickwinkel anzuschauen. Und während der Bus durch die Straßen fährt, lohnt es sich, eine alte Legende über den Njoman in Erinnerung zu rufen, jenen Fluß, dessen Überquerung im Jahre 1812 für Napoleon den baldigen Untergang seines hellen Sternes bedeuten sollte:

«Vor langer, langer Zeit erblickte unter einem riesigen Stein hervor, dort, wo eine Quelle hervortritt, ein Recke namens Njoman das Licht der Welt. Er war sehr schön und fleißig. In der Nähe wohnte die schöne Loscha. Sie war faul und launisch. Warum Njoman sie liebte, ist ein Rätsel, aber auf ihrer Hochzeit waren alle ihre Nachbarn anwesend: Sula, Usa, Usdjanka, Stschara¹. Die Hochzeit war wunderschön doch als der Alltag begann, wollte Loscha nichts tun. Und Njoman konnte sich nicht den Menschen nützlich machen, wie er es früher gewohnt war zu tun.

Das konnte Njoman nicht länger aushalten. Er beschloß, der launenhaften Schönheit davonzulaufen. Und in einer dunklen Nacht ergriff er die Flucht.

Loscha erwachte, begriff sofort alles und stürzte dem Recken hinterher. Sie wollte ganz und gar nicht einen solchen Mann verlieren. Sie holte ihn bei dem kleinen Ort Pesotschnoje ein und warf sich ihm mit Tränen an seine Brust. Njoman hatte Mitleid mit ihr, und sie liefen erneut gemeinsam ihren Weg, hin zum Meer, damit Schiffe mit Lasten auf ihnen fahren konnten..."

Die Namen der berühmten Söhne und Töchter dieser Stadt, aufzuzählen, würde zu lange

¹ Anmerkung: Namen von Flüssen, die in den Njoman münden.

dauern. Derer gibt es sehr viele. Wir wollen nur einen erwähnen, dessen Werke fast alle ins Deutsche übersetzt worden sind. Es ist der belorussische Schriftsteller Wasil Bykau, dessen schöpferischer Werdegang sich hier vollzog, der lange Jahre bei der lokalen Zeitung arbeitete und der, obwohl er alle Schikanen eines totalitären Regimes an sich erfuhr, seine schöpferische lebendige Seele und sein gewaltiges Talent zu bewahren vermochte.

Diese Stadt an der Westgrenze von Belarus verdankt ihre poetische Schönheit vor allem ihrem Alter, das sichtbar erhalten geblieben ist und heute Dichtern und allen, die hierher kommen, um für sich unser Belarus zu entdecken, als Inspiration dient. ...

Леў Сапега, адзін са стваральнікаў Статута Вялікага княства Літоўскага
Lew Sapieha, einer der Urheber des Statuts des Litauischen Großfürstentums

Krewo — Baruny — Golschany

uf dem Weg nach Wilnius über Oschmjany befindet sich an der Kreuzung, von wo die Wege nach Smorgon, Molodetschno und Oschmjany abgehen, ein kleines Dorf, Zentrum eines Dorfsowjets. Einst war der Name «Krewo», und zwar seit dem XII. Jahrhundert, allen Einwohnern des Großfürstentums Litauen-Rußland-She-mojtskoje wohl bekannt. Nach seiner historischen Bedeutung für das Schicksal der Belorussen ist dieser Ort vielleicht der wichtigste, der erinnerungswürdigste. Es gibt viele Städte in Belarus, wo für unser Volk schicksalhafte Entscheidungen getroffen worden sind, aber keine hatte jene Bedeutung, wie sie die Union von Krewo im Jahre 1385 hatte, eine Union oder ein Bund zwischen zwei Staaten, die in dem Schloß unterzeichnet wurde, von dem heute nur noch Ruinen stehen,— aber prächtige Ruinen, ja vielleicht sogar furchteinflößende...

Krewo, schon seit dem XIII. Jahrhundert als Hauptstadt des Gebietes um Golschany bekannt, erhielt im Jahre 1338 Großfürst Olgerd, dessen Frau, die Witebsker Fürstin Marija, in Wilnjus die erste Steinkirche (chram Paraskewy Pjatnizy) erbaute, und zwar im Jahre 1345, wie das durch eine Tafel in dieser Kirche bezeugt wird.

Nach Olgerds Tod (1377) blieb ein riesiges Fürstentum übrig, aber auch 12 Söhne und 9 Töchter von zwei Ehefrauen (die übrigens beide dem orthodoxen Glauben angehörten). Und es war da auch noch sein Bruder Kejstut, eine ungewöhnliche und mächtige Persönlichkeit. Ein Geflecht von Leidenschaften, Intrigen und Ereignissen war die Folge, und ihr Widerhall ließ nicht nur die Mauern dieses Schlosses erschüttern, sondern hat auch in unserer Geschichte seine Spuren hinterlassen.

Den Herrschaftsthron überließ Olgerd nach seinem Tode nicht seinem würdigsten Sohn, sondern — wie das oft geschieht — seinem geliebtesten Sohn,— dem jüngeren Jagajla.

Der Onkel Jagajlas, Kejstut, war ein tapferer Krieger, und er war im Fürstentum beliebt. Übrigens hat selbst seine Heirat romantische Balladen hervorgebracht: Eines Tages, während eines heidnischen Feiertages, erblickte der Fürst die Opferpriesterin Biruta. Da sie ihn nicht heiraten konnte — sie mußte ja eine enthaltsame Jungfrau bleiben,— entführte sie Kejstut einfach und heiratete sie ohne die Erlaubnis der Opferpriester. Und er liebte sie bis zum Tode (zu seinem, weil Biruta ihn um viele Jahre überlebte). Kejstut selbst aber wurde auf Befehl Jagajlas hier, im Schloß von Krewo erdrosselt.

Am ehesten geschah das wohl im Hauptturm des Schlosses, dem Fürstenturm (Knja-sheskaja). Damals hatte er nicht weniger als drei Stockwerke. Die fürstlichen Gemächer befanden sich im zweiten Stock, und unten war das Gefängnis. Die fürstliche Wohnstätte war übrigens mit Fresken geschmückt, die - abgesehen von einigen Fragmenten — leider nicht erhalten geblieben sind.

Und hier, im Gefängnis des Turmes, wurde auch der Sohn Kejstuts, Witowt, ein Cousin Jagajlas, gefangen gehalten, um das gleiche Schicksal, den grausamen Tod zu erwarten. Aber das Schicksal verschonte ihn für etwas anderes: um achtzig Jahre alt zu werden, der Held der Schlacht von Grunwald zu werden, Herrscher des Großfürstentums Litauen-Rußland-Schemojtskoje, für dessen Selbständigkeit er bis zum Ende seines Lebens kämpfte,— entgegen dem Willen Jagajlas. Gelang es ihm möglicherweise deshalb, aus dem Gefängnis zu entkommen. Dies geschah ebenfalls auf recht romantische Weise, worüber die Chroniken berichten: Nach der einen Version zog er den langen schwarzen Umhang seiner Frau Anna während ihres Besuches an und ging an ihrer Stelle aus dem Gefängnis,— in der Hoffnung, daß Jagajla eine Frau nicht umbringen würde. Nach einer anderen Version half ihm eine in ihn verliebte Bedienstete seiner Frau... Wie auch immer, Witowt entging dem Tode, aber nach einiger Zeit versöhnte er sich mit Jagajla, wie auch Jagajla gezwungen war, mit ihm Frieden zu schließen...

So lebten sie ihr unterschiedliches Leben nebeneinander her, ständig miteinander in Fehde liegend, wetteifernd im Kampf um die Macht und den Einfluß...

Jagajla war mehr vom Glück begünstigt: Ihm, dem noch ledigen Großfürsten, dem Herrscher von Wilnja (Wilnjus), bot das benachbarte Polen an, die junge polnische Königin Jadwiga zu heiraten und beide Staaten unter einer Krone zu vereinigen. Das einzige, was man von ihm verlangte war, daß er zum Katholizismus übertrat.

Jagajla war orthodox und hatte nach der Taufe den Namen Jakow. Wegen der Krone und wegen der Zunahme seiner Besitztümer nahm Jagajla dieses Angebot an.

Am 14. August wurde hier, in Krewo, das Bündnis besiegelt. Im selben Jahr wurde Jagajla auf dem Sejm von Lublin zum König von Polen gewählt, und er heiratete Jadwiga, die Tochter von König Ljudowik, nachdem er katholisch geworden war und den Namen Wladislaw angenommen hatte.

Aber im Fürstentum gab es Kräfte, die nicht wollten, daß sich ein solch mächtiger Staat wie das Großfürstentum Litauen-Rußland-Shemojtskoge dem polnischen Staat unterordne, sollte, an der Spitze dieser Kräfte stand Witowt. Gerade deshalb sehen die Belorussen gerade in Witowt den wahren Herrscher des Landes, den Patrioten. Das stellte er in der großen Schlacht bei Grünwalde unter Beweis, in der die vereinten slawischen Kräfte gegen die Kreuzritter kämpften. In einem kritischen Augenblick der Schlacht, als Witowt seine Krieger verlor, eilte er zu seinem Cosin Jagajla, der zu dieser Zeit gerade in einer Messe war. Aber, wie uns die Bychowez-Chronik berichtet, sagte Jagajla folgendes als Antwort auf die Bitte, den Gottesdienst abzubrechen: «Lieber Bruder, ich kann nichts anderes tun, bevor der Gottesdienst nicht beendet ist.» Erst danach gab Jagajla dem Heer den Befehl, zu Hilfe zu kommen,— und sie kam beinahe zu spät...

An der Spitze der Truppen, die den Hauptschlag der Kreuzritter hinnehmen mußten, war Witowt. Jener Witowt, der sich von hier in der Nacht, einsam, unter dem Umhang einer Frau davonschlich...

Ein gleichsam unheilvoller Schatten lag über diesem Schloß. Nachdem der Bruder Jagajlas 1387 das Fürstentum von Krewo erhalten hatte, war er vier Jahre später tot,— vergiftet. Allerdings geschah das nicht hier, sondern im weit entfernten Kiew, wo der Mönch Foma Skirgajla vergiftete, aber die Legenden haben die unheilvollen Ereignisse mit denen des Turmes von Krewo zu einem verbunden...

Dieses Schloß wurde im Jahre 1433 von den Truppen Swidrigajlas im Sturm genommen, der ebenfalls Ansprüche auf den Titel des obersten Fürsten erhob. Anfang des XVI. Jahrhunderts wurde das Schloß von Krimtataren zerstört. Ihre Überfälle auf Belarus waren im Gegensatz zu Rußland nicht sehr zahlreich, und sie hatten hier niemals Macht, aber gerade dieses Schloß war eines von den Leidtragenden...

Im Jahre 1792 bekam Krewo ein Wappen,— als Folge der Verleihung des Magdeburger Stadtrechts. Das Wappen war sehr schön: Auf blauem Hintergrund war ein goldener Halbmond, zwischen dessen beiden Enden ein silberner Stern glänzt. Aber der Stadt gelang es nicht, von dem Recht einer freien europäischen Stadt entsprechend Gebrauch zu machen. Bereits 1793 fand die Teilung der Rzeczpospolita statt. Zarin Katharina II. brauchte keine freien Städte, sie paßten nicht in die Gewohnheiten einer harten Leibeigenschaft, die in Rußland verbreitet waren,— und viele belorussische Städte verloren in kurzer Zeit ihre Freiheit. Als erste mußten die ältesten, die berühmtesten Städte daran glauben...

Das Schloß von Krewo ist nur eines von einem ganzen Verteidigungssystem der Kreuzritter, das in der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts errichtet wurde. Die mächtigen Schlösser in Lida, Nowogrudok, Medniki(heute Medininkaj in Litauen), in Wilna und Troki (heute Trakaj) bildeten eine starke Verteidigungskette. Und Krewo war das vielleicht romantischste Glied in dieser Kette...

Dieses Schloß beeindruckt den Besucher bei Tage, aber besonders schön ist es im Mondenschein, wenn die Ruinen vom Neumond beleuchtet werden, der mit dem des alten Wappens Ähnlichkeit hat. Das unabhängige Belarus möchte, daß eines Tages so, wie die Litauer Trakaj (Troki) restauriert und wiederaufgebaut haben, auch hier dieses Symbol ihres Ruhmes und ihrer Geschichte ersteht,— oder besser: wiederersteht. Denn alles hier atmet den Geist dieser Geschichte. Man braucht nur den Stein anzuschauen, der neben einem der sich am Rande befindlichen Bauernhäuser liegt. Auf ihm sind sechsendige orthodoxe Kreuze eingemeißelt, und daneben das Datum: 1871. Darüber hat sich eine Legende erhalten.

In jenem Jahr wütete hier die Cholera, und die Bauern stellten um Krewo vier Schutzsteine auf («kamen-obereg»; von dem Wort «oberegat» – dt. schützen). Und obwohl einer erhalten geblieben ist, erzählt die Legende von der Überträgerin schrecklicher Krankheiten, der Morowaja Panna.

Man glaubte, daß sie, eine junge Frau, mit einem schwarzen Tuch in der Hand, vor einer Epidemie sich bei jenen Dörfern, Städten und Häusern zeigte, die sie sich als Opfer ausgesucht hatte. Sie brauchte nur mit ihrem schwarzen Tuch zu winken, und dort blieb nichts am Leben. Verjagen konnte man sie mit Verwünschungen und auch noch auf eine Art, die aus folgendem bestand: Drei jungfräuliche Mädchen mußten sich nackt vor einen Pflug spannen und in der Nacht eine Furche um das Dorf ziehen. Hinter ihnen gingen alte Frauen, die auf Eimer und Pfannen schlugen, überhaupt auf alles, was Lärm erzeugen konnte. Man glaubte, daß man so die Morowaja Panna vertreiben konnte. Kein einziger Mann wagte es, sich dieser Prozession zu nähern, man hätte ihn auf der Stelle töten können, so, wie es die Priesterinnen mit Orpheus taten...

Man möchte glauben, daß alle Mißgeschicke in dieser Gegend vorüber sind und das Schloß im kommenden Jahrhundert all jenen Freude bereiten wird, die die Geschichte mögen...

In der Nähe von Krewo gibt es auch andere, nicht minder interessante Orte. Der wahrscheinlich bedeutendste ist der in der Nachbarschaft gelegene Ort Baruny.

Baruny ist vor allem wegen seines bedeutsamen Architekturdenkmals aus der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts interessant. Sowohl die Kirche als auch das Kloster wurden als Bauten der unierten Kirche errichtet. Wie der belorussische Historiker A. Grizkewitsch schreibt, gehörten bis 1793, dem Jahr der ersten Teilung der Rzeczpospolita, etwa 75% der ansässigen Bevölkerung zur Unierten Kirche, was bedeutete, daß man dem römischen Papst unterstellt war, aber die Riten der griechisch-orthodoxen Kirche befolgte. Und diese Zeit vermittelte unserer Kultur eine Eigentümlichkeit in der Kultur und Kunst, die in sich westliche und östliche Einflüsse vereinte. Es ist schade, daß nach der sogenannten «Vereinigung» mit Rußland viele dieser Denkmäler vernichtet wurden, unierte Kirchen geschlossen und ihre Archive, Dokumente und Bücher nach Rußland gebracht wurden...

Allerdings wurden auch einige nach Wilnjus gebracht,— und auch sie sind jetzt für das Land, in dem sie entstanden, verloren...

Zu dem Komplex der Unierten Kirche in Baruny gehört eine Steinkirche, die von 1747 bis 1757 nach dem Entwurf von A. Asikewitsch gebaut und bis 1770 ergänzt wurde. Der Nordeingang ist mit einem zweistöckigen Glockenturm verbunden. Unmittelbar vor der Teilung der Rzeczpospolita wurde auch das Kloster gebaut (1778—1793), zu dem eine Schule und eine Kapelle im Barockstil gehörten. Das Kloster gehörte den Basilianermönchen... Die Schule beim Kloster wurde im XIX. Jahrhundert von drei Schriftstellern besucht: A. Odinez, J. Korsak und I. Chodka. Während des Bürgerkrieges wurde hier eine belorussische Lehrerbildungsstätte gegründet, die aber 1922 von den polnischen Behörden geschlossen wurde.

Jetzt befindet sich hier eine katholische Kirche, aber über die Jahrhunderte hinweg hat die ursprüngliche Kirche ihren originalen Charakter bewahrt. Sie ist asymmetrisch ausgerichtet, aber ihre Linienführung erscheint auf besondere Weise weich und plastisch. Das Portal, die Frontons und die Hauptfassade vergleichen Dichter mit Musik, die in Stein erstarrt ist. Natürlich erscheint eine solche Schönheit in einem bescheidenen, abgelegenen Flecken sehr überraschend... Aber Belarus war nicht nur ein Land von Bauern. Über seinen Kleinadel, darüber, daß er in den vergangenen Jahrhunderten zu der allgemeinen europäischen Kultur gehörte, gibt es entsprechende Zeugnisse...

Ein solches ist auch das heutige Dorf Golschany, wohin es sich zu fahren lohnt, auch wenn es nur für kurze Zeit sein sollte. Hier sind auch,— römischen Ruinen vergleichbar-, Zeugen vergangener Macht und Größe erhalten geblieben,— Reste eines einst mächtigen Schlosses.

Golschany war der Stammsitz der Fürsten Golschanskij, und später waren die Sapegas die Besitzer des Schlosses und sie taten viel dafür, daß es ein wahres Zentrum der Kultur wurde.

Die Golschany werden bereits vom XIII. Jahrhundert an in schriftlichen Quellen erwähnt, und der erste Besitzer, Fürst Golschanskij, war zu seiner Zeit ein berühmter Mann: Er war Diplomat und gehörte zur Führungsschicht der Gesellschaft in der Rzeczpospolita; in Dokumenten jener Zeit wird er häufig erwähnt. Diesem Geschlecht entstammte auch Sofja Golschanskaja, die spätere Königin der Rzeczpospolita, die letzte Frau von König Jagajla — und die erste, die ihm und dem Land königliche Nachkommen schenkte.

In belorussischen Chroniken wird über das erste Zusammentreffen des schon nicht mehr jungen Königs, der bereits in seiner ersten Ehe mit Königin Jadwiga für bejährt angesehen wurde und der den launenhaften Krakauer Hof durch sein galantes Benehmen in Erstaunen versetzte, mit der jungen Sofja Golschanskaja berichtet.

Als einmal der König bei Fürst Semjon Golschanskij in Druzk zu Gast weilte, erblickte er zwei junge Mädchen, Verwandte des Fürsten: die ältere Wasilisa, die wegen ihres hohen

Wuchses und ihrer stattlichen Figur «Weißwal» (belucha) genannt wurde, und die jüngere, erst siebzehnjährige Sofja. Nach dem Mittagessen begann hier, in Druzsk, der König über eine Heirat nachzudenken. Übrigens war sein Brautwerber Witowt. Mit folgenden Worten zitiert die Chronik den alten Jagajla: «Da hatte ich drei Frauen, zwei davon Polinnen, eine Deutsche, aber sie haben mir nichts gebracht.» Fürst Semjon antwortete, daß er mit Freuden dem König seine ältere Tochter geben würde, weil es ihr nichts ausmachen würde, wenn sich die jüngere früher vermählen würde, und er war verwundert, daß der König nicht die Schöneren, eben die Ältere begehrte. Aber Jagajla wollte Wasilisa nicht: «Ich weiß selbst, daß die Ältere schöner ist, aber sie hat über der Oberlippe ein kleines Bärtchen. Das bedeutet, daß sie eine energische Frau ist, ich aber bin ein alter Mann und wage es nicht, mich mit ihr anzulegen.» Trotzdem wurde ein Ausweg gefunden: Wasilisa wurde mit einem Verwandten vermählt, Fürst Iwan Belskij, und der König heiratete die Jüngere. Wie wir bereits erwähnt haben, fand die kirchliche Trauung in Nowogradok statt, der ersten Hauptstadt des Großfürstentums. Es ist bezeichnend, daß dieser Ort in der Chronik — wie auch die weiteren Eintragungen — in der belorussischen Sprachform bezeichnet wurde, aber bereits mit lateinischen Buchstaben.

Die Königin wurde der Stolz des Geschlechtes der Golschanskijs. Aber dennoch waren die Beziehungen dieses Geschlechtes zu den Machthabern nicht immer erfolgreich. So beteiligte sich einer der Golschanskijs, Alexander-Neljub, am Verrat an Großfürst Witowt, und er war gezwungen, nach Moskau zu fliehen. Semjon (er starb 1433) versuchte Großfürst Swidrigajla zu ermorden und wurde in der Westlichen Dwina in Witebsk ertränkt; Iwan (er starb 1481) intrigierte gegen den Großfürsten und König Kasimir und mußte ebenfalls mit seinem Leben dafür büßen. Allerdings war jener erste Iwan, von dem schon die Rede war, ein Anhänger Witowts. Er brachte dessen Tochter Sofja nach Moskau, wo sie Herrscherin des Moskauer Reiches wurde und einmal sogar Moskau gegen einen Überfall der Tataren verteidigte, wofür sie dort hohes Ansehen erwarb.

Das Geschlecht der Fürsten Golschanskij starb im Jahre 1556 aus, aber es hat sich in Dokumenten und in der Geschichte unseres Landes in Erinnerung gehalten. Eine der Legenden über die Gründer des Golschanskij-Geschlechtes erzählt folgendes: «... Da war ein Herr, ein Fürst, mit dem Namen Olscha. Im dichten Wald fand er eine Stelle, eine sehr schöne Lichtung. Dort begann man zu bauen. Und es entstand eine Ansiedlung... Dort ist auch ein Schloß, auch in Medniki und in Krewo. Und unter den Schlössern befinden sich unterirdische Gänge, mit einem Vierspanner konnte man dort entlangfahren. Und auch in Olschany,— zwischen dem Schloß und dem Kloster».

Möglicherweise gibt es diese unterirdischen Gänge, aber wir haben Sie nicht gefunden. Von dem Palast in Golschany ist ja auch nur ein Viertel dessen erhalten geblieben, was er einmal war. Man nimmt an, daß er unter P.S. Sapega Anfang des XVII. Jahrhunderts erbaut wurde,

aber es wird auch die Meinung vertreten, daß es sich hierbei um einen Umbau eines ursprünglich kleineren Komplexes handelte.

Die Sapegas waren ebenfalls mächtige Magnaten, ein belorussisches Geschlecht, das nach einigen Quellen von Polozker Bojaren abstammte. Dieses Geschlecht erhob sogar zu einer Zeit, am Ende des XVII. Jahrhunderts, Ansprüche auf den Königsthron, aber aus ihm gingen keine Könige hervor. Dafür gab es viele wichtige Posten, Schlüsselpositionen, die von einer Generation zur anderen übergeben wurden.

Der erste Sapega, der in schriftlichen Quellen erwähnt wird, war der Schreiber von Großfürst Kasimir, Semjon. Aber der Berühmteste des Sapega-Geschlechtes war Lew Iwanowitsch Sapega, der 1557 auf dem Landgut Ostrowno im Witebsker Bezirk geboren wurde (Die Besitztümer der Sapegas erstreckten sich über das gesamte Fürstentum, über wahrhaftig riesige Entfernungen). Lew Sapega war Kanzler des Großfürstentums, seine Bildung erhielt er auf der Universität von Leipzig, später wurde er der Redakteur und im Prinzip Schöpfer eines der besten Gesetzessammlungen in Europa, des Statutes des Litauischen Großfürstentums. Außerdem war er ein brillanter Diplomat, der mehrere europäische Sprachen beherrschte, und ein hochgebildeter Mann. Bekannt ist auch Pawel Sapega, Starost von Oschmjany, der der Rushany – Linie des Geschlechtes entstammte und dadurch seine Spuren in der Geschichte der Kunst hinterlassen hat, daß sein Grabdenkmal (auf dem sich auch drei Statuen seiner Frau befinden) die Zeit als wundervolles Kunstwerk überlebt hat, das heute das Museum der altbelorussischen Kunst der Akademie der Wissenschaften von Belarus schmückt...

...Einst erklangen in diesem prächtigen Palast, von dem es noch Zeichnungen aus seiner Blütezeit gibt (und weshalb es heute besonders schmerzlich ist, nur die Ruinen der einst wundervollen Gebäude zu sehen), Orchester, in dem die besten Musiker Europas spielten, und hier gab es viele Statuen, Zeichnungen und Gobelins. Das Schloß hatte einen rechteckigen Grundriß, war von allen Seiten umschlossen, und in seinem Inneren befand sich ein Hof, ähnlich der Art wie bei dem Schloß in Mir. Die Gebäude waren dreistöckig, gegenüber dem Eingangstor stand die Hauskapelle. Über die Keramikfliesen des Fußbodens – von denen nur einige Fragmente übriggeblieben sind, gingen Menschen, die das Schicksal des gesamten Staates in ihren Händen hielten, die ihre Untertanen zu Meutereien und Aufständen aufwiegelten und dafür mit deren und ihrem eigenen Blut bezahlten. So wurden zum Beispiel im November 1700 die Sapegas bei Olkeniki von aufgebracht Kleinadligen zusammen-geschlagen und aus dem Fürstentum vertrieben, weil sie sich über den König stellen wollten. In einigen Dokumenten wird berichtet, daß ihr Name als der möglicher Regenten des Litauischen Staates noch zu Beginn dieses Jahrhunderts auftauchte.

Über die Pracht des Fürstenhofes in Golschany entstanden Geschichten, eine der letzten zu

der Zeit, als das Schloß auf Anweisung der örtlichen Behörden abgetragen wurde, weil man Steine für den Bau eines Kuhstalles benötigte, und dabei ein junger Bursche unter einer eingestürzten Mauer ums Leben kam. Man sprach davon, daß diese Mauern, die so viele Leidenschaften und Ereignisse erlebt hatten, einen eigenen Willen zu bekommen begannen und sich der Zerstörung widersetzen...

In schriftlichen Quellen lesen wir auch über weitere Landgüter der Sapegas, zum Beispiel jene, die sich in Rushany und Selwa befanden. Dort gab es im XVIII. Jahrhundert Theatergruppen, unter denen außer einheimischen Künstlern auch aus Frankreich eingeladene Schauspieler waren. Es existierten auch Musik-, Opern- und Ballettschulen, die die Kinder der ansässigen Bauern besuchten. Das Repertoire ist erhalten geblieben. Es umfaßte die Oper «Der Dorfzauberer» von J.J. Rousseau und den «Zauberbaum», eine musikalische Komödie von Malin. Die Bühnen der Hauptstadt hätten auf ein solches Repertoire stolz sein können! Diese Truppen kamen vielleicht auch deshalb hierher, nach Golschany, weil dessen Besitzer mit der europäischen Klassik wohl vertraut waren, hatten sie doch ihre Grundbildung an europäischen Universitäten erhalten.

Hierhin pflegten auch italienische Architekten und Maler eingeladen zu werden, doch der Palast selbst ähnelt nach Meinung von Fachleuten der niederländischen Bauschule.

Die Franziskanerkirche in Golschany wurde 1618 erbaut; sie hat klare und deutliche Züge des Barocks. Die Kirche überrascht durch den Gesamtumfang des Gebäudes, ihre monumentalen Formen. Am interessantesten ist sie aber innen. Sie ist von wirklichen Künstlern ausgemalt worden, und sowohl die Malereien wie auch die halbkreisförmigen Altarnischen verleihen ihr einen feierlichen und erhabenen Charakter. Einst waren hier Fresken, Alabasterskulpturen aus der Kapelle der Sapegas. Eines der Grabdenkmäler ist bis heute erhalten geblieben.

Die Kirche stand lange Zeit leer und begann zu verfallen, aber jetzt hat man sie den Gläubigen zurückgegeben. Und um sie herum gibt es viele Legenden, die aus ihrer Geschichte gewebt sind, wie übrigens auch das nicht weit von hier entfernte Städtchen seine Legenden bewahrt.

So erzählt man zum Beispiel, daß einst an der Stelle des Städtchens eine Kirche war, die plötzlich, von einem Augenblick zum anderen, mit den Menschen in einem Abgrund versank. Dieser Abgrund verengte sich immer mehr, so daß er am Ende ganz schmal war. Dorthin warfen die Menschen ihr Geld, das beim Aufprall laut klirrte. Aber mit der Zeit verstummte das Geräusch, und heute wird nur ein Dichter noch erzählen, daß er Stimmen und einen entfernten Klang vernimmt... Es wird erzählt, daß während des letzten Krieges die Deutschen den Schatz ausgraben wollten, der sich angeblich in der Stadt befindet. Aber einer von ihnen hatte einen merkwürdigen, warnenden Traum, daß derjenige, der die Stadt anrührt, durch die Hand anderer sterben wird... Und so blieb sie unberührt...

Und man nimmt an, daß die Schätze, von denen es hier in der Tat eine Menge gibt (was die zahlreichen Funde belegen), allesamt verzaubert sind. Nicht umsonst ist in einer Legende davon die Rede, daß ein alter Großvater, der zufällig einen Schatz ausgrub und schon keine Kraft mehr hatte, sich von den Kostbarkeiten loszureißen, darüber weinte und dabei sagte: «Auch mein Tod ist hier, bei mir!»

Alte Städte, altes Land, alte Legenden...

Und man nimmt an, daß die Schätze, von denen es hier in der Tat eine Menge gibt (was die zahlreichen Funde belegen), allesamt verzaubert sind. Nicht umsonst ist in einer Legende davon die Rede, daß ein alter Großvater, der zufällig einen Schatz ausgrub und schon keine Kraft mehr hatte, sich von den Kostbarkeiten loszureißen, darüber weinte und dabei sagte: «Auch mein Tod ist hier, bei mir!»

Alte Städte, altes Land, alte Legenden...

Афанасій Філіповіч
Afanasij Filipowitsch

Slonim

Die Landschaft nach dem Abbiegen von der Brester Chaussee in Richtung Slonim ist sehr malerisch: Die Straße führt durch schöne Wälder und ist durch die säumenden Bäume in Schatten gehüllt...Und man erinnert sich, daß Slonim einst, im XVIII. Jahrhundert, das «Athen des Nordens» genannt wurde...

Am Fluß Stschara gebaut — dort, wo ein anderer Fluß, die Issa, in sie mündet, vermittelt die Stadt dennoch auch heute, nach schrecklichen Kriegen und Feuersbrünsten (1881 brannten bei einer solchen drei Viertel aller Häuser ab) eine Vorstellung davon, wie die belorussischen Städte in der Zeit des XVI—XVIII. Jahrhunderts, in der Zeit ihrer Blüte einmal aussahen.

Slonim wird erstmals im Jahre 1252 in der Ipatjew-Chronik erwähnt, und zwar unter der Bezeichnung Uslonim bzw. Woslonim. Aus dieser Zeit ist nur die Bezeichnung «Samtschistsche» erhalten geblieben (von «samok» Schloß: Gebiet um das Schloß herum, Anm. d. Übers.), wo Archäologen auch heute noch interessante Dinge zur Geschichte und Kultur der Stadt finden, die für ihre Zeit sehr hoch war. Die Zeit, da die Stadt in der Chronik erwähnt ist, ist die Zeit, als die galizisch-wolhynischen Fürsten gegen Großfürst Mindowg um die Macht über das Gebiet am oberen Njoman kämpften, aber auch die Zeit, als in dieser Stadt der Sohn Mindowgs, Wojschelk, herrschte, ein Krieger, Fürst und Mönch, der bei Nowogradok das orthodoxe Lawrischewskij-Kloster gründete, wo das berühmte Lawri-schewskij-Evangelium niedergeschrieben wurde.

Von der Macht Slonims in jener Zeit zeugt die Tatsache, daß sich zu seiner Verteidigung auch die Preußen zur Verfügung stellten, die 1276 von den Kreuzrittern bedroht waren. Hier verliefen die Handelswege von der Kiewer Rus' ins Baltikum. Krieger von Slonim nahmen an der Schlacht bei Grünwalde teil.

Zu den Herrschern von Slonim zählen Fürst Kejstut, der seine letzten Tage im Gefängnis des Schlosses in Krewo zubrachte, aber auch berühmte Leute des Großfürstentums Litauen: Jan Litawor Chreptowitsch, Gregorij Bogdanowitsch Wolowitsch, Lew Sapega und die Magnaten Oginskij. Als eine der größten Städte des Fürstentums erhielt Slonim natürlich auch, und zwar 1591, das Magdeburger Stadtrecht. Das Wappen der Stadt ist ein goldener Löwe mit einem silbernen Doppelkreuz auf blauem Grund.

Viele Menschen sind an der Geschichte der Städte und ihrer Kultur beteiligt. Auch in Slonim machten die beiden Sapegas, Lew und Kasimir Lew, große Anstrengungen, daß hier verschiedene Handwerkerzünfte existierten, daß sich die Weberei und Juwelierkunst entwickelten; trotzdem wurden die Magnaten Oginskij die wirklichen «Väter der Stadt». Und gerade sie waren es wahrscheinlich, die die Stadt zum «Athen des Nordens» machten, indem sie europäische Künstler hierher anzogen und ein eigenes kulturelles Zentrum des Litauischen Großfürstentums schufen.

Aber es läßt sich auch gewissermaßen sagen, daß die erste Periode der Entwicklung des Kleinadels von Slonim das moderne Stadtbild prägte, wo an der Stelle des Samtschistsche der Palast der Fürsten Sapega erstand, von dem nach allen Richtungen die Straßen auseinanderliefen und wo sich im wesentlichen das städtische Leben konzentrierte.

Dieser erste, verhältnismäßig ruhige Entwicklungsabschnitt der Stadt endete im Jahre 1654, als der russisch-polnische Krieg ausbrach. In ihm, wie auch dem späteren Krieg gegen die Schweden, brannte die Stadt fast vollständig nieder, so daß nach einem Beschluß des Sejms, der 1661 in Grodno abgehalten wurde, die Stadt für einige Jahre von Abgaben befreit wurde, weil sie «fast gänzlich abgebrannt und geplündert» sei.

Die zweite Periode der Erneuerung von Slonim ist von dem Bau einer großen Zahl von Kirchen gekennzeichnet, insbesondere in Zusammenhang mit dem Erscheinen der Jesuiten in Belarus. Zunächst kamen — im Jahr der Lubliner Union von 1569 — ganze fünf Leute nach Wilna. Sie eröffneten hier, in der Hauptstadt des Fürstentums, die erste Schule. Der Unterricht hier wurde auf ein solch hohes Niveau gestellt, daß der Ruf dieser Schule sich sehr verbreitete und die Jesuiten bald, und mit großem Tempo, daran gingen, ihren Einfluß auf das geistige Leben zu vergrößern, wobei sie sich der Unterstützung der einflußreichsten Personen des Fürstentums bedienten. Nach etwa fünf Jahren traten die ersten, und zwar die bekanntesten Familien des Fürstentums Litauen zum Katholizismus über, was natürlich nicht zuletzt auch durch die Tatsache gefördert wurde, daß gerade die Katholiken im politischen Leben der Rzeczpospolita zu wetteifern begannen. Seit dieser Zeit begann wahrscheinlich auch die tragische Teilung der Nation: Die katholisierte Schlachta und die Magnaten begannen polnisch zu sprechen, während der einfache Mensch, d. h. der Bauer, weiterhin belorussisch sprach. Von diesem tragischen Prozeß der Polonisierung zeugen auch viele Theaterstücke, die damals in großer Zahl in Schultheatern und auf Plätzen der Städte aufgeführt wurden. Die Texte dieser Stücke waren in zwei Sprachen geschrieben. Im Jahre 1705 eröffneten die Jesuiten in Slonim ein Kollegium und eine Schule.

Kaiser August II. schenkte ihnen eine ganze Straße, die den Namen Studentscheskaja erhielt, ein Name, der sich bis heute erhalten hat. Von 1639 bis 1645 wurden hier auch die ersten Kirchen gebaut, besonders die Bernardinerkirche (Die Ordensbezeichnung geht übrigens auf den Namen des Reformators des Franziskanerordens, Berhardin von Siena, zurück), aber auch die der Bernardinerinnen, die von 1664 bis 1670 erbaut wurde.

Diese beiden Kirchen sind im Barockstil erbaut und haben Züge einer eigenen, ursprünglichen Architektur, die sich schön in die Perspektive der Straßen einfügen und schon von weitem sichtbar sind. Nach ihrer Schönheit käme es beiden Kirchen zu, auch heute noch, das Aushängeschild der Stadt zu sein, wenn es nicht noch eine weitere Kirche gäbe, die später, im Jahre 1775, in Samostje errichtet wurde, die nach dem hl. Andrej benannt wurde. Von ihr werden wir etwas später erzählen. Einstweilen kann man hier, außer den drei genannten Kirchen, noch zwei weitere nennen: die aus dem Jahr 1669 erhaltene Benediktinerkirche und die nicht erhaltene Dominikanerkirche, die ebenfalls im XVII. Jahrhundert errichtet wurde. Außer den genannten Kirchen befanden sich hier, um das ehemalige Schloß herum, im XVIII. Jahrhundert noch eine lutheranische Kirche, drei unierte Kirchen und eine hölzerne Moschee.

In diesem Jahrhundert bestand die Stadt aus drei miteinander verbundenen Plätzen, und sie alle waren gleichsam umgeben von wundervollen Kirchen, auf dem Hauptplatz befanden sich gewöhnlich das Rathaus und die Geschäftszeilen. Davon ist nur ein steinernes zweistöckiges Gebäude an der Kreuzung der Sowjetskaja uliza und der Perwomajskaja uliza erhalten geblieben, und in ihm kann man die ehemalige stolze Schönheit als Symbol der Unabhängigkeit der Stadt nur noch schwer erkennen. Übrigens verlor die Stadt im Jahre 1776 das Magdeburger Stadtrecht.

Aus dem XVII. Jahrhundert ist auch eine Synagoge erhalten geblieben; Fachleute sind der Meinung, daß sie sehr an eine Kirche im Barockstil erinnert, nur daß sie keine Türme hat.

Damals kehrte der frühere Starost von Slonim, Oginskij, im Gefolge der zerschlagenen Armee der Konföderierten aus der Emigration nach Slonim zurück, wo er sich erneut ansiedelte.

In den darauffolgenden Jahren wurde der Palast der früheren Herrscher von Slonim, der Sapegas, umgebaut. An seiner Stelle erstand ein steinerner Palast, der von Architekten errichtet wurde, die aus verschiedenen Ländern eingeladen worden waren. Im Palast waren eine Manege, eine Orangerie und eine Druckerei untergebracht. Zwischen dem Palast und dem begradigten Nebenarm der Stschara(hierfür wurde ein Kanal gegraben, der die Bezeichnung Oginskij-Kanal erhielt), wurde ein Theater erbaut, an dem sich die Zeitgenossen ergötzten. Außer, daß der Kanal reinen Handelszwecken diente (Er verband zwei Flüsse, die Jaselda und die Stschara, und ermöglichte den Handel mit den baltischen Staaten), konnte Wasser aus dem Kanal auf die Bühne geleitet werden, wo während der Aufführungen Boote fuhren und Märchenspiele

aufgeführt wurden. Die Bühne erlaubte dies; sie war so groß, daß auf ihr neben Aufführungen mit Wasser auch Reiterwettkämpfe stattfinden konnten, und auf ihr fand eine beliebig große Zahl von Schauspielern Platz.

Im Oginskij-Theater, dem «Operngaus» (Opernhaus), waren professionelle italienische und polnische Opernsänger angestellt, hier gab es ein Ballett, das aus Leibeigenen bestand, und auch einen Chor. Von besonderem Glanz waren die Auftritte der Kapelle: Im Orchester spielten hier 53 Mann, und es war eines der größten Hoforchester des damaligen Europas, außerdem eins der professionellsten. Zeitgenossen verglichen es kühn mit dem Orchester in Mannheim, das damals «Kammerton Europas» genannt wurde. Ein aufschlußreiches Detail: Nach dem Tod von M.K. Oginskij fand man in seinen Archiven 60 Opern, 18 Ballette, 3 musikalische Komödien, 253 Sinfonien und eine Menge anderer Musikwerke.

Der Hetmane Oginskij war auf gewisse Art eine einmalige Persönlichkeit: Er beherrschte einige Musikinstrumente, und während des Auftritts des Orchesters spielte er die erste Geige. Außerdem schrieb er literarische Werke, von denen einige in der Slonimer Druckerei herausgegeben wurden. Als Autor des Buches «Fabeln und keine Fabeln» ging er in die polnische Literaturgeschichte ein.

Aber den Grundbestand des Theaters bildeten — ungeachtet der eingeladenen Berufsschauspieler — dennoch Leibeigene des Hetmanen, die dann (wie auch die Künstler des Grodnoer Theaters) König Stanislaw August geschenkt wurden und die Stammtruppe des ersten polnischen Balletts in Warschau bildeten.

...Wenn z.B. an diesem Theater mit einem Vertrag G. Campanucci gastierte, der erste Schauspieler des venezianischen Theaters «San Samuele», wenn hier für einige Zeit die in ihrer Zeit berühmte Sängerin A. Davia de Bernuzzi auftrat, so bedeutet dies, daß sie wußten, daß sie nicht in ein Krähwinkel fahren würden, sondern dorthin, wo ihr Talent gebührend gewürdigt wird.

Das Umfeld, das ihr Talent zu würdigen in der Lage war, existierte in Slonim. Vielleicht auch deshalb konnte der berühmte Komponist Michal Kleofas Oginskij, der seine ganze Kindheit in Slonim verbrachte, seine kompositorischen Gaben entfalten. Belorussische Lieder, Melodien und Motive werden immer wieder in seinem Schaffen verwendet, besonders in der Polonaise «Abschied von der Heimat», die zur Lieblingsmelodie vieler unserer Ensembles geworden ist.

Das Leben Oginskij's ist eng mit Belarus' verbunden. Als zwanzigjähriger junger Mann erfüllt er diplomatische Aufträge in den Niederlanden und in England, danach nimmt er an dem Aufstand unter der Führung von Tadeusz Kostjuschko teil; der zweihundertjährige Gedenktag an diesen Aufstand wurde 1994 feierlich in Belarus begangen, und die Tatsache solcher Feierlichkeiten konnte nur in einem unabhängigen Belarus möglich werden. Nach dem Aufstand nach Belarus zurückgekehrt, lebt Oginskij auf dem Gut Salesje bei Smorgon, das er erst 1822 verließ. Begraben aber ist der Komponist in Florenz, wo er am 15. Oktober

1833 starb, nachdem er sich in der Kultur zweier Völker, des belorussischen und des polnischen, selbst ein Denkmal gesetzt hatte.

Vieles aus jenen Zeiten ist in Slonim nicht mehr vorhanden: Es gibt keinen Palast mit seinem üppigen «Saal der Göttinnen» mehr, der im Rokokostil ausgestattet war, wohin die exotischen Bäume des wundervoll gepflegten Gartens schauten, der so herrlich war, daß die Namen der Menschen, die hier gearbeitet haben, erhalten geblieben sind: des Meisters für Parkarchitektur, Lerok, und des leibeigenen Gärtners Wasilij. Von dem Teich ist nur ein Morastgebiet mit nur schwer erkennbaren Begrenzungslinien erhalten geblieben. Doch der Kanal existiert noch, und die herrliche Musik von Michal Kleofas Oginskij lebt weiter, auch der Name eines anderen Oginskij hat sich erhalten: des Hetmanen und Herrn von Slonim, — und dies nicht nur deshalb, weil Zarin Katerina II. ihn auf den Thron des polnischen Königs hob, sondern vor allem als Name eines Musikers und Mäzens der Künste. Für ihn war der Dienst für die Kultur der alleredelste Dienst.

Als Bestätigung hierfür kann man das Museum in Slonim ansehen, das 1929 ein Enthusiast, der in seine Umgebung und deren Kultur verliebt war, anlegte.

Iosif Stabrowskij war der Sohn eines Hauptmanns des Murmansk-Infanterieregiments. Er wurde 1869 in dieser Stadt geboren. Er absolvierte die Polozker Militärakademie, ein Archäologiestudium an der Moskauer Universität und ein Aufbaustudium für Archäologie an der Universität in Samara. Im Ersten Weltkrieg war er Oberst.

Oberst und Archäologe? Der Wunsch, das von der Kultur Erschaffene zu erhalten, war in seiner Seele stärker als sein Verlangen nach Zerstörung. Mit 52 Jahren kehrte er nach Slonim zurück, begann, sich mit der Kultur der Stadt vertraut zu machen, alte Gräber zu erforschen. Die gesammelten Funde beschloß er, der Stadt zu schenken, nachdem er ein Museum eingerichtet hatte. Als der Zweite Weltkrieg begann, versteckte er alles, das Museum und die Bibliothek, um sie vor Zerstörungen zu bewahren. Und möglicherweise deshalb war sein Leben dem Erhabenen und Hellen gewidmet. Er lebte sehr lange und wurde 99 Jahre alt. Bis Anfang 1968 kümmerte sich I. Stabrowskij um Slonims Schätze...

In diesem bescheidenen Heimatmuseum finden sich Sammlungen alter Münzen, archäologische Funde vom Gebiet des Samtschitsche. Hier befindet sich auch der Kopf eines heidnischen Idols, der aus Muschelkalkstein gearbeitet ist. Man vermutet, daß am Ende der uliza Gagarina (der ehemaligen Albertinskaja), auf der Gemarkung Duby, ein echter heidnischer Götzentempel war. Solche Götzentempel gab es in Belarus eine Menge. Diejenigen, die man freigelegt und erforscht hat, verraten uns, daß sich unsere Vorfahren nach dem Aufgang der Sonne am längsten Sonnentag des Jahres, am 22. Juni, richteten, als in ganz Belarus der heidnische Gott Kupala gefeiert wurde. Dieser Feiertag heißt auch so: Kupalje. Gerade Kupala waren jene Tempel gewidmet, die uns bekannt sind und eine «Entchiffrierung» möglich gemacht haben. Beim Kupala-Fest wurden Feuer angezündet, über die junge Burschen und Mädchen sprangen, um sich zu reinigen, denn das Kupala-Feuer

wurde als magisch angesehen. In alten Zeiten wurden in solchen Nächten Bräute entführt, natürlich nur, wenn die Bräute damit einverstanden waren. (Übrigens gibt es die Wurzel «kup» in allen europäischen Sprachen und hat nach Auffassung von Philologen die Bedeutung «zusammen».)

Es gab auch andere Bräuche: Z.B. ließ man Kränze ins Wasser, meistens in Flüsse, und beobachtete, was mit ihnen geschieht. Wenn der Kranz eines Mädchen unterging, so bedeutete dies, daß das Mädchen bald heiraten wird. Wenn aber der Kranz fortgetragen wurde, so mußte das Mädchen möglicherweise lange auf einen Bräutigam warten...Doch der magischste Brauch, der auch vielen Kunstwerken seinen Namen gab, war beim Kupala-Fest die Suche nach der Zauberblume,— der Farnblüte, die nach dem Volksglauben nur einmal im Jahr blüht. Eine dunkle Macht schützt diese Blume und bemüht sich, nicht zuzulassen, daß der Mensch sie besitzt, weil er dann die Sprache der Tiere und Vögel zu verstehen beginnt und Schätze sehen kann, die in der Erde versteckt sind. Da es auf belorussischem Boden zahlreiche Kriege gab, haben viele Menschen ihr Geld und ihr Wertvollstes in der Erde versteckt, deshalb werden bei uns so viele Schätze gefunden. Aber wahrscheinlich bleiben noch mehr unentdeckt...

...Da, wo heute besorgte Menschen zur Arbeit eilen, gab es einst Götzentempel, wuchsen alte Eichen, unter denen an heidnischen Festtagen unsere Vorfahren in bestickten Hemden tanzten und auf die Zweige der heiligen Eichen Bändchen mit Glück- und Gesundheitswünschen für sich selbst und ihre Liebsten hängten. Es ist aber erstaunlich, daß die Kirche, die gegen das Heidentum einen wahren Krieg führte, der in diesem Gebiet immer noch nicht beendet ist, oft an der Stelle zerstörter Götzentempel Kirchen errichtete. Möglicherweise ist auch die Kirche des hl. Andrej an einer solchen Stelle erbaut worden. Die Kirche ist sehr alt. Obwohl der Steinbau insgesamt «nur» zweihundert Jahre alt ist, stand hier noch früher eine hölzerne Kirche, die mit finanziellen Mitteln des Jagellonen-Königs Kasimir IV. errichtet wurde, des litauischen Großfürsten (Zeit des Baus: 1490). Doch die jetzige Kirche,— mit ihrem kompakten Bau mit zwei Türmen, mit ihren schönen Ausschmückungen, Skulpturen der Heiligen Peter und Paul in den Nischen, mit ihren Fresken im Inneren, einem Voralter in Form eines großen Segelbootes, mit ihrer dekorativen Ausmalung, den Fresken usw.— ist eine der schönsten in ganz Belarus. Vom architektonischen Wert her gesehen, ist sie ebenfalls eines der interessantesten Denkmäler des Spätbarocks. Und trotzdem ging man wiederum in der Zeit der Sowjetherrschaft daran, die Kirche, abtragen zu wollen. Doch die Einwohner und die wenigen Enthusiasten der Kultur ihrer Heimat,— Architekten, Archäologen und Schriftsteller, denen es in jener Zeit nicht leicht fiel zu beweisen, daß Belarus eine eigene, urwüchsige Kunst besitzt,— retteten die Kirche.

Und das Hospital nebenan, mit der Kirche, die im XVIII. Jahrhundert erbaut wurde, beweist ebenfalls, daß man über Menschlichkeit und Hilfe für kranke Menschen lange Zeit vor der kommunistischen Weltanschauung nachgedacht hat...

Unweit von Slonim, in 14 km Entfernung, befindet sich einer der berühmtesten Orte in Belarus: Shirowitschi.

Vor etwa zehn Jahren wurde hier feierlich der fünfhundertjährigen Gründung von Shirowitschi gedacht, oder genauer: daß hier Hirten die wundertätige Ikone der Gottesmutter erschien.

Die Legende beschreibt, daß einst Hirten hier ihre Herde hüteten und plötzlich einen hellen Schein erblickten, der von einem alten Birnbaum ausging, wo sich die Ikone befand. Als sie darüber im Dorf berichteten, lachte man dort nur über die jungen Burschen. Nachdem sie aber das Wunder mit eigenen Augen gesehen hatten, wurde es in der ganzen Gegend bekannt. Die Ikone aber nahm man vom Baum herunter und bewahrte sie mit großen Ehren so lange auf, bis A. Soltan, der Besitzer der Shirowitschkaja pustscha, an der Stelle, wo man die Ikone gefunden hatte, eine hölzerne Kirche erbaute. Nach eineinhalb Jahrhunderten, im Jahre 1613, baute hier der neue Besitzer von Shirowitschi, der Smolensker Kastellan Jan Meleschka eine Steinkirche und lud Mönche aus dem Orden des hl. Basilius, Basilianer, hierher ein.

In der Nähe der Ikone geschahen Wunder: Sie heilte Schwerkranke, machte einige Blinde wieder sehend. Und allmählich wurde die Ikone der Gottesmutter von Shirowitschi eine der am meist verehrten Ikonen des litauischen Großfürstentums,— und später in der Rzeczpospolita.

Hierher kamen zur Verehrung der Ikone praktisch alle Könige der Rzeczpospolita,— außer einem: Michal Wischnewezkij. Und der war einfach zu schwer krank. Bei Katholiken konnte mit diesem Ort, was den Reichtum und die Vornehmheit anging, Ende des XVII. Jahrhunderts bestenfalls die Kirche der Gottesmutter von Tschenstochau mithalten.

Hier aber entstanden nacheinander verschiedene Kirchen. Die wichtigste und prunkvollste ist die Mariä Himmelfahrtskirche (Uspenskij sobor), die 1650 im Barockstil erbaut wurde. Architekten vertreten die Auffassung, daß ihr Altarbereich einmalig sei, denn der apsidiale Abschluß des Mittelschiffes hat hier in der Vertikalen eine abgestufte teleskopartige Struktur. Gegenüber, auf der anderen Seite des kleinen Platzes, steht eine kleine Kapelle. Ganz oben auf ihr kann man ein für einen zeitgenössischen orthodoxen Bau untypisches Zeichen erkennen: ein Auge in einem Dreieck.

Zu dem Komplex des Basilianerklosters von Shirowitschi gehörten eine Kirche der Gotteserscheinung (Bogojawlenskaja zerkow), 1769 erbaut, und ebenfalls eine Kreuzerbauungskirche (Krestowosdwishenskaja zerkow) aus demselben Jahr. Beide sind im Barockstil errichtet. Aber im Inneren der Kreuzerbauungskirche gibt es eine ganz eigentümliche Besonderheit: Ihr Inneres ist gleichsam wie «eine Kirche in einer Kirche» gebaut,— eine sogenannte Kalvarienkirche. Sie imitiert gleichsam die Pilgerreise Christi nach Jerusalem. Besucher wähten sich, wenn sie in diese Kirche hinaufstiegen, wie auf Golgatha; aber herab stiegen sie auf Stufen, die an Bildnissen an den Wänden entlang führten, was die an eines großen Raumes und Umfangs schuf. Gläubige gerieten hier

regelrecht in Ekstase, sie kamen aus allen Teilen von Belarus hierhin, um zu bekennen, Trost zu finden...

Außerdem war hier auch ein Priesterseminar, das — zunächst uniert, später orthodox — die Zeiten der Verfolgungen überlebt hat und erhalten geblieben ist.

Zwischen der Kathedrale und den Klosterzellen fand die 1769 errichtete Gotteserscheinungskirche ihren Platz. Außer den erwähnten Kirchen und dem Gebäude des Priesterseminars gehörten zu dem Gesamtkomplex des Klosters der Wohntrakt, der Speiseraum der Mönche, ein Krankenhaus und ein Gemüsegarten.

Die wundertätige Ikone befindet sich jetzt in der Mariä Himmelfahrtskirche. Es ist eine kleine steinerne Ikone mit Schnitzereien, mit einem Beschlag aus getriebenem Silber darüber, im Stile des Barocks. Die Holzschnitzereien auf der Ikonenwand um die Ikone leuchten in goldenen Farben, und mit leichten, hellen Farben ist das Fresko «Spas Pantakrator» gemalt.

Im nordwestlichen Bezirk von Shirowitschi steht — auf einem Friedhof — eine einfache Kirche aus Holz, die Georgskirche (zerkow Georgija). Sie wurde am Ende des XVIII. Jahrhunderts erbaut. In der Ikonenwand gibt es hier die interessante Ikone «Jurij Pobeditel» (Sieger).

Eine weitere Sehenswürdigkeit von Shirowitschi ist eine Quelle mit «geheiltem Wasser». Hierhin kommen, besonders im Sommer, viele Leute, um von dem Wasser zu trinken oder in ihm ihre kranken Arme und Beine zu baden.

Auf der Rückfahrt nach Slonim kann man einen Abstecher in die Vorstadt Albertin machen und unterwegs — an der Kreuzung der uliza Puschkina und der uliza Mickiewicza — die Kapelle des hl. Domenik sehen, die 1746 erbaut wurde, und in der Nähe, in der uliza Sowjetskaja, kann man ein «Austerija» erblicken, das im XVIII. Jahrhundert gebaut wurde. Heute ist es das Haus Nr. 10. Interessant ist auch das Haus Nr. 58, — ein komfortables städtisches Einfamilienhaus aus dem Jahre 1923.

Bei dem Albertinsee befindet sich in einer Fabriksiedlung, in der Nähe des ehemaligen «Franzosentraktes» (Man muß dazu sagen, daß hier 1812 russische Truppen eine Abteilung der französischen Garde schlugen.), — die Hof- und Parkanlage Puslowskij (ansaml W. Puslowskogo). Die Unternehmer Puslowskij haben hier ihre Spuren hinterlassen, nicht nur deshalb, weil sie einige Fabriken errichteten (Teppichmanufaktur, Wollherstellung), sondern weil sie auch an der Issa das erste Wasserkraftwerk im westlichen Belarus bauten.

Die Siedlung am See hieß zuerst Aleksandrijskij, zu Ehren des russischen Zaren Aleksander, dann, seit 1901 Albertin, und heute wird sie Fabritschnyj genannt. Am Anfang unsere Jahrhunderts arbeiteten hier Unternehmer aus verschiedenen Ländern, wo sie Werke und Unternehmen eröffneten, — so der Belgier Baret, Franzosen...

Das Landgut Puslowskij ist ein klassizistisches Denkmal aus der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts. Einst befand sich hier eine ganze Bildergalerie der Könige der Rzeczpospolita, aber sie wurde 1919 während des deutschen Überfalls ausgelagert, und ihre Spuren haben sich

seitdem verwischt. Inventarlisten schließen echte Kunstwerke ein, aber all dies ist entweder verloren oder es wurde in andere Länder gebracht.

Sowohl über die Puslowskij's wie über die Oginskij's haben sich im Volk etliche Legenden und Erzählungen gehalten. Eine besagt folgendes: Unweit von hier, bei Telechany, ist ein kahler Berg. Man sagt, daß dies das Grab eines reichen Herrn sei. Aber es wird erzählt, daß die Herren Oginskij, als die den Kanal bauten, für die Arbeit Leibeigene verwendeten, die an Tragbahnen angekettet waren. Und als sie den Kanal fertiggestellt hatten, trug man ihnen auf, Erde heranzutragen, um einen Grabhügel zu Ehren der Fertigstellung des Kanals anzulegen. Aber dieses Ereignis war für die Menschen sehr bitter, und deshalb wuchs auf dem von den Leibeigenen verfluchten Hügel nichts...

Und dieses Bild — an Tragbahnen gekettete Menschen — konnte nur dort entstehen, wo die Leibeigenen litten und sich nicht richtig an der Schönheit erfreuen konnten, die sie selbst schufen. Und dennoch haben sie sie geschaffen,— diese Schönheit — und deshalb haben sie nicht umsonst gelebt...

Тадэвуш Касцюшка
Tadeusch Kastjuschka

Pinsk

Vor langer, langer Zeit, als es, wie berichtet wird, Pinsk noch nicht gab, vergrub ein reicher Mann, als sein Tod nahte kam, seine Schätze in der Erde. Es war viel Gold und alle möglichen wertvollen Sachen. Die Menschen begannen sodann, nach dem Schatz zu suchen. Das erfuhr Gott, und er hatte die Befürchtung, daß die Menschen das Gold finden würden und daraus viel Unheil entstehen könnte. Deshalb verwandelte er alle Felder hinter dem Dorf in Sumpf, auf dem man keinen einzigen Schritt tun konnte...

Das ist natürlich eine Legende. Aber die Stadt befindet sich tatsächlich in der Ebene, und zwar im Gebiet des belorussischen Polesje. Hier ist ein dichtes Netz von kleinen Flüssen und Seen: der Pripet und seine Nebenflüsse Jaselda, Pina, Bobrik und Wisliza, der Pogost-See und der Polesje-See (übrigens bedeutet «pogost» im Slawischen «Grab»). Im Pinsker Rajon befindet sich auch der berühmte Oginskij-Kanal, der einst von dem Hetmanen Oginskij angelegt wurde. Wie bei so vielen belorussischen Städtenamen, stammt die Bezeichnung der Stadt Pinsk von dem Fluß. Pinsk entstand an der Stelle des Zusammenflusses der Pina mit dem Pripet.

Die wasserreiche Pina, an der der schönste Teil von Pinsk liegt, verleiht der Stadt ihre ganz besondere Einmaligkeit,— hinsichtlich der Geschichte und Wirtschaft der Stadt, aber auch seiner Kunst und Kultur.

Unweit des Flusses entstand dann auch die erste Siedlung. Ausgrabungen von Archäologen lassen das Bild von einer Stadt aus Holz entstehen, die mit Wällen und Gräben befestigt war, einer Stadt mit bedeutenden Handels- und Kulturverbindungen (Kiew, Schwarzmeergebiet, Wolynien). Hier wurde eine in der gesamten Geschichte der Ostslawen reichsten Sammlungen an bunten Kacheln aus Keramik gefunden, viel Schmuck von Modedamen aus alten Zeiten: Armreife, Glasperlen, Anhänger usw.

Natürlich wird bei der ersten schriftlichen Erwähnung der Stadt, die sich auf das Jahr 1097 bezieht und die Stadt abwechselnd Pinesk oder Pinsk nennt, nicht vom Beginn ihrer Geschichte berichtet, sondern von einer Zeit, als hier bereits eine große Stadt existierte, die zu dem Fürstentum Turow gehörte. Später, im XII. Jahrhundert, wurde die Stadt das Zentrum eines Teilfürstentums, und das war der weiteren Entwicklung der Wissenschaft und der kulturellen Verbreitung sehr förderlich. Aus einer dieser Schulen ging der in alten Zeiten berühmte Chronist Mitrofan hervor. Leider sind die alten Chroniken nicht erhalten, wie auch die alten Steinkirchen, die es hier im XII. Jahrhundert gab, nicht mehr existieren. Doch die Namen der ersten Fürsten von Pinsk nennen die Chroniken, die in den benachbarten Gebieten erhalten geblieben sind, besonders die Ipatjew-Chronik. Danach waren es Jaropolk und Jaroslaw, Söhne des Turower Fürsten Jurij Jaroslawitsch (die Wurzel dieser Namen ist gleich: «jar», was «stark» oder «wütend» bedeutet). Jaroslaw ist dadurch bekannt, daß er an dem gemeinsamen Feldzug der ostslawischen Fürsten gegen die Polowzer teilnahm.

Das folgende Jahrhundert, das dreizehnte, nennt uns die Namen Wladimir, später Rostislaw, der gegen Danilo Galizkij, den Fürsten des in diesem Gebiet bedeutenden galizisch-wolhynischen Fürstentums, Krieg führte. Im Jahre 1229 wird Fürst Wladimir erwähnt, der der Stadt Brest (damals Berestje) zu Hilfe kam, sich gegen seine Feinde zu behaupten, wie auch seine drei Söhne,— Fjodor, Demid und Jurij. Sie alle waren tapfere Krieger, wiederholt verteidigten sie ihre Heimatstadt gegen die zahlreichen Überfälle von Nachbarn und Fremden.

...Hierher, an die Pina, kamen Kaufleute auch in späteren Zeiten, als die Stadt zur Zeit der Herrschaft des Großfürsten Gedymin Bestandteil des Großfürstentums Litauen-Rußland-Shemojtskoje wurde. Sein Sohn, Narimunt, der nach der christlich-orthodoxen Taufe den Namen Gleb erhielt, war Herrscher der Stadt (übrigens gab es, soweit uns bekannt ist, an der Spitze belorussischer Städte keine heidnischen Fürsten). Von 1348 an sind als Herrscher von Pinsk Narimunts (Glebs) Söhne bekannt: Michail, Wasil und Jurij, und später der litauische Großfürst Shigimont Kejstutowitsch.

Dieser Fürst, der später in Troizk ums Leben kam, erhielt die großfürstliche Herrschaft fast durch ein Wunder und ist bekannt wegen seines grausamen und seines mitleidslosen Charakters, aber auch deswegen, weil er von 1392 bis 1398, zusammen mit seinem Sohn, Gefangener des Kreuzritterordens war. Die enge Freundschaft zu ihm kostete dem Metropolitener Gerasim das Leben. Gerasim wurde im Jahre 1435 in Witebsk als Rivale von Shigimont Swidrigajla verbrannt. Grausame Zeiten brachten grausame Taten hervor...

Und zwei Herrscherinnen von Pinsk sind bekannt: die Fürstin Marija aus dem Geschlecht der Olekowitsch und die Königin Bona aus dem Geschlecht Sforza, Frau von König Shigimont I. (des Älteren).

Die altertümliche Silhouette der Stadt entstand im XVII. und XVIII. Jahrhundert, wobei die dominierendsten Bauten die Türme der Klöster und des Rathauses der Stadt wurden. (Das

Magdeburger Stadtrecht erhielt Pinsk im Jahre 1581; sein Wappen: ein goldfarbener Bogen mit einem Pfeil und gespannter Sehne auf dem roten Hintergrund eines Schildes.)

Königin Bona selbst hielt sich in dieser Stadt auf. Aus Chroniken ist bekannt, daß sie zusammen mit König Shigimont im Jahre 1545 auf dem großen Sejm in Brest war, als König Shigimonts und ihr Sohn, der junge Prinz August, zum litauischen Großfürsten gewählt wurde. Und auf diesem Sejm, so berichten die Chroniken, «waren viele Bischöfe, Persönlichkeiten aus der Verwaltung des Großfürstentums¹, Damen² und der ganze niedere Adel wie auch alle Ritter aus allen Gebieten des Großfürstentums Litauen; es waren auch sehr viele Leute auf diesem Sejm, die auf beiden Seiten um Berestje über etliche Meilen standen...»

Brest ist von hier nicht weit entfernt, Die Königin konnte nach Pinsk fahren. Aber ständig lebte sie in dem von hier weit entfernten Krakau, und gegen Ende ihres Lebens fuhr sie wieder nach Italien, wo sie vergiftet wurde... Doch ihr Leben und ihre Gewohnheiten hinterließen ihre Spuren im Leben eines großen Staates, der Rzeczpospolita, zu der Polen und das Litauische Großfürstentum gehörten. Bona beschäftigte sich aktiv mit politischen Fragen, strebte nach Macht, wofür sie auch den dauernden Haß der Magnaten und des niederen Adels erntete, die an einen solchen weiblichen Ehrgeiz nicht gewohnt waren. Und wenn ihr auch ihr Mann in vielen Dingen nachgab, wurde ihr Sohn, den sie ehemals sehr liebte, in seinen reifen Jahren einer ihrer Feinde und hintertrieb, daß sie den Thron erlangte. Ein charakteristische Zug von ihr war folgende: Als sie bereits Witwe war, Königinmutter, benutzte sie weiterhin für ihr Siegel rote Farbe, als Zeichen dafür, daß sie, Bona, immer noch die wahre Herrscherin des Königreiches sei. [Aber an Pinsk zeigte die Königin ständig Interesse, was viele Dokumente bezeugen.] Übrigens hat gerade diese Königin im Gebiet des Großfürstentums eine bekannte Agrarreform durchgeführt, durch die die Angehörigen der Schlachta (niederer Adel), die nicht durch Dokumente ihr Eigentumsrecht auf eigenes Land beweisen konnten, dieses in den Besitz des Königs oder des Großfürsten übergeben mußten. Es sind Dokumente erhalten geblieben, die bezeugen, daß die so vom Pech verfolgten Besitzer gleichzeitig mit dem Verlust ihres Landes auch das Recht verloren, sich Schlachtitschen zu nennen, was praktisch einem Todesurteil gleichkam, denn ein Leibeigener wurde in jenen Zeiten als nur geringfügig wertvoller angesehen als Vieh...

Diese Reform, wie auch ihre anderen, nicht weniger bedeutsamen Tätigkeiten, insbesondere, daß sie den Menschen die Kunst nahebrachte, haben ihren Namen hier, in den Gebieten Belorußlands, sehr populär gemacht. Der Dichter Nikolaj Gusowskij, Sekretär des Gesandten der Rzeczpospolita beim römischen Papst Leo X., hat sein berühmtes Poem, das «Lied vom Wisent» heißt und in lateinischer Sprache geschrieben wurde, Königin Bona gewidmet. In dem

¹ Anm.: sogenannte Pany-rady

² Anm.: sogenannte panitschi

Poem werden das Großfürstentum und seine Gebiete, seine Menschen und Bräuche verherrlicht. (Den größten Teil der Bevölkerung des Großfürstentums stellten bekanntlicherweise Belorussen.) Dieses Poem, das in Rom entstand und 1523 in Krakau veröffentlicht wurde, wird heute mit Recht als ein patriotisches Lied über Belarus angesehen...

Was die Zahl der erhaltenen Architekturdenkmäler und alten Gebäude betrifft, so nimmt heute Pinsk hinter Grodno den zweiten Rang in Belarus ein. Auch heute noch kann man schon von weitem die herrlichen Gebäude des ehemaligen Jesuiten-Kollegiums, der Franziskanerkirche, des Klosters und des Glockenturmes erblicken, aber auch ein Bauwerk, das als Butrimowitsch-Palais (dworez Butrimowitsch) bekannt ist.

Die ältesten von ihnen sind die Franziskanerkirche und das Kloster. Dieses Ensemble wurde über drei Jahrhunderte geschaffen (vom XVI. bis XVIII.). Doch die erste hölzerne Kirche wurde noch unter Fürst Shigimont Kejstutowitsch im Jahre 1396 erbaut. Im Jahre 1510 wurde mit dem Bau einer neuen, steinernen Kirche begonnen, die Mariä Himmelfahrts-Kirche (kostjol Uspenija Dewy Marii) genannt wurde.

Zum drittenmal wurde dieser Bau zwischen 1712 und 1730 umgebaut, als sich hier die Klostergebäude zum Himmel reckten.

Majestätisch, mit einer reich verzierten Fassade, in der sich Karniese, Nischen, aber auch ein Giebeldach mit zwei kleinen Türmen befinden, beeindruckt diese Kirche auch durch ihr Inneres, wo wir Holzskulpturen von Heiligen sehen können, gewundene Säulen des Hauptaltars, ebenfalls mit Holzschnitzereien, aber auch Fresken, die im Jahre 1909 der Künstler B. Wischneweskij auftrug. Wir können auch der Orgel lauschen,— ebenfalls ein Kunstwerk für sich.

Das Ensemble, diese «erstarrte Musik aus Jahrhunderten», ist ein lebender Organismus, der ständig arbeiten muß. Spezialisten streiten darüber, ob sich der dreistöckige Glockenturm organisch in das Ensemble einfügt. Er wurde 1817 (kurz nach der Niederlage Napoleons) unter die Obhut des Architekten Kamenskij gestellt und bereits zu Beginn des XX. Jahrhundert zu einem vierstöckigen Turm erweitert. Auch das Kloster selbst wurde rekonstruiert, ebenfalls in den 20-er Jahren unseres Jahrhunderts, und heute läßt sich die Frage nur schwer beantworten, ob sich dies organisch einfügt...

Im Sommer kann man in Pinsk oft Menschen sehen, die schweigend vor dem Ensemble stehen, sich gleichsam der Zeit und dem Raum hingebend, als wenn sie hier erstarrt wären, in diesen mächtigen Mauern, in der Architektur, die sich bewußt von der menschlichen Hektik abgesondert und eine verschlossene geistige Welt geschaffen hat. Zwei- und dreistöckige Gebäude schließen das Ensemble auf dem Hauptplatz von Minsk ab und verschönern ihn.

Heute gibt es keine Jesuitenkirche mehr, die in den vergangenen Jahrhunderten ebenfalls ein nicht wegzudenkender Teil des alten Pinsk war. Sie wurde während des letzten Krieges niedergebrannt, danach abgetragen. Erhalten geblieben ist das Kollegium, ein Gebäude in Form eines kyrillischen «G» (d.h. ein kürzeres Gebäude schließt sich an der rechten Stirnseite im

rechten Winkel an; Anm. d. Übersetzers), das noch in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts zusammen mit der Kirche gebaut wurde. Auf erhaltenen Fotos kann man den leichten, fast spitzenartigen Bau der Kirche erkennen,— ein Denkmal im Stile des Barocks. Das Kollegium hat wahrscheinlich den allgemeinen Eindruck ins Gleichgewicht gebracht; denn sogar sein sechsseitiger Turm erscheint streng, für die Verteidigung erdacht und nicht für die Schönheit (übrigens war das beim Bau tatsächlich so geplant). Insgesamt jedoch vereint das Ganze in sich Züge der Renaissance und des Barocks. Hier, inmitten von Wohn- und Arbeitsstätten, war im XVIII. Jahrhundert eine Apotheke untergebracht, und später, vom Jahre 1729 an, war eine eigene Druckerei der Jesuiten in Betrieb. Überhaupt waren Druckereien seit dem XVI. Jahrhundert auf dem Gebiet von Belarus sehr verbreitet, aber in der Regel gehörten sie den Magnaten. Das spricht für die große Bedeutung des gedruckten Wortes in unserem Land. Leider haben die ideologischen Kämpfe eine Menge unschätzbbarer Bücherschätze vernichtet,— schon im XVII. Jahrhundert, als die Behörden in Wilnja (heute Wilnius) in ihren Auseinandersetzungen mit den Protestanten eine Menge protestantischer Bücher verbrennen ließen.

Das Butrimowitsch-Palais (dworez Butrimowitscha), wie dieses Gebäude auch heute heißt, sieht neben dem modernen Hochhaus-Hotel ganz klein aus und fast sogar von ihm eingekeilt. Doch eine aufmerksame Betrachtung lohnt sich,— die unaufdringliche Schönheit dieses Hauses, das am Ende des XVIII. Jahrhunderts im Barockstil mit klassizistischen Zügen erbaut wurde, eröffnet sich. Seine dorischen Säulen, die nach vorn herausragen, vermitteln ein Gefühl der Perspektive. Der Haupthof ist gleichsam zum Fluß hin geöffnet, und die Symmetrie der Flügel erzeugt ein Gefühl der Feierlichkeit. Besonders schön ist der ovale Saal, der gleichsam auf die Terrasse hinausragt. Das Datum des Baus (1794) ist überliefert, und diejenigen, die sich gut in Geschichte auskennen, werden über die Wege des Schicksals nachdenken. Das Palais war zunächst für das Oberhaupt von Pinsk vorgesehen, obwohl Pinsk,— nach der zweiten Teilung der Rzeczpospolita —, als die hiesigen Gebiete an Rußland gingen, eine bloße Provinzstadt wurde. Die Verwaltung von Pinsk, die noch von Königin Bona eingerichtet worden war, wurde aufgelöst; sie wurde Teil des Minsker Gouvernements.

Übrigens sind mit den Berichten über die Pinsker Butrimowitschs in unserer Geschichte auch Nachrichten über den interessanten Empfang erhalten geblieben, der für den letzten König der Rzeczpospolita, Stanislaus August, gegeben wurde. Hier, bei Pinsk, auf dem Landgut Kristinowo, das der Butrimowitsch-Familie gehörte, begrüßten Hunderte von Bauern längs des Weges, der mit Heu ausgelegt und mit Bögen und Aufschriften in Versen geschmückt war, den König. Die Aufschriften waren in vier Sprachen: lateinisch, polnisch, belorussisch und hebräisch. Die Bauern spielten auf ihren Zimbeln und Rohrpfifen und zeigten ihre Waren. Und danach begannen auf dem Kanal die Vergnügungen: Burschen fuhren in ihren Booten hinaus und vollführten verschiedene Kunststücke. Sie tanzten, sprangen aus dem Wasser in die Boote und umgekehrt, überholten einander. Es war ein grandioses Schauspiel, und die Erinnerung daran ist in den Beschreibungen erhalten geblieben.

In den 80-er Jahren des XVIII. Jahrhunderts, als der Kanal eröffnet wurde, schickte Butrimowitsch, der viel dafür getan hatte, die Arbeiten zu beenden, zehn große Boote nach Warschau. Sie waren mit Pilzen, Wachs, Fett und anderen Waren beladen. Die Bootsführer waren Pinsker, die ihre alten Nationaltrachten trugen. Diese Boote, die «die Karawane aus dem Polesje» genannt wurden, riefen in Warschau eine Sensation hervor...

Nach der Teilung der Rzeczpospolita mußten auch hier, im Pinsker Gebiet, Kirchen Veränderungen über sich ergehen lassen. Zum Beispiel wurde die Kirche der Bernardiner, die 1786 erbaut wurde, zur Barbarakirche (Warwarinskaja zerkow). Diese ziemlich einfache einschiffige Kirche hat eine schöne Hauptfassade im Barockstil. Hier gibt es Nischen und Girlanden, auch Karniese. In der Kirche selbst wird aber eine alte Ikone aus dem XVI. Jahrhundert aufbewahrt: die Ikone der «Gottesmutter von Jerusalem». Man sollte sich in Erinnerung rufen, daß sich ganz in der Nähe von Pinsk, in Kupjatitschi, bis zum Ersten Weltkrieg die in Belorußland bekannteste wundertätige Ikone der Gottesmutter von Kupjatitschi befand. Man weiß, daß mit dieser Ikone im Jahre 1643 Afanasij Filipowitsch (heute ist er einer der belorussischen orthodoxen Heiligen) auf dem Sejm in Warschau erschien, um gegen die Union und die Angriffe auf die Orthodoxie aufzutreten... Die letzten Spuren dieses Heiligtums verlieren sich irgendwo in Kiew...

Bereits in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts wurden neben der Barbarakirche ein zweistöckiger Glockenturm und ein Klostertrakt gebaut: Nach dem Aufstand von 1831 gegen die Imperialpolitik Rußlands verstärkten sich die Angriffe auf den Katholizismus und es begann — umgekehrt — eine Politik der Stärkung der Orthodoxie...

In dem alten Vorort Pinska-Karolin, der schon vor langem ein Teil der eigentlichen Stadt geworden ist, steht die Karl-Boromej-Kirche (kostjol Karla Boromeja), so benannt zu Ehren des Erzbischofs von Mailand. Sie wurde zwischen 1770 und 1782 im Barockstil erbaut. Die Dicke ihrer Wände beträgt mehr als zwei Meter. Besonders beeindruckt der massive Turm, ihn schließt eine doppelreihige Kuppel ab, die mit architektonischen Details verziert ist,— Pilastern, Girlanden usw.

Unweit des Hauptplatzes befindet sich das Pinsker Heimatmuseum, interessant vor allem wegen seiner handgeschriebenen Urkunden aus dem XIV bis zum XVII. Jahrhundert, seinen Ausgaben in alten kirchenslawischen Druckbuchstaben, aber auch wegen seiner Münzen aus Schätzen des XVII. und XVIII. Jahrhunderts. Hier sind auch berühmte Turower Sarkophage,— aus Stein gefertigt. Es ist unerklärlich, für wen sie bestimmt waren, und sie bergen manches Geheimnis. Dieses kleine Museum wird allen Liebhabern altertümlicher Dinge echtes Vergnügen bereiten.

Besonders interessant ist es, im Sommer die Straßen von Pinsk entlangzugehen, wenn man das alte Samtschitsche-Gebiet, das Siedlungsgebiet der ersten Bewohner der Stadt, aufsuchen kann. Einst hat dieses Samtschitsche alle Straßen herum organisch zu einem Ganzen verbunden. Auch heute laufen von dem alten Platz die Straßen in alle Richtungen, und das Ufer der Pina schafft einen einmaligen Eindruck von der Ansammlung der Häuser verschiedener Stile

und Epochen, unter denen ein barocker Glockenturm aus dem XVII. Jahrhundert und eine Holzkirche aus dem XIX. Jahrhundert sind...

Unvergleichlich schön ist auch die Natur des Polesje-Gebietes selbst, seine Sprache, seine Lieder, seine Traditionen. Die Kleidung der Frauen hat hier einen besonderen Zauber bewahrt, und sollten Sie zufällig auf einen der hier interessantesten und ursprünglichsten Bräuche stoßen, das Backen von Karawaj (großes rundes Brot), so können Sie sich sehr glücklich schätzen.

Gewöhnlich wird das Karawaj zur Hochzeit gebacken. Man glaubt, wie man das Brot bäckt, so wird man leben. Deshalb haben das immer die erfahrensten Menschen getan. Das eigentliche Backen des Brotes müssen besondere Frauen übernehmen, die Karawajnizy; während der Zubereitung singen junge Mädchen, um das Holz kümmern sich verheiratete Männer, und ein noch nicht verheirateter junger Mann, vorzugsweise mit Locken, schiebt das Brot in den Ofen. Das Holz zum Backen stammt aus drei verschiedenen Höfen und von drei verschiedenen Geschlechtern, die als glücklich angesehen werden; das Wasser nimmt man aus drei verschiedenen Quellen, das Mehl aus rohen Körnern oder aber aus Körnern, die nicht im Ofen getrocknet wurden; die Butter nimmt man von Kühen, die zum erstenmal gekalbt haben. Alles, was man zum Backen benötigt,— der Backtrog, Gabeln, der Ofenbesen, die Mehlschaufel,— muß neu sein, und den Teig rühren mußte man nach dem Gang der Sonne, aber das konnte nur die älteste, erfahrenste Karawajniza tun. Alles im Karawaj hatte einen tiefen, verborgenen Sinn: Zum Beispiel symbolisierte der aus Teig geflochtene Zopf die Schönheit des Mädchens, und das Anrühren des Teiges mit den Handflächen (und nicht mit den Faustballen) kennzeichnete den Wunsch, daß der Ehemann niemals seine Fäuste gegen seine Frau erheben möge...

Und das alles ist nur ein kleiner Teil des in seinem Innersten poetischen Lebens im Polesje. Im Frühjahr, wenn hier die Flüsse über die Ufer treten, fahren die Menschen in Booten durch das Dorf. Man findet hier seltene Pflanzen und Tiere, und Jusef Kraschewskij, ein Schriftsteller aus dem vorigen Jahrhundert, nannte Pinsk «die Hauptstadt der Schildkröten», und er erzählte auch, daß hier viele Krebse gefangen werden, und es scheint, daß «ihre Panzer, die «Krebsaugen» genannt werden, zum Heilen von giftigen Bissen, ansteckenden Krankheiten und anstelle des Besoars (mythischer Stein, der angeblich alle Krankheiten heilt) verwendet werden».

In den Nebenflüssen der Jaselda findet man auch eine äußerst seltene Pflanze, die Salvinie, die im XVII. Jahrhundert nach dem italienischen Professor Salvini benannt wurde. Sie hat sich hier seit der letzten Interglazialzeit erhalten und wurde in das «Rote Buch» aufgenommen.

Das Pinsker Gebiet ist auch aufgrund seiner selbstgefertigten Boote zum Transport von Waren bekannt, die für alle möglichen Zwecke Verwendung fanden. Die Vielfalt der Phantasie des Volkes fand vor allem in den Bezeichnungen dieser kleinen und großen Boote ihren Widerhall: schugalei, bajdaki, dubasy, barki, lyshwy, plawizy... Wenn zum Beispiel auf einer Bajdaka

ungefähr fünfhundert Fässer Korn transportiert werden konnten, konnte auf einer plawitschka nur ein Mensch fahren... Seit der Zeit, da man über Pinsk aus Krementschug auch Salz transportierte, wurde Pinsk auch noch als die «Hauptstadt des Salzes» bezeichnet.

Pinsk hat zusammen mit ganz Belarus seine schwierige Geschichte durchlebt: Hier gibt es überall Spuren polnischer und russischer Präsenz, hier steht, wie fast überall, neben der katholischen Kirche auch eine orthodoxe. Wenn katholische Kirchen (kostjoly) gebaut wurden, wurden eben hier orthodoxe Bruderschaften und Lehranstalten gegründet,— und die Geschichte war fast jedes Jahrhundert wie eine Waage... Der beharrliche Kampf prägte auch die Beharrlichkeit des Charakters. Vielleicht eben deshalb achtete Rafal Jusef Tscharwjakowskij — er stammte aus dem Pinsker Gebiet und war im XIX. Jahrhundert Professor an der Jagellonen-Universität in Krakau, wo er sich mit Anatomie beschäftigte (übrigens führt die Dynastie der Jagellonen ihren Ursprung auf den Großfürsten unseres Landes, Jagajlo, zurück); — nicht auf die Gefahren. So stellte ihm der Magistrat zum Schutz einen Wächter an die Seite, denn die unwissenden Menschen waren darauf aus, ihn wegen seiner "T", teuflischen Beschäftigungen, nämlich wegen des Präparierens von Leichen umzubringen...

Während des Aufstandes von 1648, als sich nach der Ukraine auch Belarus zur Erlangung seiner nationalen und religiösen Rechte erhob, verteidigten sich die Einwohner von Pinsk, zusammen mit den Kosaken, lange Zeit gegen die reguläre Armee. Einer der tapfersten Gruppen versprach der Hetmane Radziwill das Leben, aber sie nahmen diese Gnade nicht an: Als Zeichen dafür, daß sie nicht hofften, am Leben zu bleiben, warfen sie all ihr Geld in den Fluß und stürzten sich dann in die Schlacht, um auf dem Schlachtfeld ihr Leben zu lassen...

Diesen interessanten, urtümlichen Wesenszug der Pinsker hat in seinen Werken der Klassiker unserer Literatur Jakub Kolas beschrieben, der in dieser Gegend einige Jahre als Lehrer arbeitete. Von dort stammen viele bekannte belorussische Dichter und Schriftsteller, darunter auch die kürzlich verschiedene Shenja Janistschiz...

Es ist interessant, daß bis heute die Wurzeln von hier, dem Pinsker Gebiet, bis zu einem solch verhältnismäßig neuen Staat wie Israel reichen: Dessen erster Präsident, Chajjim Weizmann, und der jetzige, Ezer Weizmann, stammen aus Pinsk. Hier hat auch Golda Meir ihre Kindheit verbracht, worüber sie interessante Beschreibungen hinterlassen hat. Und bis heute gibt es in der israelischen Regierung einige Minister, deren Vorfahren aus dem Pinsker Gebiet kommen...

Und sie alle schrieben und schreiben über die innige Verbindung der Pinsker zu ihrer Heimat, ihren Flüssen und Seen. Nicht zufällig gab es unter den hiesigen Flößern den folgenden Brauch: Wenn man zu einer gefährlichen Stelle kam, wo es Flußschnellen gab, warf der Älteste ein Stück Brot mit Salz über einen Stein ins Wasser und sprach folgende Worte zu dem Fluß:

— Nimm Brot und Salz und laß mich durch!

Und er ließ die Menschen durch, der schnelle Fluß mit seinen Stromschnellen. Die Steine aber tragen seit jenen Zeiten eine besondere Bezeichnung. Sie heißen «Witalnyje (Gruß-Steine).

Hier kann man bis heute auf den Gräbern — der Männer — Tücher (rutschniki) sehen, auf den Frauengräbern selbstgewebte Röcke (andaraki). Das Tuch dient nicht zum Abwischen, es hat hier noch eine andere, rituelle Bedeutung. Auf ihm läßt man den Toten ins Grab hinab, mit ihm wirbt man um eine Frau, singt man bei der Hochzeit...

Und vielleicht lohnt es sich, ein solches — gewebtes — Tuch mitzunehmen. Einst hat es den Fluß versinnbildlicht, der das Leben vom Tode trennt. Dieser Fluß hieß bei den verschiedenen Völkern einmal Leta, ein anders Mal Styx. Heute ist seine Symbolik näher zu der vereinenden Kraft des Lebens hin, eines solch poetischen und ursprünglichen Lebens, hier — im Polesje...

ЗМЕСТ

Паміж Масквой і Варшавай

Уступ	7
Мінск	11
Полацк (Полацак)	15
Віцебск	23
Орша	33
Мір – Карэлічы – Наваградак	39
Нясвіж	49
Ракаў – Іўе – Ліда	59
Гродна	67
Крэва – Баруны – Гальшаны	77
Слонім	85
Пінск	95

INHALT

Zwischen Moskau und Warschau

Einleitung	105
Minsk	109
Polozk	113
Witebsk	123
Orscha	133
Mir — Korelitschi — Nowogradok	139
Neswish	151
Rakow — Jwje — Lida	161
Grodno	171
Krewo — Baruny — Golschany	183
Slonim	193
Pinsk	201

У кнізе выкарыстаны гербы, узятыя з кнігі А. ЦІТОВА
"ГАРАДСКАЯ ГЕРАЛЬДЫКА БЕЛАРУСІ"

Навукова-папулярнае выданне

ІПАТАВА Вольга Міхайлаўна

ПАМІЖ МАСКВОЙ І ВАРШАВАЙ
(Некалькі гістарычных маршрутаў Беларусі)

Адказная за выпуск Л. В. Саламаха
Мастакі Л. А. Варэца, В. І. Варэца, А. П. Бажэнаў,
Л. І. Мялоў
Мастацкі рэдактар Л. І. Мялоў
Тэхнічны рэдактар Л. В. Старажава
Карэктары А. В. Алешка, Л. К. Сямёнава

Вёрстка выканана на наборна-пішучай тэхніцы выдавецтва "Польмя". Падпісана да друку 14.03.96.
Фармат 84x100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 21,84. Ум.-фарб. адб. 88,53. Уч.-выд. арк. 16,12. Папера
афсетная. Афсетны друк. Тыраж 3000 экз. Выд. № 9320. Зак. 22

Выдавецтва "Польмя" Дзяржаўнага камітэта Рэспублікі Беларусь па друку. Ліцэнзія ЛВ № 432.
220600, Мінск, пр. Машэрава, 11

Таварыства з абмежаванай адказнасцю "Бялун". Ліцэнзія ЛВ № 338. 220050, Мінск, Кірава, 25, 12
Надрукавана з арыгінал-макета фабрыкай каляровага друку. 220115, Мінск, вул. Каржанеўскага, 20

Іпатава В.

И 76 Паміж Масквой і Варшавай: (Некалькі гістарычных маршрутаў Беларусі)/Перакл. на ням. Ф. Бубнера; Маст. Л. Варэца, В. Варэца, А. П. Бажэнаў, Л. І. Мялоў.— Мн.: Палымя: Бялун, 1996.—212 с.: іл.
ISBN 985-07-0090-4.

Кніга на беларускай і нямецкай мовах расказвае пра слаўтыя гарады Беларусі з іх даўняй цікавай гісторыяй, пра знакамітых людзей, чые вобразы звязаны з гэтымі мясцінамі.

Прызначана найперш для замежных турыстаў, але і ўсе, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі, знойдуць тут для сябе нямала новага.

И ~~9470600000—008~~ БЗ—96
М306(03)—96

ББК 63.3(4Бел)

БЕЛАРУСКАЕ ДЗЯРЖАЎНАЕ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧАЕ ГЕАЛАГІЧНАЕ ПРАДПРЫЕМСТВА (БЕЛГЕА) — СУЧАСНАЕ ШМАТПРОФІЛЬНАЕ АБ'ЯДНАННЕ, ЯКОЕ ЗАЙМАЕЦЦА ШЫРОКІМ СПЕКТРАМ НАВУКОВА-ДАСЛЕДЧЫХ, ТЭМАТЫЧНЫХ, ГЕАЛАГАРАЗВЕДВАЛЬНЫХ І ГОРНЫХ РАБОТ, АСНОЎНЫМІ З ЯКІХ З'ЯЎЛЯЮЦЦА ПОШУКІ, РАЗВЕДКА ДЫ ЗДАБЫЧА НЕТРАДЫЦЫЙНЫХ ДЛЯ БЕЛАРУСІ ВІДАЎ КАРЫСНЫХ ВЫКАПНЯЎ, У ТЫМ ЛІКУ РАССЫПНОГА ЗОЛАТА, БУРШТЫНУ І МОРАНАГА ДУБУ.

Робяцца даследаванні на будаўнічыя матэрыялы і іншыя віды карысных выкапняў, а таксама інжынерна-геалагічныя пошукі.

БелГЕА наладжвае шырокамаштабныя даследаванні ў галіне сельскай гаспадаркі (укараненне рэгулятараў росту, што зніжаюць уплыў фітафторы на бульбу і зерневыя культуры і павышаюць іхнюю ўрадлівасць, выкарыстоўванне сідэрата — экалагічна чыстых з'яў угнаення), а таксама па шэрагу іншых напрамкаў навук пра зямлю.

Дзякуючы сабранаму калектыву энтузіястаў, што вераць у багацце нетраў Беларусі, БелГЕА паспяхова вырашае шэраг задач у галіне геалогіі.

Асноўнае адрозненне БелГЕА ад сумежных арганізацый — шырокае выкарыстанне ўласных сродкаў і крэдыта для вырашэння геалагічных задач і непасрэдны ўдзел у распрацоўцы карысных выкапняў.

БелГЕА з'яўляецца ініцыятарам пошука на Беларусі і адкрыцця шэрагу радовішчаў рассыпнага золата, працягу работ на бурштын, фасфарыты, мораны дуб.

Значную вядомасць прынеслі БелГЕА мастацкія мініяцюры з натуральных камянёў, якія вырабляюцца па арыгінальнай тэхналогіі творчай майстэрні прадпрыемства. Выява ствараецца мастакамі шляхам замацавання з дапамогай клею на мармуровых пласцінах каляровых каштоўных і дэкаратыўных камянёў, здробленых да парашковага стану. Разнастайнасць сюжэта можа задаволіць самыя вытанчаныя густы.

БелГЕА валодае неабходным абсталяваннем і вопытам, якія дазваляюць наладжваць геалагадаследчыя работы і работы па здабычы рассыпнага золата і іншых карысных выкапняў у розных рэгіёнах планеты. Сёння такія работы спецыялісты БелГЕА праводзяць у Танзаніі. БелГЕА з'яўляецца куратарам розных інавацыйных праектаў і спонсарам шэрагу культурных праграм.

У планах БелГЕА — стварэнне жалезаруднай прамысловасці Беларусі, будаўніцтва каля Мінска завода па разліцці пітной гідракарбанатна-натрыевай содавай вады з глыбоказалягаючых свідравін і шэраг іншых праектаў.

БелГЕА шукае партнёра для рэалізацыі сваіх праектаў.

Прадпрыемствы-філіялы БелГЕА займаюцца гандлёва-закупачнай і камерцыйнай дзейнасцю, вырабляюць помнікі з натуральных камянёў, перапрацоўваюць драўніну, з'яўляюцца дылерамі шэрагу прамысловых прадпрыемстваў СНД і іншых дзяржаў.

БелГЕА мае 30 працэнтаў акцый першай на Беларусі ювелірнай фабрыкі — АТ «Геатрон», якое стварае ювелірныя і камнячосныя вырабы, у тым ліку і па нацыянальных матывах. Прадукцыя АТ «Геатрон» карыстаецца папулярнасцю ў розных краінах свету.

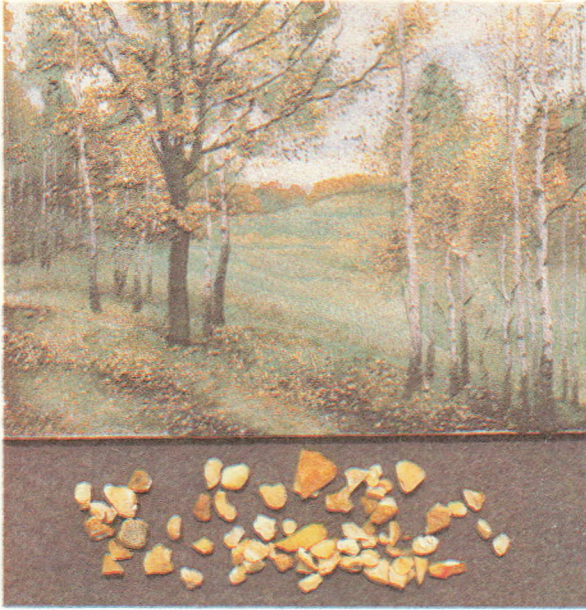
Кантактныя рэквізіты БелГЕА:

Беларусь, Мінск, 220141, вул. Жодзінская, 7

Тэл. (8-0172) 264-60-55, 263-59-01

Факс (8-0172) 263-59-01

У канцы верасня.

Па матывах аднаіменнай карціны Б. Шчарбакова.
Белы мармур, фарбы-парашкі
з натуральных камянёў 15x21 см.
Мастак Таццяна Дубаневіч

Zu Ende September.

Nach den Motiver des gleichnamigen Gemäldes
von Boris Stscherbakow. Weißer Marmor, Pulverfarben
aus Natursteinen, 15x21 cm.
Malerin Tatiana Dubanevich

Сакавіцкае сонца.

Па матывах аднаіменнай карціны К. Юона.
Белы мармур, фарбы-парашкі
з натуральных камянёў 15x21 см.
Мастак Жанна Аксёнава

Märzsonne.

Nach den Motiven des gleichnamigen
Gemäldes von Konstantin Juon.
Weißer Marmor, Pulverfarben aus
Natursteinen, 15x21 cm.
Malerin Channa Aksonova

Зімяна надвячоркі.

Белы мармур, фарбы-парашкі
з натуральных камянёў 15x21 см.
Мастак Святлана Фурс

Вырабы мастацкай фабрыкі "Геатрон"

Abenddämmerung im Winter.

Weißer Marmor, Pulverfarben aus
Natursteinen, 15x21 cm.
Malerin Swjatlana Furs

Стары млын.
 Па матывах
 карціны
 М. Хоббема
 "Вадзяны млын".
 Белы мармур,
 фарбы-парашкі
 з натуральных
 камянёў 15x21 см.
 Мастак
 Вольга Рэднікіна

Alte Mühle.
 Nach den Notiven
 des Gemäldes
 von Meindert
 Hobbema
 "Wassermühle".
 Weißer Marmor,
 Pulverfarben aus
 Natursteinen,
 15x21 cm.
 Malerin
 Wolga Rednikina

**Храм-крэпасць
 у в. Малае
 Мажэйкава**
 Белы мармур,
 фарбы-парашкі
 з натуральных
 камянёў 15x21 см.
 Мастак
 Ірына Занеўская

**Festungskirche
 im Dorf
 Malaje
 Maschejkawa.**
 Weißer Marmor,
 Pulverfarben aus
 Natursteinen,
 15x21 cm.
 Malerin
 Irina Saneuskaja

Мірскі замак.
Белы мармур,
фарбы-парашкі
з натуральных
камянёў 15x21 см.
Мастак
Вольга Рэднікіна

Золата Беларусі,
што дабывае БелГЕА

Schloß in Mir.
Weißer Marmor,
Pulverfarben aus
Natursteinen, 15x21 cm.
Malerin
Wolga Rednikina

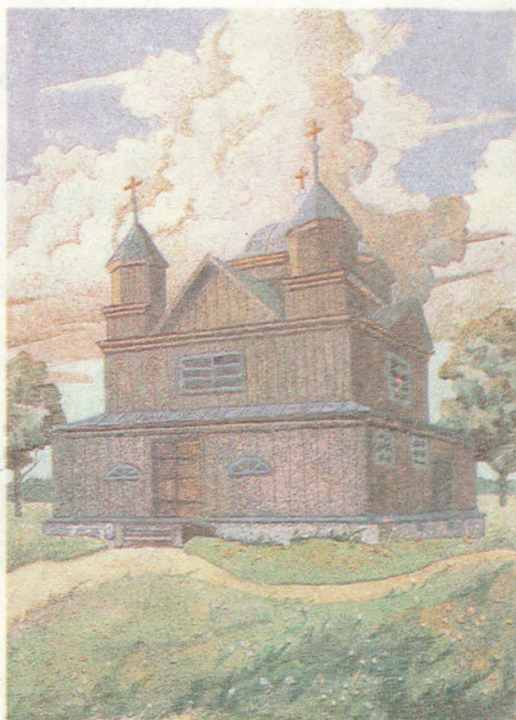
Gold von Belarus,
von BelGEA
gemonnen

**Спаса-Прэабражэнская
царква ў Смалянах**
Белы мармур, фарбы-парашкі
з натуральных камянёў 15x21 см.
Мастак Алег Радчыкаў

Лазурыт, выкарыстоўваемы
для вырабу фарбаў-парашкоў

**Spasso-
Preobraschenskaja-
Kirche (Kirche der Verklärung
Christi, des Erlösers)
in Smaljany.**
Weißer Marmor, Pulverfarben
aus Natursteinen, 15x21 cm.
Malerin Aleg Radtschykau

Lazurith, der zur Herstellung
von Pulverfarben benutzt wird

Дуб.
Белы мармур,
фарбы-парашкі
з натуральных
камянёў 15x21 см.
Мастак Наталля Іванова

Мораны дуб
і бурштын Беларусі,
што здабывае БелГЕА

Eiche.
Weißer Marmor,
Pulverfarben aus
Natursteinen, 15x21 cm.
Malerin Natalia Iwanowa

Gebeiztes Eichenholz
und Bernsteine,
von BelGEA gemonnen

**Усходні фасад
Сафійскага сабора ў Полацку.**
Белы мармур,
фарбы-парашкі з натуральных
камянёў 15x21 см.
Мастак Алена Вярбіцкая

Малахіт, які
выкарыстоўваецца
для вырабу фарбаў-парашкоў

**Ostfassade
der Sophia-Kathedrale
in Polozk.**
Weißer Marmor,
Pulverfarben aus
Natursteinen, 15x21 cm.
Malerin Alena Wjardizkaja.

Malachit, der zur Herstellung
von Pulverfarben benutzt wird

DAS BELORUSSISCHE STAATLICHE GEOLOGISCHE UNTERNEHMEN FÜR WISSENSCHAFT UND FORSCHUNG (BELGEO) IST EINE MODERNE ORGANISATION MIT EINEM WEITGEFÄCHERTEN PROFIL, DIE SICH MIT EINEM BREITEN SPEKTRUM VON ARBEITEN AUF DEM GEBIET DER WISSENSCHAFT UND FORSCHUNG BEFAßT, MIT THEMATISCHEN, MINERALOGISCHEN UND GEOLOGISCHEN ERKUNDUNGSARBEITEN, DEREN WICHTIGSTE AUFGABE ES IST, FÜR BELARUS' BISLANG UNTYPISCHE ARTEN VON BODENSCHÄTZEN, DARUNTER VERSTREUT VORKOMMENDES GOLD, BERNSTEIN UND BAUMVERSTEINERUNGEN, ZU SUCHEM, ZU ERKUNDEN UND ZU FÖRDERN.

Es werden Forschungsarbeiten mit Baumaterialien und anderen Arten von Bodenschätzen durchgeführt, aber auch ingenieur-geologische Untersuchungen.

BelGEO führt Großversuche auf dem Gebiet der Landwirtschaft durch (Einführung von Wachstumsregulatoren, die den Einfluß von Krankheiten auf Kartoffeln und Getreide mindern und so den Ertrag steigern; Verwendung von Sideraten, d.h. ökologisch reinem Gründner), aber auch zu einer Reihe anderer Wissenschaftsdisziplinen, die sich mit der Erde befassen.

Dank eines Teams von Enthusiasten, die an die Reichtümer der Erdoberfläche von Belarus' glauben, ist BelGEO eine ganze Reihe von Aufgaben auf dem Gebiet der Geologie.

Der grundlegende Unterschied des Unternehmens BelGEO von ähnlichen Organisationen besteht in der weitgehenden Ausnutzung eigener Mittel und Kredite für die Lösung geologischer Aufgaben und in der unmittelbaren Beteiligung bei der Verarbeitung der Bodenschätze.

BelGEO ist in Belarus' der Initiator bei der Suche und Entdeckung einer Reihe von Schwemmgoldablagerungen, der Weiterführung der Untersuchungen bezüglich Bernstein, Phosphoriten und Baumversteinerungen.

Einen bedeutenden Bekanntheitsgrad brachten BelGEO künstlerische Miniaturen aus Naturstein ein, die in einem Originalverfahren in der künstlerisch-schöpferischen Werkstatt des Unternehmens hergestellt werden. Die Darstellung wird von den Künstlern mittels Fixierung geschaffen, mit Hilfe eines klebrigen Gemischs auf Marmortafeln, die aus bunten Halbedelsteinen und Steinerzeugnissen in Pulverform zermahlen wurden. Die Vielfalt der Motive kann die ausgefallensten Geschmacksrichtungen befriedigen.

BelGEO verfügt über die erforderliche technische Ausrüstung und Erfahrung, die es erlauben, geologiekundliche und förderungstechnische Arbeiten zu Schwemmgold und anderen Bodenschätzen in verschiedenen Regionen der Welt durchzuführen. Gegenwärtig werden solche Arbeiten von Spezialisten des Unternehmens BelGEO in Tanzania durchgeführt.

BelGEO ist Kurator verschiedener Innovationsprojekte und Sponsor einer Reihe kultureller Programme.

Zu den gegenwärtigen Planungen von BelGEO gehören die Schaffung einer eisenverarbeitenden Industrie in Belarus', der Bau einer Abfüllfabrik (bei Minsk) von hydrokarbonat- und nitrithaltigem Sodawasser aus tiefen Bodenschichten und eine Reihe anderer Projekte.

Gegenwärtig sucht BelGEO Partner für die Verwirklichung dieser Projekte.

Tochterunternehmungen von BelGEO befassen sich mit Handels-, kaufmännischen und kommerziellen Tätigkeiten, stellen Denkmäler aus Natursteinen her, bearbeiten Nutzholz und sind Vertreter einer Reihe von Industrieunternehmen der GUS und anderer Länder.

BelGEO besitzt 30 % der Aktien der ersten Schmuckfabrik in Belarus', der «Geotron AG», die Schmuck und Steingravurwaren herstellt, darunter auch solche, die sich an nationale Traditionen anlehnen. Die Produkte der «Geotron AG» genießen in verschiedenen Ländern der Welt Popularität.

Die Kontaktadresse von BelGEO ist:

Belarus, Minsk 220141, ul. Shodinskaja, 7

Tel.: (172) 264-60-55, 263-59-01

Fax: (172) 263-59-01

TILVA MIKKI

BÁBÓU

WASCHAU

MOSKOWISCHEN